DÜŞÜNSEL

DAVID HARVEY

Neoliberalizmin Kısa Tarihi

Türkçesi: Aylin Onacak

SEL

2. BASKI

MUBİ

DAVID HARVEY • NEOLİBERALİZMİN KISA TARİHİ

NEOLİBERALİZMİN KISA TARİHİ*

DAVID HARVEY, 1935, İngiltere doğumlu. 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya alanında doktorasını tamamladı. Bristol Üniversitesi'ndeki çalışmalarının ardından 1969'da ABD, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'ne geçti. Sayısız makalesi ve birçok dile çevrilen kitaplarının yanı sıra verdiği konferanslarla da bilinen Harvey, beşeri bilimler alanında dünyada en çok atıf yapılan 20 yazar arasında yer almaktadır. 2001'de New York Şehir Üniversitesi'nde çalışmaya başlayan Harvey, özellikle "mekân" konusundaki çalışmaları ve bu konuda Marksist kurama katkılarıyla dikkat çeker.

Yapıtlarından başlıcaları: *Postmodernliğin Durumu* (1989; Metis, 1997) *Sosyal Adalet ve Şehir* (1973; Metis, 2003), *Sermayenin Sınırları* (1982; Tan, 2000), *Yeni Emperyalizm* (2003; Everest, 2004), *Umut Mekânları* (2002; Metis, 2008), *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz* (2011; Metis 2012), *Paris, Modernitenin Başkenti* (2005; Sel, 2012), *Sermaye Muamması - Kapitalizmin Krizleri* (2011; Sel, 2012), *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu* (2014; Sel, 2015). *Justice, Nature and the Geography of Difference* [Adalet, Doğa ve Farkın Coğrafyası, 1996] ile *The Urban Experience* [Kentsel Deneyim, 1989] ise yayın programımızdadır.

*SELYAYINCILIK / DÜŞÜNSEL

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11/3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19, Giriş Kat
Cağaloğlu - İstanbul
E-mail: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 739
DÜŞÜNSEL: 30
ISBN 978-975-757-0

NEOLİBERALİZMİN KISA TARİHİ
David Harvey
Türkçesi: Aylin Onacak

Özgün Adı:
A Brief History of Neoliberalism

© David Harvey, 2005
© Oxford University Press aracılığıyla Sel Yayıncılık, 2015

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Dizi Editörü: Bilge Sancı
Editör: Barış Cezar
Yayına hazırlayan: Bülent Doğan
Kapak ve teknik hazırlık: Gülay Tunç
Kapak görseli: Yüksel Arslan, *Arture 167, Kapital XVI (Özel mülkiyet), 1972, 59x99cm., Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı koleksiyonu.*

Birinci Baskı: Kasım 2015
İkinci Baskı: Aralık 2015

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

David Harvey

Neoliberalizmin Kısa Tarihi

Türkçesi: Aylin Onacak

İÇİNDEKİLER

Türkçe İkinci Baskıya Önsöz 1
Giriş 9
1 Özgürlük de Diğerleri Gibi Bir Sözcük Sadece 13
2 Rızanın İnşası 47
3 Neoliberal Devlet 72
4 Eşitsiz Coğrafi Gelişmeler 95
5 "Çin Tarzı" Neoliberalizm 129
6 Neoliberalizm Yargılanıyor 161
7 Özgürlük Olasılığı 192

Notlar 217
Kaynakça 233
Dizin 245

Şekiller

1.1 1970'lerde ekonomik kriz: ABD ve Avrupa'da işsizlik ve enflasyon 1960-1987
1.2 1970'lerdeki servet düşüşü: ABD nüfusunun en zengin %1'lik diliminin varlıklardaki payı, 1922-1988
1.3 Sınıf iktidarının iadesi: nüfusun en zengin %0,1'lik diliminin ulusal gelirden aldığı pay, ABD, Britanya, Fransa, 1913-1998
1.4 ABD'de servet ve kâr etme gücü yoğunlaşması: CEO ücretlerine karşılık ortalama ABD maaşları, 1970-2003; en zengin ailelerin servetteki payları, 1982-2002
1.5 "Volcker şoku": reel faiz oranlarındaki hareketler, ABD ve Fransa, 1960-2001
1.6 Emek Saldırı Altında: ABD'de reel maaşlar ve üretkenlik, 1960-2000
1.7 Üst sınıfın vergi isyanı: alt ve üst gelir dilimleri için ABD vergi oranları, 1913-2003
1.8 Yurtdışından koparılan kârlar: ABD'de yerli ve yabancı yatırımların getiri oranları, 1960-2002
1.9 ABD'ye haraç akışı: yurtiçi kârlara kıyasla dünyanın kalanından edinilen kârlar ve sermaye geliri
4.1 Yabancı doğrudan yatırımın küresel görünümü, 2000
4.2 1982-1985 uluslararası borç krizi
4.3 Meksika'daki belli başlı *maquila* sektörlerinde istihdam, 2000
4.4 Güney Kore yurtdışında: yabancı doğrudan yatırım, 2000
5.1 Çin'in 1980'lerde yabancı yatırımına açılışının coğrafyası
5.2 Çin'de artan gelir eşitsizliği: kırsal ve kentsel, 1985-2000
6.1 Küresel büyüme oranları, yıllık ve on yıllık, 1960-2003
6.2 Finans sermayesinin hegemonyası: ABD'deki finansal ve finans-dışı şirketlerin özvarlıkları ve kâr oranları, 1960-2001
7.1 ABD'nin küresel sermaye akışları ve pay sahipliği açısından gerileyen konumu, 1960-2002: giren ve çıkan ABD yatırımları ve yabancıların mülkiyet paylarındaki değişim

Tablolar

5.1 Sermaye girişi ölçümleri: yabancı krediler, yabancı doğrudan yatırımlar ve sözleşmeli ittifaklar, 1979-2002
5.2 Çin'de değişen istihdam yapısı, 1980-2002

Teşekkür

Şekil 4.1, 4.3, 4.4 ve 5.1, Guilford Press'in izniyle, P. Dicken, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, 2003'ten alınmıştır.
Şekil 1.3, MIT Press Journals'ın izniyle, Thomas Piketty ve Emmanuel Saez, "Income Inequality in the United States, 1913-1988," *The Quarterly Journal of Economics*, 118:1 (Şubat, 2003)'ten alınmıştır.
Şekil 5.2, J. Perloff'un izniyle, Wu, X ve Perloff, J, *China's Income Distribution over Time: Reasons for Rising Inequality*, CUDARE Working Papers 977'den alınmıştır.
Şekil 1.6, Verso Press'in izniyle, R. Pollin, *Contours of Descent*, 2003'ten alınmıştır.
Şekil 1.4, 1.7, 1.8, 1.9 ve 7.1, Gérard Duménil'in izniyle kullanılmıştır. Bu şekiller internette http://www.cebremap.ens.fr/Lévy adresinde bulunabilir.
Şekil 1.2, 1.5 ve 6.2, yayıncının izniyle, Gérard Duménil ve Dominique Lévy, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, çev: Derek Jeffers, Cambride, Mass: Harvard UP, © Harvard College, 2004'ten alınmıştır.
Şekil 4.2, Blackwell Publishing'in izniyle, S. Corbride, *Debt and Development*, 1993'ten alınmıştır.

TÜRKÇE İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın ilk yayınlanışının üzerinden geçen on yılda pek çok şey oldu. Fakat pek çok şey de aynı kaldı. Örneğin 2007-8 küresel ekonomik krizinin (ve uzayıp giden etkilerinin) başat kapitalizm biçimi olarak neoliberalizmin sonunu işaret edip etmediği bana sık sık sorulmuştur. Bunun cevabı neoliberalizmin nasıl tanımlandığına bağlı. Bana göre neoliberalizm emek güçlerine ve tüm diğer (seküler ya da dindar) muhalif güçlere karşı kapitalist sınıfın iktidarını ayağa kaldırma, sağlamlaştırma ve merkezileştirme amaçlı bir projeydi, hâlâ da öyle. Bu siyasi proje devletin pek çok işlevinin ya da tüm işlevlerinin kapitalist sınıf çıkarları uğruna ele geçirilmesini ya da o çıkarlara tabi kılınmasını gerektiriyordu. Böylece devlet politikaları iyi işletme ikliminin yaratılmasına yöneltilebilecekti (şirketlerin, finansal çıkar gruplarının ve üst sınıfların yararına düşük vergiler, kuralların azaltılması, özelleştirme ve her türlü yeniden dağılım). Üstelik bütün bunlar, daha önce devletin yurttaşlara karşı temel sorumluluğu olan toplumsal refah pahasına yapılacaktı. Sermayenin çıkarları ile halkın çıkarlarının çatışması halinde sermayenin çıkarları baskın gelecekti. Finansal kriz çıktığında halkın yoksullaşması pahasına bankalar ve finansal kuruluşlar devlet tarafından kurtarılacaktı. 2005'te ulaştığım ana sonuçlar bunlardı ve dünyanın büyük kısmında politikaları belirleyenler 2007-8 krizine yine bu çerçevede yanıt verdiler.

Neoliberal projenin genel başarısı 18 Ocak 2013'te kamuya açıklanan OXFAM medya brifingi üzerinden değerlendirilebilir. "Son otuz yılda pek çok ülkedeki eşitsizlik çarpıcı bir artış gösterdi. ABD'de milli gelirin en üstteki %1'lik kesime giden payı 1980'den bu yana %10'dan 20'ye yükseldi. Hele % 0,01'lik kesime giden pay dörde katlanarak daha önce görülmemiş boyutlara ulaştı. Küresel düzeyde en üstteki %1'lik kesim (60 milyon kişi) ve özellikle de daha seçkin olan azınlık, yani %0,01'lik kesim (600.000 kişi - dünya çapında yaklaşık 1200 milyarder var) son otuz yılda inanılmaz ölçüde zenginleşti. Bu durum sadece ABD'yle, hatta zengin ülkelerle sınırlı değil. İngiltere'de

eşitsizlik Charles Dickens döneminden beri görülmeyen düzeylere doğru hızla ilerliyor. Çin'in en tepedeki %10'luk kesimi gelirin neredeyse %60'ını alıyor. Çin'deki eşitsizlik düzeyi, gelirlerin "ırkçı rejimin sonuna nazaran ciddi anlamda düştüğü" Güney Afrika'daki düzeye yaklaştı. "En yoksul ülkelerin çoğunda bile eşitsizlik hızla arttı. Küresel düzeyde, en tepedeki %1'lik kesimin gelirlerindeki yükseliş yirmi yılda %60 artarken, %0,01'lik kesimin geliri daha da fazla yükseldi." 2008'de başlayan kriz, işleri daha da kötüleştirdi. "En tepedeki 100 milyarder 2012'de zenginliklerine 240 milyar dolar ekledi – bu rakam dünyadaki yoksulluğu bitirecek rakamın dört katı." ABD'de "en tepedeki %1'lik kesim" 2009'dan 2012'ye kadar tüm gelirlerin %95'ine el koydu. Dünyanın dört bir yanında yeni milyarderler ortaya çıktı; bugün Rusya, Hindistan, Çin, Brezilya ve Meksika'nın yanı sıra, öteden beri daha zengin olan Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da da çok sayıda milyarder yaratıldı. Gözü yüksekte olanların milyarderler arasına katılmak için zengin ülkelere göç etmesi artık gereksiz – insan kendi yurdunda, yani Hindistan'da (son birkaç yılda buradaki milyarder sayısı en az iki kat arttı), Çin'de (2015'te ABD'dekinden daha fazla milyarder ortaya çıktı) ya da Endonezya'da kalmaya devam edebilir. Branko Milanovic'in dediği gibi, "çok zengin insanlardan oluşan görece küçük bir grubun" küresel iktidara sahip olduğu bir küresel plütokrasinin yükselişine tanıklık ediyoruz.

Kapitalist sınıf zenginliğinin ve iktidarının 2007-8 krizinden bu yana hemen her yerde sağlamlaşması ve daha da merkezileşmesi özellikle çarpıcıdır. "İyi bir krizi asla boşa harcamamak gerekir" şeklindeki vecize üst sınıflar tarafından harfi harfine benimsenmiştir. "Neoliberalizm 2007-8 krizi sonucu zayıfladı ya da ciddi hasar gördü mü?" sorusunun cevabı da bu kanıtlar temelinde koca bir "Hayır!" olacaktır.

Krize verilen tepki yelpazesine daha yakından baktığımızda bu yönde daha sağlam kanıtlar görürüz. ABD'de 2007 sonrası emlak piyasasını vuran iflas dalgası (İrlanda, İspanya ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde de etkili oldu) 2008 Eylülü'nde Lehman Kardeşler'in çöküşüyle birlikte genel bir finansal krize dönüştü. Bankalar tehlikedeydi. Eyaletler neoliberal ortodoksluğun reçetesine uyarak bankaları halkın zararına da olsa kurtardı. Dünya çapında Merkez Bankaları'nın başlattığı gevşek para politikaları varlık değerlerinde (örneğin dünyanın büyük şehirlerindeki üst dilim emlak piyasalarında) sınırlı bir canlanmaya yol açarak elit kesimlere fayda sağladı. Diğer yandan dünyanın büyük bir kısmında (ama her yerinde değil) genişlemeci mali politikalar, Avrupa ile Kuzey Amerika'nın her tarafına yayılan bütçe kısıt-

lamaları yüzünden kenara itildi. Sosyal ücretler ve gelirler düşerken işsizlik de yaygınlaştı.

Gelgelelim, 2007-8 krizi küresel bir kriz değildi, üstelik en baştan itibaren krize verilen siyasi ve ekonomik tepkiler coğrafi bakımdan eşitsizdi. Bu krizin küresel olduğu söylendi, çünkü merkezinde ABD vardı. Dünyanın en büyük ve en önemli ekonomisi olma unvanını ABD hâlâ (güç bela) taşıyor taşımasına, ama gerek yurttaşları gerekse yaygın medyası dünyanın merkezinde olduklarına inanıyor, hatta ülkelerindeki beysbol şampiyonasına "dünya ligi" adını veriyorlar. ABD merkezli krizden doğan sarsıntılar her yerde hissedildi –bazı yerlerde çok şiddetliydi– ama dünyanın pek çok kesiminde de etkiler kısa süreli ve görece yüzeyseldi. Uzakdoğu'da başlayıp Rusya, Türkiye, Brezilya ve Arjantin'e yayılan 1997-2001 krizi aynı ülkelerde 2007-8 krizinin yarattığından çok daha büyük etkiler yaratmıştı. Fakat önceki kriz ABD'yi etkilemediği için (gerçi 2001'de ABD borsasının çöküşü neticesinde çok para kaybedildi) küresel değil bölgesel sayılmıştı. 2008'de yaşanan ise ciddi küresel bulaşma etkileri yaratan bölgesel bir krizdi. Örneğin Türkiye'de finans kurumları, işsizlik ve büyüme üzerindeki etkiler gayet somut olmakla beraber kesinlikle 2001'deki kadar şiddetli değildi. Türkiye'nin bankaları görece sağlam bir sermayeye sahipti ve New York bankalarının reklamını yaptığı yeni finansal ürünlere (Warren Buffett bunlara "finansal kitle imha silahları" adını veriyordu) yatırım yapmaktan kaçınmışlardı. O dönemki AKP hükümeti istikrarlı ve reformlara açıktı. Askeri yönetime geri dönme tehdidini ortadan kaldırmıştı ve azınlıkların hakları için müzakerelere daha sıcak bakıyordu. Neoliberalleşmenin ilk safhalarında sıkça görüldüğü üzere devlet gerek yeni haklara (örneğin ifade ve basın hürriyeti) gerek insani olanaklara yönelik açılımlar yapıyordu, ama neoliberal düzenle uyumlu olanlara ağırlık veriyordu. Örneğin emekçilerin hakları görmezden geliniyordu. Emek piyasalarındaki kırılganlıkta ve eşitsizlikte yaşanan artışın, sömürü oranlarındaki yükselişin, spekülatif faaliyetlerin (gayrimenkullerde ve toprakta), evsiz kalmaların, yozlaşmanın ve yasadışı etkinliklerin yarattığı dezavantajları, gerek tüketici seçeneklerindeki olumlu gelişmelerin gerekse piyasa dışı kültürel ve dini özgürlük biçimlerinin kısmen dengelediği düşünülüyordu. Yabancı yatırımcılar Türkiye'nin açıklığına, ekonomik olanaklarına olumlu bakıyordu ve Türkiye'nin dış ticaret modeli –Avrupa'ya ve Ortadoğu'ya yönelik olduğu için ABD'de tüketici piyasası çöküşünden bir ölçüde yalıtılmıştı– o sırada ülkeyi derin ve uzun süreli bir resesyondan korudu. Hükümet hissedilen ekonomik sarsıntılara cevap olarak borçla finanse edilen bir altyapı yatırımı

dalgası başlatarak hem artık sermaye ve emeği harcamaya, hem İstanbul'u kozmopolit bir küresel şehre çevirmeye girişince, aynı yolu izleyen Çin ve diğer bazı ekonomilerle birlikte, 2009'un hemen ardından dikkate değer ekonomik büyüme oranları yakaladı.

Bu gelişmeler Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya ekonomilerindeki resesyon ve durgunlukla çarpıcı bir zıtlık arz ediyordu. İşte bu yüzden 2007-8 olayları ve sonrasının öncelikle bölgesel bir kriz olarak görülmesi gerektiğini, neoliberal kapitalizmde eşitsiz coğrafi gelişimin rastlantısal değil temel bir özellik olduğunu söylüyorum.

Politik-ekonomik bir proje olarak neoliberalizmin gücü ve etkisi yer yer değişse de, neoliberal uygulamaların "altın kurallarına" her yerde katı ve eşit bir şekilde uyulmadı. Kapitalizmin 1970 ortalarından bu yana pek çok kez açığa vurduğu kriz eğilimleri 2007-8'den beri giderek hızlanmaktadır. Bu eğilimler emlaktan finansa, ihraç sanayiinden işsizliğe ve ülke borçlarına kadar farklı alanlara sıçramanın yanı sıra, dünyanın da bir kesiminden diğerine dolaşıp durmuştur. Ama 2009 sonlarına gelindiğinde dünya fiilen iki kampa bölünmüş haldeydi. Avrupa, Japonya ve bir ölçüde ABD 1970'lerden beri artan özel ve kamusal borçları azaltmak için tasarruf politikaları başlatmıştı. Ne var ki bu tür politikalar talebi azalttı ve istihdamın canlanmasını imkânsızlaştırmadıysa da çok güç hale getirdi. Krizin ilk aşamalarında Keynes tarzı efektif talep yönetiminde yenilenmeye dair birkaç cılız adım atılsa da, bu yöndeki büyük ölçekli hamlelerin önü siyasal muhalefet tarafından hızla kesildi (ABD'de Cumhuriyetçi Parti, Almanya'da ise Angela Merkel bu konuda başı çekiyordu). Sonuçta Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da durgunluk yaşandı.

Çin'in hikayesi ile kökten farklıydı. İhraç sanayiinde muazzam istihdam kayıpları sonucu (raporlar 2009 başlarında yaklaşık 30 milyon kişinin işini kaybettiğini gösteriyordu) Çinliler, borçla finanse edilen altyapı yatırımı genişletmesi ve kentleşme yoluyla olabildiğince çok sermaye ve emeği soğurmaya başladı. 2009 sonunda Çin'deki net istihdam kaybı 3 milyon civarındaydı ki bu da Çinlilerin dokuz ayda 27 milyonluk bir istihdam yarattığını gösteriyor – inanılmaz bir performans. Çin'in büyümesi 2008'den önceki on yılda %10'un üstünde kaldı ve 2012 gibi yavaşladıktan sonra tekrar hız kazandı. Büyümenin yaklaşık %50'si kentleşme ve altyapı yatırımlarından kaynaklanırken, %25'i sadece konut inşasına dayanıyordu. Çin'in borçları iki katına çıkmıştı ama hesaplamada ABD doları değil Çin parası esas alındığından bu sorun olmadı.

Çin'deki kentleşme patlaması muazzam bir hammadde talebi yarattı. Çin dünyadaki demir, bakır ve çimento üretiminin yarısını tüketmenin yanı sıra büyük miktarda soya fasulyesi ve başka tarımsal ürünler de alıyordu. Bu tür hammaddeler üreten tüm ülkeler 2007-8'deki büyük hasarı çabucak atlattı. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki durgunluğun aksine Şili, Brezilya, Avustralya, Arjantin ciddi oranda güçlendi. Yükselen piyasalar olarak görülen Türkiye, Malezya, Endonezya, Brezilya ve Hindistan da Çin'in durdurulamayan ilerleyişinden faydalanma fırsatı bulduklarını düşündüler. Körfez Ülkelerinde petrol gelirlerine dayanan müthiş inşaat patlaması ve kentleşme projeleri temel mal üreticilerinin ekonomik canlanışına güç verdi.

Türkiye'nin de dahil olduğu pek çok ülkede 2009'dan sonra çılgınca bir gelişme hızı yakalandı. Örneğin Çin, önceki yüz yıl içinde ABD'nin tükettiği toplam çimentodan daha fazlasını 2011-13'te tüketti. Bugün bile hâlâ boş olan koca şehirler inşa edildi. Ama Çin'in büyümesinin 2007-8 sonrasında küresel ekonomiye istikrar kazandırdığına kuşku yok ("yükselen piyasalar" diye adlandırılan Brezilya, Türkiye, Endonezya ve benzerleri de bu sayede istikrarını korudu). Hatta yüksek değerli makine ve teknoloji ihraç eden Almanya bile tasarruf politikalarına rağmen Çin'in ticareti sayesinde büyüdü. Çok geçmeden Hindistan da Çin'in performansını taklit etmek için hamleler yapmaya koyuldu.

Ama bu muazzam gelişme sürdürülemedi. 2014'e gelindiğinde yapılı çevredeki aşırı sermaye birikimi belirtileri Çin'de görülmeye başlamıştı. Büyüme yavaşladı, yerel ve bölgesel hükümetler iflas noktasına geldi, Çin'deki gölge bankacılık sistemi bugün ciddi borç yüklerini saklamaya yarıyor. Brezilya, Şili ve Latin Amerika'nın diğer And ülkelerinin yanı sıra Türkiye, Malezya, Endonezya ve Avustralya durgunluk dönemine girmiş gibi göründüğü için yükselen piyasa patlaması ürkütücü bir şekilde durdu. Petrol ve hammadde fiyatlarındaki düşüşler pek çok ekonomide daha da ciddi gerilimler yarattı.

Düşük ama istikrarlı büyümenin ve işsizlikte azalmanın yaşandığı tek büyük ekonomi ABD; fakat burada bile kırılgan ve yüzeysel bir toparlanma söz konusu. Bunun sebebi de kısmen radikal cumhuriyetçi hareketin siyasi duruşu, ama aynı zamanda gelir eşitsizliğindeki artış ve üretkenliğe bir şey katmaksızın varlıkların (sanattan borsaya, topraktan taşınmazlara kadar) değerini arttıran politikalar (örneğin Merkez Bankası'nın parasal gevşetme uygulamaları).

Krizin ve sonuçlarının haritası hareket etmeyi sürdürse de, neoliberalizmin tahakkümü hâlâ devam ediyor. Yerel dönüşümlerin daha genel eğilimlerle nasıl ilişkilendiğini anlamak için eşitsiz coğrafi gelişimin çalkantılı akıntılarının izlenmesi gerekiyor.

Diğer yandan sermayenin kriz eğilimleriyle yüzleşme tarzlarında bazı tektonik değişiklik emareleri de var. Bir kere, kapitalist sınıfın 1970'lerde bir araya gelerek neoliberal çözüme yönelmesindeki nispi tutarlılıkta çatlaklar meydana geldi (bilhassa Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da). Tekil şirketler ve varlıklı bireyler sınıf temelli gündemle meşgul olmaktan ziyade (lobicilik, siyasi bağışlar ve düpedüz yozlaşma yoluyla) bireysel çıkarlarını korumayı daha çok tercih ediyor. Kapitalist sınıf iktidarının birkaç merkezi bölgede (Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya) yoğunlaşması dünya çapında daha merkezsiz, çeşitli ve koordinasyonu zor bir çıkarlar kümesinin doğmasına yol açtı. Bu yüzden (Davos gibi) forumların ve (IMF ve DTÖ gibi) kurumların varlığı sürse de, küresel oligarşideki merkezkaç hareketini ve parçalanmaları engellemek çok zor. Örgütlü emek gücünün ve 1970'lerde egemen olan uluslararası sosyalizm/komünizmin geniş çaplı imhası seküler milliyetçilikler ve özerklik talepleri gibi başka muhalefet biçimlerinin yükselişine yol açarken, neoliberal etik dini inançlar temelinde giderek daha fazla eleştirilir oldu. Margaret Thatcher'ın öne sürdüğü "toplum diye bir şey yoktur" doktrininin sivil toplumun bağrında yarattığı devasa boşluk, kendine has dayanışma türleri arayan çeşit çeşit kuvvet tarafından dolduruldu. Bu muhalefet biçimlerinin jeopolitik ifadesinin kendine özgü bir dinamiği var ve özellikle Ortadoğu siyasetindeki kaostan anladığımız üzere, bu durum neoliberal kapitalizmi 1970'lerde mevcut olmayan bir şekilde tehdit ediyor.

Neoliberal projenin içsel istikrarsızlıkları ve çelişkileri, siyasi hayatın değişkenliği, güvensizliği ve geçiciliğini benimseyen muhalefet biçimlerine zemin hazırladı. Kültürel temeli dogmatizmden uzak, otonomluğa ve devlet karşıtlığına ağırlık veren bir tür anarşizmi savunduğu söylenebilecek seküler (genelde gençlerden oluşan) bir muhalefetin yükselişi bunun en bariz örneğidir.

Fakat tüm bunların altında çok basit bir sorun yatıyor. Neoliberalizm, sermaye birikimi ve büyüme açısından değerlendirildiğinde başarılı değildir. Oligarşi ve kapitalist sınıf için iyi olabilir, ama genelde sermayenin sağlığı için kötüdür. Büyüme oranları kan kaybetmiş, üst sınıflar imalat ve sanayide kârlı yatırımlar peşinde koşmak yerine yeniden bölüşüm ve el koyma (yasal ya da yasadışı) üzerinden giderek daha fazla gelir ve zenginlik elde etmiştir. Bunun sonucunda bütün bir neoliberal uygulamalar yelpazesinde mülksüzleştirme yoluyla birikime verilen önem artmıştır. ABD'deki Latin kökenli göçmenler ve Afrikalı Amerikalılar gibi savunmasız kesimlerin varlıkları değer kaybederken, Wall Street borsacıları aslında iyi işleyişinden sorumlu oldukları finansal sistemi fiilen yağmalayarak ve yok ederek aşağı yukarı o kesimlerin

kayıplarına denk büyüklükte primler almışlardır. Değerlerin realizasyonu ve mülksüzleştirme yoluyla birikime yönelik politikalar aşikâr hale geldikçe gerek Brezilya'da gerekse 2013'te Türkiye'deki Gezi sürecinde görülen türden, gündelik hayatın niteliğiyle ilgili kent temelli protestolar yaygınlaşmıştır.

Kapitalizmi ayakta tutma kaygısı ile sınıf iktidarını eski gücüne kavuşturma çabası arasındaki gerilim dört dörtlük bir çelişki haline gelme tehlikesi taşıyor. Kapitalist sınıf içindeki kimi gruplar eşitsizliklerin ve ortaya çıkan çevre kirliliğinin çok fazla artmış olduğundan korkuyor. Kapitalist tarihin, benzer sert tercihlerin gündeme geldiği önceki safhalarında -insanın aklına 1873 ya da 1920'ler geliyor- olup bitenler pek hayra alamet değil. Yöneten sınıflar iktidarlarından nadiren gönüllü olarak vazgeçerler, hatta hiç vazgeçmezler.

Bu yüzden hemen her yerde devlet otoriterliğine, gözetimde artışa ve antidemokratik devlet şiddetine dönülüyor. Ama böyle bir dönüş yapıldığında otoritenin sadece, hatta öncelikle sermaye çıkarlarını kollayacak şekilde kullanılacağının hiçbir garantisi yok. Dünyanın büyük bir kısmının hegemonya ve özerkliğin yanı sıra teritoryal haklar üzerine jeopolitik mücadelelere giderek daha fazla hapsolması neoliberal mantığın tesadüfi bir arızası değil. Bu durum neoliberal mantığın muhtemel sonuçlarından biri, ama son derece sapkın olduğu da ortada. Dindar, milliyetçi, izolasyoncu ve sağ popülist güçlerin devlet iktidarını ele geçireceğini öngörmek, sosyalist bir çözümü öngörmekten çok daha kolay. İktidarın dar ve büyük ölçüde yozlaşmış bir elit kesim tarafından ele geçirilmesi de mümkün. Son kırk yılda İran'da veya daha yakın tarihte Rusya, Macaristan ve Polonya'da gerçekleşen antidemokratik geçişler bu anlamda örnek teşkil ediyor. Ne yazık ki Türkiye'deki siyasal evrimin de geniş anlamda benzer bir yöne girdiğini gösteren pek çok işaret var. Sadece neoliberalizmin değil, genelde sermayenin çelişkilerine otoriter değil sosyalist bir çözüm üretecek yerel muhalefet güçlerinin ve küresel bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasını hevesle bekliyoruz.

David Harvey, Kasım 2015
Çev. Bülent Doğan

GİRİŞ

Geleceğin tarihçileri 1978-80 yıllarını dünyanın sosyal ve ekonomik tarihinde devrimsel bir dönüm noktası olarak görecek muhtemelen. 1978'de, Deng Xiaoping, dünya nüfusunun beşte birini oluşturan bir ülkede komünistlerce yönetilen bir ekonomiyi liberalleştirecek ilk ciddi adımları attı. Deng'in çizdiği yol, yirmi yıl içinde Çin'i kapalı bir geri kalmışlıktan çıkarıp, insanlık tarihinde görülmemiş sürdürülebilir büyüme oranlarıyla, kapitalist dinamizmin açık bir merkezi haline getirdi. Pasifik'in diğer yakasında ve epeyce farklı koşullarda, nispeten meçhul (ama artık tanınan) biri, Paul Volcker, Temmuz 1979'da ABD Merkez Bankası'nın başına geçti ve birkaç ay içinde para politikasını önemli ölçüde değiştirdi. O gün bu gündür Merkez Bankası, sonuçları (özellikle işsizlik konusunda) ne olursa olsun, enflasyona karşı verilen savaşta başı çekiyor. Atlantik'in karşı kıyısında Margaret Thatcher, on yıldır ülkeyi kuşatan korkunç enflasyonist durgunluğa son verme ve işçi sendikalarının gücünü azaltma misyonuyla Mayıs 1979'da Britanya Başbakanı seçilmişti bile. 1980'de ABD Başkanı seçilen, sempatik, karizmatik Ronald Reagan, Volcker'ın Merkez Bankası'nda yaptığı hamleleri desteklemekle kalmadı; emeğin gücünü azaltmayı, sanayi, tarım ve kaynak çıkarmadaki denetimlerin kaldırılmasını ve finans güçlerini hem içerde hem dünya sahnesinde özgürleştirmeyi amaçlayan kendi özel politika harmanını da üstüne ekleyerek, ABD ekonomisini canlandırma rotasını belirledi. Görünen o ki bu üç merkez üssünden yayılıp yankılanan devrimci şok dalgaları etrafımızdaki dünyaya bütünüyle farklı bir görünüm verdi.

Bu çapta ve derinlikte dönüşümler kazara meydana gelmez. O yüzden, genellikle "küreselleşme" terimi kapsamına sokulan bu yeni ekonomik oluşumun eskisinin içinden hangi araç ve yollarla çıkarıl-

dığını soruşturmak yerinde olur. Volcker, Reagan, Thatcher ve Deng Xiaoping; hepsi de, uzun zamandır dolaşımda olan azınlık argümanlarını alıp, çoğunluk argümanlarına çevirdiler (ama uzun süreli bir mücadele verdiler). Reagan, Cumhuriyetçi Parti içinde 1960'ların başlarında Barry Goldwater'a uzanan azınlık geleneğini diriltti. Japonya, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Güney Kore'de yükselen zenginlik ve nüfuz dalgasını gören Deng, Çin devletinin çıkarlarını koruyup geliştirmek için merkezi planlama yerine piyasa sosyalizmini devreye sokmak istedi. Volcker ve Thatcher da "neoliberalizm" adıyla anılan belirli bir doktrini görece bilinmezliğin karanlığından çıkarıp, iktisadi düşünce ve yönetimin en temel ilkesi haline getirdi. Benim burada esasen ilgilendiğim de işte bu doktrin; kökenleri, yükselişi ve beraberinde getirdikleri.[1]

Neoliberalizm her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü, bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi korumaktır. Örneğin paranın kalite ve itibarını korumalıdır. Özel mülkiyet haklarını güvence altına almalı, piyasaların düzgün işleyişini gerekirse zorla garantilemek için gereken ordu, savunma, emniyet ve hukukla ilgili yapı ve işlevleri düzenlemelidir. Dahası, eğer (toprak, su, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ya da çevre kirliliği alanlarında) piyasalar mevcut değilse, gerekirse devlet eliyle, yaratılmalıdır. Fakat devlet bu görevlerin ötesinde bir işe girişmemelidir. Devletin (bir kez yarattıktan sonra) piyasalara müdahalesi en alt sınırda tutulmalıdır; çünkü, teoriye göre, devletin piyasa sinyallerini (fiyatları) tahmin etmesini sağlayacak yeterli bilgiye sahip olması mümkün değildir, ayrıca (özellikle demokrasilerde) güçlü çıkar gruplarının devlet müdahalesini kendi yararına saptırması ve etkilemesi kaçınılmazdır.

1970'lerden beri her yerde politik-ekonomik düşünce ve pratiklerde neoliberalizme güçlü bir yöneliş var. Düzenleyici önlemlerin sınırlanması, özelleştirmeler ve devletin pek çok sosyal hizmet alanından çekilmesi, herkes için pek bildik şeyler. Sovyetler Birliği'nin

çöküşünden sonra icat edilen yeni devletlerden tutun da, Yeni Zelanda ve İsveç gibi eski tarz sosyal demokrasilere ve refah devletlerine kadar neredeyse bütün devletler bazen gönüllü, bazen zorlayıcı baskılara cevaben, neoliberal teorinin bir türevini kabul edip bazı politika ve uygulamalarını ona uyarlıyor. Irkçı *apartheid* rejimi sonrası Güney Afrika neoliberalizmi hızla kabul etti; çağdaş Çin bile, ileride göreceğimiz gibi, buraya yönelmiş görünüyor. Dahası, neoliberal yolun savunucuları şimdi eğitimde (üniversiteler, çok sayıda "beyin takımı"), medyada, şirket yönetim kurullarında, finans kurumlarında, kilit konumdaki devlet kurumlarında (hazine bakanlıkları ve merkez bankaları), aynı zamanda küresel finans ve ticareti düzenleyen Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumlarda dikkate değer nüfuza sahip konumdalar. Kısacası, bir söylem tarzı olarak neoliberalizm hegemonik hale geldi. Düşünme şekilleri üzerindeki etkileri o kadar kolay yayılıyor ki, pek çoğumuzun sağduyuya dayalı dünyayı yorumlama, yaşama ve anlama şekliyle bütünleşti.

Gelgelelim, neoliberalleşme süreci pek çok "yaratıcı yıkım"ı beraberinde getiriyor. Yıkılanlar sadece önceki kurumsal çerçeveler ve iktidarlar (hatta zorluk çıkaran geleneksel devlet egemenliği biçimleri) değil; iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, teknoloji karışımları, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, üreme etkinlikleri, toprağa bağlılıklar ve en derin alışkanlıklar da yıkılıyor. Piyasa mübadelesini "bütün insan eylemlerine rehberlik edebilen ve önceki bütün etik inançların yerine geçebilen başlı başına bir etik" olarak değerlendiren neoliberalizm, pazardaki sözleşme ilişkilerinin önemini vurguluyor.[2] Piyasa işlemlerinin kapsamı ve sıklığının en yüksek düzeye taşınmasıyla toplumsal faydanın da en yüksek düzeye çıkarılacağını savunuyor ve bütün insan eylemlerini piyasa alanına taşımak istiyor. Bunun için, bir yandan enformasyon yaratma teknolojileri diğer yandan küresel pazardaki kararları yönlendirmeye yarayacak muazzam veri tabanları oluşturma, saklama, kullanma, transfer ve analiz etme yeteneği gerekiyor. Neoliberalizmin bilgi teknolojilerine (bazılarını yeni bir "bilgi toplumu" türünün doğduğunu ilan etmeye yönelten) yoğun ilgisi ve bu teknolojilerin peşinden koşması bu yüzden. Bu teknolojiler piya-

sa işlemlerinin artan yoğunluğunu zamanda ve mekânda sıkıştırıyor. Başka bir yerde "zaman-mekân sıkışması" olarak adlandırdığım son derece şiddetli bir patlama üretiyor. Coğrafi alan (dolayısıyla "küreselleşme" vurgusu) ne kadar büyük ve piyasa sözleşmelerinin süresi ne kadar kısaysa, o kadar iyi. Bu ikinci tercih, Lyotard'ın, "hem mesleki, duygusal, cinsel, kültürel, uluslararası alanlardaki ve aile alanındaki, hem siyasi ilişkilerdeki kalıcı kurumlar"ın yerini "geçici sözleşmeler"in alması olarak ortaya koyduğu ünlü postmodern durum tarifine benziyor. Böylesi bir pazar etiğinin hâkimiyetinin, daha önce *Postmodernliğin Durumu*'nda gösterdiğim gibi, yığınla kültürel sonucu var.[3]

Küresel dönüşümler ve etkileriyle ilgili artık pek çok genel açıklama var, genellikle eksik olan –ve bu kitabın doldurmayı amaçladığı boşluk– neoliberalleşmenin nereden geldiğinin ve dünya sahnesini nasıl bu kadar kuşatıcı bir şekilde istila ettiğinin politik-ekonomik öyküsü. Bu öyküyü eleştirel bir şekilde ele almak, alternatif politik ve ekonomik düzenlemelerin tespiti ve inşası için bir çerçeve de gerektiriyor.

Son zamanlarda Gérard Duménil, Sam Gindin ve Leo Panitch'le sohbetlerin faydasını gördüm. Masao Miyoshi, Giovanni Arrighi, Patrick Bond, Cindi Katz, Neil Smith, Bertell Ollman, Maria Kaika ve Erik Swyngedouw'a daha önceden borçluyum. Bu konuya ilgimi ilk ateşleyen, Rosa Luxemburg Vakfı sponsorluğuyla Kasım 2001'de Berlin'de düzenlenen neoliberalizm konulu bir konferans oldu. New York Şehir Üniversitesi (CUNY) Lisans Üstü Çalışmalar Merkezi Dekanı Bill Kelly'ye, en başta Antropoloji Programı'ndakiler olmak üzere bütün öğrencilerime ve meslektaşlarıma gösterdikleri ilgi ve verdikleri destek için teşekkür ederim. Ayrıca herkesi de çalışmanın sonuçlarıyla ilgili her türlü sorumluluktan tenzih ederim.

1

Özgürlük de Diğerleri Gibi Bir Sözcük Sadece...

Herhangi bir düşünme şeklini egemen hale getirmek için hem sezgilerimize, içgüdülerimize, değerlerimize ve arzularımıza, hem de içinde yaşadığımız toplumsal dünyanın barındırdığı olasılıklara hitap eden bir kavramsal aygıt geliştirmek gerekir. Bu kavramsal aygıt başarıya ulaşırsa sağduyumuza öyle yerleşir ki, olağan sayılır ve sorgulanmaz kabul edilir. Neoliberal düşüncenin kurucuları, politik idealler olan insan haysiyeti ve bireysel hürriyeti temel aldılar, "medeniyetin merkezi değerleri" kabul ettiler. Akıllıca bir tercihti, zira bunlar gerçekten ikna edici ve baştan çıkarıcı idealler. Sonra da dediler ki, bu değerler sadece faşizm, diktatörlük, komünizm tehdidi altında değil, seçme özgürlüğüne sahip bireylerin yargıları yerine kolektif yargıları koyan her türden devlet müdahalesinin tehdidi altındadır.

Haysiyet ve bireysel hürriyet kavramları güçlü ve kendi başına cazip kavramlar. Soğuk Savaş henüz bitmemişken Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yükselen muhalif hareketlere de, Tiananmen Meydanı'ndaki öğrencilere de bu tip idealler güç verdi. 1968'de dünyayı saran -Paris'ten Chicago'ya, Bangkok'tan Meksiko'ya kadar yayılan- öğrenci hareketleri kısmen ifade ve seçme hürriyetlerinin genişletilmesi arayışıyla hayat buldu. Bu idealler, kendi kararlarını almaya değer veren herkese çekici gelir.

ABD geleneğinde uzun zamandır yerleşik olan hürriyet fikri son yıllarda ülkede belirgin bir rol oynuyor. Pek çok insan "11 Eylül"ü doğrudan bu fikre bir saldırı olarak yorumladı. O korkunç günün birinci yıldönümünde, "Özgürlüklerin geliştiği barışçı bir dünya," diye yazdı Başkan Bush, "Amerika'nın uzun dönem çıkarlarına hizmet eder, ölümsüz Amerikan ideallerini yansıtır ve Amerika'nın mütte-

fiklerini birleştirir. [...] Özgürlüğün, ezeli düşmanları karşısında zafer kazanmasını sağlama fırsatı insanlığın elinde [...] Amerika Birleşik Devletleri bu yüce görevde liderlik sorumluluğunu memnuniyetle kabul ediyor." Bu ifadenin ruhu, kısa süre sonra yayımlanan ABD Ulusal Savunma Stratejisi belgesinde de yer aldı. Daha sonra Bush, "Özgürlük, Tanrı'nın bu dünyadaki her insana armağanıdır," dedi ve şunu da ekledi: "Özgürlüğün yayılmasına yardım etmek, dünyadaki en büyük güç olarak bizim yükümlülüğümüzdür."[1]

Irak ile önalıcı bir savaşa girme bahanelerinin hepsi boşa çıkınca, Bush Irak'a bahşedilecek özgürlüğün savaş için kendi başına yeterli bir gerekçe olduğu fikrine sarıldı. Iraklılar özgürdü ve gerçekte önemli olan tek şey buydu. Peki burada tahayyül edilen ne tür bir "özgürlük"? Zira kültür eleştirmeni Matthew Arnold'ın uzun zaman önce nezaketle ifade ettiği gibi, "özgürlük binmesi çok hoş bir attır; tabii, eğer o atı bir yere sürüyorsan."[2] Peki, Irak halkının kendilerine silah zoruyla verilen özgürlük atını nereye sürmesi beklenmektedir?

19 Eylül 2003'te Irak'taki Geçici Koalisyon Yönetimi'nin başkanı Paul Bremer'in "kamu teşebbüslerinin tamamen özelleştirilmesi, yabancı şirketlere Irak işletmelerinde tam mülkiyet hakkı verilmesi, yabancıların kârlarının ülke dışına eksiksiz transferi [...] Irak bankalarının yabancı denetime açılması, yabancı şirketlere yerlilerle eşit muamele ve [...] hemen hemen bütün ticari engellerin ortadan kaldırılması" gibi ifadeler içeren dört emri resmi olarak duyurmasıyla, Bush yönetiminin bu soruya yanıtı ortaya çıktı.[3] Söz konusu emirler ekonominin kamu hizmetleri, medya, imalat, özel hizmetler, ulaşım, finans ve inşaat da dahil bütün alanları için geçerliydi. Bir tek petrol (muhtemelen gelir getirici kaynak olarak özel statüye sahip olmasından ve jeopolitik öneminden dolayı) bunun dışındaydı. Emek piyasasıysa katı kurallara bağlanmalıydı. Kilit sektörlerde grevler etkili şekilde yasaklandı ve sendikalaşma hakkı kısıtlandı. Ayrıca, gelir arttıkça ciddi şekilde düşen "düz oranlı vergiler" (ABD'deki muhafazakârların uzun zamandır uygulanmasını istediği iddialı bir vergi reformu planı) getirildi.

İşgalci gücün işgal edilen ülkenin varlıklarını korumak zorunda olduğunu, bunları satıp savamayacağını, bu emirlerin Cenevre ve Lahey Sözleşmelerini ihlal ettiğini savunanlar vardı.[4] Bazı Iraklılar, Londra

merkezli *Economist*'in deyişiyle "kapitalist bir rüya"olan bu rejimin Irak'a dayatılmasına direndiler. ABD'nin atadığı Geçici Koalisyon Yönetimi'nin bir üyesi, "serbest piyasa köktenciliğinin" dayatılmasını şiddetle eleştirdi ve bunun "tarihi göz ardı eden kusurlu bir mantık" olduğunu söyledi.[5] Bremer'in kuralları işgalci güç tarafından dayatıldığında hukuk dışı olabilirdi; ama "egemen" bir hükümet tarafından onaylandığında hukuki hale gelecekti. ABD'nin atadığı ve Haziran 2004'te yönetimi devralan geçici hükümet "egemen" ilan edildi. Ama tek yetkisi mevcut yasaları onaylamaktı. Bremer hükümeti devretmeden önce serbest piyasa ve serbest ticaret kurallarını en ince ayrıntısına kadar açıklayan (telif yasaları ve fikri mülkiyet hakları gibi ayrıntılı konularda) yığınla yasa çıkardı ve bu kurumsal düzenlemelerin "kendine ait bir yaşam ve devinim kazanacağı", tersine çevirmenin çok güç olacağı umudunu dile getirdi.[6]

Neoliberal teoriye göre, Bremer'in ana hatlarını çizdiği türden önlemler servet yaratmak ve böylelikle genel nüfusun refahını artırmak için hem gerekli, hem yeterliydi. Serbest piyasa ve ticaretin birey hürriyetlerini garanti altına aldığı varsayımı neoliberal düşüncenin temel bir özelliği ve uzun zamandır ABD'nin dünyanın kalanına karşı tutumunu belirliyor.[7] ABD'nin Irak'a olanca kuvvetiyle dayatmaya çalıştığı şey, hiç şüphe yok ki, asıl görevi yerli ve yabancı sermayenin kârlı bir sermaye birikimi elde edeceği koşulları geliştirmek olan bir devlet aygıtıydı. Ben devlet aygıtının bu türüne, *neoliberal devlet* diyorum. Bünyesinde topladığı hürriyetler, özel mülk sahiplerinin, işletmelerin, çokuluslu şirketlerin ve finansal sermayenin çıkarlarını yansıtıyor. Kısacası, Bremer, Iraklıları özgürlük atını doğrudan neoliberal saflara sürmeye davet etti.

Hatırlamak gerekir ki, ilk neoliberal devlet oluşturma deneyi (Bremer'in Irak'ta kurulacak rejimi ilan etmesinden neredeyse günü gününe otuz yıl önce) 1973'ün "küçük 11 Eylül"ü olan Pinochet darbesinin ardından Şili'de yapıldı. Darbe, Salvador Allende'nin demokratik yolla seçilmiş hükümetine karşı yapıldı ve Allende'nin sosyalizm yönündeki hamlelerinin tehdidi altındaki Şili iş dünyasının seçkinlerince desteklendi. ABD şirketleri, CIA ve ABD Devlet Bakanı Henry Kissinger da darbenin destekçileri arasındaydı. Solun bütün toplumsal

hareketleri ve siyasi örgütleri şiddetle bastırıldı ve halka hitap eden (yoksul mahallelerdeki halk sağlığı merkezleri gibi) her türden kurum yerle bir edildi. Emek piyasası düzenleyici ve kurumsal kısıtlamalardan (örneğin sendika iktidarından) "kurtarıldı". Peki, çarkları durmuş ekonomi nasıl canlandırılacaktı? Latin Amerika'nın ekonomik kalkınma girişimlerinde başı çeken ithal ikâmeci politikalar (ulusal sanayinin sübvansiyon ya da vergi tarifeleriyle korunarak teşvik edilmesi) özellikle de hiçbir zaman pek iyi işlemedikleri Şili'de gözden düşmüştü. Bütün dünyanın ekonomik resesyona [küçülmeye] girmesi yeni bir yaklaşımı zorunlu kıldı.

O zamanlar Chicago Üniversitesi'nde ders veren Milton Friedman'ın neoliberal teorilerine bağlılıklarından dolayı "Chicago'lu çocuklar" olarak bilinen bir grup iktisatçı, Şili ekonomisinin yeniden inşasına yardım etmeye çağrıldı. Bu grubun nasıl seçildiğinin öyküsü de ilginç. 1950'lerden beri ABD, Şilili iktisatçıların Chicago Üniversitesi'ndeki eğitimini finanse ediyordu. Bu uygulama Latin Amerika'da sol eğilimleri etkisizleştirmeyi amaçlayan Soğuk Savaş programının bir parçasıydı. Chicago'da eğitim alan iktisatçılar daha sonra Santiago'daki Katolik Üniversitesi'nde hâkimiyet kurdular. 1970'lerin başlarında "Pazar Kulübü" adında bir grup kuran Şili iş dünyası seçkinleri Allende'ye itirazlarını örgütledi ve sahip oldukları araştırma enstitüleri vasıtasıyla bir iş ilişkisi kurdukları bu iktisatçıların çalışmalarına maddi kaynak sağladı. İktidar için Pinochet'yle yarışan ve bir Keynesçi olan General Gustavo Leigh 1975'te oyun dışı kaldıktan sonra Pinochet bu iktisatçıları hükümete getirdi. İlk işleri, IMF'yle borç pazarlığı yapmaktı. IMF'yle birlikte çalıştılar ve ekonomiyi onların teorilerine göre yeniden inşa ettiler. Yapılan devletleştirmeleri tersine çevirdiler, kamu varlıklarını özelleştirdiler, doğal kaynakları (balık, kereste vb) özel ve denetimsiz (çoğu zaman yerel halkın hak iddialarını ezip geçerek) sömürüye açtılar, sosyal güvenliği özelleştirdiler, yabancıların doğrudan yatırım yapmasını ve serbest ticareti kolaylaştırdılar. Yabancı şirketlerin Şili'de yaptıkları işlerden edindiği kârları kendi ülkelerine transfer etme hakları garanti altına alındı. İthal ikâmesi yerine, ihracata dayalı büyüme yeğlendi. Devlete bırakılan tek sektör, kilit öneme sahip bir kaynak olan bakırdı (tıpkı Irak'taki petrol gibi). Bakırdan elde edilen

gelirler doğrudan hazineye akıyordu ve bunun devlet bütçesinin ayakta kalması açısından hayati öneme sahip olduğu görülmüştü. Sermaye birikimi ve yüksek getirili yabancı yatırımlarla Şili ekonomisinde büyüme oranları bakımından yaşanan ani canlanma kısa ömürlü oldu. 1982 Latin Amerika borç krizinde hepsi düştü. Sonuç, takip eden yıllarda neoliberal politikaların daha az ideoloji güdümlü, çok daha pragmatik şekilde uygulanması oldu. Pragmatizm de dahil bütün bunlar, 1980'lerde (Thatcher yönetimindeki) Britanya ve (Reagan yönetimindeki) ABD'nin neoliberalizm yoluna girmesini desteklemede kullanılacak kanıtları sağladı. Bir kez daha, çeperde yapılan zalimce bir deney, merkezde geliştirilecek politikalara model oldu (tıpkı Irak'ta Bremer'in emriyle ortaya atılan düz oranlı vergi deneyi gibi).[8]

Benzerlikleri böylesine aşikâr iki devlet aygıtı yeniden-yapılanmasının bu kadar farklı zamanlarda ve dünyanın çok farklı yerlerinde ABD'nin zorlayıcı etkisiyle vuku bulduğu gerçeği, 1970 ortalarından beri bütün dünyada neoliberal devlet biçimlerinin hızla yayılmasının ardında ABD'nin emperyalist gücünün amansız etki alanının yatıyor olabileceğini akla getiriyor. Evet, neoliberal devlet biçimleri son otuz yılda şüphesiz hızla yayıldı, ama Şili'nin neoliberalizme yönelişindeki yerel bileşenin gösterdiği gibi, öykü kesinlikle bundan ibaret değil. Dahası, 1979'da Margaret Thatcher o neoliberal yola ABD'nin zoruyla girmedi. 1978'de Çin'i liberalleşme yoluna sokan da ABD değildi. 1980'lerde Hindistan'da ve 1990'ların başında İsveç'te neoliberalleşme yönündeki kısmi hamleleri ABD gücünün emperyalist etki alanına atfetmek kolay değil. Neoliberalizmin dünya sahnesindeki eşitsiz coğrafi gelişimi hiç şüphe yok ki beraberinde çok sayıda sonucun yanı sıra yığınla kaos ve kafa karışıklığı getiren çok karmaşık bir süreç. O halde neden neoliberal yola sapıldı ve küresel kapitalizm bünyesindeki hangi kuvvetler onu bu kadar hegemonik hale getirdi?

Neoliberal Yola Neden Sapıldı?

1930'lardaki büyük çöküşün kapitalist düzeni ciddi derecede tehdit ettiği feci koşullara bir daha geri dönmemek için İkinci Dünya Sava-

şı sonrasında devlet biçimleri ve uluslararası ilişkiler yeniden yapılandırıldı. Böylelikle, savaşa yol açmış olan devletler-arası jeopolitik düşmanlıkların yeniden ortaya çıkması da önlenecekti. İç huzur ve barışı sağlamak için sermayeyle emek sınıfları arasında bir tür uzlaşma inşa edilmeliydi. İki ünlü sosyal bilimci Robert Dahl ve Charles Lindblom'un 1953'te yayımlanan etkili metni, o dönemdeki düşünceyi belki de en iyi şekilde temsil ediyor. Yazarlar, kapitalizmin de komünizmin de kaba hali çöktü, dediler. Barış, kaynaşma, refah ve istikrarı garanti eden doğru devlet, piyasa ve demokratik kurumlar karışımını oluşturmaktan başka yol yoktu.[9] Bretton Woods anlaşmalarıyla uluslararası alanda yeni bir dünya düzeni kuruldu ve uluslararası ilişkileri istikrara kavuşturmaya yardımcı olsun diye Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve Basel'deki Uluslararası Ödemeler Bankası gibi çeşitli kurumlar oluşturuldu. ABD dolarının sabit bir fiyattan altına dönüştürülebilirliğine dayanan bir sabit kur sistemi altında, malların serbest ticareti teşvik edildi. Kontrol edilmesi gereken sermayenin serbest akışı ile sabit kur birbiriyle bağdaşmıyordu; ama eğer dolar küresel rezerv para birimi olacaksa, ABD parasının ülke sınırları dışında serbest akışına izin vermek zorundaydı. Bu sistem varlığını ABD askeri gücünün şemsiyesi altında sürdürdü. Küresel etki alanını sınırlayan tek şey Sovyetler Birliği ve Soğuk Savaş'tı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da çeşitli sosyal demokrat, Hıristiyan demokrat ve dirijist devletler ortaya çıktı. ABD liberal demokratik bir devlet biçimine yöneldi. Japonya, ABD'nin yakın gözetimi altında, ülkenin yeniden inşasını yönetmek üzere yetkilendirilmiş, kağıt üstünde demokratik ama pratikte son derece bürokratik bir devlet aygıtı inşa etti. Bütün bu farklı devlet biçimlerinin ortak noktası, devletin tam istihdam, ekonomik büyüme ve yurttaşların refahına odaklanması; bunları sağlamak için de devlet gücünün piyasa süreçleriyle birlikte, gerekirse piyasa süreçleri içinde, hatta piyasa süreçleri yerine geçerek serbestçe kullanılması gerektiğinin kabulüydü. İktisadi dalgalanmaları azaltmak ve makul ölçüde tam istihdam sağlamak için, genel olarak "Keynesçi" denen maliye ve para politikaları yaygın biçimde kullanıldı. Sermayeyle emek arasında bir "sınıf uzlaşması"nın iç barış ve huzurun kilit garantörü olduğu savunuluyordu genellikle.

Devletler sanayi politikasına aktif müdahalelerde bulundular ve türlü refah sistemleri (sağlık, eğitim ve benzeri) inşa ederek sosyal ücretle ilgili standartlar getirmeye başladılar.

Bu politik-ekonomik örgütlenme biçimine artık genellikle "gömülü liberalizm" [*embedded liberalism*] deniyor; terim, gerek piyasa süreçlerinin, gerek girişimci ve şirket faaliyetlerinin etrafını saran, bazen kısıtlayıcı olsa da ekonomi ve sanayi stratejisine çoğu zaman yol gösteren sosyal ve politik bir sınırlamalar ağına ve düzenleyici bir çevreye işaret ediyor.[10] Devlet eliyle planlama ve bazı örneklerde kilit sektörlerde devlet mülkiyeti (örneğin Britanya, Fransa ve İtalya'da) alışılmadık şeyler değildi. Neoliberal proje, sermayeyi gömülü olduğu bu sınırlamalardan kurtaracaktı.

Gömülü liberalizm 1950 ve 1960'larda gelişmiş kapitalist ülkelere yüksek ekonomik büyüme rakamları getirdi.[11] Bu büyüme kısmen, ABD'nin dünyanın geri kalanıyla birlikte bütçe açıkları vermeye ve sınırları dahilindeki bütün fazladan malları satın almaya hazır olma cömertliğine bağlıydı. Bu sistem ihracat pazarlarının genişlemesi gibi bir fayda sağladı (en görünür şekilde Japonya'ya, eşitsiz de olsa Güney Amerika'ya ve Güney Doğu Asya'daki diğer bazı ülkelere), fakat dünyanın geri kalanının büyük kısmına "kalkınma" ihraç etme girişimleri tamamen durdu; gömülü liberalizm Üçüncü Dünya'nın büyük kısmı için, özellikle de Afrika için boş bir hayal olarak kaldı ve 1980 sonrası neoliberalleşme hamlesi bu ülkelerin yoksulluğunda pek bir maddi azalma sağlamadı. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeyse (işçi sınıfının sendikal gücünün siyasete bir ölçüde entegrasyonu ve toplu pazarlığın desteklenmesi de dahil olmak üzere) yeniden-dağıtım politikaları, sermayenin serbest hareketinin denetlenmesi (özellikle sermaye kontrolü yoluyla uygulanan mali baskı), kamu harcamalarında ve refah devleti inşasında genişleme, devletin ekonomiye aktif müdahalesi ve gelişmenin bir dereceye kadar planlanması ile görece yüksek büyüme oranları el ele gitti. İktisadi dalgalanmalar Keynesçi maliye ve para politikalarıyla başarılı şekilde kontrol edildi. Devlet müdahaleleri (bazen güçlü bir ulusal kimlik duygusuyla da destekleniyordu) vasıtasıyla sosyal ve ahlaki bir ekonomi geliştirildi. Devlet gerçekten sınıf ilişkilerini içselleştiren bir kuvvet alanı haline geldi. Sendikalar gibi

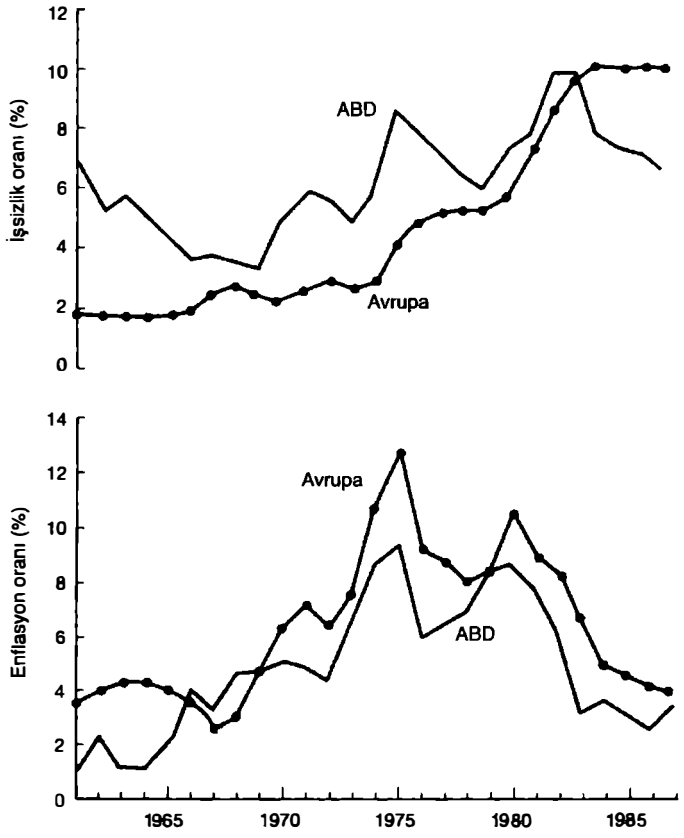
işçi sınıfı kurumları ve sol kanat siyasi partiler devlet aygıtı üzerinde gerçek bir etkiye sahip oldu.

1960'ların sonuna doğru gömülü liberalizm hem uluslararası alanda hem ülke ekonomilerinde çözülmeye başladı. Ciddi bir sermaye birikimi krizinin işaretleri her yerde göze çarpıyordu. İşsizlik ve enflasyon her yerde patlıyor, küresel bir "stagflasyon" evresinin haberini veriyordu. Bu evre neredeyse 1970'lerin sonuna kadar sürdü. Sosyal harcamaların hızla yükselip vergi gelirlerinin baş aşağı düşmesiyle bazı devletler mali krize girdi (örneğin 1975-76'da Britanya'nın IMF tarafından kurtarılması gerekmişti). Keynesçi politikalar artık işe yaramıyordu. Altın rezervleriyle desteklenen Bretton Woods sabit kur sistemi, daha 1973'teki OPEC petrol ambargosu ve Arap-İsrail Savaşı'na gelmeden dağılmıştı. Devlet sınırlarının sermaye akışlarını kolaylıkla geçiren gözenekleri, sabit kur sistemi üzerine yük bindirdi. ABD doları bütün dünyaya aktı ve Avrupa bankalarına yatırıldığı için ABD denetiminden kaçtı. Böylelikle sabit kur 1971'de terk edildi. Uluslararası paranın altını baz alması artık mümkün değildi; kurun dalgalanmasına izin verildi ve kısa süre sonra da dalgaları kontrol etme çabasından vazgeçildi. 1945'ten sonra en azından gelişmiş kapitalist ülkelere yüksek büyüme oranları getiren gömülü liberalizm besbelli tükenmişti ve artık işlemiyordu. Krizin üstesinden gelmek için bir alternatif gerekiyordu.

Çarelerden biri, ekonomik düzenlemeleri ve devlet kontrolünü korporatist stratejiler kullanarak derinleştirmekti (gerekirse, kemer sıkma önlemleri, gelir politikaları ve hatta maaş ve fiyat kontrolü vasıtasıyla emeğe ve halk hareketlerine gem vurmak da buna dahildi). Bu çözümü getiren, Avrupa'daki sosyalist ve komünist partilerdi; örneğin İtalya'da komünistlerin kontrolündeki "Kızıl Bologna" gibi yerlerde yönetim alanında yapılan yenilikçi deneyler, Portekiz'in faşizmin çöküşü ardından geçirdiği devrimsel dönüşüm, özellikle (Berlinguer'in liderliğinde) İtalya ve (Carrillo'nun etkisiyle) İspanya'nın daha açık bir piyasa sosyalizmine ve "Avrupa Komünizmi" fikirlerine yönelmesi ve İskandinavya'da güçlü sosyal demokrat refah devleti geleneğinin yayılması umut kaynağı olmuştu. Sol, bu tür programlar arkasında dikkate değer bir halk gücü toplayarak İtalya'da iktidara yaklaştı;

Portekiz, Fransa, İspanya ve Britanya'da devlet iktidarını elde etti ve İskandinavya'da iktidarda kalmayı sürdürdü. ABD'de bile 1970'lerin başlarında Demokrat Parti kontrolündeki bir Kongre çevrenin korunmasından iş güvenliğine, sağlığa, yurttaşlık haklarına ve tüketicinin korunmasına kadar her şeyi düzenleyen devasa bir reform paketi onayladı (bu reformlar, Cumhuriyetçi başkan Richard Nixon tarafından, "artık hepimiz Keynesçiyiz" sözleri eşliğinde imzalanarak yasalaştırıldı).[12] Fakat sol, geleneksel sosyal demokrat ve korporatist çözümlerin çok ötesine gidemedi; oysa bunların sermaye birikimiyle bağdaşmadığı 1970'lerin ortalarında kanıtlanmıştı. Sonuç, sosyal demokrasi ve merkezi planlama arkasında saf tutanlar (ki çoğu zaman, Britanya İşçi Partisi örneğinde olduğu gibi, iktidara geldiklerinde kendi seçmenlerinin isteklerine genellikle pragmatik nedenlerle gem vurmaya çalışır hale geliyorlardı) ile şirket ve iş dünyası iktidarını serbest bırakıp, piyasa özgürlüklerini yeniden tesis etmekle ilgilenenlerin çıkarları arasındaki çekişmenin sertleşmesi oldu. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde, ikinci grubun çıkarları öne çıktı. Peki, aktif sermaye birikiminin kaldığı yerden devam etmesi için gereken koşullar nasıl yeniden sağlanacaktı?

Nasıl oldu da liberalizm bu sorunun tek yanıtı olarak galip çıktı, çözmemiz gereken problemin düğüm noktası bu. Geriye bakınca yanıt kaçınılmaz ve aşikârmış gibi görünebilir; ama hangi çözümün nasıl sonuçlar doğurucağını o zamanlar hiç kimse kesin olarak bilmiyor, anlamıyordu demek sanırım yanlış olmaz. Kapitalist dünya, ancak 1990'larda "Washington Mutabakatı" ile ortak bir noktaya yönelerek yeni bir ortodoksi haline gelen bir dizi yalpalama ve kaotik deney sonucunda bir çözüm olarak neoliberalizm yoluna girdi. Clinton ve Blair, Nixon'ın ifadesini değiştirip "artık hepimiz neoliberaliz" de diyebilirdi kısaca. Neoliberalizmin farklı devletlerde ve sosyal oluşumlarda çoğu zaman kısmi ve dengesiz bir şekilde uygulanması ve eşitsiz coğrafi gelişimi, neoliberalleşme sürecinin gerçekte meydana geliş nedenini ve tarzını mevcut kurumsal düzenlemelerin, siyasi kuvvetlerin ve tarihsel geleneklerin karmaşık yollardan şekillendirdiğini ve neoliberal çözümlerin geçici olduğunu kanıtlamaktadır.

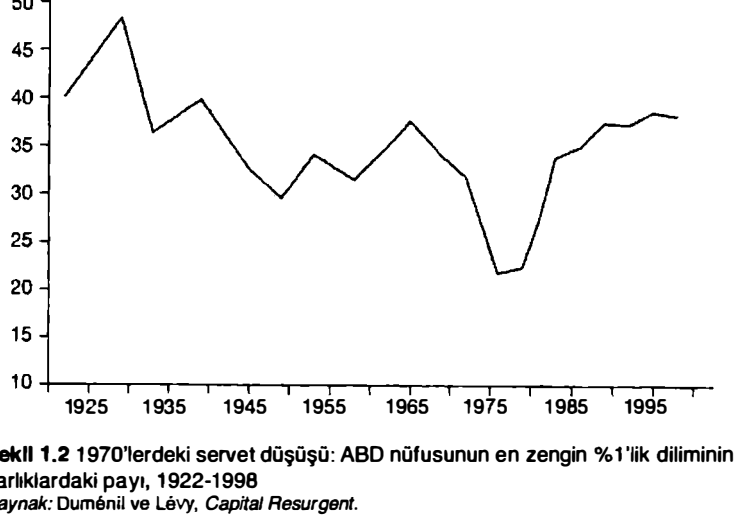

Şekil 1.1
1970'lerdeki ekonomik kriz: ABD ve Avrupa'da işsizlik ve enflasyon, 1960-1987
Kaynak: Harvey, *Postmodernliğin Durumu*

Gelgelelim, bu geçiş içinde bir unsur var ki, özel ilgiyi hak ediyor. Hem işsizlik hem de beraberinde enflasyon yükselince 1970'lerdeki sermaye birikimi krizi herkesi etkiledi (Şekil 1.1). Hoşnutsuzluk yaygındı ve gelişmiş kapitalist dünyanın büyük kısmında işçi hareketleri ile kentli toplumsal hareketlerin birleşmesi, sermayeyle emeğin savaş

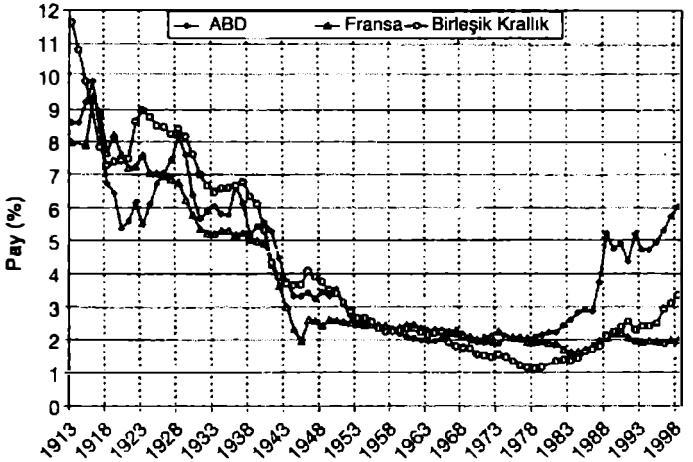
sonrası dönemde sermaye birikimine başarıyla zemin sağlayan toplumsal uzlaşmasına sosyalist bir alternatifin doğuşuna işaret ediyor gibi görünüyordu. Komünist ve sosyalist partiler Avrupa'nın büyük kısmında ya iktidara geliyor ya da ilerleme kaydediyordu; ABD'de bile halk hareketleri geniş çaplı reformlar ve devlet müdahalesi için kamuoyunu harekete geçiriyordu. Bu durum, hem gelişmiş kapitalist ülkelerin (örneğin İtalya, Fransa, İspanya ve Portekiz) hem gelişmekte olan pek çok ülkenin (örneğin Şili, Meksika ve Arjantin) ekonomilerinin seçkinleri ve yönetici sınıfları için açık bir *siyasi* tehdit barındırıyordu. Örneğin İsveç'te Rehn-Meidner adıyla anılan plan, insanların çalıştıkları işyerlerini kademeli olarak satın almasını, ülkeyi bir işçi/hissedar demokrasisine çevirmeyi ciddi ciddi önermişti. Ama bunun da ötesinde, yönetici seçkinlerin ve sınıfların konumu üzerindeki *ekonomik* tehdit artık somutlaşıyordu. Neredeyse bütün ülkelerde savaş sonrası anlaşmanın koşullarından biri üst sınıfların ekonomik gücünün dizginlenmesi ve ekonomi pastasından emeğe çok daha büyük bir pay verilmesiydi. Örneğin ABD'de, en yüksek gelire sahip %1'lik dilimin İkinci Dünya Savaşı öncesinde ulusal gelirden aldığı %16'lık pay savaş sonunda %8'in altına düşmüş, neredeyse otuz yıl bu civarda kalmıştı. Büyüme yüksekken bu kısıtlama önemsiz görünüyordu. Büyüyen bir pastadan oranı değişmeyen bir pay almak da bir şeydir. Ama 1970'lerde büyüme yerle bir olunca, reel faiz oranları negatife düşüp, cüzi kâr payları ve kârlar norm haline gelince, işte o zaman her yerdeki üst sınıflar kendilerini tehdit altında hissettiler. ABD'de, nüfusun en zengin %1'lik diliminin (gelirdeki payının aksine) servet üzerindeki kontrolü yirminci yüzyıl boyunca fazla değişmeden devam etti. Ama 1970'lerde varlık değerlerinin (hisse, gayrimenkul, tasarruf) yerle bir olması sonucunda hızla baş aşağı düştü (Şekil 1.2). Üst sınıflar siyasi ve ekonomik yok oluştan korunmak için kararlı bir şekilde hareket etmek zorundaydı.

İçerideki üst sınıfların teşvik ettiği, ABD'nin de desteklediği Şili darbesi ve Arjantin askeri darbesi bir tür çözüm sağladı. Ardından Şili'de yapılan neoliberalizm deneyi, sermaye birikimindeki canlanmanın zoraki özelleştirme koşullarında son derece asimetrik faydalar sağladığını gösterdi. Ülke, ülkenin yönetici seçkinleri ve beraberinde yabancı yatırımcılar, ilk evrelerde son derece başarılı oldu. Yeniden

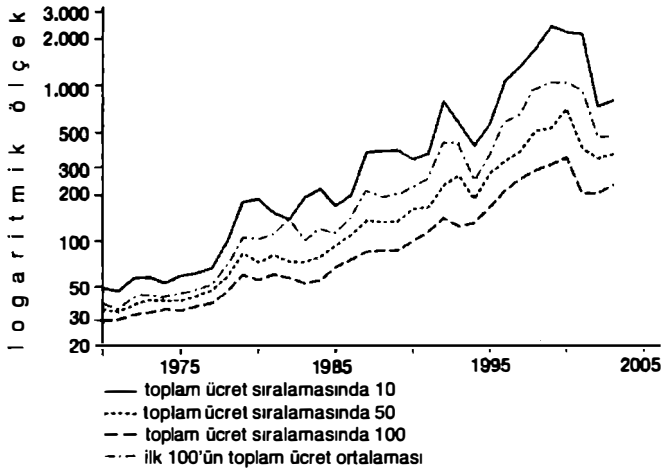
Şekil 1.2 1970'lerdeki servet düşüşü: ABD nüfusunun en zengin %1'lik diliminin varlıklardaki payı, 1922-1998
Kaynak: Duménil ve Lévy, *Capital Resurgent*.

dağıtım etkisi ve artan toplumsal eşitsizlik noeliberalleşmenin o kadar değişmez özellikleriydi ki, projenin yapısından kaynaklandığı düşünüldü. Verileri dikkatle yeniden düzenleyen Gérard Duménil ve Dominique Lévy, neoliberalleşmenin en başından beri bir sınıf iktidarı kurma projesi olduğu sonucuna vardı. 1970'lerin sonunda neoliberal politikaların yürürlüğe konmasının ardından ABD'de en yüksek gelir sahibi %1'lik dilimin ulusal gelirdeki payı hızla yükseldi ve yüzyıl sonunda (İkinci Dünya Savaşı öncesi oranlara çok yakın olan) %15'e ulaştı. ABD'de en yüksek gelir sahibi %1'lik dilim 1978'de ulusal gelirden aldığı %2'lik payı 1999'da %6'ya çıkarırken, 1970'te 1/30'dan biraz fazla olan ortalama işçi maaşı/CEO maaşı oranı, 2000'de yaklaşık 1/500 oldu (Şekil 1.3 ve 1.4). Neredeyse hiç şüphe yok, Bush yönetiminin vergi reformlarının artık etkisini göstermesiyle toplumun üst basamaklarındaki gelir ve servet yoğunlaşması hızla devam ediyor; çünkü ücretler ve maaş üzerindeki vergiler korunurken (bir servet vergisi olan) emlak vergisi aşamalı olarak kaldırılıp, sermaye ve yatırım kazançları üzerindeki vergi düşürülüyor.[13]

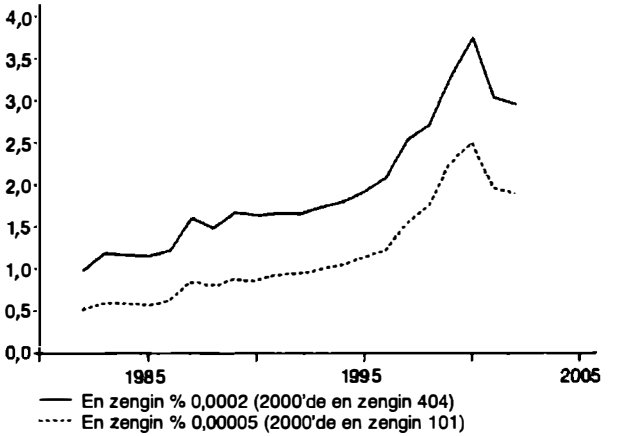

Şekil 1.3 Sınıf iktidarının yeniden tesisi: nüfusun en zengin % 0,1'lik diliminin ulusal gelirden aldığı pay, ABD, Britanya, Fransa, 1913-1998
Kaynak: Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy in an Age of Rising Inequality.*

ABD bu işte yalnız değil: Britanya'da en yüksek gelir sahibi %1'lik dilim ulusal gelirden 1982'de aldığı %6,5'lik payı ikiye katlayarak bugün %13'e çıkardı. Daha uzaklara baktığımızda ise, her yerde olağanüstü servet ve güç yoğunlaşmalarının ortaya çıktığını görüyoruz. 1990'lardaki neoliberal "şok tedavisi"nden sonra Rusya'da küçük ve güçlü bir oligarşi ortaya çıktı. Serbest piyasa odaklı pratikleri benimseyen Çin'de gelir ve servet eşitsizliğinde olağanüstü bir patlama meydana geldi. Meksika'daki 1992 sonrası özelleştirme dalgası, birkaç kişiyi (örneğin Carlos Slim) neredeyse bir gecede *Fortune*'un dünyanın en zenginleri listesine soktu. "Doğu Avrupa ve CIS [Bağımsız Devletler Topluluğu] ülkeleri [...] toplumsal eşitsizlikte [...] tarihin en büyük artışlarından bazılarını kaydetti. OECD ülkeleri de 1980'lerden sonra eşitsizlikte büyük artışlar kaydettiler," bu arada "dünyanın en zengin ve en yoksul ülkelerinde yaşayan %5 arasındaki gelir farkı 1960'ta 30/1 iken, 1990'da 60/1, 1997'de 74/1 oldu."[14] Bu eğilime girmeyen bazı istisnalar (birkaç Doğu ve Güney Doğu Asya ülkesi ve

İlk üç eğri, ücret hiyerarşisinde 10., 50. ve 100. sırada yer alan CEO'ların ücretlerindeki artışı gösteriyor. Diğer eğri (— · —), en yüksek ücretli 100 CEO'nun ortalama ücretini gösteriyor. Logaritmik ölçek üzerindeki, örneğin 1000 rakamı, ortalama maaşın 1000 katı anlamına geliyor.

Şekil 1.4 ABD'de servet ve kâr etme gücünün yoğunlaşması: CEO ücretlerine karşılık ABD'deki ortalama maaşlar, 1970-2003; en zengin ailelerin servetteki payları, 1982-2002
Kaynak: Duménil ve Lévy, "Neoliberal Income Trends".

gelir eşitsizliklerini şimdiye kadar makul sınırlar içinde tutan Fransa – bkz. Şekil 1.3) bulunmakla birlikte, kanıtlar neoliberalizme yönelişin, bir bakıma ve bir dereceye kadar, ekonomi seçkinlerinin iktidarının yeniden kurulması ya da yeniden inşasıyla ilişkili olduğunu güçlü bir şekilde gösteriyor.

Dolayısıyla, neoliberalleşmeyi, uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi amaçlayan bir teorik tasarımı hayata geçirmeye yönelik *ütopik* bir proje olarak ya da iktidarı ekonomi seçkinlerine iade edip, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmaya yönelik *siyasi* bir proje olarak yorumlayabiliriz. Aşağıda, bu amaçlardan ikincisinin pratikte hâkim olduğunu iddia edeceğim. Neoliberalleşme, küresel sermaye birikimini yeniden canlandırmada çok etkili olmadı; ama iktidarı bir ekonomi seçkinleri grubuna iade etmede ve (Rusya ve Çin gibi) bazı yerlerde de o seçkinleri yaratmada dikkate değer ölçüde başarılı oldu. Benim çıkardığım sonuç, neoliberal argümanın teori alanındaki ütopyacılığının, en başta, bu amaca ulaşmak için yapılan her şeyi haklı gösterme ve meşrulaştırma görevi gördüğüdür. Dahası, kanıtlar gösteriyor ki, seçkinlerin iktidarını kurma ya da sürdürme ihtiyacı neoliberal ilkelerle çatıştığında ilkeler ya terk edilmekte ya da tanınmaz hale gelecek kadar çarpıtılmaktadır. Bu söylenenler fikirlerin bir tarihsel-coğrafi değişim kuvveti olabileceğini hiçbir şekilde reddetmiyor. Ama neoliberal fikirlerin gücü ile son otuz yıldır küresel kapitalizmin işleyişini dönüştüren fiili neoliberalleşme pratikleri arasında yaratıcı bir gerilime işaret ediyor.

Neoliberal Teorinin Yükselişi

Neoliberalizm, kapitalist toplum düzenine yönelik tehditlere karşı olası bir panzehir ve kapitalizmin felaketlerine bir çözüm olarak uzun zamandır kamu politikaları sahnesi ardında pusuda beklemekteydi. Küçük ve dışa kapalı –ağırlıklı olarak ekonomi, tarih ve felsefe alanından akademisyenlerden oluşan– bir ateşli taraftar grubu 1947'de Avusturyalı ünlü siyaset felsefecisi Friedrich von Hayek etrafında toplanarak (ilk toplandıkları İsviçre kaplıcasının adıyla anılan) Mont Pe-

lerin Cemiyeti'ni kurdu (tanınmış katılımcılar arasında, Ludwig von Mises, iktisatçı Milton Friedman ve hatta bir süreliğine ünlü felsefeci Karl Popper bile yer aldı). Cemiyetin kuruluş bildirgesi şöyleydi:

> Medeniyetin temel değerleri tehlikededir. İnsan haysiyetinin ve özgürlüğünün asli koşulları yeryüzünün büyük bölümünde daha şimdiden yitmiştir. Kalanındaysa gelişen güncel politika eğilimlerinin aralıksız tehdidi altındadır. Keyfi iktidar uzantıları bireyin ve gönüllü grupların konumunu giderek zayıflatmaktadır. Batılı İnsan'ın sahip olduğu o en kıymetli şey, düşünce ve ifade özgürlüğü bile, azınlık konumunda olduğunda hoşgörü ayrıcalığı talep eden ama tek amacı kendininki dışında bütün görüşleri bastırabileceği ve yok edebileceği bir iktidar konumu tesis etmek olan inançların yayılmasıyla tehdit altındadır.
>
> Grubumuz bu gelişmelerin bütün mutlak ahlak standartlarını inkâr eden bir tarih görüşünden ve hukukun egemenliğinin arzulanırlığını sorgulayan teorilerin yükselişinden beslendiğini savunmaktadır. Ayrıca, rekabete dayalı piyasaya ve özel mülkiyete inancın azalmasının da bunu teşvik ettiği görüşündedir; zira bu kurumların beraberinde gelen inisiyatif ve dağıtılmış iktidar olmadan, özgürlüğün etkili şekilde korunabileceği bir toplum hayal etmek güçtür.[15]

Grubun üyeleri kişisel hürriyet ideallerine kökten bağlılıklarından dolayı kendilerini (Avrupa'daki geleneksel anlamıyla) "liberal" olarak tanımladı. Neoliberal etiketi ise Adam Smith, David Ricardo ve tabii ki Karl Marx'ın klasik teorilerinin yerini almak üzere on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında (Alfred Marshall, William Stanley Jevons ve Leon Walras'ın çalışmalarıyla) ortaya çıkan neoklasik iktisadın serbest piyasa ilkelerine bağlı olduklarının işaretini veriyordu. Bununla beraber, Adam Smith'in oburluk, açgözlülük, zenginlik ve güç arzusu gibi en bayağı insan içgüdülerinin bile herkesin faydasına kullanılmasını sağlayacak en iyi aracın piyasanın gizli eli olduğu görüşünü de savundular. Dolayısıyla neoliberal doktrin devlet müdahalesinden yana teorilere sonuna kadar karşıydı; John Maynard Keynes'in 1930'larda Büyük Buhran'a yanıt olarak öne çıkan teorisi de bunlardan biriydi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından iktisadi dalgalanmaları ve resesyonu kontrol altında tutmaya çalışan pek çok politika saptayıcı, Keynesçi teorinin rehberliğine başvurdu. Neoliberaller, örneğin Marksist

geleneğe yakın çalışan Oscar Lange'ınki gibi merkezi devlet planlamasından yana teorilere daha da ateşli şekilde karşı çıktılar. Devletin kararlarının (sendikalar, çevreciler, meslek lobileri gibi) ilgili çıkar gruplarının kuvveti doğrultusunda yanlı verilmeye mahkûm olduğunu iddia ettiler. Yatırım, sermaye birikimi gibi konularda yanlış kararlar vermeye devlet mahkûmdu; çünkü devletin edinebildiği bilgiler, piyasa sinyallerinin içerdiği bilgiyle boy ölçüşemezdi.

Birkaç yorumcunun da işaret ettiği gibi bu teori çerçevesi tamamen tutarlı değildir.[16] Neoliberalizmin neoklasik iktisadının bilimsel katılığı ile bireysel hürriyet ideallerine siyasi bağlılığı birbiriyle uyumlu değildir; keza her türden devlet iktidarına güvensizlik ile özel mülkiyet haklarını, bireysel hürriyetleri ve girişim serbestliğini koruyacak güçlü ve gerekirse zorlayıcı bir devlet gereksinimi de birbiriyle uyumlu değildir. Bir hukuki oyunla şirketlerin yasa karşısında birey olarak tanımlanması kendi yanlılıklarını doğurmakta, John D. Rockefeller'ın New York'taki Rockefeller Merkezi'nde taşa yazdırdığı, "bireyin yüce değerini" her şeyin üstünde tuttuğu amentüsünü ironik hale getirmektedir. Ayrıca neoliberal konumun içerdiği çelişkiler, ileride göreceğimiz gibi (tekel iktidarı ve piyasa başarısızlıkları gibi sorunlar karşısında) evrilmekte olan neoliberal pratikleri neoliberal doktrinin görünürdeki katışıksızlığıyla kıyaslandığında tanınmaz kılacak kadar çoktur. Neoliberalizm teorisiyle fiili neoliberalleşme pratikleri arasındaki gerilime bu yüzden çok dikkat etmemiz gerekir.

Özgürlüğün Anayasası gibi kilit metinlerin yazarı olan Hayek, kilit mücadelenin fikirlerin arasında cereyan ettiğini ve sadece Marksizm değil, sosyalizm, devlet planlaması ve Keynesçi müdahaleye karşı da verilen bu savaşı kazanmanın muhtemelen en az bir nesil alacağını öngörülü bir şekilde iddia etti. Mont Pelerin grubu finansal ve siyasi destek topladı. ABD'de, her türlü devlet müdahalesi ve düzenlemesine, hatta enternasyonalizme hiç düşünmeden karşı çıkan zengin kişilerden ve şirket liderlerinden oluşan güçlü bir grup, karma ekonomi yönünde bir mutabakat doğmakta olduğunu düşünüp, buna karşı bir muhalefet örgütlemek istedi. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'de hayata geçirilen güdümlü ekonominin ve Sovyetler Birliği'yle kurulan it-

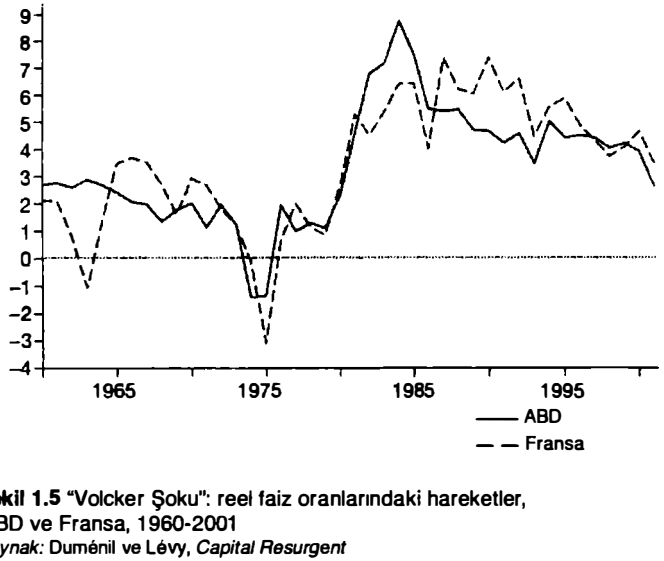
tifakın savaş sonrası ortamda siyasi açıdan nasıl sürdürüleceği konusunda endişe duyan bu insanlar, iktidarlarını koruyup pekiştirmek için McCarthy'cilikten neoliberal beyin takımlarına kadar her şeye kucak açmaya hazırdı. Ama bu hareket 1970'lerdeki sıkıntılı zamanlara kadar ne politikada bir yer bulabildi, ne de akademide etkili olabildi. Ancak 1970'lerde, özellikle Britanya ve ABD'de güçlü finansman desteği alan (Mont Pelerin Cemiyeti'nin Londra'daki Institute of Economic Affairs ve Washington'daki Heritage Foundation gibi yan kuruluşlarına ait) beyin takımlarında geliştirilerek; ayrıca akademi dünyasında, özellikle de Milton Friedman'ın hâkimiyetindeki Chicago Üniversitesi'nde etkisinin artmasıyla beraber, ön plana çıkmaya başladı. 1974'te Hayek'e ve 1976'da Friedman'a ekonomi alanında Nobel Ödülü verilmesiyle neoliberal teorinin akademik saygınlığı arttı. Her ne kadar Nobel'in o havasını taşısa da bu ödülün diğer ödüllerle hiçbir ilgisi yoktu ve İsveç'in bankacı seçkinlerinin sıkı kontrolü altındaydı. Neoliberal teori, monetarizm [parasalcılık] kisvesi altında, bazı politika alanlarındaki uygulamalarda etkili olmaya başladı. Örneğin ABD'de Carter'ın başkanlığı döneminde ekonomi, 1970'ler boyunca süren kronik stagflasyona karşı bir çözüm olarak serbestleştirildi. Ama neoliberalizmin kuvvetlenip gelişmiş kapitalist dünyada devletlerin kamu politikasını düzenleyen yeni bir ekonomik ortodoksi haline gelmesi 1979 yılında ABD ve Britanya'da oldu.

O yılın Mayıs'ında Britanya'da Margaret Thatcher ekonomiyi yeniden düzenleme göreviyle seçildi. Neoliberal bir kuruluş olan Institute of Economic Affairs ile güçlü bağlara sahip ve son derece aktif, adanmış bir politika yazarı ve polemikçi olan Keith Joseph'ın etkisi altında, Keynesçiliğin terk edilmesi gerektiğini ve 1970'ler boyunca Britanya ekonomisinin temel niteliği olmuş stagflasyonun tedavisinde monetarist, "arz-yanlı" çözümlerin asli olduğunu kabul etti. Bunun maliye politikaları ve sosyal politikalar açısından tam bir devrim anlamına geldiğini fark eden Thatcher derhal, 1945 sonrasında Britanya'yı toparlamış olan sosyal demokrat devlet kurumlarına ve siyaset biçimlerine son vermek konusunda ödün vermez bir kararlılığın işaretini verdi. Sendikal gücün karşısına çıkılacak, rekabet esnekliğine engel olan bütün sosyal dayanışma biçimlerine saldırılacak (belediye yöneti-

mi vasıtasıyla ifade bulan dayanışma biçimleri ve nüfuz sahibi pek çok meslek örgütü de buna dahildi), refah devletinin taahhütleri kısmen ya da tamamen geri alınacak, kamu teşebbüsleri özelleştirilecek (sosyal konutlar da dahil), vergiler düşürülecek, girişimci inisiyatifi teşvik edilecek ve güçlü bir yabancı yatırım akışı (özellikle Japonya'dan) başlatacak uygun bir iş iklimi yaratılacaktı. Thatcher'ın ünlü sözleriyle, "toplum diye bir şey yok, sadece tek tek insanlar var"dı; sonradan buna aileleri de ekledi. Bireycilik, özel mülkiyet, kişisel sorumluluk ve aile değerleri uğruna bütün toplumsal dayanışma biçimleri dağıtılmalıydı. Thatcher'ın retoriğinden bu cümlelerle birlikte dökülen ideolojik taarruz amansızdı.[17] "İktisat yöntemdir, ama amaç, ruhu değiştirmektir," diyordu. Değiştirdi de, ama hem siyasi bedeller ödeyerek, hem de kesinlikle eksik ve eşitsiz şekillerde.

Başkan Carter döneminde ABD Merkez Bankası başkanı olan Paul Volcker Ekim 1979'da ABD'nin para politikasında gaddarca bir değişiklik yaptı.[18] Liberal demokrat ABD devletinde, kabaca Keynesçi maliye ve para politikaları yürütülmesi, en önemli amacın da tam istihdam olması anlamına gelen New Deal (Yeni Görüş) ilkelerine uzun süredir devam eden bağlılık, enflasyonu istihdam açısından sonuçları ne olursa olsun bastırmak üzere tasarlanmış bir politika uğruna terk edildi. 1970'lerin çift haneli enflasyon dalgası boyunca genellikle negatif kalan reel faiz oranı, Merkez Bankası'nın emriyle pozitife çekildi (Şekil 1.5). Nominal faiz oranı bir gecede yükseldi ve birkaç iniş çıkıştan sonra, Temmuz 1981'de %20 düzeylerinde durdu. Böylelikle, "ABD'de sendikaları dağıtıp fabrikaları boşaltacak, borçlu ülkeleri iflasın eşiğine getirecek o uzun yapısal uyum dönemini başlatan uzun ve derin bir resesyon" ortaya çıktı.[19] Volcker, 1970'ler boyunca gerek küresel ekonominin büyük kısmının, gerek ABD ekonomisinin tipik özelliği olan stagflasyon krizi tehdidinden kurtulmanın tek yolunun bu olduğunu iddia etti.

Volcker şoku, ki o gün bu gündür bu isimle biliniyor, neoliberalleşmenin gerekli fakat yetersiz kalmış bir koşulu olarak yorumlanmalıdır. Uzun zaman boyunca bazı merkez bankaları enflasyonla mücadelenin bir mali sorumluluk olduğunu vurgulamış ve Keynesçi ortodoksiden ziyade monetarizme yakın politikalar benimsemişti.

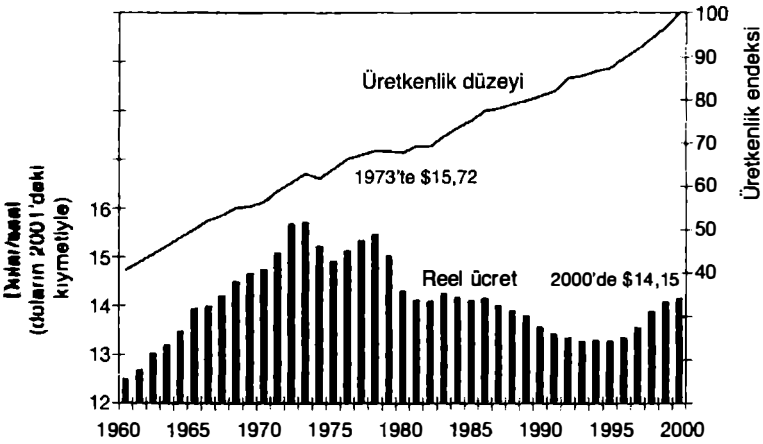
Şekil 1.5 "Volcker Şoku": reel faiz oranlarındaki hareketler, ABD ve Fransa, 1960-2001
Kaynak: Duménil ve Lévy, *Capital Resurgent*

Örneğin Batı Almanya'da bunun sebebi, kontrolden tamamen çıkarak 1920'lerde Weimar Cumhuriyeti'ni yıkan (böylelikle faşizmin yükselişine zemin hazırlayan), İkinci Dünya Savaşı sonunda da eşit derecede tehlikeli bir hal alan enflasyonun tarihsel anılarıydı. IMF aşırı borç yaratımına uzun zaman karşı olmuş ve müşteri devletlere mali kısıtlamalar getirilip bütçe açıklarının azaltılmasını, şart koşmadıysa bile istemişti. Ama bütün bu örneklerde monetarizm ile, büyük bir sendikal gücün kabulü ve siyasi olarak güçlü bir refah devleti inşa etmeye adanmışlık paralel gidiyordu. Oysa neoliberalizm yoluna girmek için monetarizmi benimsemek yetmiyor, daha pek çok başka alanda hükümet politikaları geliştirmek gerekiyordu.

Aslında Carter stagflasyon krizine kısmi bir çözüm olarak (havayolları ve kamyon taşımacılığında) serbestleşmeye isteksizce de olsa yönelmişti; ama yine de Ronald Reagan'ın 1980'de Carter'ı yenmesinin ne kadar önemli olduğu sonradan ortaya çıktı. Reagan'ın danışmanları, Volcker'ın hasta ve durgun ülkeye reçete ettiği monetarist

"ilacın" hedefi on ikiden vurduğuna inanıyorlardı. Volcker desteklendi ve Merkez Bankası başkanlığı görevine yeniden atandı. Daha sonra Reagan yönetimi daha fazla serbestleşme getirerek, vergi indirimleri ve bütçe kesintileri yaparak, sendika ve meslek iktidarına saldırarak gereken siyasal desteği sağladı. Reagan, hava trafik kontrolörleri sendikası PATCO'yu 1981'deki uzun ve amansız bir grevde tepetaklak etti. Tam da Volcker'ın tetiklediği resesyon yüksek işsizlik oranları üretirken (%10 ve üstünde), bu olay örgütlü emek iktidarına topyekûn bir saldırının sinyalini verdi. Ama PATCO sıradan bir sendika değildi: Nitelikli meslek birliği özelliklerine sahip bir beyaz yakalı sendikasıydı. Bu yüzden, işçi sınıfından çok bir orta sınıf sendikalaşması ikonuydu. Diğer emekçi kesimler üzerinde bu politikaların etkisi çok daha büyük oldu: 1980'de yoksulluk sınırıyla eşit düzeyde olan asgari ücretin 1990'a gelindiğinde yoksulluk sınırının %30 altına düşmüş olması belki de bunu en iyi anlatan örnek. Reel ücret düzeylerindeki uzun süreli düşüş işte o zaman gerçekten başladı.

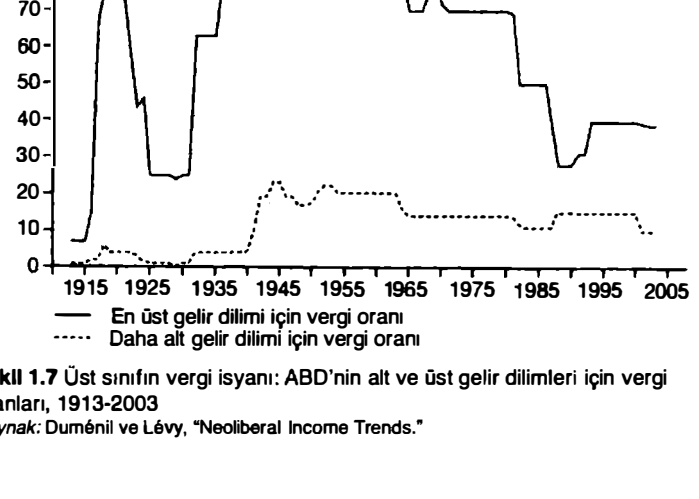
Reagan'ın çevre yönetmeliği, iş güvenliği ve sağlık gibi konularda vekili konumlara yaptığı atamalarla büyük devlete karşı seferberlik

Şekil 1.6 Emek Saldırı Altında: ABD'de reel maaşlar ve üretkenlik, 1960-2000
Kaynak: Pollin, *Contours of Descent*

daha önce görülmemiş derecede hız kazandı. Havayollarından telekomünikasyona, finansa kadar her sektörde düzenleyici önlemlerin sınırlanması, güçlü şirket çıkarlarına sınırsız piyasa özgürlüğü alanları açtı. Yatırım üzerindeki vergi indirimleri sermayenin sendikalaşmış kuzey doğu ve orta batıdan, denetimin zayıf olduğu sendikasız güney ve batıya hareketinin hızlanmasında etkili oldu. Finans sermayesi, daha yüksek getiri oranları için giderek daha çok yurtdışına çıkmaya başladı. Ülke içinde sanayisizleşme ve üretimi yurtdışına taşıma hamleleri çok daha olağan hale geldi. Neoliberal ideolojinin rekabeti ve yeniliği beslemenin tek yolu olarak gösterdiği piyasa, tekel iktidarını sağlamlaştıran bir araç haline geldi. "Tarihin en büyük vergi indirimi" olarak tanıtılan yasayla, özel kişilerden alınan en yüksek vergi oranı %70'ten %28'e indirildi ve kurumsal vergiler çarpıcı oranda düşürüldü (Şekil 1.7).

Gelgelelim, 1970'lerde neoliberalleşme yolunda itiş gücü sağlayan paralel bir gelişme daha vardı. OPEC'in 1973 petrol ambargosuyla yükselen petrol fiyatı Suudi Arabistan, Kuveyt ve Abu Dabi gibi petrol

Şekil 1.7 Üst sınıfın vergi isyanı: ABD'nin alt ve üst gelir dilimleri için vergi oranları, 1913-2003
Kaynak: Duménil ve Lévy, "Neoliberal Income Trends."

üreticisi ülkelere çok büyük bir finans gücü verdi. Britanya istihbarat raporları sayesinde artık biliyoruz ki, 1973 yılında ABD petrol akışını eski haline getirmek ve petrol fiyatlarını aşağı çekmek için bu ülkeleri bilfiil işgal etmeye hazırlanıyordu. Yine biliyoruz ki, o dönemde Suudiler bütün petrodolarlarını ABD yatırım bankaları üzerinden dönüşüye sokmayı, ABD'nin açık tehdidiyle değilse de muhtemelen askeri baskı altında, kabul etti.[20] Bu yatırım bankaları kendilerini birden devasa fonlar yönetirken buldular; bu fonlara kârlı pazarlar bulmaları gerekiyordu. 1970'lerin buhranlı ekonomik koşulları ve düşük getiri oranları düşünüldüğünde ABD içindeki seçenekler pek de iyi değildi. Daha kârlı fırsatlar için yurtdışına bakmak gerekiyordu. Hükümetler en güvenli yatırım gibi görünüyordu, zira Citibank'ın başındaki Walter Wriston'ın ünlü ifadesiyle, hükümetler taşınamaz ve yok olmazlardı. O dönemde, gelişmekte olan dünyadaki pek çok hükümet fonlara aç ve borç almaya epey hevesliydi. Fakat bunun yapılabilmesi için piyasaya girişin açık ve borç verme koşullarının makul ölçüde güvenli olması gerekiyordu. New York yatırım bankaları, hem yeni yatırım fırsatlarını zorlamak hem de yabancı ülkelerdeki faaliyetlerini korumak için, gözlerini ABD emperyalist geleneğine çevirdiler.

ABD'nin uzun zamandır şekillenmekte olan emperyalist geleneği kendini büyük ölçüde Britanya, Fransa, Hollanda ve diğer Avrupa güçlerinin emperyalist gelenekleriyle kıyaslayarak tanımlamıştı.[21] On dokuzuncu yüzyıl sonunda sömürgeci fetih oyununu oynayan ABD, yirminci yüzyılda sömürgesiz, daha açık bir emperyalizm sistemi geliştirdi. ABD deniz piyadelerinin ülkelerinin çıkarlarını korumak için gönderildikleri Nikaragua'da Sandino'nun başını çektiği uzun ve zorlu bir gerilla ayaklanmasının içine düşmesiyle, örnek vaka çalışması 1920 ve 1930'larda Nikaragua'da yapılmış oldu. Çözüm, yerel bir diktatör bulup –bu örnekte, Somoza– ailesine, kendisine ve yakın müttefiklerine büyük bir servet ve güç kazandırması, muhalefeti bastırması ya da satın alması için ekonomik ve askeri destek sağlamaktı. Karşılığında bu gruplar ülkelerini ABD sermayesinin faaliyetlerine her zaman açık tutacak ve ABD'nin çıkarlarını hem ülkede hem bölgenin tamamında (bu örnekte, Orta Amerika) destekleyecek, gerekirse koruyacaklardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalı güçlere

ABD'nin ısrarıyla dayatılan küresel sömürgesizleşme evresinde uygulanan model buydu. Örneğin İran'da demokratik yolla seçilmiş Musaddık hükümetini 1953'te düşürüp, onun yerine petrol sözleşmelerini ABD şirketleriyle yapan (ve Musaddık'ın devletleştirdiği Britanyalı şirketlere varlıklarını geri vermeyen) İran Şahı'nı getiren darbeyi CIA tasarladı. Şah aynı zamanda Orta Doğu petrol bölgesinde ABD çıkarlarının en önemli muhafızlarından biri de oldu.

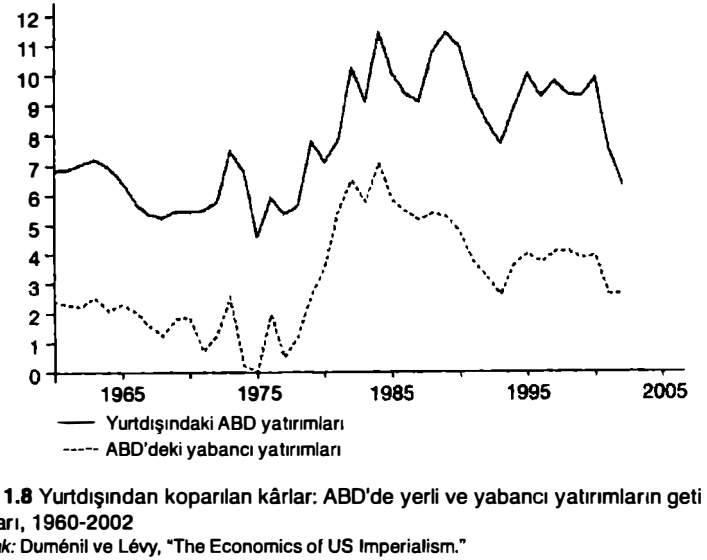
Savaş sonrası dönemde, komünist olmayan dünyanın büyük kısmı bu tür taktiklerle ABD tahakkümüne açıldı. Komünist ayaklanma ve devrim tehdidini püskürtmede tercih edilir hale gelen bu yöntem ABD'yi (en göz alıcı biçimde Latin Amerika'da) baskıcı askeri diktatörlükler ve otoriter rejimlerle ittifakların içine giderek daha fazla çeken anti-demokratik (ve daha da kesin ve açık bir şekilde anti-popülist ve anti-sosyalist/komünist) bir stratejiyi zorunlu kılıyordu. John Perkins'in *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları*'nda anlatılan öyküler bunun ne sıklıkla yapıldığının çirkin ve tatsız ayrıntılarıyla doludur.[22] Sonuç olarak ABD çıkarları uluslararası komünizme karşı mücadelede daha az değil daha çok zarar görebilir hale geldi. Yerel yönetici seçkinlerin rızası gayet kolay satın alınabilirken, sosyal demokrat ya da muhalif hareketleri (Şili'de Allende gibi) zorla bastırma ihtiyacı, ABD'yi gelişmekte olan ülkelerdeki halk hareketlerine karşı genellikle el altından uygulanan şiddetin uzun tarihiyle ilişkilendirdi.

New York yatırım bankaları vasıtasıyla döngüye sokulan fon fazlalarının bütün dünyaya dağılması işte bu bağlamda oldu. 1973'ten önce, ABD'nin dış yatırımlarının çoğu doğrudandı ve en başta Avrupa ve Latin Amerika'daki belirli pazarların (telekomünikasyon, otomobil vb) büyütülmesi ya da hammadde kaynaklarının (petrol, maden, tarım ürünleri) sömürülmesine odaklanmıştı. New York yatırım bankaları uluslararası alanda hep aktif olmuştu, ama 1973'ten sonra daha da aktif hale geldiler ve daha çok yabancı hükümetlere faizle sermaye vermeye odaklanır oldular.[23] Bu, uluslararası kredi ve finans piyasalarının serbestleştirilmesini gerektiriyordu; ABD hükümeti de 1970'lerde bu stratejiyi küresel ölçekte etkin şekilde teşvik etmeye, desteklemeye başladı. Gelişmekte olan, krediye aç ülkeler ağır borç-

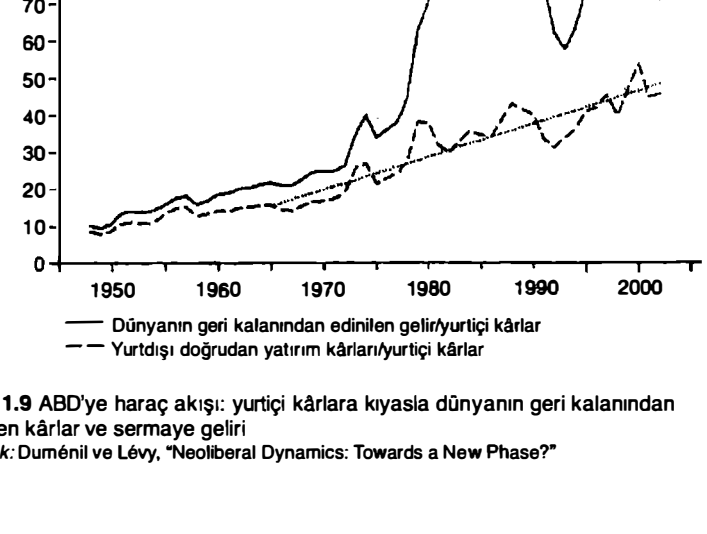
lar altına girmeye teşvik edildi; ama New York bankacıları lehine faiz oranlarıyla.[24] Gelgelelim, krediler ABD doları olarak verildiğinden, ABD'deki faiz oranlarında bırakın yükseği, en küçük artış bile, savunmasız ülkeleri kolaylıkla temerrüde düşürebilirdi. O zaman New York yatırım bankaları büyük kayıplara uğrardı.

Bunun ilk büyük örneği, Volcker şokunun 1982-84'te Meksika'yı temerrüde sürüklemesiyle yaşandı. Göreve geldiği ilk yılda IMF'ye desteğini geri çekmeyi ciddi ciddi düşünmüş olan Reagan yönetimi, ABD Hazine Bakanlığı'yla IMF'nin güçlerini birleştirip, borç sözleşmesini yenileyerek sorunu çözmenin bir yolunu buldu, ama bunu neoliberal reformlar karşılığında yaptı. 1982'de, Stiglitz'in ifadesiyle, IMF'nin bütün Keynesçi etkilerden "arındırılmasının" ardından bu işlem standart hale geldi. Bundan sonra IMF ve Dünya Bankası "serbest piyasa köktenciliğini" ve neoliberal ortodoksiyi yayan ve uygulayan merkezler oldu. Borçlu ülkeler borcun ertelenmesine karşılık özelleştirme, emek piyasası yasalarının esnetilmesi ve sosyal refah harcamalarının kısılması gibi kurumsal reformlar yapmak zorundaydı. "Yapısal uyum" böyle icat edildi. Tüm dünyada sayıları artan neoliberal devlet aygıtlarının ilklerinden biriydi Meksika.[25]

Meksika örneği liberal pratik ile neoliberal pratik arasındaki çok önemli bir farkı gösterdi: Liberal uygulamalarda kötü yatırım kararlarından doğan kayıplar borç verenlerce üstlenilirken, neoliberal uygulamalarda devlet ve uluslararası güçler borç geri ödemesinin maliyetini, yerel halkın geçimi ve refahı açısından sonuçları ne olursa olsun, borçluya yükler. Eğer bunun için varlıkları yabancı şirketlere yok pahasına teslim etmek gerekiyorsa, teslim edilir. Burada neoliberal teoriyle bir tutarsızlık olduğu ortaya çıktı. Duménil ve Lévy'nin gösterdiği gibi, sonuçlardan biri, 1980 ve 1990'larda ABD'li sermaye sahiplerinin dünyanın geri kalanından yüksek getiri oranları koparmasının sağlanmasıydı (Şekil 1.8 ve 1.9).[26] ABD'de ve başka yerlerdeki gelişmiş kapitalist ülkelerde iktidarın ekonomi seçkinlerine ya da üst sınıfa iadesi, büyük ölçüde, uluslararası akışlar ve yapısal uyum pratikleri vasıtasıyla dünyanın geri kalanından koparılan kârlara dayanıyordu.

Şekil 1.8 Yurtdışından koparılan kârlar: ABD'de yerli ve yabancı yatırımların geti oranları, 1960-2002
Kaynak: Duménil ve Lévy, "The Economics of US Imperialism."

Şekil 1.9 ABD'ye haraç akışı: yurtiçi kârlara kıyasla dünyanın geri kalanından edinilen kârlar ve sermaye geliri
Kaynak: Duménil ve Lévy, "Neoliberal Dynamics: Towards a New Phase?"

Sınıf İktidarının Anlamı

Peki burada "sınıf" derken tam olarak ne kastediliyor? Bu biraz belirsiz bir kavram (hatta bazıları şüpheli bile diyebilir). Her halükârda, neoliberalleşme sınıf kavramını yeniden tanımladı. Bu bir sorun teşkil ediyor. Eğer neoliberalleşme sınıf iktidarını yeniden kurmak için bir araçsa, neoliberalleşmeyi destekleyen ve ondan fayda sağlayan sınıf kuvvetlerini tespit edebilmemiz gerekir. Ama "sınıf" değişmez bir toplumsal biçimlenim olmayınca bunu yapmak güç. Bazı örneklerde "geleneksel" tabaka (genellikle aile ve akrabalık üzerinden örgütlenerek) istikrarlı bir seçmen grubuna tutunmayı başarıyor. Bazılarındaysa neoliberalleşmeyle birlikte, neyin üst sınıf sayıldığı yeniden belirleniyor. Örneğin Margaret Thatcher, Britanya'da kemikleşmiş bazı sınıf iktidarı biçimlerine saldırdı. Orduda hâkim olan aristokratik gelenekle, yargıyla, City of London'daki finans seçkinleri ve sanayinin pek çok kesimiyle zıtlaşıp, "arsız" girişimciler ve yeni zenginlerden yana çıktı. Girişimcilerden (örneğin Richard Branson, Lord Hanson, George Soros) oluşan bu yeni sınıfı destekledi ve genellikle bu sınıftan destek aldı. Kendi partisi olan Muhafazakâr Parti'nin geleneksel kanadı dehşete kapıldı. ABD'de, hem tamamen yeni sektörlerdeki büyük faaliyet patlaması, hem de büyük şirket CEO'larının ve sermayedarların artan gücü ve önemi, üst sınıfın ekonomik gücünün odağını önemli ölçüde değiştirdi. Neoliberalleşme sınıf iktidarının yeniden kurulması anlamına gelebilirdi; ama ille de ekonomik gücün aynı insanlara iade edilmesi anlamına gelmiyordu.

Gelgelelim, birbirine zıt örnekler olan Britanya ve ABD'nin gösterdiği gibi, "sınıf" farklı yerlerde farklı anlamlara gelir ve bazı yerlerde, örneğin ABD'de, sık sık hiç bir anlama gelmediği iddia edilir. Buna ek olarak, dünyanın farklı yerlerinde sınıf kimliğinin oluşumu ve yeniden oluşumunda güçlü farklılaşma akımları cereyan etmektedir. Örneğin Endonezya, Malezya ve Filipinler'de ekonomik güç, az sayıdaki Çinli etnik azınlıkta güçlü bir şekilde yoğunlaştı; elde ediliş tarzı da Avustralya ya da ABD'dekinden epey farklıydı (Çin'de ekonomik güç ticari etkinliklerde yoğunlaştı ve piyasaları tekelleştirdi.)[27]

Rusya'daki yedi oligarkın yükselişi ise Sovyetler Birliği'nin çöküşü ardından ortaya çıkan benzersiz koşullardan türedi.

Yine de tespit edilebilen bazı genel eğilimler var. İlki, CEO'lara (yöneticilere) hisse senedi opsiyonları (mülkiyet hakları) cinsinden ödeme yaparak kapitalist girişimlerdeki maliklerin ve idarecilerin ayrıcalıklarını kaynaştırma eğilimidir – oysa bunlar geleneksel olarak ayrıdır. O zaman ekonomik etkinliğin yol göstericisi üretimden çok hisse değerleri olur ve Enron gibi şirketlerin çöküşüyle açıkça görünür hale geldiği gibi bu durum, spekülasyonu çok baştan çıkartıcı hale getirebilir. İkincisi, bir yanda nakdi sermaye getiren temettü hisseleri ve faiz ile diğer yanda kâr arayan üretim, imalat ya da ticari sermaye arasındaki tarihsel uçurumu çarpıcı ölçüde küçültme eğilimidir. Geçmişte bu ayrım sermayedar, üretici ve tüccarlar arasında zaman zaman çatışmalara neden oldu. Örneğin Britanya'da, 1960'ların hükümet politikası çoğu zaman yerli imalatın zararına, öncelikle City of London'daki sermayedarların gereksinimlerini karşıladı; 1960'larda ABD'de de sermayedarlar ve imalatçı şirketler arasındaki çatışmalar sık sık yüzeye çıktı. 1970'lerde bu çatışmanın büyük kısmı ya ortadan kalktı ya da yeni biçimler aldı. Örneğin otomobil sektöründe olduğu gibi, üretim yapan büyük şirketler bile daha finansal yönelimli hale geldiler. Aşağı yukarı 1980'den itibaren, şirketlerin üretim zararlarını (kredi ve sigorta faaliyetlerinden, oynak döviz ve vadeli işlemler piyasalarına kadar her türden) finansal faaliyetlerinin kazancıyla telafi ettiğini bildirmesi sıra dışı bir durum değildi. Sektörler arası birleşmeler üretim, ticaret, emlak ve finans çıkarlarını yeni şekillerde bir araya getirerek çok yönlü şirket grupları yarattı. US Steel (sigorta şirketlerinde önemli paylar satın alarak) adını USX yaptığında yönetim kurulu başkanı James Roderick, "X nedir?" sorusuna basit bir cevap verdi: "X para demek."[28]

Bunların hepsi finans dünyasındaki büyük faaliyet ve güç patlamasıyla bağlantılı. Şimdiye dek etkinlik alanını sınırlamış olan kısıtlayıcı düzenlemelerden ve engellerden giderek kurtulan finansal faaliyetler, artık daha önce hiç olmadığı kadar gelişebilir ve eninde sonunda her yere yayılabilirdi. Finansal hizmetler alanında hem çok daha gelişmiş küresel bağlantılar hem de menkul kıymetleştirme, türevler ve her

nevi vadeli işlemler ticaretine dayalı yeni finansal piyasa türleri üreten bir yenilik dalgası oluştu. Kısacası, neoliberalleşmek demek, her şeyin finansallaşması demekti. Bu, finansın sadece ekonominin diğer bütün alanları üzerindeki değil, devlet aygıtı ve –Randy Martin'in işaret ettiği gibi– gündelik yaşam üzerindeki kontrolünü de derinleştirdi.[29] Aynı zamanda küresel mübadele ilişkilerine gittikçe daha hızlı artan bir dalgalanma eğilimi getirdi. Hiç şüphesiz, üretimden finans dünyasına doğru bir güç kayması söz konusuydu. İmalat kapasitesindeki artışlar kişi başına düşen gelirin ille de artması anlamına gelmiyordu artık; ama finansal hizmetlerdeki yoğunlaşma kesinlikle bu anlama geliyordu. Bu sebeple, finans kurumlarının desteklenmesi ve finans sisteminin bütünlüğü, neoliberal devletler topluluğu (örneğin G7 olarak bilinen ve dünyanın en zengin ülkelerinden oluşan grup) için en temel mesele haline geldi. Sermayenin diğer kesimleri ile Wall Street arasında bir çatışma olduğunda Wall Street'ten yana çıkılmalıydı. Wall Street'te işler iyi giderken ABD'de (ve dünyanın kalanında) kötü gitmesi işte o zaman gerçek bir olasılık haline geldi. İşte birkaç yıl boyunca, özellikle de 1990'larda olan tam da budur. 1960'larda sık sık kullanılan slogan General Motors için iyi olanın ABD için de iyi olduğuyken, 1990'lara gelindiğinde slogan değişmiş, bir şeyin Wall Street için iyi olması yeterli hale gelmişti.

Dolayısıyla, şirketlerin yönetim kurullarındaki kilit üyeler, CEO'lar ve kapitalist faaliyetin bu kutsal iç halkasını çevreleyen teknik, finans ve hukuk aygıtlarının başındaki liderler neoliberalizmin etkisiyle yükselen sınıf iktidarının temel ve merkezi bir parçasını ellerin tutarlar.[30] Sermayenin asıl sahipleri olan hissedarlar ise şirket politikasını etkileyecek kadar büyük bir oy gücü elde edemedikleri takdirde güçlerini kaybederler. Gelgelelim, CEO'ların ve finansal danışmanlarının yürüttüğü faaliyetler sayesinde hissedarlar ara sıra milyonlarca doları da cebe indirirler. Ayrıca spekülatif kazançlar da çok kısa bir sürede muazzam servetler elde etmeyi mümkün kılar (Warren Buffett ve George Soros buna örnektir).

Ama üst sınıf kavramını sadece bu grupla sınırlamak yanlış olur. Gelişen girişim fırsatları ve ticaret ilişkilerindeki yeni yapılar yepyeni

sınıf oluşumu süreçlerinin doğmasını sağlamaktadır. Örneğin biyoteknoloji ve enformasyon teknolojileri gibi yeni sektörlerde kısa sürede servetler kazanıldı (Bill Gates, Paul Allen). Yeni piyasa ilişkileri her türden ucuz alıp pahalı satma, hatta, gerek ticari bir zeminden ileriye doğru genişleyerek finansal hizmetlere, gayrimenkul geliştirme ve satışına, geriye doğru genişleyerek kaynak çıkarma ve üretime girip her türden işle çeşitlenebilen, gerek (Rupert Murdoch'un giderek yayılan medya imparatorluğu örneğinde olduğu gibi) yatay olarak genişleyebilen servetler inşa ederek piyasaları fiilen ele geçirme olanağı sağladı. Devlet iktidarıyla ayrıcalıklı ilişkiler de bunda sık sık kilit rol oynadı. Örneğin Endonezya'da Suharto'ya en yakın iki işadamı hem Suharto ailesinin finansal çıkarlarını besledi, hem de devlet aygıtıyla bu bağlantıları sayesinde hadsiz hesapsız zengin oldular. 1997'ye gelindiğinde, bu iki işadamından birine ait olan Salim Group'un, "20 milyar dolarlık varlıkları ve beş yüz küsur şirketiyle dünyanın Çinlilere ait en büyük şirketler grubu olduğu söyleniyor"du. Görece küçük bir yatırım şirketiyle işe başlayan Carlos Slim, Meksika'da yeni özelleştirilen telekomünikasyon sisteminin kontrolünü eline aldı ve onu hızla, hem Meksika ekonomisinin koca bir dilimini kontrol eden, hem bütün Latin Amerika'da ve ABD perakendecilik sektöründe (Circuit City ve Barnes and Noble) genişleyen devasa bir şirketler grubu imparatorluğuna dönüştürdü.[31] ABD'de Wal-Mart Çin üretim hatlarıyla ve dünyanın her yerindeki perakende mağazalarıyla entegre olup ABD perakendeciliğinde hâkim bir konuma yükselince Walton ailesi inanılmaz derecede zengin oldu. Bu tür faaliyetlerle finans dünyası arasında aşikâr bağlantılar bulunmakla birlikte; hem büyük kişisel servetlere sahip olup, hem de ekonominin geniş kesimlerini kontrol edebilmek bu sayılı insanlara siyasi süreçleri etkilemelerini sağlayan muazzam bir ekonomik güç veriyor. Dünyadaki en zengin 358 kişinin net varlığının 1996'da "dünya nüfusunun en yoksul %45'inin –2,3 milyar kişi– toplam gelirine eşit" olması şaşırtıcı değil. Daha kötüsü, "dünyadaki en zengin 200 kişi 1994 ile 1998 arasında net varlığını iki katından fazla artırarak 1 trilyon dolara çıkardı. Dünyanın en zengin üç milyarderinin varlıkları, en az gelişmiş ülkelerin ve bu ülkelerde yaşayan 600 milyon insanın toplam GSYİH'sından fazla"ydı artık.[32]

Sınıf ilişkilerinin bu kökten yeniden biçimlenmesi sürecinde üzerine düşünülmesi gereken bir bulmaca daha var. Akla gelen ve çokça tartışılan soru şu: Bu yeni sınıf biçimlenimi uluslaraşırı bir şey olarak mı görülmeli, yoksa hâlâ sadece ulus-devlet parametreleri içinde yerleşik bir şey olarak mı anlaşılmalı?[33] Benim durduğum yer şudur: Herhangi bir yerde yönetici sınıfın sadakatini ve faaliyetlerini tek bir ulus-devletle sınırlaması öteden beri fazlasıyla abartılıyor. Bariz şekilde farklı bir ABD kapitalist sınıfına karşı bir Britanya, Fransa, Almanya ya da Kore kapitalist sınıfından bahsetmek hiçbir zaman pek bir anlam ifade etmedi. Uluslararası ilişkiler her zaman önemli oldu; ama bunun nedeni hem sömürgecilik ve yeni sömürgecilik faaliyetleri, hem de on dokuzuncu yüzyıla hatta belki daha öncesine uzanan ulusaşırı bağlantılardı. Gelgelelim, neoliberal küreselleşme evresinde bu ulusaşırı bağlantılarda hem bir derinleşme hem bir genişleme olduğuna hiç şüphe yok ve bu ilişkinin kabul edilmesi son derece önemli. Ama bu, kapitalist sınıf ileri gelenlerinin kendini belli bir devlet aygıtına iliştirmediği anlamına gelmiyor. Bunu yapmak onlara hem avantaj hem koruma sağlıyor. Kendilerini tam olarak *nereye* iliştirdikleri önemli, ama yürüttükleri kapitalist faaliyetler kadar da değişken. Rupert Murdoch Avustralya'da işe başlayıp, sonra Britanya'ya yoğunlaşabilmekte, sonunda (şüphesiz hızlandırılmış bir programla) ABD vatandaşlığına geçebilmektedir. Murdoch o ya da bu devlet iktidarının üstünde ya da dışında değil; ama Britanya, ABD ve Avustralya'da medya şirketleri vasıtasıyla siyaset üzerinde dikkate değer etki gösteriyor. Dünyanın farklı yerlerindeki gazetelerinde çalışan güya bağımsız toplam 247 editörün hepsi de ABD'nin Irak'a saldırmasını destekledi. Yine de, kısaca toparlarsak, ABD, Britanya ya da Kore kapitalist sınıfı çıkarlarından bahsetmek hâlâ anlamlı; çünkü Murdoch'un, Carlos Slim'in ya da Salim Group'un şirket çıkarları, belirli devlet aygıtlarından besleniyor ve karşılığında da onları besliyor. Bununla birlikte, sınıf iktidarını aynı anda birden fazla devlette kullanabiliyorlar ve genellikle de kullanıyorlar.

Şirket, finans, ticaret ve inşaat dünyaları içine yerleşmiş bu apayrı bireyler grubu ille de bir sınıf olarak birleşmiyor ve kendi aralarında da sık sık gerilim çıkabiliyor, ama yine de neoliberalleşmeden sağla-

nacak avantajları (ve artık tehlikelerden bazılarını) genellikle fark ettiklerinden, belli bir çıkar uyumuna sahipler. Aynı zamanda, Dünya Ekonomik Forumu gibi örgütler sayesinde siyasi liderlerle arkadaşlık etme, fikir alışverişinde bulunma ve onlara danışma araçlarına da sahipler. Küresel konularda muazzam ölçüde etkili oluyorlar ve hiçbir sıradan yurttaşın sahip olmadığı bir eylem özgürlüğüne sahipler.

Özgürlük Olasılığı

Bu neoliberalleşme ve sınıf oluşumu tarihi ve Mont Pelerin Cemiyeti'nin fikirlerinin zamanın hâkim fikirleri olarak kabulünün yaygınlaşması, Karl Polanyi'nin (Mont Pelerin Cemiyeti kurulmadan kısa süre önce) 1944'te ortaya koyduğu karşı argümanlar zemini üzerine yerleştirildiğinde ortaya ilginç bir okuma çıkar. Polanyi, karmaşık bir toplumda özgürlüğün eyleme geçiriciliği ne kadar ikna ediciyse anlamının da o kadar çelişkili ve yüklü hale geldiğine işaret etmişti. Biri iyi, diğeri kötü, iki tür özgürlük olduğunu belirtmişti. Kötü özgürlükler arasında, "insanın insanı sömürme özgürlüğü, topluma aynı ölçüde hizmet sunmadan ölçüsüz kazanç elde etme özgürlüğü, teknolojik yeniliklerin kamu yararına kullanılmasını engelleme özgürlüğü, şahsi avantajlar için gizlice tasarlanan kamusal felaketlerden kâr etme özgürlüğü"nü de saymıştı. Ama, diye devam etmişti Polanyi, "bu özgürlüklerle serpilen piyasa ekonomisi aynı zamanda büyük değer verdiğimiz özgürlükler de üretmiştir. Vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, dernek özgürlüğü, kendi işini seçme özgürlüğü." "Bu özgürlükleri kendi içinde değerli" bulabiliriz –ve hiç şüphesiz pek çoğumuz hâlâ buluyoruz– ama bunlar büyük oranda, "kötü özgürlüklerden de sorumlu olan ekonominin yan ürünleri"dir.[34] Neoliberal düşüncenin mevcut hegemonyası göz önüne alındığında Polanyi'nin bu ikiliğe yanıtı tuhaf bir yoruma dönüşüyor:

> Piyasa ekonomisinin sona erişi, eşi görülmemiş bir özgürlük döneminin başlangıcı olabilir. Yasal ve gerçek özgürlük, her zamankinden daha geniş ve daha yaygın kılınabilir; düzenleme ve kontrol, yalnız birkaç kişiye değil, herkese özgürlük sağlayabilir. Böylece eski özgürlükler ve yurttaş hakları,

> sanayi toplumunun herkese sağladığı boş zaman ve güvenin yarattığı yeni özgürlüklere eklenebilir. Böyle bir toplum hem adaletli, hem özgür olmak için gerekli olanaklara sahiptir.[35]

Polanyi, böyle bir geleceğe giden yolun ne yazık ki liberal ütopyacılık "ahlaki engel"iyle tıkandığını belirtir (ve bu ütopyacılık geleneğinin bir örneği olarak Hayek'e gönderme yapar):

> Planlama ve kontrole özgürlüğün yadsınması olarak karşı çıkılıyor. Serbest girişimcilik ve özel mülkiyet, özgürlüğün gerekli koşulu ilan ediliyor. Değişik temeller üzerine kurulmuş bir toplumun özgür sıfatını hak etmediği söyleniyor. Düzenlemelerin yarattığı özgürlük, özgürlüğün karşıtı olarak reddediliyor; bunun getirdiği adalet, özgürlük ve refah gizli kölelik sayılıp yerlere batırılıyor.[36]

Özgürlük fikri "yozlaşıp yalnızca serbest girişimciliğin bir savunucusuna dönüşüyor" ve bu da "sahip oldukları gelir, boş zaman ve güvenliğin artırılması gerekmeyenler için tam bir özgürlük; mülk sahiplerinin gücüne karşı kendilerini korumak için ümitsizce demokratik haklarını kullanmaya çalışan halk için ise önlerine atılan birkaç lokma" anlamına geliyor. Ama eğer "ne güç ve zorlamaya yer vermeyen bir toplum, ne de içinde gücün hiçbir işlevi olmayan bir dünya mümkün değilse", ki genellikle değildir, o zaman bu liberal ütopyacı hayali sürdürmenin tek yolu güç, şiddet ve otoritarizm. Liberal ya da neoliberal ütopyacılık, Polanyi'ye göre, otoritarizmle, hatta düpedüz faşizmle hüsrana uğramaya mahkûmdur.[37] İyi özgürlükler yitirilir, yerine kötü olanlar geçer.

Polanyi'nin teşhisi bugünkü durumumuza tuhaf şekilde uygun görünüyor. "Dünyadaki en büyük güç olarak, özgürlüğün yayılmasına yardım etmek bizim yükümlülüğümüzdür," iddiasında bulunurken Bush'un ne demek istediğini anlamamızı sağlayacak güçlü bir bakış açısı sağlıyor. Tam da "özgürlüğün ezeli düşmanları karşısında zafer kazanmasını sağlama fırsatı insanlığın elinde" iken neoliberalizmin neden bu kadar otoriter, kuvvetli ve antidemokratik hale geldiğinin açıklanmasına yardımcı oluyor.[38] Bu kadar çok şirketin nasıl sahip oldukları teknolojilerin (örneğin AIDS ilaçlarının) faydalarını kamuyla paylaşmayarak ya da savaş, açlık ve çevre felaketlerinden fay-

dalanarak (Halliburton gibi) vurgun yaptığına odaklanmamızı sağlıyor. Polanyi'nin teşhisi, bu facia ve musibetlerin çoğunun (silahlanma yarışlarının ve hem gerçek hem hayali düşmanların karşısına çıkma ihtiyacının) gizlice şirketlerin yararına planlanmış olabileceği endişesini doğuruyor. Servet ve iktidar sahiplerinin belli hak ve hürriyet kavramlarını neden bu kadar ihtirasla savunduğunu, bizi bunların evrenselliklerine ve iyiliklerine neden ikna etmeye çalıştıklarını fazlasıyla açık hale getiriyor. Neticede neoliberal hürriyetlerle geçen otuz yıl, dar bir şekilde tanımlanmış kapitalist sınıfa iktidarı iade etmekle kalmadı; aynı zamanda enerji, medya, ilaç, ulaşım ve hatta perakendecilikte (örneğin Wal-Mart) muazzam bir gücün az sayıda şirketin elinde toplanmasına da yol açtı. Bush'un insan özlemlerinin en üst noktası olduğunu iddia ettiği piyasa hürriyetinin, şirket tekeli iktidarını ve Coca Cola'yı hiçbir sınırlama olmaksızın her yere yaymak için uygun bir araçtan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. Medya ve siyasi süreç üzerindeki orantısız etkisi sayesinde, (Rupert Murdoch ve Fox News'un başını çektiği) bu sınıf bizi neoliberal bir hürriyetler rejiminin hepimiz açısından daha iyi olduğuna ikna etmek için yeterli nedene ve güce sahip. Altın kaplı gettolarında rahat bir yaşam süren seçkinlere dünya gerçekten daha iyi bir yer haline gelmiş gibi görünüyor olmalı. Hayatta olsa Polanyi'nin muhtemelen söyleyeceği gibi, neoliberalizm "gelir, boş zaman ve güvenliği artırılması gerekmeyenler"e hak ve hürriyetleri verip, geriye kalanlarımıza üç beş kırıntı bırakır. O halde nasıl oluyor da "geriye kalanlarımız" bu gidişata bu kadar kolay razı oluyor?

2

Rızanın İnşası

Kim, nasıl neoliberalleşti? 1970'lerde Şili ve Arjantin gibi ülkelerde cevap basit, neoliberalleşme de bir o kadar hızlı, acımasız ve netti: geleneksel üst sınıfların (ve ABD hükümetinin) desteklediği bir askeri darbe ve ardından bu sınıfların iktidarını tehdit eden işçi ve kentli toplumsal hareketleri bünyesinde yaratılmış bütün dayanışmaların acımasızca bastırılması. Ama genellikle Thatcher ve Reagan'a atfedilen 1979 sonrası neoliberal devrim demokratik araçlarla yapılmalıydı. Bu büyüklükte bir değişimin meydana gelmesi için, seçimi kazanacak büyüklükte bir halk kitlesinde siyasi rıza inşa edilmesi gerekiyordu öncelikle. Rızanın temelini genellikle, Gramsci'nin "sağduyu" dediği ("ortaklaşa sahip olunan anlayış" şeklinde tanımlanan) şey oluşturur. Sağduyu, bölgesel ya da ulusal geleneklerde genellikle derinlere kök salmış eski kültürel sosyalleşme pratiklerinden inşa edilir. Zamanın meselelerinden eleştirel bir şekilde inşa edilebilen "aklıselim" ile aynı değildir. Dolayısıyla sağduyu, gerçek sorunları kültürel önyargılar altında saklayan ya da bulanıklaştıran son derece yanıltıcı, bir şey olabilmektedir.[1] Başka gerçeklikleri maskelemek için kültürel ve geleneksel değerler (örneğin Tanrı inancı, ülkeye duyulan inanç ya da kadının toplumdaki yeriyle ilgili görüşler) ve (komünist, göçmen, yabancı ya da "ötekiler"e dair) korkular seferber edilebilir. Belirli stratejileri muğlak retorik araçlar altında maskeleyen siyasi sloganlara başvurulabilir. "Özgürlük" sözcüğü Amerikalıların sağduyuya dayalı anlayışları içinde öyle güçlü yankılanmaktadır ki, bu sözcük "seçkinlerin kapıyı kitlelere açmasını sağlayan bir düğme" herhangi bir şeyi haklı göstermenin bir yolu haline gelmektedir.[2] Bush Irak savaşını geriye dönük olarak haklı göstermeyi böyle başarmıştır. Bu yüzden Gramsci, "kültürel so-

rular kılığına giren" siyasi soruların "çözümsüz" hale geldiği sonucuna varmıştı.[3] Siyasi rızanın inşasını anlamak için siyasi anlamları kültürel kabuğundan sıyırmayı öğrenmemiz gerekir.

Peki o zaman neoliberal yola girmeyi meşrulaştırmak için yeterli halk rızası nasıl üretildi? Bunu yapmak için farklı kanallar kullanıldı. Şirketler, medya ve sivil toplumu oluşturan -üniversite, okul, kilise, meslek örgütleri gibi- sayısız kurumda güçlü ideolojik etkiler dolaşıma sokuldu. Neoliberal fikirlerin bu kurumlardan geçerek yaptığı ve Hayek'in 1947'de öngördüğü "büyük yürüyüş", (şirketlerin desteği ve parasıyla) kurulan beyin takımları, ele geçirilen belli medya kesimleri ve liberal düşünce tarzına inanır hale gelen pek çok entelektüel, neoliberalizmin özgürlüğün tek garantörü olduğunu savunan bir fikir iklimi yarattı. Daha sonra bu hareketler siyasi partilerin ve nihayetinde devlet iktidarının ele geçirilmesiyle kuvvetlendirildi.

Geleneklere ve kültürel değerlere başvurmak bütün bunlar içinde büyük bir yere sahipti. Ekonomik iktidarın küçük bir seçkin grubuna iadesini hedeflediği aşikâr olan bir proje muhtemelen pek fazla halk desteği almazdı. Ama bireysel hürriyetler davasını ilerletmek için yapılan programlı bir girişim kitlesel bir tabana cazip gelebilir, sınıf iktidarını yeniden kurma girişimini gizleyebilirdi. Devlet aygıtıysa neoliberal yola bir kez girdikten sonra ikna, kandırma, rüşvet ve tehdit güçlerini kullanabilir, iktidarını sürdürmek için gereken rıza iklimini sağlayabilirdi. İleride göreceğimiz gibi, Reagan ve Thatcher bu konuda özellikle başarılıydılar.

Peki neoliberalizm yerleşik liberalizmi her şeyiyle yerinden eden dönüşü nasıl yaptı? Bazı örneklerde yanıt, büyük oranda, zor kullanımında yatıyor (Şili'de olduğu gibi askeri güç kullanarak ya da Mozambik ve Filipinler'de olduğu gibi IMF vasıtasıyla). Baskı ve zorlama, Margaret Thatcher'ın hep ısrar ettiği gibi "başka alternatif"in o zaman da şimdi de olmadığı fikrinin kaderci, hatta topyekûn bir kabulünü üretebilir. Rızanın fiili inşası da ülkeden ülkeye farklılık gösteriyor. Dahası, çok sayıda muhalif hareketin kanıtladığı gibi rıza başka başka yerlerde sık sık zayıflıyor ya da sona eriyor. Ama rızanın inşasının maddi zeminini daha iyi teşhis etmek için, bu sonsuz sayıda farklı ideolojik ve kültürel mekanizmanın -ne kadar önemli olursa olsunlar- ötesi-

ne, gündelik deneyimlerin niteliklerine bakmamız gerekiyor. Ancak bu düzeyde, 1970'lerde kapitalizm etkisindeki gündelik yaşamın nasıl deneyimlendiğine baktığımızda, neoliberalizmin "sağduyulu" anlayışlara nasıl nüfuz ettiğini görmeye başlıyoruz. Dünyanın pek çok yerinde sonuç, neoliberalizmi toplumsal düzeni sağlamanın gerekli, hatta bütünüyle "doğal" yolu olarak görenlerin giderek artıyor olmasıdır.

Bireysel hürriyetlerin dokunulmaz olduğunu savunan her siyasi hareket, neoliberal sürüye dahil olma tehlikesi altındadır. Daha fazla kişisel hürriyet arzusu, örneğin bütün dünyayı saran 1968 siyasi ayaklanmalarının şeklini güçlü bir şekilde değiştirdi. Bu durum en çok da 1960'ların Berkeley "ifade hürriyeti" hareketiyle canlanan; Paris, Berlin ve Bangkok'ta sokakları ele geçiren; 1968 Olimpiyatları başlamadan hemen önce Meksiko'da vicdansızca öldürülen öğrenciler için geçerliydi. Aile, eğitim, şirket, bürokrasi ve devletin kısıtlamalarından kurtulmak istediler. Ama 1968 hareketinin öncelikli siyasi amacı aynı zamanda toplumsal adaletti.

Gelgelelim, bireysel hürriyet ve toplumsal adalet değerleri her zaman birbiriyle uyuşmayabiliyor. Toplumsal adalet amacı, toplumsal dayanışma biçimlerinin zaten mevcut olduğunu ve halkın bireysel istek, ihtiyaç ve arzuları daha genel bir mücadele uğruna, örneğin toplumsal eşitlik ya da çevresel adalet uğruna bastırmaya gönüllü olduğunu varsayar. Bireysel hürriyet ve toplumsal adalet hedeflerinin 1968 hareketi içindeki kaynaşmaları sorunsuz değildi. Gerilimin en aşikâr olduğu yer, geleneksel sol (toplumsal dayanışmadan yana olan örgütlü emek ve siyasal partiler) ile bireysel özgürlükleri arzulayan öğrenci hareketi arasındaki sorunlu ilişkiydi. 1968 olayları sırasında Fransa'da bu iki kesimi (mesela Komünist Parti ile öğrenci hareketini) birbirinden ayıran şüphe ve düşmanlık buna bir örnektir. Bu tip farklılıklar arasına köprü kurmak imkânsız olmamakla beraber, aralarının nasıl açılabileceğini görmek de güç değil. Neoliberal retorik bireysel hürriyetler üzerindeki temel vurgusu sayesinde özgürlükçülük, kimlik politikaları, çokkültürlülük ve nihayetinde narsisistik tüketicilik ile, devlet iktidarını ele geçirerek toplumsal adaleti sağlamak üzere saf tutmuş toplumsal kuvvetleri birbirinden koparma gücüne sahiptir. Örneğin ABD solunda, siyasi aktörlerin bireysel hürriyet ve belirli kimliklerin tam tanın-

ması ve ifadesi arzusuna ters düşmeden, toplumsal adalete ulaşacak bir siyasi eylem için gereken kolektif disiplini sağlamanın son derece güç olduğu uzun zaman önce kanıtlanmıştır. Bu ayrımları neoliberalizm yaratmadı; ama sömürmesi, hatta körüklemesi çok kolay oldu.

1970'lerin başlarında bireysel hürriyet ve toplumsal adalet peşinde olanların çoğu, ortak düşman olarak gördükleri şey karşısında dava arkadaşlığı yapmayı başardı. Müdahaleci devletle güçlü şirketler ittifakının dünyayı bireysel açıdan baskıcı, toplumsal açıdan adaletsiz yollarla yönettiği görüldü. Vietnam Savaşı en açık hoşnutsuzluk katalizörüydü, ama şirketlerin ve devletin çevreye zarar veren faaliyetleri, insanların anlamsız tüketiciliğe itilmesi, toplumsal meselelerin yeterince ele alınmaması ve çeşitliliğe yeterli cevap verilmemesinin yanı sıra, bireysel olasılıkların ve kişisel davranışların devlet emriyle ve "geleneksel" kontrollerle dar bir alana sıkıştırılması da yaygın bir hoşnutsuzluk nedeniydi. Yurttaşlık hakları tartışılan bir konuydu, cinsellik ve üreme haklarıyla ilgili sorular büyük yer tutuyordu. 1968 hareketine katılan hemen herkese göre düşman, mütecaviz devletti ve reformlarla düzeltilmesi gerekiyordu. İşte bu, neoliberallerin hiç sorunsuz katılacağı bir görüştü. Ama kapitalist şirketler, iş dünyası ve piyasa sistemi de ıslah, hatta devrimsel bir dönüşüm gerektiren birincil düşmanlar olarak görülüyordu: Kapitalist sınıfın iktidarını tehdit eden işte bu görüştü. Kapitalist sınıfın çıkarları bireysel hürriyet ideallerini ele geçirip bunları devletin müdahaleci ve düzenleyici pratikleri aleyhine çevirerek kendi konumunu korumayı ve hatta iyileştirmeyi gerektiriyordu. Neoliberalizm bu ideolojik göreve çok uygundu. Ama sadece belirli ürünler değil, yaşam biçimleri, ifade tarzları ve geniş bir kültürel pratikler seçkisi açısından da tüketicinin tercih özgürlüğünü vurgulayan pratik bir stratejiyle desteklenmesi gerekiyordu. Neoliberalleşme, hem siyasette hem ekonomide neoliberal, farklılaştırılmış, piyasa odaklı, popülist bir tüketicilik ve birey özgürlükçülüğü kültürünün inşa edilmesini gerektiriyordu. Uzun zamandır sahne gerisinde pusuda bekleyen ama artık hem kültürel hem düşünsel bir egemen olarak olgunlaşmış şekilde doğmaya hazır olan "post-modernizm" adlı kültürel itkiyle pek de uyumsuz olmadığı görüldü. 1980'lerde şirketlerin ve sınıf seçkinlerinin bir yolunu bulup üstesinden gelmeleri gereken çetin mesele buydu.

O zamanlar bunların hiçbiri çok net değildi. Sol hareketler, bireysel hürriyet arayışıyla toplumsal adalet arayışı arasındaki asli gerilimi aşmak şöyle dursun, onu tanımayı ya da onunla yüzleşmeyi bile başaramadılar. Fakat üst sınıftan pek çok insan için sorunun sezgisel anlamı, Hayek'i hiç okumamış veya neoliberal teoriyi duymamış bile olsalar, sanırım yeterince açıktı. 1970'lerin zorlu zamanlarında Britanya ve ABD'de yapılan neoliberal dönüşleri birbiriyle kıyaslayarak bu fikri açıklamama izin verin.

ABD örneğinde, Lewis Powell'ın Ağustos 1971'de ABD Ticaret Odası'na gönderdiği gizli bir notla başlıyorum. Richard Nixon'ın Anayasa Mahkemesi'ne terfi ettirmek üzere olduğu Powell, ABD'nin serbest girişim sistemine karşı eleştiri ve karşıtlığın fazla ileri gittiği, "Amerikan iş dünyasının bilgeliğinin, ustalığının ve kaynaklarının, bunları yıkacak olanlara karşı bir araya getirilmesi vaktinin geldiği – hatta geçiyor" olduğu iddiasında bulundu. Powell, bireysel eylemin yetersiz olduğunu savundu: "Kuvvetimiz örgütlenmede, dikkatli ve uzun erimli planlama ve uygulamada, yıllarca sürdürülen tutarlı eylemde, sadece ortak çabayla mümkün olan finansman ölçeğinde, ancak eylem birliği ve ulusal örgütlerle elde edilebilecek siyasi güçte yatıyor." Bireylerin "şirket, hukuk, kültür ve bireyle ilgili" düşünüş tarzını değiştirmek için Ulusal Ticaret Odası'nın temel kurumlara –üniversiteler, okullar, medya, yayıncılık, mahkemeler– bir saldırı başlatması gerektiğini ileri sürdü. ABD iş dünyası böyle bir çaba için gereken kaynaklardan yoksun değildi, özellikle de bu kaynaklar bir havuzda toplandığında.[4]

Bu sınıf savaşı çağrısı ne kadar doğrudan etkili oldu söylemek zor. Ama sonraki on yılda Amerikan Ticaret Odası'nın, 1972'de altmış bin şirketten oluşan tabanını çeyrek milyona çıkardığını biliyoruz. Ulusal İmalatçılar Birliği (ki 1972'de Washington'a taşındı) ve Amerikan Ticaret Odası birlikte çalışarak Kongre'de lobicilik faaliyetleri ve araştırmalar yapmak üzere muazzam bir kampanya fonu topladı. "Şirketlere siyasal güç kazandırma yapma amacına kararlılıkla adanmış" bir CEO örgütü olan The Business Roundtable 1972'de kuruldu ve o günden sonra iş dünyası yanlısı kolektif eylemin merkezi bir parçası oldu. Üye şirketler 1970'lerde "ABD'nin GSYİH'sının yaklaşık yarısı"nı oluşturuyordu ve örgüt siyasi meselelere yılda 900 milyon dolar (o zaman

için devasa bir miktar) harcıyordu. Heritage Foundation, Hoover Enstitüsü, Center for the Study of American Business [Amerikan İş Dünyası Araştırma Merkezi] ve American Enterprise Institute [Amerikan Girişim Enstitüsü] gibi beyin takımları hem polemik çıkarmak hem de, National Bureau of Economic Research [Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu] (NBER) örneğinde olduğu gibi, gerektiğinde genel olarak neoliberal politikaları destekleyen ciddi teknik ve ampirik çalışmalar yapıp siyasi-felsefi argümanlar inşa etmek üzere şirketlerin desteğiyle kuruldu. Büyük saygı gören NBER'ın finansmanının neredeyse yarısı, *Fortune* 500 listesinde başı çeken şirketlerden geliyordu. Akademi dünyasıyla iyice bütünleşmiş olan NBER, başlıca araştırma üniversitelerinin iktisat ve işletme bölümlerinde geliştirilen fikirler üzerinde çok büyük etkiye sahip olacaktı. Zengin insanlardan (örneğin sonradan Reagan'ın "mutfak kabinesi"nin bir üyesi olan biracı Joseph Coors) ve kurdukları vakıflardan (örneğin Olin, Scaife, Smith Richardson, Pew Charitable Trust) gelen gani gani finansmanla, neoliberal değerleri destekleyen, muhtemelen en çok okunanı ve beğenileni Nozick'in *Anarchy State and Utopia*'sı olan, bir yığın kitap ve kitapçık ortaya çıktı.[5] 1977'de Scaife'den bir bağışla Milton Friedman'ın *Free to Choose*'unun [Seçme Özgürlüğü] TV uyarlaması finanse edildi. Blyth, "İş dünyası"nın "bir sınıf olarak para harcamayı öğreniyor" olduğu sonucuna vardı.[6]

Powell'ın üniversiteleri bilhassa dikkat edilecek yerler olarak seçmesi bir fırsata olduğu kadar bir soruna da işaret ediyordu; zira üniversiteler gerçekten de şirket ve devlet karşıtı fikirlerin merkeziydi (Santa Barbara'da öğrenciler Bank of America binasını yakmış ve bir arabayı törenle kuma gömmüştü). Ama pek çok öğrenci paralı ve ayrıcalıklıydı (hâlâ da öyle) ya da en azından orta sınıftandı ve bireysel hürriyet değerleri ABD'de uzun zamandır (müzik ve popüler kültürde) göklere çıkarılıyordu. Neoliberal temalar yayılacakları bereketli zemini burada bulabilirdi. Powell devlet iktidarını genişletmeyi savunmadı. Ama iş dünyası devleti "sürekli kendine bağlamaya" çalışmalı ve gerektiğinde "agresif ve kararlı şekilde" kullanmalıydı.[7] Peki sağduyuya dayalı anlayışları yeniden şekillendirmede devlet iktidarı tam olarak nasıl kullanılacaktı?

Sermaye birikimi ve sınıf iktidarı çifte-krizine bir yanıt hattı, 1970'lerin kent savaşları siperlerinden yükseldi. New York mali krizi ikonik bir vakaydı. Kapitalist yeniden yapılanma ve sanayisizleşme şehrin ekonomik tabanını yıllarca aşındırmış, hızlı banliyöleşme şehir merkezinin büyük kısmını yoksulluk içinde bırakmıştı. Sonuç, 1960'larda marjinalleştirilen kitlelerde baş gösteren toplumsal çalkantıların patlayarak, sonradan adına "kentsel kriz" denecek olan şeyi (benzer sorunlar ABD'nin pek çok şehrinde ortaya çıktı) tanımlaması oldu. Kamu istihdamını ve kamusal yükümlülüğü –kısmen, cömert federal ödeneklerle destekleyerek– genişletmek, çözüm olarak görüldü. Ama mali güçlüklerle karşılaşan Başkan Nixon 1970'lerin başlarında bir gün kentsel krizlerin sona erdiğini ilan etti. Pek çok şehir sakini için şaşırtıcı olan bu haber federal yardımın azalacağının işaretini veriyordu. Resesyon hız kazandıkça New York şehrinin bütçesindeki gelir ve giderler makası (yıllardır hovardaca alınan borçlar yüzünden ara zaten açılmıştı) daha da açıldı. İlk başta finans kurumları makası kapatmaya hazırdı, ama 1975'te (Citibank'tan Walter Wriston'ın başını çektiği) güçlü bir yatırım bankacıları grubu borcun vadesini uzatmayı reddederek şehri teknik olarak iflasa itti. Takip eden kurtarma (*bail out*), şehir bütçesinin yönetimini devralacak yeni kurumlar oluşturmayı gerektiriyordu. Bu kurumlar ilk önce tahvil sahiplerinin parasının ödenmesi için şehrin vergi gelirleri üzerinde öncelikli hakka sahipti: Gelirlerden geriye kalanlar temel hizmetler için kullanılıyordu. Bunun sonucunda, şehrin güçlü belediye sendikalarının istekleri reddedildi, maaşlar donduruldu, kamu istihdamı ve sosyal hizmetlerde (eğitim, kamu sağlığı, ulaşım hizmetleri) kısıntılara gidildi, kullanıcı ücretleri getirildi (New York Şehir Üniversitesi'nde ilk kez harç alınmaya başlandı). Son rezalet, belediye sendikalarına emeklilik fonlarını şehir tahvillerine yatırma zorunluluğu getirilmesi oldu. O zaman sendikalar ya taleplerini aşağı çektiler ya da şehrin iflası yüzünden emeklilik fonlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar.[8]

Bu yaşananlar, finans kurumlarının demokratik yolla seçilmiş New York yönetimine darbe yapmasına eşdeğerdi ve Şili'deki askeri darbe kadar etkili oldu. Bir mali krizin ortasında servet üst sınıflara yeniden dağıtıldı. Zevin, New York krizinin, "gelir, servet ve ikti-

darın gelir dağılımını bozacak şekilde yeniden dağıtılmasıyla birlikte yeni bir enflasyonu önleme stratejisi"nin belirtisi olduğunu iddia eder. Amacı "diğer şehirlere New York'un başına gelenlerin onların da başlarına gelebileceğini, bazılarının başına ise kesinlikle geleceğini göstermek" olan "yeni bir savaşta ilk ve belki de sonucu belirleyecek bir muharebe"ydi bu.[9]

Bütün taraflar bu mali uzlaşma müzakeresini sınıf iktidarını yeniden kurmayı amaçlayan bir strateji olarak mı görüyordu, bu hâlâ yanıtlanmamış bir soru. Başlı başına bir mesele olan mali disiplini koruma zorunluluğu, daha genel olarak monetarizmdeki gibi ille de gelir dağılımını bozacak yeniden dağıtımlar gerektirmiyor. Örneğin şehir, devlet ve finans kurumları arasındaki anlaşmada aracılık yapan ticaret bankacısı Felix Rohatyn'in sınıf iktidarının yeniden kurulmasını amaçlamış olması pek muhtemel değil. Rohatyn'ın şehri "kurtarma"sının tek yolu, çoğu New York'lunun yaşam standardını düşürmek ve yatırım bankacılarını memnun etmekti. Ama Walter Wriston gibi yatırım bankacılarının amacının sınıf iktidarını yeniden kurmak olduğuna neredeyse hiç şüphe yok. Nihayetinde Wriston, ABD ve Britanya'daki her türden devlet müdahalesini komünizmle denk tutmuştu. Ayrıca Ford'un Hazine Bakanı William Simon'ın amacının bu olduğuna da neredeyse hiç şüphe yok (daha sonra Simon aşırı-muhafazakâr Olin Vakfı'nın başına geçecekti). Şili'deki olayların gelişimini beğeniyle izleyen Simon, Başkan Ford'a şehre yardımda bulunmamasını kuvvetle tavsiye etti (*New York Daily News* gazetesi, "Ford'dan New York'a: Geber" başlığını attı). Simon'a göre, herhangi bir kurtarmanın şartları "hiçbir şehrin, hiçbir siyasi alt birimin bir daha şeytana uyup aynı yola girmeyeceği kadar ağır" olmalıydı.[10]

Kemer sıkma önlemlerine direnç yaygın olmakla birlikte, Freeman'a göre, "yukarıdan gelen karşı devrimi durduramadı", sadece yavaşlattı. "New York işçi sınıfının tarihi başarılarının pek çoğu birkaç yıl içinde geri alındı." Yatırım, hatta bakım bile yapılmadığından şehrin fiziki altyapısı (örneğin metro sistemi) belirgin şekilde bozuldu, toplumsal altyapısının büyük kısmı zayıfladı. New York'ta gündelik yaşam "işkenceye döndü ve şehri sefalet havası sardı". Şehir yönetiminin, şehrin emek hareketinin ve işçi sınıfından New Yorkluların "otuz yılda biriktirdiği

gücün büyük kısmı" ellerinden fiilen alındı.[11] Umudu kırılan işçi sınıfından New Yorklular yeni gerçeklikleri gönülsüzce kabullendi.

Ama New York yatırım bankacıları şehirden gitmedi. Onu kendi gündemlerine uygun şekilde yeniden yapılandırma fırsatından faydalandılar. "İyi [bir] iş iklimi" yaratmak, önceliklerden biriydi. Bu, kamu kaynaklarını kullanarak (özellikle telekomünikasyon alanında) iş dünyası için uygun altyapılar inşa etmek, beraberinde de kapitalist işletmelere sübvansiyonlar ve vergi indirimleri getirmek demekti. Halkın refahının yerini, şirketlerin refahı aldı. Şehrin seçkin kurumları şehri kültürel ve turistik bir merkez imajıyla satmak için harekete geçirildi (ünlü "*I Love New York*" logosu bu dönemde yaratıldı). Yönetici seçkinler, genellikle saldırgan bir tutumla, kültür alanının dünyanın her yerinden farklı kozmopolit akımlara açılmasını desteklemek için harekete geçti. Narsisistik bir benlik, cinsellik ve kimlik keşfi, burjuva kent kültürünün ana teması haline geldi. Şehrin güçlü kültürel kurumlarının desteklediği sanatsal özgürlük ve sanatçının kurallara uymama ehliyeti fiiliyatta kültürün neoliberalleşmesine yol açtı. Rem Koolhaas'ın unutulmaz ifadesiyle "*Delirious New York*" [Hezeyanlı New York], demokratik New York'un kolektif hafızasını sildi.[12] Şehrin seçkinleri yaşam tarzının (cinsel tercih ve toplumsal cinsiyetle ilişkili olanlar da buna dahildi) çeşitlenmesi ve tüketiciler için niş seçeneklerin (kültürel üretim gibi alanlarda) artması talebini, savaşmadan olmasa da kabul etti. New York, postmodern kültürel ve düşünsel deneylerin merkez üssü haline geldi. Bu arada yatırım bankacıları medya, finansal faaliyetler, hukuksal hizmetler gibi (o dönemdeki finansallaşmayla yeniden hayat bulan) tamamlayıcı hizmetler ve (mutenalaştırma ve mahalle "restorasyon"larının belirgin ve kârlı bir rol oynadığı) genişletilmiş tüketicilik sahası etrafında şehrin ekonomisini yeniden inşa etti. Şehir yönetimlerinin sosyal demokrat, hatta işletmeci değil, girişimci birer varlık olarak inşası giderek hız kazanıyordu. Yatırım sermayesi için girişilen kentler arası rekabet, yönetimi dönüştürerek kamu-özel ortaklıklarıyla yürütülen kent yönetişimine çevirdi. Şehirle ilgili işleri kapalı kapılar arkasında yürütme uygulaması giderek arttı; yerel yönetimin demokratik ve temsile dayalı olma özellikleri zayıfladı.[13]

New York işçi sınıfı ve etnik-göçmenleri, 1980'lerde olağanüstü boyutlara ulaşarak pek çok gencin ölümüne, hapse girmesine ya da evsiz kalmasına neden olan bir taş kokain salgını ve ırkçılık tarafından kasıp kavrulduktan sonra bir darbe de 1990'lara kadar süren AIDS salgınıyla almıştı. Şiddete dayalı suçlar vasıtasıyla yeniden dağıtım yoksullar için ciddi seçeneklerden biri haline geldi ve yetkililer buna yoksullaşan ve marjinalleştirilen bütün topluluklara suçlu muamelesi yaparak yanıt verdi. Kurbanlar suçlanıyordu ve Giuliani zenginleştikçe zenginleşen, evinin kapısında bu tahribatın etkileriyle karşılaşmaktan bıkan Manhattan burjuvası adına intikam alarak ünlenecekti.*

New York mali krizinin yönetiliş şekli, IMF sayesinde uluslararası alanda ve Reagan sayesinde ülke içinde 1980'lerdeki, neoliberal uygulamaların yolunu açtı. Uygulanan kriz yönetimi, finans kurumlarının sağlamlığı ve tahvil sahiplerinin kârları ile yurttaşların refahı arasında bir çatışma çıktığında, ilkine öncelik verme ilkesini kabul ettirdi. Hükümetin rolünün genel nüfusun refahını ve ihtiyaçlarını gözetmekten çok, iyi bir iş iklimi yaratmak olduğu vurgulandı. 1980'lerdeki Reagan yönetiminin politikaları, diyor Tabb, 1970'lerde "New York'la kısıtlı olan senaryo"nun "genele taşınmış" haliydi.[14]

1970'lerin ortalarında ortaya çıkan bu yerel sonuçların ulus düzeyine tercümesi hızlı oldu. 1985'te Thomas Edsall (uzun yıllar Washington meselelerini yazan bir gazeteci) öngörülü bir yazı yayımlamıştı:

> 1970'lerde iş dünyası rekabetçi içgüdülerini bastırıp yasama alanında işbirliğine dayalı ortak eylemi benimseyerek bir sınıf gibi hareket etme yeteneğini geliştirdi. Tek tek şirketlerin kendilerine özel iltimaslar araması yerine ... tüketici koruma ve iş kanunu reformu gibi yasa tasarılarının reddedilmesi ve lehte vergi, düzenleme ve anti-tröst yasalarının çıkarılması yönündeki ortak çıkarlar, iş dünyasının siyaset stratejisindeki hâkim tema haline geldi.[15]

Bu amacı gerçekleştirmek için iş dünyasının bir siyasi sınıf enstrümanına ve bir halk tabanına ihtiyacı vardı. Bu yüzden, Cumhuriyetçi Parti'yi ele geçirip kendi enstrümanları yapmak için aktif çaba göster-

* Rudy Giuliani, 1994-2001 arası New York kentinin belediye başkanlığını yapmıştır. (e.n.)

diler. Eskilerin dediği gibi, "paranın satın alabileceği en iyi hükümet"i başa getirmek için güçlü siyasi eylem komiteleri oluşturulması önemli bir adımdı. 1971'in sözde ilerici kampanya finansmanı yasaları aslında siyasetteki mali yolsuzlukları meşrulaştırdı. Şirketlerin siyasi partilere ve siyasi eylem komitelerine sınırsız para katkısında bulunma hakkının bireyin (bu durumda şirketlerin) ifade hürriyetini garanti altına alan ABD Anayasası Birinci Ek Maddesi kapsamında korunduğunun 1976 yılında ilk kez onaylanmasıyla beraber çok önemli bir dizi Anayasa Mahkemesi kararı çıkartıldı.[16] Bundan böyle siyasi eylem komiteleri sayesinde şirketlerin, zenginlerin ve meslek birliklerinin çıkarları her iki siyasi partiyi de finansal tahakküm altına alabilirdi. 1974'te şirketlere ait 89 siyasi eylem komitesi varken 1982'de bu sayı 1.467'ye fırlamıştı. Bu komiteler çıkarlarına hizmet ettiği sürece her iki partiden güçlü makam sahiplerini finanse etmeye razı olsalar da, sistematik olarak sağ kanat adaylarını destekleme eğilimindeydiler. 1970'lerin sonlarında Reagan (o zamanlar California Valisi idi) ve William Simon (kendisiyle yukarıda karşılaştık), siyasi eylem komitelerinden sağ kanata yakın Cumhuriyetçi adayları finanse etmeye yönelmelerini isteyerek işleri zorlaştırdı.[17] Siyasi eylem komitelerinin bir kişiye en fazla beş bin dolar bağış yapabiliyor olması farklı şirketlerin ve farklı sanayi kollarının siyasi eylem komitelerini birlikle çalışmaya zorladı; ki bu belirli çıkarlardan ziyade sınıfa dayalı ittifaklar kurmak anlamına geliyordu.

Bu dönemde Cumhuriyetçi Parti'nin "başat seçmen sınıfı"nın temsilciliğine gönüllü olması, diye belirtiyor Edshall, Demokratların "toplumdaki farklı ve hiçbiri diğerinden net bir şekilde daha büyük olmayan gruplarla –kadınlar, siyahlar, emekçiler, yaşlılar, hispanikler, kentli siyasi örgütler– bağlarının dağınıklığından" kaynaklanan "ideolojik açıdan müphem" tavrıyla tezat içindeydi. Dahası, "büyük paralar"la yapılan yardımlara bağımlı olması pek çok Demokratı iş dünyasının çıkarlarının doğrudan etkisine son derece açık hale getirdi.[18] Demokrat Parti bir halk tabanına sahipti, ama güçlü finansal çıkarlarla bağlantılarını bütünüyle kesip atmadan kapitalizm karşıtı ya da şirket karşıtı bir siyasi çizgi takip etmesi kolay değildi.

Gelgelelim, iktidarı etkili şekilde sömürgeleştirmek için Cumhuriyetçi Parti'ye sağlam bir seçmen tabanı gerekiyordu. Cumhuriyetçilerin Hıristiyan sağ ile bir ittifak araması aşağı yukarı bu döneme denk düşer. Hıristiyan sağ geçmişte siyasi açıdan aktif olmamıştı, ama 1978'de Jerry Falwell'in "ahlaki çoğunluğunun" siyasi bir hareket olarak kurulması bütün bunları değiştirdi. Cumhuriyetçi Parti Hıristiyan tabanını bulmuştu. Ayrıca, beyaz işçi sınıfların kültürel milliyetçiliğine ve kuşatılmış durumdaki (kuşatılmış, çünkü bu sınıf müzminleşmiş şekilde ekonomik güvenceden yoksun yaşıyordu ve pozitif ayrımcılık ve diğer devlet programları vasıtasıyla dağıtılan çoğu yardımın dışında tutulduğunu hissediyordu) ahlaki doğruluk duygusuna da sesleniyordu. Bu siyasi taban din ve kültürel milliyetçilik vasıtasıyla pozitif yönde; şifrelenmiş, hatta bazen açık bir ırkçılık, homofobi ve feminizm karşıtlığı vasıtasıyla negatif yönde harekete geçirilebilirdi. Sorun, kapitalizm ve kültürün neoliberalleşmesi değildi, özel grupların (siyahlar, kadınlar, çevreciler vb) ihtiyaçlarını karşılamak için devlet gücüne haddinden fazla başvurmuş olan "liberaller"di. Ahlakı ve geleneksel değerleri savunan yeni-muhafazakâr entelektüellerin başlattığı (Irving Kristol, Norman Podhoretz ve *Commentary* dergisi etrafında toplanan) bol finansmanlı bir hareket bu tezlere itimat etti. Neoliberal yolu ekonomik açıdan destekleyip, kültürel açıdan desteklemeyerek, sözde "liberal seçkinler"in aşırı müdahaleciliğini şiddetle eleştirdiler; böylelikle, "liberal" teriminin ne anlama gelebileceğini fazlasıyla bulandırdılar. Bunun etkisi, dikkatleri kapitalizmden ve şirket iktidarından uzaklaştırmak oldu; ölçüsüz ticarileşme ve bireyciliğin yarattığı ekonomik ve kültürel sorunlarla sanki hiçbir ilgileri yoktu.

Büyük şirketlerle muhafazakâr Hıristiyanların yeni-muhafazakârlarca desteklenen uğursuz ittifakı o zamandan itibaren istikrarlı bir şekilde pekişti ve nihayetinde (1960'larda etkili ve önemli olan) bütün liberal unsurları özellikle 1990'dan itibaren temizleyerek Cumhuriyetçi Parti'yi şimdinin görece homojen sağ-kanat seçmen gücüne dönüştürdü.[19] Toplumsal bir grubun kendi maddi, ekonomik ve sınıfsal çıkarlarına karşı kültürel, milliyetçi ve dini nedenlerle oy kullanmaya ikna edilmesi tarihte ne ilk, korkarım öyle görünüyor ki, ne de son. Bununla birlikte, bazı örnekler söz konusu olduğunda "seçilmiş"

yerine "ikna edilmiş" demek muhtemelen daha uygun, çünkü "ahlaki çoğunluğun" merkezini oluşturan evanjelist Hıristiyanların (nüfusun yüzde yirmisinden fazlası değil) büyük şirketler ve Cumhuriyetçi Parti ile ittifak yapmayı evanjelik ve ahlaki gündemlerini daha iyi destekleyecek bir araç olarak görüp hevesle benimsediğine dair yığınla kanıt var. 1981'de "ülkeyi sağa yöneltecek stratejiler geliştirmek için" kurulan Council for National Policy'yi [Ulusal Politika Konseyi] oluşturan Hıristiyan muhafazakârların karanlık ve kapalı kutu örgütlenmesi kesinlikle bu örneklerden biriydi.[20]

Demokrat Parti ise temelde bir yandan şirket çıkarlarını ve finansal çıkarları tavizlerle yatıştırma hatta destekleme, öte yandan halk tabanının maddi yaşam koşullarını iyileştirme yönünde bazı hamleler yapma gereksinimi arasında bölünmüş durumdaydı. Clinton'ın başkanlık döneminde tercihini ilkinden yana kullanarak politika belirleme ve uygulamada doğrudan neoliberal safta yer aldı (örneğin sosyal güvenlik reformunda).[21] Ama Clinton'ın gündemi başından beri bu muydu, tıpkı Felix Rohatyn'in durumunda olduğu gibi yine şüpheli. Devasa bir bütçe açığının üstesinden gelme ve ekonomik büyümeyi ateşleme gereksinimiyle yüz yüze gelen Clinton'ın önündeki tek uygun ekonomik yol, bütçe açığını azaltarak faiz oranlarının düşmesini sağlamaktı. Bu ya çok daha yüksek vergi (ki seçimler açısından bir intihar olurdu), ya da bütçede kesinti demekti. İkinci yolu seçmekse, Yergin ve Stanislaw'ın ifadesiyle, "zenginleri pohpohlamak için geleneksel seçmenlerine ihanet etmek" ya da Clinton'ın Ekonomi Danışmanları Konseyi'nin başkanlığını yapmış Joseph Stiglitz'in sonradan itiraf ettiği gibi, "zenginlerin kemerini genişletirken yoksullarınkini sıkmayı başarmak" anlamına geliyordu.[22] Sosyal güvenlik politikası fiiliyatta Wall Street tahvil sahiplerinin sorumluluğuna bırakıldı (daha önce New York'ta olana çok benzer şekilde); sonuçlar öngörülebilir türdendi.

Ortaya çıkan siyasi yapı gayet basitti. Cumhuriyetçi Parti devasa finansal kaynaklar toplayabiliyor ve halk tabanını kültürel/dini nedenlerle kendi maddi çıkarlarına ters yönde oy kullanmaya seferber edebiliyorken, Demokrat Parti kapitalist sınıfı gücendirme korkusuyla geleneksel halk tabanının maddi ihtiyaçlarıyla (örneğin ulusal bir

sağlık hizmeti sistemi) ilgilenemiyordu. Ortada böyle bir asimetri varken, Cumhuriyetçi Parti'nin siyasi hegemonyası daha kesin hale geldi.

1980'de Reagan'ın seçilmesi, Volcker'ın monetarizme yönelişini ve enflasyonla mücadeleyi öncelikli hale getirmesini desteklemek için gereken politik değişimi sağlama alma yolundaki uzun sürecin sadece ilk adımıydı. Reagan'ın politikaları, diyordu Edsall o dönemde, "sanayi, çevre, işyeri, sağlık ve alan-satan ilişkisi üzerindeki federal düzenlemelerin kapsam ve içeriğini azaltma yönünde genel bir hamle" merkezinde cereyan ediyordu. Başlıca araçlar bütçe kesintileri, düzenleyici önlemlerin sınırlandırılması ve kilit konumlara "sanayi odaklı, düzenleme karşıtı devlet personelinin atanması"ydı.[23]

İşyerindeki sermaye-emek ilişkilerini düzenlemek için 1930'larda kurulmuş olan Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Kurulu, Reagan'ın atamalarıyla, tam da iş dünyasıyla ilgili düzenleyici, kurallılaştırıcı önlemlerin sınırlandırıldığı bir zamanda, emeğin haklarına saldırmak ve emeği düzenlemek için kullanılan bir araca çevrildi.[24] 1970'lerde verilmiş ve iş dünyasının fazla emek yanlısı bulduğu kararların neredeyse yüzde kırkının 1983'te tersine çevrilmesi altı aydan kısa sürdü. Reagan bütün düzenlemeleri (emekle ilgili olanlar hariç) kötü saydı. Yönetim ve Bütçe Dairesi'ne (geçmiş ve o zamanki) bütün düzenleme önerilerinin maliyet-fayda analizlerini yapması emredildi. Eğer düzenlemenin faydasının maliyetinden açıkça fazla olduğu kanıtlanamazsa düzenleme kaldırılıp atılmalıydı. Hepsinden öte, ayrıntılı vergi hukuku revizyonları pek çok şirketin tek kuruş vergi ödemeden sıyrılmasına izin veriyor, en üst dilim için şahsi vergi oranının yüzde 78'den yüzde 28'e indirilmesi sınıf iktidarını yeniden kurma niyetini açıkça yansıtıyordu (bkz. Şekil 1.7). En kötüsü de, kamu varlıkları serbestçe özel alana geçiriliyordu. Örneğin ilaç araştırmaları alanındaki önemli atılımların pek çoğu, ilaç şirketleri ve Ulusal Sağlık Enstitüsü işbirliğiyle finanse edilmişti. Ama 1978'de şirketlere patent haklarının bütün kârını devlete hiçbir şey geri ödemeden alma izni verilerek, hem oranı hem de sübvansiyonu yüksek kârların üretimi sonsuza dek güvence altına alındı.[25]

Ama bütün bunlar, emeğin ve işçi örgütlerinin yeni toplumsal düzene uyum sağlamak üzere dize getirilmesini gerektiriyordu. 1975-77'de güçlü belediye sendikalarını terbiye eden New York'un öncülü-

günü yaptığı şeyi, 1981'de Reagan hava trafik kontrolörlerini alaşağı ederek ulusal düzeye taşıdı ve hükümetin beyin takımında işçi sendikalarına yer olmadığını açıkça gösterdi. 1960'larda şirketler ile sendikalar arasında hüküm süren sıkıntılı toplumsal sözleşme sona ermişti. 1980'lerin ortalarında işsizlik yüzde 10'a fırladığında her tür örgütlü emeğe saldırmak ve hem ayrıcalıklarını hem de gücünü azaltmak için uygun vakit gelmişti. Endüstriyel faaliyetlerin sendikalaşmış kuzey doğu ve orta batıdan, güneyin sendikalaşmamış ve "sendikasız çalışma hakkı"nın bulunduğu eyaletlere, hatta daha da öteye, Meksika ve Güney Doğu Asya'ya aktarılması standart uygulama haline geldi (yeni yatırımlar vergi avantajlarıyla sübvanse edilip, kapitalist sınıf iktidarının temel taşı olarak üretimin yerine finansın öne çıkarılmasıyla desteklendi). Eskiden sendikalı olan ana sanayi bölgelerinin ("pas kuşağı" olarak bilinir) sanayisizleştirilmesi, emeği güçsüzleştirdi. Şirketler fabrika kapatmakla tehdit edebiliyor, gerektiğinde grev riskini göze alabiliyor ve genellikle de kazanıyordu (örneğin kömür endüstrisinde).

Ama burada da tek yol büyük sopayı kullanmak değildi, birey olarak kolektif eylemden uzak durmalarını sağlamak üzere emekçilere sunulabilecek havuçlar da vardı. Katı kuralları ve bürokratik yapıları sendikaları saldırıya açık hale getirdi. Esneklikten yoksun olmak sermaye için ne kadar dezavantajsa, çoğu zaman emekçiler için de o kadar dezavantajdı. Emek süreçlerinde esnek uzmanlaşma ve esnek çalışma saati düzenlemeleri için ortaya atılan erdemli talepler, emekçi bireyleri, özellikle de güçlü sendikalaşmanın tekelindeki haklardan yararlanamayanları ikna edebilecek neoliberal retoriğin bir parçası haline gelebilirdi. Emek piyasasında daha fazla özgürlük ve daha büyük bir hareket serbestisi hem sermaye hem emek için bir erdem olarak pazarlanabilirdi ve işgücünün büyük kısmının "sağduyu"suna neoliberal değerleri dahil etmek burada da zor değildi. Bu etkin potansiyelin nasıl son derece sömürücü bir esnek birikim sistemine dönüştürüldüğünün bilgisi (emek dağıtımının zamanda ve mekânda artan esnekliğinden doğan bütün getiriler sermayeye gitti), 1990'larda kısa bir dönem dışında reel ücretlerin niçin ya durduğunun ya da düştüğünün (bkz. Şekil 1.6) ve ödemelerin niçin azaldığının açıklanmasında kilit öneme sahiptir. Neoliberal teori, işine geldiği üzere, iş-

sizliğin her zaman gönüllü olduğunu iddia eder. Emeğin, diye devam eder argüman, bir "rezerv fiyat"ı vardır ve bunun altına çalışmamayı tercih eder. İşsizliğin nedeni, emeğin rezerv fiyatının çok yüksek olmasıdır. Bu rezerv fiyat kısmen sosyal yardım ödemeleriyle belirlendiğine (ve Cadillac süren "sosyal yardım kraliçeleri"ne dair yığınla öykü olduğuna) göre, o zaman "bildiğimiz sosyal yardım" konusunda Clinton'ın uyguladığı neoliberal reform işsizliği düşürmeye yönelik hayati bir adımdır.

Bütün bunlar için bir gerekçe lazımdı; fikirlerin savaşı da bu amaca ulaşmada önemli rol oynadı. Neoliberalizme yönelişi desteklemek üzere bir araya getirilen iktisadi fikirler, der Blyth, monetarizm (Friedman), rasyonel beklentiler (Robert Lucas), kamu tercihi (James Buchanan ve Gordon Tullock) ve bunlar kadar saygı görmese de (Reagan'ın bayıldığı) vergi indirimlerinin teşvik edici etkilerinin ekonomik faaliyeti vergi gelirlerini otomatik olarak yükseltecek kadar artıracağını iddia edecek kadar ileri giden Arthur Laffer'in etkili "arz yönlü" fikirlerinin karmaşık bir bileşimidir. Bu argümanların daha kabul edilebilir ortak noktası şuydu: Hükümet müdahalesi çözüm değil, sorunun kendisidir ve "istikrarlı bir para politikası ve beraberinde üst gelir dilimleri için büyük vergi indirimleri daha sağlıklı bir ekonomi üretir", çünkü girişimci faaliyetlerine getirilen teşviklerin doğru adreslere ulaşmasını sağlar.[26] *Wall Street Journal*'ın büyük ölçüde başını çektiği iş dünyası basını bu fikirleri benimseyerek bütün ekonomik sorunların zorunlu çözümü olarak neoliberalleşmeyi açıkça savunan bir taraf haline geldi. George Gilder gibi üretken yazarlar (beyin takımı ödenekleriyle destekleniyordu) ve Stanford, Harvard gibi prestijli üniversitelerin şirket ve vakıflarca cömertçe finanse edilen ve açıldıkları ilk andan itibaren neoliberal ortodoksinin merkezi haline gelen işletme fakülteleri vasıtasıyla bu fikirlere yaygın rağbet kazandırıldı. Fikirlerin nasıl yayıldığını belirlemek her zaman zordur, ama [şunu biliyoruz ki] 1990'lara gelindiğinde, işletme fakültelerinde ve belli başlı araştırma üniversitelerindeki çoğu ekonomi bölümünde neoliberal düşünce tarzları egemen olmuştu. Bunun önemini küçümsememek gerek. ABD'deki araştırma üniversiteleri, kimi öğrendiklerini tekrar ülkesine götüren (örneğin Şili ve Meksika'nın neoliberalizmi benim-

semesindeki kilit figürler ABD tarafından eğitilmiş ekonomistlerdi), kimi IMF, Dünya Bankası ve BM gibi uluslararası kurumlara taşıyan pek çok yabancının eğitim zeminiydi ve hâlâ da öyle.

Sonuç bence açık. "1970'lerde, ülkedeki şirketler kesiminin siyasi kanadı," diye yazar Edsall, "yakın tarihin iktidar hedefiyle yürütülen en olağanüstü kampanyalarından birini sahneye koydu" 1980'lerin başında bu kesim, "1920'lerin hızlı büyüme günlerindekine yaklaşan düzeyde bir nüfuz ve güç kazanmıştı."[27] Bu gücü ise, 2000'e gelene kadar ulusal servetten aldığı payı ve gelirini yine 1920'lerden beri görülmemiş düzeylere tekrar getirmek için kullanmıştı.

Rızanın inşası Britanya'da çok başkaydı bir şekilde gerçekleşti.[28] Kansas'ta ve Yorkshire'da olanlar birbirinden epeyce farklıydı. Kültürel ve siyasi gelenekler çok başkaydı. Britanya'da ahlaki çoğunluğu çatısı altında birleşebilecek bir Hıristiyan sağ yoktur. Oradaki şirket kesimi açık politik aktivizmi destekleme eğiliminde değildi (siyasi partilere katkıları en alt düzeydeydi); onun yerine, hükümet, akademi, yargı ve (o zamanlar bağımsızlık geleneğini hâlâ korumakta olan) kamu çalışanları ile sanayi ve finans liderlerini uzun zamandır birbirine bağlayan ayrıcalık ve sınıf ağları vasıtasıyla etkilerini yaymayı tercih ediyorlardı. Siyasi durum da çarpıcı derecede farklıydı, zira büyük ölçüde işçi-sınıfı iktidarının bir enstrümanı olarak kurulmuş olan İşçi Partisi, güçlü ve bazen de epey savaşçı işçi sendikalarına minnet borçluydu. Sonuç olarak Britanya, ABD'de hayal bile edilemeyecek kadar incelikli ve kapsayıcı bir refah devleti yapısı geliştirmişti. Ekonominin hâkim tepeleri (kömür, çelik, otomobil) devletleştirilmişti, konut stokunun büyük kısmı kamu sektöründeydi. Ayrıca 1930'lardan beri İşçi Partisi belediye yönetiminde önemli kaleler inşa etmişti; Herbert Morrison'lı Londra Kent Meclisi en başından beri bu kalelerin en önde geleniydi. Sendika hareketi ve belediye yönetimi vasıtasıyla inşa edilen sosyal dayanışmalar son derece belirgindi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun dönemler boyunca iktidarda olan Muhafazakâr Parti bile miras aldığı refah devletini parçalama yönünde herhangi bir adım atmaktan çoğunlukla kaçınmıştı.

1960'ların İşçi hükümeti Vietnam'a asker göndermeyi reddederek, halkın istemediği bir savaşa katılmanın kaçınılmaz travmalarından

ülkeyi korumuştu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya sömürgesizleşmeyi (her ne kadar gönülsüzce, bazı yerlerde şiddetli mücadeleyle ve ABD'nin dikkate değer teşvikiyle de olsa) kabul etmiş ve sonuçsuz kalan 1956 Süveyş macerasının ardından, dolaysız emperyalist güç gömleğinin büyük kısmını aşama aşama (ve yine genellikle gönülsüzce) çıkarmıştı. 1960'larda kuvvetlerini Süveyş'in güneyinden çekmesi bu sürecin önemli bir göstergesiydi. Bundan sonra Britanya NATO'ya, büyük ölçüde ABD gücünün askeri kalkanı altında, küçük ortak olarak katıldı. Ama eski imparatorluğunun büyük kısmında yeni-sömürgeci bir mevcudiyet tasarlamayı sürdürdü ve bu yüzden diğer büyük güçlerle sık sık kavgaya tutuştu (örneğin Biafra Nijerya'dan ayrılmak istediğinde çıkan kanlı Nijerya iç savaşında olduğu gibi). Britanya'nın eski sömürgelerine karşı sorumlulukları ve onlarla ilişkileri meselesi hem yurtiçinde hem yurtdışında genellikle sorunlarla doluydu. Yeni-sömürgeci ticari sömürü yapıları temizlenmek yerine genellikle derinleştirildi. Fakat eski sömürgelerden Britanya'ya yönelen göç akımları, imparatorluğun sonuçlarını yurda yeni şekillerde taşımaya başlıyordu.

Britanya'nın emperyalist mevcudiyetinden kalan en önemli şey, Londra'nın uluslararası finans merkezi rolüydü. 1960'larda Birleşik Krallık'ın yükselen küresel finans sermayesi güçleriyle ilişkili olarak Londra'nın konumunu korumak ve geliştirmek üzere harekete geçmesiyle bu rol giderek daha büyük önem kazandı. Bu da bir dizi önemli çelişki yarattı. Finans sermayesinin (faiz oranında yapılan oynamalarla) korunması, yerli imalat sermayesinin ihtiyaçlarıyla uyuşmaktan ziyade ters düşüyor (bu yüzden kapitalist sınıf içinde yapısal bir bölünmeye neden oluyor), zaman zaman da iç pazarın genişlemesini (krediyi kısıtlayarak) engelliyordu. Güçlü bir sterline adanmışlık, Birleşik Krallık sanayisinin ihracat pozisyonunu zayıflattı ve 1970'lerdeki ödemeler dengesi krizinin ortaya çıkmasında etkili oldu. Dünya sahnesinde faaliyet gösteren Londra merkezli finans sermayesinin serbest piyasa liberalizmi ile içeride inşa edilmiş gömülü liberalizm arasında çelişkiler doğdu. Londra finans merkezi eskiden beri monetarist politikaları Keynesçi politikalara tercih etmiş, gömülü liberalizme karşı bir direnç zemini oluşturmuştu.

Britanya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra inşa edilen refah devleti hiçbir zaman hiç kimsenin hoşuna gitmedi. Finansal çıkarlara giderek daha itaatkâr hale gelen medyada (büyük saygı gören *Financial Times*'ın liderliğinde) güçlü eleştiri akımları dolaşıma sokuldu. Bireycilik, hürriyet ve serbestlik, devlet aygıtının boğucu bürokratik beceriksizliğinin ve baskıcı sendika iktidarının karşıtı olarak resmedildi. Bu tip eleştiriler 1960'larda Britanya'da yaygınlaştı ve 1970'lerin kasvetli ekonomik durgunluk yıllarında daha da öne çıktı. O zamanlar insanlar Britanya'nın "karanlık bir vasatlığa boyun eğmiş korporatist bir devlet" haline geliyor olmasından korktu.[29] Hayek'in temsil ettiği düşünsel dip akıntısı hayata geçirilebilir bir muhalefet ortaya koyuyordu, üniversitelerde savunucuları vardı ve daha da önemlisi, sonraları Margaret Thatcher'ın kilit danışmanı olacak Keith Joseph'ın 1970'lerde kamuoyunda sivrildiği yer olan Institute of Economic Affairs'in [İktisadi İşler Enstitüsü] (kuruluş 1955) çalışmalarında başat bir yer tutuyordu. Centre for Policy Studies [Politika Araştırmaları Merkezi] (1974) ve Adam Smith Enstitüsü'nün (1976) kuruluşu ve basının neoliberalleşmeye 1970'li yıllar boyunca artan bağlılığı kamuoyunun havasını önemli ölçüde etkiledi. 1960'ların "*swing*" çılgınlığına kapılmış Londrası üzerine gelen tasasız bir pop kültürü ve yükselen önemli bir (siyasi hicve meraklı) gençlik hareketi, ağ bağlantılı sınıf ilişkilerinin geleneksel yapısıyla hem dalga geçti hem de ona meydan okudu. Bireycilik ve ifade özgürlüğü tartışılan bir konu haline geldi ve Britanya'nın yerleşmiş sınıf sistemini ve sömürgecilik mirasını kabul etmenin zorluğundan pek çok şekilde etkilenen sol eğilimli bir öğrenci hareketi Britanya siyaseti içinde, tıpkı başka yerlerin 1968 hareketinde yaşadığı gibi, etkin bir unsur haline geldi. Bu hareketin sınıf ayrıcalıklarına (ister aristokratların, ister siyasetçilerin, ister sendika bürokratlarının olsun) karşı saygısızca tutumu, postmodern değişimin yakın geçmişteki radikalizminin temeli olacaktı. Siyasetten yana şüphecilik, bütün üst anlatılardan kuşku duymanın yolunu hazırlayacaktı.

Neoliberal yola girmek için gereken rızayı inşa etmede kullanılabilecek pek çok unsur vardı; ama 1970'lerde sermaye birikiminde yaşanan büyük kriz olmasaydı Thatcher fenomeni, bırakın başarılı olmayı, doğmazdı bile. Stagflasyon herkesin canını yakıyordu. 1975'te

enflasyon yüzde 26'ya fırladı ve işsiz sayısı bir milyonla zirve yaptı (bkz. Şekil 1.1). Devletleştirilmiş sektörler Hazine kaynaklarını tüketiyordu. Bu durum devletle sendikaları karşı karşıya getirdi. Britanyalı madenciler (madencilik sanayisi devletleştirilmişti) 1926'dan sonra ilk kez 1972'de ve ardından 1974'te greve gitti. Madenciler Britanya'da emek mücadelesinin her zaman en önünde olmuştu. Aldıkları ücret yükselen enflasyonun gerisinde kalıyordu ve halk madencilere yakınlık duyuyordu. Muhafazakâr hükümet, elektrik kesintilerinin ortasında acil durum ilan etti, haftada üç gün çalışmayı zorunlu kıldı ve madencilere karşı halk desteği aradı. 1974'te, duruşunu destekleyecek bir halk desteği arayışıyla seçim istedi. Kaybetti. Ardından iktidara geri gelen İşçi Partisi hükümeti grevi madenciler lehine şartlarla sonlandırdı.

Gelgelelim, zafer büyük kayıplara mal oldu. İşçi hükümeti anlaşmanın şartlarını yerine getiremedi ve içinde olduğu mali güçlükler arttı. Devasa bütçe açıklarına bir ödemeler dengesi krizi eşlik etti. Hükümet 1975-76'da kredi için IMF'ye gittiğinde, ya IMF'nin şart koştuğu bütçe kısıtlamaları ve kemer sıkmaya boyun eğme, ya da iflasını ilan ederek sterlinin itibarını feda edip Londra'nın finansal çıkarlarını ölümcül şekilde yaralama seçenekleriyle yüz yüze geldi. Birinci yolu tercih etti ve refah devleti harcamalarında çok sert bütçe kesintileri uygulandı.[30] İşçi hükümeti geleneksel destekçilerinin maddi çıkarlarına aykırı davranıyordu. Ama birikim ve stagflasyon krizlerine hâlâ bir çözüm bulamamıştı. Ülke için herkesin bir şeyler feda etmesi gerektiğini savunan korporatist ideallere başvurarak sorunları başarısız bir şekilde örtmeye çalıştı. Hükümetin destekçileri açık isyan içindeydi ve 1978'in "hoşnutsuzluk kışı"nda kamu sektörü çalışanları felç edici bir grevler dizisi başlattı. "Hastane çalışanları greve gidince tıbbi bakım ciddi şekilde sınırlandı. Greve giden mezar kazıcılar ölüleri gömmeyi reddetti. Kamyon şoförleri de grevdeydi. 'Zaruri malzeme' yazısı taşıyan kamyonların grev hattını geçmesine izin verme yetkisi sadece sendika temsilcilerine aitti. Britanya Demiryolları kısa ve özlü bir yazı yayınladı: 'Bugün tren yok' [...] greve giden sendikalar bütün ulusu durma noktasına getirecek gibi görünüyordu."[31] Ana akım medya açgözlü ve yıkıcı sendikalara veryansın ediyordu ve halk desteği azaldı. İşçi hükümeti düştü ve ardından gelen seçimde, orta sınıf destekçilerinden kamu

sektörü işçilerinin sendikal gücünü uysallaştırması yönünde açık bir direktif alan Margaret Thatcher büyük çoğunluğu elde etti.

ABD ve Birleşik Krallık örneklerinin en açık ortak özellikleri, işçi-işveren ilişkileri ve enflasyonla mücadeledir. Enflasyonla mücadele konusunda Thatcher monetarizm ve katı bütçe kontrolünü bir numaralı gündem haline getirdi. Yüksek faiz oranları yüksek işsizlik demekti (enflasyonun ortalama %10'un üzerine çıktığı 1979-84 arasında İşçi Sendikaları Kongresi, üyelerinin %17'sini kaybetti). Emeğin pazarlık gücü zayıfladı. Thatcher'ın ekonomi danışmanlarından Alan Budd daha sonra şöyle diyecekti: "1980'lerdeki ekonomiyi ve kamu harcamalarını kısarak enflasyonla savaşma politikası, işçileri yere sermek için bir kılıftı." Todd'a göre, Britanya Marx'ın "yedek işgücü ordusu" dediği şeyi yaratmıştı; bunun etkisi ise emeğin gücünü baltalayıp kapitalistlerin kolay kâr etmesini sağlamak olmuştu. Ardından 1984'te Thatcher, 1981'de Reagan'ın PATCO'yu [Profesyonel Hava Trafik Kontrolörleri Sendikası] tahrik etmesine benzer bir işten çıkarma ve ocak kapatma dalgası başlatarak (ithal kömür daha ucuzdu) bir madenci grevini tahrik etti. Grev neredeyse bir yıl sürdü ve epey büyük bir halk desteği ve sempatisine rağmen madenciler kaybetti. Britanya emek hareketinin merkezi bir öğesinin beli bükülmüştü.[32] Birleşik Krallık'ı yabancıların rekabeti ve yatırımlarına açan Thatcher, sendikaların gücünü daha da zayıflattı. 1980'lerde yabancı rekabet, Britanya endüstrisinin büyük kısmını yerle bir etti; çelik sanayi (Sheffield) ve gemi yapımı (Glasgow) bir yıl içinde neredeyse bütünüyle yok olurken beraberlerinde sendikaların gücünün ciddi bir kısmını da götürdüler. Thatcher, devletleştirilmiş yerli otomobil sanayisini güçlü sendikaları ve savaşçı emek gelenekleriyle birlikte yerle bir edip, Birleşik Krallık'ı Avrupa'ya bir giriş kapısı arayan Japon otomobil şirketlerine kıyı ötesi bir platform olarak sundu.[33] Bu şirketler gelişmemiş bölgelere kuruldu ve Japon tarzı işçi-işveren ilişkilerine boyun eğecek sendikasız işçileri işe aldı. Toplam sonuç, on yıl içinde Birleşik Krallık'ın (Avrupa'nın kalanına kıyasla) görece düşük ücretli ve büyük ölçüde itaatkâr bir emek gücü ülkesine dönüşmesi oldu. Thatcher görevden ayrıldığında grevler öncekinin onda biri düzeyine gerilemişti. Thatcher, enflasyonu kurutmuş, sendikaların gücünü kır-

mış, işgücünü uysallaştırmış ve bu süreçte kendi politikalarına orta sınıf rızası yaratmıştı.

Ama Thatcher başka cephelerde savaş vermek zorunda kaldı. Birbiri ardına pek çok belediye neoliberal politikalara karşı büyük bir artçı mücadeleye girişmiş, Sheffield, Londra Anakent Meclisi (Thatcher genel hedefleri kapsamında 1980'lerde meclisi lağvedecekti) ve Liverpool (kent meclisindeki vekillerin yarısı hapsi boylayacaktı) yeni mahalli sosyalizm ideallerinin peşinden giden ve uygulamaya da geçen (Londra örneğinde, yeni toplumsal hareketlerin pek çoğu da bu direnişin bünyesine katılacaktı) aktif direniş merkezleri haline gelmişti.[34] Thatcher belediyelere verilen merkezi devlet ödeneğini ciddi şekilde azaltarak başladı; ama birkaç belediye hemen emlak vergilerini yükselterek karşılık verdi ve Thatcher'ı bu hakkı belediyelerin elinden alan bir yasa çıkarmak zorunda bıraktı. Ardından, ilerici emek konseylerini "kaçık solcular" diye karalayarak (ki Muhafazakâr-egemen basın bu ifadeyi zevkle kullandı), bir belediye finansmanı reformu vasıtasıyla neoliberal ilkeleri kabul ettirmeye çalıştı. Şehirlerde yaşayan herkesin ödeyeceği ve böylelikle belediye masraflarının bir kısmını karşılayacak bir "oy kullanma vergisi" –bir emlak vergisi yerine azalan oranlı bir kelle vergisi– önerdi. 1980'lerde daha büyük amaçlarına ulaşabilmek için Londra Anakent Meclisi'ni dağıtan ve Liverpool'un belediye meclisi üyelerinin yarısını hapse atan Thatcher, 1980 ortalarında belediyelere boyun eğdirmeyi başardıysa da getirdiği bu öneri siyasi sonunda da rol oynayan devasa bir siyasi kavgaya neden oldu.

Aynı zamanda Thatcher ekonominin kamu mülkiyetinde olan bütün sektörlerini özelleştirmeye koyuldu. Satış kamu hazinesini dolduracak, hükümeti de kaybeden işletmelerin ileride getireceği ağır yükümlülüklerden kurtaracaktı. Bu devlet işletmeleri özelleştirilmeye uygun şekilde hazırlanmalıydı; bu da borçlarını azaltıp verimliliklerini ve maliyet yapılarını, genellikle işçi çıkararak, artırmak anlamına geliyordu. Aynı zamanda kıymet takdirleri de özel sermayeye dikkate değer teşvikler sunacak şekilde yapılandırıldı – bu süreç muhaliflerce "evdeki altın bilezikleri bozdurmaya" benzetilmişti. Bazı örneklerde sübvansiyonlar kıymet takdirinin yapılış tarzı içine gizlendi; su şirketleri, demiryolları, hatta otomobil ve çelik endüstrisindeki devlet işlet-

meleri kıymetli yerlerde değerli topraklara sahipti, ama bunlar devam eden bir iş olarak kabul edilip işletmelerin kıymet takdiri dışında tutuldu. Satışa çıkarılan mülk üzerinden elde edilen spekülatif kârlarla özelleştirme ele ele gitti. Ama burada amaç aynı zamanda kişinin ve şirketin sorumluluk alanını genişletip, verimliliği, birey/şirket girişimciliğini ve yenilikleri teşvik ederek, siyaset kültürünü değiştirmekti. British Aerospace, British Telecom, British Airways, çelik, elektrik ve gaz, petrol, kömür, su, otobüs hizmetleri, demiryolları ve yığınla küçük devlet işletmesi muazzam bir özelleştirme dalgasıyla satıldı. Britanya bunu son derece sistemli ve sermaye açısından kârlı bir şekilde yapmanın yolunu göstererek öncülük etti. Thatcher bu değişikliklerin bir kez yapılırsa tersine çevrilemeyeceğine inanmıştı; telaşı bu yüzdendi. Bütün bu harekete başarılı şekilde meşruiyet sağlandı, hem de lojmanların kiracılarına satılmasıyla. Bu satış ev sahibi sayısını on yıl içinde çok büyük ölçüde artırdı. Bir işçi sınıfı rüyası olan geleneksel ev sahibi olma ideallerini gerçekleştirdi ve konut piyasasına, varlık değerlerinin arttığını gören orta sınıfların pek beğendiği yeni ve çoğu zaman spekülatif bir dinamizm getirdi – en azından 1990 başlarında gayrimenkul fiyatında yaşanan ani düşüşe kadar.

Ama refah devletini yıkmak bambaşka bir işti. Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, üniversiteler, devlet bürokrasisi ve yargı gibi alanlarda kazanmanın güç olduğu ortaya çıktı. Bu alanlarda Thatcher çekirdek destekçilerinin yerleşmiş ve bazen de geleneksel üst-orta sınıf tutumlarıyla savaşmak zorunda kaldı. Umutsuzca, kişisel sorumluluk idealini (örneğin sağlığı özelleştirerek) herkesi kapsayacak şekilde genişletmeye ve devletin yükümlülüklerini azaltmaya çalıştı. Hızlı bir ilerleme kaydedemedi. Britanya halkına göre, neoliberalleşmenin de sınırı vardı. Örneğin bir İşçi Partisi hükümetinin, yaygın karşıtlığa rağmen Britanya yüksek öğrenimini paralı hale getirmeyi başarması 2003'ü buldu. Bu alanlarda kökten değişim için bir rıza ittifakı oluşturmanın güç olduğu ortaya çıktı. Thatcher Kabinesi (ve destekçileri) dillere destan bir şekilde ("yaşlar" ve "kurular" olarak) bölündü ve mütevazı neoliberal reformlar yapabilmesi için hem parti içinde hem medyada yıllar süren yıpratıcı çatışmalar yaşanması gerekti. Thatcher'ın elinden gelen tek şey, bir girişimcilik kültürünü zorla kabul ettirmeye ça-

lışmak ve üniversiteler gibi kurumlara gözetim, mali hesap verebilirlik ve verimlilik konularında, bu kurumlara hiç uymayan katı kurallar dayatmaktı.

Thatcher ev sahibi olmanın, özel mülkiyetin, bireyciliğin ve girişimcilik fırsatlarının tadını çıkaran bir orta sınıf üreterek rıza yarattı. İşçi sınıfı dayanışmalarının baskı altında güç yitirmesi ve iş yapılarının sanayisizleşmeyle kökten değişmesi sonucunda daha da yayılan orta sınıf değerleri, bir zamanlar sağlam bir işçi sınıfı kimliğine sahip olan pek çok insanı da içine alır hale geldi. Britanya'nın daha serbest bir ticarete açılması bir tüketici kültürünün serpilmesine yol açtı; finans kurumlarının çoğalması, Britanya'nın eski temkinli yaşam tarzının merkezine bir borç kültürünü yavaş yavaş yerleştirdi. Neoliberalizm, Britanya'nın eski sınıf yapısının yelpazenin her iki ucunda da dönüştürülmesini gerektiriyordu. Dahası, Londra'nın küresel finansta önemli bir oyuncu olarak kalmasını sağlayarak, Britanya ekonomisinin kalbi olan Londra'yı ve güney-doğuyu, servet ve gücün durmadan arttığı dinamik bir merkeze dönüştürmeye başladı. Sınıf iktidarı herhangi bir geleneksel kesime iade edilmemiş, onun yerine finansal faaliyetlerin kilit küresel merkezlerinden biri etrafında gittikçe daha çok toplanmıştı. Oxbridge'ten* çıkanlar Londra'ya akın edip hisse ve döviz alıp satarak hızla servet ve güç biriktirdiler, Londra'yı da dünyanın en pahalı şehirlerinden biri haline getirdiler.

Thatcher devrimi, Thatcher'ı üç seçim zaferine taşıyan geleneksel orta sınıflarda rızanın örgütlenmesiyle hazırlanmıştı; ama programın bütününe ideoloji açısından en çok yön veren, özellikle ilk Thatcher hükümeti döneminde, neoliberal teoriydi (büyük ölçüde Keith Joseph sayesinde), hem de ABD'de görülmemiş bir düzeyde. Tam bir orta sınıf geçmişe sahip olmasına rağmen Thatcher başbakanlık ile sanayi ve finans "liderler"i arasındaki geleneksel yakın temastan pek hoşnuttu. Sık sık tavsiyelerini istedi ve bazı durumlarda, özelleştirilecek devlet varlıklarının değerini düşük göstererek açıkça iltimas geçti. Sınıf iktidarını yeniden kurma projesi –işçi sınıfı iktidarını yıkma projesine kıyasla– Thatcher'ın siyasi evriminde muhtemelen daha bilinçaltı bir rol oynadı.

* Britanya'nın en saygın iki üniversitesi Oxford ve Cambridge. (e.n.)

Reagan ve Thatcher'ın başarısı farklı şekillerde ölçülebilir.[35] Ama bence, o zamana kadar politik, ideolojik ve düşünsel açıdan azınlık konumunda olan şeyleri alıp nasıl ana akım haline getirdiklerini vurgulamak en faydalısı. Tahkimine yardım ettikleri ittifak kuvvetleri ve liderlik ettikleri çoğunluklar, arkalarından gelen siyasetçi kuşağının söküp atmakta güçlük çektiği bir miras oldu. Başarılarının en büyük kanıtı belki de Clinton ve Blair'in kendi içgüdülerinin bile aksine hareket ederek sınıf iktidarını yeniden kurma sürecini gayri ihtiyari devam ettirecek kadar hareket kabiliyetinden yoksun kalmasında yatıyor. Neoliberalizm İngilizce konuşan dünyada çok derinlere kök salmıştı ve neoliberalizm ile genel olarak kapitalizmin uluslararası işleyişi arasındaki dikkate değer ilişkiyi inkâr etmek artık çok zordu. Bu, ileride göreceğimiz gibi, neoliberalizmin sadece İngiliz-Amerikan nüfuz ve iktidarının başka yerlere dayattığı bir şey olduğu anlamına gelmiyor. Bu iki vaka çalışmasının yeterince kanıtladığı gibi, içerideki koşullar ve neoliberal yönelişin bu koşullardan kaynaklanan doğası, Britanya ve ABD'de birbirinden çok farklıydı; dolayısıyla, dış kuvvetler ve dayatmalar kadar iç kuvvetlerin de farklı yerlerde başka başka roller oynamasını beklemeliyiz.

Reagan ve Thatcher ellerindeki (Şili ve New York'tan gelen) ipuçlarını yakaladılar ve iktidarı geri almaya kararlı bir sınıf hareketinin başına geçtiler. Dehaları, arkalarından gelen siyasetçileri içinden kolay kolay çıkılamayacak sınırlayıcı bir ağa düşüren bir gelenek ve bir miras yaratmalarıydı. Arkalarından gelenler, Clinton ve Blair, gayet iyi giden neoliberalleşme çalışmasını isteseler de istemeseler de devam ettirmekten başka pek bir şey yapamadılar.

3

Neoliberal Devlet

Devletin neoliberal teorideki rolünü tanımlamak oldukça kolay. Ama neoliberalleşme pratiği evrildi ve teorinin sağladığı şablondan önemli ölçüde ayrıldı. Dahası, devletin son otuz yılda geçirdiği bu hayli kaotik evrim ve devletin kurum, yetki ve işlevlerinin eşitsiz coğrafi gelişimi, neoliberal devletin istikrarsız ve tutarsız bir siyasi yapı olabildiğini gösteriyor.

Teoride Neoliberal Devlet

Teoriye göre neoliberal devlet güçlü bireysel özel mülkiyet haklarından, hukukun üstünlüğünden, özgürce işleyen piyasa ve serbest ticaret kurumlarından yana olmalıdır.[1] Bunlar, bireysel hürriyetleri garanti altına alacak temel kurumsal düzenlemeler olarak görülür. Piyasadaki tüzel kişilikler arasında serbestçe müzakere edilen akdi yükümlülükler yasal çerçeveyi oluşturur. Bireylerin eylem, ifade ve seçme hürriyetinin ve sözleşmelerin kutsallığı korunmalıdır. Dolayısıyla devlet, tekelindeki şiddet araçlarını kullanarak bu özgürlükleri ne pahasına olursa olsun muhafaza etmelidir. Bunun uzantısında, iş dünyasının ve (yasa karşısında birey kabul edilen) şirketlerin bu serbest piyasa ve serbest ticaret kurumsal çerçevesinde faaliyet gösterme özgürlüğü, temel bir fayda olarak görülür. Özel girişim ve girişimcilik, yeniliğin ve servet yaratmanın anahtarı sayılır. Fikri mülkiyet hakları korunarak (örneğin patentlerle) teknolojik değişimler teşvik edilir. Bunlar yapıldığında sürekli artan üretkenlik herkesin yaşam standardını yükseltecektir. "Yükselen dalga bütün gemileri yüzdürür" ya da "yukarıdaki zenginleşme aşağıya da damlar" varsayımıyla neoliberal teori, yoksulluğun

(tek tek ülkelerde ve dünyada) ortadan kaldırılmasını sağlamanın en iyi yolunun serbest piyasalardan ve serbest ticaretten geçtiğini savunur.

Neoliberaller varlıkların özelleştirilmesi uğraşında bilhassa azimlidir. Açık ve net özel mülkiyet haklarının bulunmaması -gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi- ekonomik gelişme ve insan refahının artmasının önündeki en büyük kurumsal engellerden biri olarak görülür. Özel mülkiyet haklarının çitlerle çevrelenip temlik edilmesi, sözde "müştereklerin trajedisi"nden (ortak mal olan toprak ve su gibi kaynakları insanların sorumsuzca aşırı sömürme eğiliminden) korunmanın en iyi yolu kabul edilir. Devletin işlettiği ya da sınırlamalarla düzenlediği sektörler özel alana devredilmeli, düzenleyici önlemler sınırlanmalıdır (her türlü devlet müdahalesinden azat edilmelidir). Bireyler, şirketler, topraklar (şehirler, bölgeler, uluslar, bölgesel gruplaşmalar) arasındaki rekabetin başlıca erdemlerden olduğu savunulur. Piyasa rekabetinin temel kuralları layıkıyla uygulanmalıdır şüphesiz. Bu kuralların açıkça ortaya konmadığı ya da mülkiyet haklarının tanımının belirsiz olduğu durumlarda devlet, iktidarını kullanarak piyasa sistemleri yaratmalı ya da dayatmalıdır (örneğin kirletme hakları ticareti). Rekabetle birleşen özelleştirme ve düzenleyici önlem sınırlamasının bürokratik formaliteleri ortadan kaldırdığı, verimliliği ve üretkenliği artırdığı, kaliteyi yükselttiği ve tüketici maliyetlerini, hem mal ve hizmetlerin ucuzlamasıyla doğrudan hem de vergi yükünün azalmasıyla dolaylı olarak, düşürdüğü iddia edilir. Neoliberal devlet, rekabetçi konumunu küresel piyasadaki diğer devletlere kıyasla iyileştiren yeni kurumsal düzenlemeler ve yeniden örgütlenmeler aramayı bıkıp usanmadan sürdürmelidir.

Pazardaki kişisel ve bireysel hürriyet garanti edilmekle birlikte her birey kendi eylemlerinden ve refahından sorumlu ve mesul tutulur. Bu prensip refah, eğitim, sağlık ve hatta emekli aylığı alanlarına kadar (Şili ve Slovakya'da sosyal güvenlik özelleştirildi ve ABD'de de bu yönde öneriler var) uzanır. Bireysel başarı girişimcilik meziyetlerine, başarısızlık kişisel başarısızlıklara (örneğin bireyin kendi insan sermayesine yeterince eğitim yatırımı yapmamasına) yorulur, sistemin herhangi bir özelliğine (örneğin genellikle kapitalizme atfedilen sınıfsal dışlamalara) atfedilmez.

Sermayenin sektörler, bölgeler ve ülkeler arasında serbest hareketi hayati kabul edilir. Bu serbest hareketin önünü kesen bütün engeller (örneğin gümrük vergileri, vergi cezası düzenlemeleri, planlama, çevre sağlığı denetimleri ya da bölgesel başka engeller) kaldırılmalıdır, sadece (her nasıl tanımlanıyorsa) "ulusal çıkarlar" açısından hayati olan alanlar bunun dışındadır. Mal ve sermaye hareketleri üzerindeki devlet egemenliği gönül rızasıyla küresel piyasaya teslim edilir. Uluslararası rekabet verimliliği ve üretkenliği artırıp fiyatları düşürerek enflasyonist eğilimleri kontrol altına aldığından, sağlıklı bir şey olarak görülür. Bu yüzden devletler sermayenin sınır ötesine hareketi önündeki engellerin azaltılmasını ve (hem mal hem sermaye) piyasalarının küresel alışverişe açılmasını kolektif olarak amaçlamalı ve müzakere etmelidir. Gelgelelim, bunun bir meta olarak emek için de geçerli olup olmadığı tartışmalıdır. Alışveriş önündeki engelleri azaltmak için bütün devletlerin işbirliği yapması zorunluluğu ölçüsünde, G7 olarak bilinen gelişmiş kapitalist ülkeler grubu (ABD, Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Kanada ve Japonya – şimdi Rusya da eklenince G8 oldu) gibi koordinasyon yapıları oluşturma zorunluluğu doğar. Ticaret hukukunun ve hürriyetlerinin üstünlüğünü garanti altına alan uluslararası anlaşmalar, ki artık Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarına da dahil edilmiştir, neoliberal projenin küresel sahnedeki ilerleyişi açısından büyük önemdedir.

Bununla birlikte, neoliberal teorinin yaratıcıları demokrasiyle ilgili derin şüpheler taşır. Çoğunluğun yönetimi bireysel haklara ve anayasal özgürlüklere olası bir tehdit olarak görülür. Demokrasi, siyasi istikrarı garanti eden güçlü bir orta sınıfın varlığına eşlik eden görece bolluk koşullarında mümkün olan bir lüks gibi görülür. Bu yüzden neoliberaller uzmanların ve seçkinlerin yönetimini tercih eder. Demokratik ve parlamenter karar almadan ziyade kararnameler ve yargı kararlarıyla yönetim yönünde güçlü bir tercih vardır. Neoliberaller merkez bankası gibi kilit kurumları demokratik baskılardan yalıtmayı tercih eder. Neoliberal teorinin hukukun üstünlüğüne ve katı bir anayasallık yorumuna odaklanması, çatışma ve muhalefetin mahkemeler aracılığıyla çözülmesi zorunluluğunu getirir. Her sorunun çözümü ve çaresi, bireylerce, mahkemelerde aranmalıdır.

Gerilimler ve Çelişkiler

Neoliberal devletin genel teorisinde çatışma noktaları bulunduğu gibi, bazı belirsiz alanlar da vardır. İlk olarak, tekel gücünün nasıl yorumlanacağı sorunu var. Rekabet çoğu zaman ya tekel ya da oligopol ile sonuçlanır; çünkü güçlü firmalar zayıfları piyasanın dışına iter. Çoğu neoliberal teorisyen, rakiplerin piyasaya girişi önünde çok büyük engeller olmadığı sürece (bu çoğu zaman gerçekleştirmesi zor ve bu yüzden devletin desteklemesi gereken bir koşuldur) bunu sorun olarak görmez (verimliliği en üst düzeye çıkaracağını söylerler). Sözde "doğal tekeller"de durum daha zordur. Washington ile Boston arasındaki bölgede birden çok rakip demiryolu hattı, su ve kanalizasyon sistemi, gaz boru hattı ya da elektrik nakil hattı bulunmasının hiçbir anlamı yoktur. Devletin bu gibi alanlarda yükümlülük, erişim ve fiyatlandırmayı düzenlemesi kaçınılmaz görünür. Düzenleyici önlemlerin kısmen sınırlanması (örneğin rakip üreticilerin aynı nakil hattına elektrik vermesine ya da aynı raylarda tren işletmesine izin vermek) mümkün olmakla birlikte, 2002 California enerji krizinin şüpheye yer bırakmayacak şekilde gösterdiği gibi vurgun ve suiistimal ya da Britanya demiryollarındaki durumun kanıtladığı gibi ölümcül karmaşa ve kafa karışıklığı olasılıkları da son derece gerçektir.

İkinci büyük ihtilaf alanı piyasa başarısızlığıyla ilişkilidir. Bireyler ve firmalar piyasa dışındaki sorumluluklarını üstlerinden atarak (teknik jargonla, sorumluluklar "dışsallaştırılır") kendilerine atfedilebilir tam maliyetleri ödemekten kaçındığında piyasa başarısızlığı ortaya çıkar. Klasik bir örnek, kirliliktir; bireyler ve firmalar tehlikeli atıkları hiçbir bedel ödemeden çevreye atarak maliyetten kaçınırlar. Bunun sonucunda, üretken ekosistemler bozulabilir ya da yok olabilir. İşyerinde tehlikeli maddelere ya da fiziksel tehlikelere maruz kalmak insan sağlığını etkileyebilir, hatta işgücündeki sağlıklı işçi sayısını azaltabilir. Neoliberaller bu sorunu kabul eder ve bazı neoliberaller bu durumda sınırlı devlet müdahalesini kabullenir; ama diğerleri eylemsizliği savunur, çünkü müdahalenin işleri daha da kötüleştireceğinden neredeyse emindir. Bununla birlikte, pek çoğu, müdahale olacaksa da piyasa mekanizmalarıyla (vergi ya da teşvikler, kirletme hakları ticare-

ti ve benzerleri vasıtasıyla) müdahale edilmesi gerektiğinde hemfikirdir. Rekabet başarısızlıklarına da benzer şekilde yaklaşılır. Sözleşme ve alt-sözleşme ilişkileri çoğaldıkça cari masraflar yükselebilmektedir. Uçsuz bucaksız bir aygıt olan para spekülasyonu bir yandan spekülatif kârlar elde etmede giderek daha temel hale gelirken, bir yandan da giderek daha masraflı görünür. Ayrıca bir bölgedeki bütün rakip hastaneler aynı gelişmiş ekipmanı satın alıp, bu ekipmanı yeterince kullanmadığında toplam maliyetler yükselir ve başka sorunlar doğar. Burada devlet planlaması, düzenlemesi ve zorunlu koordinasyon lehine güçlü deliller varsa da neoliberaller bu tip müdahalelere yine derin bir şüpheyle yaklaşırlar.

Piyasada faaliyet gösteren bütün aktörlerin aynı bilgilere erişimi olduğu varsayılır genellikle. Bireylerin kendi çıkarları lehine akılcı ekonomik kararlar verme yeteneklerine etki eden hiçbir bilgi ya da güç asimetrisi bulunmadığı farzedilir. Oysa pratikte bu pek nadiren mümkündür ve yarattı sonuçlar çok ciddidir.[2] Daha çok bilgiye sahip, daha güçlü oyuncular, daha da iyi bilgi ve görece daha büyük güç elde etmeye kolaylıkla dönüştürülebilen bir avantaja sahiptir. Dahası, fikri mülkiyet haklarının (patentlerin) tesisi "rant arayışı"nı teşvik eder. Patent hakkını elinde tutanlar tekel güçlerini kullanarak tekel fiyatları belirlerler ve çok yüksek bedeller almadıkça teknoloji transferini engellerler. Bu yüzden, devlet araya girip önlemediği sürece asimetrik güç ilişkileri zaman içinde azalmaz, aksine genellikle artar. Rekabetin eksiksiz bilgiyle ve engebesiz bir oyun sahasında gerçekleştiği yönündeki neoliberal varsayım, öyle görünüyor ki, ya masumane şekilde ütopiktir ya da servet yoğunlaşmasıyla ve neticesinde sınıf iktidarının yeniden kurulmasıyla sonuçlanacak süreçleri kasten gözlerden saklamaktadır.

Teknolojik değişim konusunda neoliberal teori, zorlayıcı rekabet güçlerinin yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri ve yeni örgüt biçimleri arayışına itki sağlayacağına inanır. Gelgelelim, bu itki girişimci sağduyusunun öyle derinlerine yerleşmiştir ki, tapınırcasına bağlanılan bir inanca dönüşmüştür: her sorunun teknolojik bir çaresi olduğu inancı. Bu inanç şirketlerde olduğu kadar devlet aygıtında (özellikle orduda) da etkili olduğunda, dengeleri bozabilecek hatta zararlı hale

gelebilecek güçlü, bağımsız teknolojik değişim eğilimleri üretir. Teknolojik yeniliklerle uğraşan sektörler henüz piyasası olmayan yeni ürünler ve yeni yöntemler yaratmakta, teknolojik gelişmeler zıvanadan çıkabilmektedir (yeni ilaçlar üretilmekte, sonra bunlar için yeni hastalıklar icat edilmektedir). Üstelik, yetenekli müdahaleciler hâkim toplumsal ilişkilerin ve kurumların altını oymak için teknolojik yenilikleri seferber edebilmekte; hatta, faaliyetleri vasıtasıyla, sağduyuyu kendi maddi yararlarına yeniden şekillendirebilmektedir. Dolayısıyla, teknolojik dinamizm, istikrarsızlık, toplumsal dayanışmaların çözülmesi, çevresel bozulma, sanayisizleşme, zaman-mekân ilişkilerindeki hızlı değişimler, spekülatif balonlar ve kapitalizmin krizlere meyli arasında gizli bir iç bağlantı vardır.[3]

Son olarak, neoliberalizmin ele alınması gereken bazı temel siyasi sorunları var. Ayartıcı fakat yabancılaştıran bir sahiplenici bireycilik ile anlamlı bir kolektif yaşam arzusu arasında bir çelişki doğmuş durumda. Bireyler seçimlerinde güya özgürler, ama zayıf gönüllü dernekleri (örneğin hayır kurumları) yerine güçlü kolektif kurumlar (sendikalar gibi) inşa etmeyi seçmemeleri gerekiyor. Hele devleti piyasaya müdahale etmeye ya da piyasayı ortadan kaldırmaya zorlamak amacıyla siyasi partiler kurmak üzere birleşmeyi hiç tercih etmemeliler. Neoliberaller en büyük korkularına –faşizm, komünizm, sosyalizm, otoriter popülizm ve hatta çoğunluk yönetimine– karşı önlem olarak demokratik yönetime güçlü sınırlamalar getirip, önemli kararlarda demokratik olmayan ve sorumlu tutulmayan kurumlara (örneğin ABD Merkez Bankası ya da IMF) bel bağlamakta. Bu durum bir paradoks yaratıyor: bir yanda devletin müdahaleci olmamasının beklendiği bir dünyadaki yoğun devlet müdahaleleri, diğer yanda insanın aklına Francis Bacon'ın bütün önemli kararları bir Bilge Büyükler Kurulu'nun verdiği ütopyacı öyküsü *New Atlantis*'i* (ilk basım 1626) getiren bir seçkinler ve "uzmanlar" yönetimi. Kolektif müdahaleler isteyen toplumsal hareketlerle karşılaştığında neoliberal devlet, bazen baskıcı bir şekilde, müdahale eder ve savunması beklenen özgürlük-

* Eserin orijinal adı *Nova Atlantis*'tir. Farklı çevirmenlerce Türkçeye çevrilmiş, farklı yayınevleri tarafından, ama hep *Yeni Atlantis* adıyla yayımlanmıştır. (ç.n.)

leri reddeder. Ama bu durumlarda kullanabileceği bir de gizli silahı vardır. Uluslararası rekabet ve küreselleşme, devletlerin neoliberal gündemlerine karşı duran hareketleri terbiye etmede kullanılabilir. Eğer bu işe yaramazsa, o zaman devlet neoliberalizm karşıtlığını bastırmak için ikna, propaganda ya da, gerektiğinde, kaba kuvvet ve polis gücüne başvurabilir. Bu tam da Polanyi'nin korktuğu şeydir: Liberal (ve dolayısıyla neoliberal) ütopyacı proje nihayetinde ancak otoriterliğe başvurarak sürdürülebilir. Azınlığın özgürlüğü için çoğunluğun özgürlüğü kısıtlanır.

Pratikte Neoliberal Devlet

Neoliberalleşme çağında devletin genel karakterini tarif etmek iki nedenden dolayı güç. Birincisi, neoliberal teori şablonundan sistematik uzaklaşmalar hızla görünür hale geliyor; bunların hepsini de yukarıda ana hatları çizilen iç çelişkilere atfetmek mümkün değil. İkincisi, neoliberalleşmenin evrimsel dinamiği, farklı yerlerde ve farklı zamanlarda büyük farklılıklar gösteren uyarlamaları mecbur kılacak cinsten. Bu dengesiz ve oynak tarihsel coğrafyadan tipik neoliberal devletin bileşik bir resmini çıkarmaya çalışmak ahmakça bir çaba gibi görünüyor. Ama ben yine de, neoliberal devlet kavramını canlı tutan bazı genel argüman çizgileri üzerinde durmanın faydalı olduğunu düşünüyorum.

Sınıf iktidarını yeniden elde etme güdüsünün neoliberal teorinin uygulamasını çarpıttığı, hatta bazı bakımlardan ters yüz ettiği iki alan vardır. Bunlardan ilki, kapitalist girişimler için "iyi [bir] iş ya da yatırım iklimi" yaratma ihtiyacından doğar. İyi bir iş ikliminin, siyasi istikrar ya da yasalara tam saygı ve yasaların herkese eşit uygulanması gibi "sınıf açısından yansız" denebilecek koşulları olduğu gibi, açıkça yanlı koşulları da vardır. Söz konusu yanlılıklar bilhassa emeğe ve çevreye meta muamelesi yapılmasından kaynaklanır. Tipik neoliberal devlet, bir çatışma durumunda işçi sınıfının kolektif hakları (ve yaşam kalitesi) ya da çevrenin kendini yenileme kapasitesinden değil, iş için iyi bir ortamdan yana çıkma eğiliminde olacaktır. İkinci yanlılık alanı

ise bir çatışma durumunda neoliberal devletler tipik olarak finansal sistemin bütünlüğünü ve finans kurumlarının ödeme gücünü, halkların refahına ya da çevre kalitesine tercih ettiği için ortaya çıkıyor.

Bu sistematik yanlılıkları çok çeşitli ve çoğu zaman hiç benzeşmeyen devlet pratikleri karmaşası içinde ayırt etmek her zaman kolay değil. Pragmatik ve fırsatçı yaklaşımlar bu alanda önemli bir rol oynuyor. Başkan Bush serbest piyasaları ve serbest ticareti savunur; ama Ohio'da oyunu artırmak için ithal çeliğe gümrük vergisi getirmiştir (görüldüğü üzere başarılı da olmuştur). Yurtiçindeki hoşnutsuzlukları yatıştırmak için ithalata keyfi kotalar getirilir. Avrupalılar tarımı korur; ama toplumsal, siyasi ve hatta estetik nedenlerle diğer her şeyin serbest ticaretinde ısrar eder. Devletin özel müdahaleleri belirli iş alanlarının çıkarlarını (örneğin silahlanma anlaşmalarını) kayırır; jeopolitik açıdan hassas bölgelere (Orta Doğu gibi) siyasi erişim ve buralarda nüfuz elde etmek için bir devlet başka bir devlete keyfi krediler verir. Bunlar ve benzer nedenlerle, tüm zamanların en köktenci neoliberal devletleri zaman zaman neoliberal ortodoksiye aykırı davranabilirler.Bazı örneklerdeyse teoriyle pratik arasındaki ayrılıkları, neoliberal yola girmeden önceki farklı devlet formlarını yansıtan ve geçişten kaynaklanan sürtüşme problemlerine bağlayabiliriz. Örneğin komünizmin çöküşünün ardından Orta ve Doğu Avrupa'da hüküm süren koşullar çok kendine özgüdür. 1990'larda bu ülkelerin maruz kaldıkları "şok tedavisi" kapsamında yapılan özelleştirmelerin hızı, bugün hâlâ etkileri hissedilen devasa gerilimler yarattı. Sosyal demokrat devletler (örneğin savaş sonrası İskandinavya ya da Britanya) sağlık, eğitim, hatta konut gibi kilit ekonomi sektörlerini, temel insan ihtiyaçlarına erişimin piyasa kuvvetleri üzerinden sağlanmaması gerektiği ve erişimin ödeme yeteneğiyle kısıtlandığı gerekçeleriyle uzun zaman önce piyasadan çekmişti. Margaret Thatcher bütün bunları değiştirmeyi başarırken, İsveçliler kapitalist sınıf çıkarlarının ülkeyi neoliberal yola sokma yönündeki güçlü girişimlerine çok daha uzun süre direndi. Kalkınmacı devletler (örneğin Singapur ve diğer birkaç Asya ülkesi), çok farklı nedenlerle, sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için yerli sermayeyle ve şirket sermayesiyle (genellikle yabancı ve çokuluslu) sıkı ilişkileri olan bir devlet planla-

masına ve kamu sektörüne bel bağlamaktadır.[4] Kalkınmacı ülkeler genellikle fiziksel altyapılar kadar toplumsal altyapılara da dikkate değer özen göstermektedir. Bu, örneğin eğitim fırsatlarına ve sağlık hizmetlerine erişim açısından, çok daha eşitlikçi politikalar anlamına geliyor. Devletin, örneğin eğitime yaptığı yatırım, dünya ticaretinde rekabet üstünlüğü kazanmanın hayati bir önkoşulu olarak görülüyor. Kalkınmacı ülkeler firmaların, anonim şirketlerin ve bölgelerin arasındaki rekabeti ne kadar kolaylaştırır, serbest ticaret kurallarını ne kadar kabul eder, açık ihracat pazarlarına ne kadar güvenirse neoliberalleşmeye o kadar uyum sağlıyor. Ama iyi bir iş ortamı için gereken altyapıları yaratırken gayet müdahaleci davranıyorlar. Dolayısıyla neoliberalleşme kalkınmacı devletlerin yeni devlet müdahalesi yapıları geliştirerek (araştırma ve geliştirme desteği gibi) uluslararası rekabetteki konumlarını iyileştirmelerine olanak sağlar. Ama sınıf oluşumu koşullarını da yaratmakta ve iktidarı kuvvetlenen sınıfın devlet iktidarına bağlı olmaktan kurtulma ve devlet iktidarını neoliberal çizgiye çekme arayışına girme eğilimini artırmaktadır (bakınız günümüzdeki Güney Kore).

Yeni kurumsal düzenlemeler dünya ticaretinin kurallarını belirler hale geldikçe –örneğin sermaye piyasalarının açılması, IMF ve DTÖ'nün üyelik koşullarından biri haline geldi– kalkınmacı ülkeler neoliberal saflar içine giderek daha fazla çekilmektedir. 1997-8 Asya krizinin başlıca etkilerinden biri, kalkınmacı ülkeleri standart neoliberal pratiklerle daha uyumlu hale getirmek oldu. Ayrıca Britanya örneğinde gördüğümüz gibi, içeride biraz olsun neoliberalleşmeyi kabul etmeden dışarıda neoliberal bir duruşu korumak (örneğin finans sermayesinin faaliyetlerini kolaylaştırmak) hiç kolay değil (Güney Kore son zamanlarda tam da bu türden bir gerilimle mücadele ediyor). Ama kalkınmacı devletler neoliberal yolun doğru yol olduğuna hiç de ikna olmuş değil; özellikle de 1997-8 finans krizinde sermaye piyasalarını serbestleştirmemiş ülkeler serbestleştirmiş olanlardan çok daha az zarar görmüşken.[5]

Bütün bunlar arasında neoliberal ortodoksiyle uzlaşması belki de en zor olan, finans sermayesi ve finansal kurumlarla ilgili çağdaş pratiklerdir. Neoliberal devletler finans kurumlarının etki alanlarını

genişletmesini genellikle düzenleyici önlemleri sınırlayarak kolaylaştırırlar; ama finans kurumlarının bütünlüğünü ve ödeme gücünü beklenenden ve gerekenden çok daha fazla, ne pahasına olursa olsun, garanti altına alırlar. Bu bağlılık, kısmen, devlet politikasında monetarizmi (bazı neoliberal teori uyarlamalarına göre haklı olarak) temel almaktan kaynaklanır; paranın itibarı ve sağlamlığı devlet politikasının ana dişlilerinden biridir. Ama bu, paradoksal olarak, neoliberal devletin, kötü kararları verenler finans kurumlarının kendileri olduğunda bile, büyük bir mali temerrüde izin verememesi anlamına gelir. Devlet devreye girmek ve "kötü" parayı kendi güya "iyi" parasıyla değiştirmek zorundadır; ki bu da merkez bankası başkanları üzerindeki, devletin parasının sağlamlığına olan güveni koruma baskısını açıklar. Şirketleri kurtarmak ya da finansal başarısızlıklardan kaçınmak için sık sık devletin gücüne başvurulur; tıpkı 1987-88'de ABD vergi mükelleflerine maliyeti tahminen 150 milyar dolar olan tasarruf ve kredi krizinde ya da 1997-98'deki Uzun Dönem Sermaye Yönetimi koruma fonunun 3,5 milyar dolara mal olan çöküşünde yapıldığı gibi.

Uluslararası alanda ise çekirdek neoliberal devletler, 1982'de, IMF ve Dünya Bankası'na borç yardımı müzakeresinde tam yetki verdi; bu aslında dünyanın ana finans kurumlarını temerrüt tehdidinden korumak demekti. Aslında IMF risk ve belirsizliğin uluslararası finans piyasalarına etkisini elinden geldiğince telafi etmeye çalışır. Neoliberal teoride bu uygulamayı haklı göstermek güçtür; çünkü yatırımcılar prensipte kendi hatalarından kendileri sorumlu olmalıdır. Daha köktenci neoliberaller bu yüzden IMF'nin kaldırılması gerektiğine inanır. Reagan yönetiminin ilk yıllarında bu seçenek ciddiyetle ele alındı ve 1998'de Kongre'deki Cumhuriyetçiler konuyu tekrar gündeme getirdi. Ama Reagan'ın Hazine Bakanı James Baker, 1982'de Meksika'nın iflas etmesi ve Meksika'nın borcunu taşıyan New York yatırım bankalarının ciddi kayıplara uğraması riskiyle karşı karşıya kalınca kurumu yeniden canlandırdı. Meksika'ya yapısal uyumu kabul ettirmek ve New York bankalarını temerrütten korumak için IMF'yi kullandı. Bankaların ve finans kurumlarının ihtiyaçlarına öncelik verip, borçlu ülkenin yaşam standardını düşürme uygulamasının yolu New York borç krizinde zaten açılmıştı. Uluslararası bağlamda bunun karşılığı

yoksullaştırılmış Üçüncü Dünya halklarından fazlaları alıp uluslararası bankacılara borç ödemekti. "Ne tuhaf bir dünya," der Stiglitz alaycı bir şekilde, "yoksul ülkeler en zenginlere para veriyor aslında." Şili bile -ki 1975'ten beri "katışıksız" neoliberal pratiklerin timsalidir- 1982-83'te böyle yere serildi ve sonuç olarak bir yıl içinde gayri safi yurtiçi hasıla neredeyse yüzde 14 düştü, işsizlik yüzde 20'ye çıktı. Şili'de bunun ardından gelen pragmatik uyarlamalar teoriyle pratik arasındaki uçurumu daha da genişleten bir ödünler alanı açmasına rağmen, "katışıksız" neoliberalleşmenin işlemediği çıkarımı teorisyenlerce dikkate alınmadı.[6]

Finans mekanizmaları vasıtasıyla haraç toplamak eski bir emperyalist uygulamadır. Özellikle dünyanın ana finans merkezlerinde, sınıf iktidarının yeniden elde edilmesi açısından çok faydalı olduğu kanıtlanmıştır ve işlemesi için her zaman bir yapısal uyum krizi gerekmez. Örneğin gelişmekte olan ülkelerde bir girişimci yurtdışından borç para aldığında devletinin o borcu ödeyecek yeterli döviz rezervine sahip olması koşulu, o devletin -örneğin- ABD Hazine bonolarına yatırım yapmak zorunda olması sonucunu doğurur. Borç alınan paranın faiz oranıyla (örneğin yüzde 12) Washington'daki ABD Hazinesi'ne teminat olarak yatırılan paranın faiz oranı (örneğin yüzde 4) arasındaki fark emperyalist merkeze, gelişmekte olan ülke zararına işleyen, güçlü bir net finans akışı üretir.

ABD gibi çekirdek neoliberal devletlerin başka yerlerdeki fazlaları hortumlarken finansal çıkarları koruyup destekleme eğilimi, finansallaşma süreçleri etrafındaki devletlerde üst sınıfın iktidarının pekiştirilmesini hem teşvik eder, hem de bunun bir yansımasıdır. Ama pazara müdahale etme ve başı sıkışan finans kurumlarını kurtarma alışkanlığı neoliberal teoriyle uzlaştırılamaz. İhtiyatsız yatırımların borç verenin hanesine zarar yazılması ve cezalandırılması gerekirken devlet borç verenleri zararlardan büyük ölçüde korumaktadır. Borç alanlarsa borcu toplumsal maliyeti ne olursa olsun kapatmak zorundadır. Neoliberal teori "riskler borç verene aittir," demeliyken, uygulama "riskler borç alana aittir," der.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinden fazlaları sızdırmanın bir sınırı vardır. Kronik ekonomik stagflasyon içine hapseden kemer

sıkma önlemleriyle eli kolu bağlanan ülkelerin borçları ödeme umudu genellikle uzak bir geleceğe kalır. Bu koşullarda, önceden hesaplanmış ölçülü bir zarar çekici bir seçenek gibi görünebilir. 1989 Brady Planı'yla yapılan buydu.[7] Finans kurumları, ödenmemiş alacaklarının yüzde 35'ini (IMF ve ABD Hazinesi teminatlı) ıskontolu tahviller karşılığında zarar hanesine yazmayı kabul ederek, kalanının geri ödemesini garanti altına aldı (başka bir deyişle, kredi verenlere borç verdikleri her bir dolara karşılık 65 sent geri ödeneceği garantisi verildi). 1994 yılına gelindiğinde, on sekiz ülke (Meksika, Brezilya, Arjantin, Venezuela ve Uruguay da dahil), 60 küsur milyar dolar borca af getiren anlaşmalara imza atmıştı. Umulan, elbette, bu borç hafifletmesinin bir ekonomik iyileşme kıvılcımı çakması ve bu sayede borcun kalanının zamanında kapatılmasıydı. Sorun, IMF'nin bu borç affından (ki pek çok insan bankaların bundan çok daha fazlasını verebileceğini düşünüyordu) faydalanan bütün ülkelere neoliberal kurumsal reform zehrini yutma zorunluluğu getirmesiydi. 1995 Meksika pezosu krizi, 1998 Brezilya krizi ve 2001'de Arjantin ekonomisinin toptan çöküşü, öngörülebilir sonuçlardı.

Nihayetinde bu bizi neoliberal devletin emek piyasalarına yaklaşımı meselesine getiriyor. Yurt içinde, neoliberal devlet, sermaye birikimine kısıtlamalar getiren her türden toplumsal dayanışmaya zorunlu olarak düşmandır. Gömülü liberalizmde dikkate değer güç kazanan bağımsız işçi sendikaları ya da (Londra Anakent Meclisi'nin mahalli sosyalizmi türünden) diğer toplumsal hareketler bu yüzden terbiye, hatta yok edilmelidir ve bu yalıtılmış emekçinin güya kutsal bireysel özgürlüğü adına yapılmalıdır. Emek piyasalarında "esneklik" bir slogan haline gelir. Esnekliğin artmasının toptan kötü olduğunu iddia etmek, son derece kısıtlayıcı ve dokuları sertleşmiş sendika pratikleri karşısında güç bir iştir. Bu yüzdendir ki "esnek uzmanlaşma"nın bir ilerleme olduğunu güçlü şekilde savunan solcu yenilikçiler de vardır.[8] Bazı emekçi bireyler şüphesiz bundan faydalanabilir, ama ortaya çıkan bilgi ve iktidar asimetrileri, emeğin (bilhassa ülke sınırları ötesine) kolay ve bedava hareket edememesiyle birleştiğinde, emeğe zarar verir. Sermaye esnek uzmanlaşmayı, daha esnek bir birikim aracı elde etmek için elverişli bir yol olarak değerlendirebilir. Bu iki terim –es-

nek uzmanlaşma ve esnek birikim– çok farklı yan anlamlara sahiptirler.[9] Genel sonuç, daha düşük ücret, artan iş güvensizliği ve –pek çok örnekte– sosyal güvenlik haklarının ve iş güvencesinin kaybedilmesidir. Bu tip eğilimler neoliberal yola giren bütün devletlerde kolaylıkla gözlemlenebilir. Gerek her türden emek örgütüne ve emekçi hakkına yapılan acımasız saldırılar, gerek Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika ve Bangladeş gibi ülkelerin muazzam ama büyük ölçüde dağınık işgücü rezervlerine bağımlılık gerçeği ortada durduğuna göre, öyle görünüyor ki, emeğin denetim altına alınması ve yüksek oranda bir emek sömürüsünün sürdürülmesi daha en başından beri neoliberalleşmenin merkezi bir parçasıdır. Sınıf iktidarı, her zamanki gibi, emek gözden çıkarılarak oluşturulmakta ya da elde edilmektedir.

İş piyasasından elde edilen kişisel imkânların azaldığı tam da böyle bir bağlamda kişinin refahının tüm sorumluluğunu gerisin geri bireye aktarma yönündeki neoliberal kararlılık iki açıdan zararlıdır: Devlet refahla ilgili yükümlülüklerinden çekilip, bir zamanlar gömülü liberalizmde temel teşkil eden sağlık, kamusal eğitim ve sosyal hizmetler gibi alanlardaki rolünü küçültürken, nüfusun yoksullaşan kesimi sürekli büyür.[10] Sosyal güvenlik ağı, kişisel sorumluluğu vurgulayan bir sistem adına olabilecek en alt seviyeye indirilir. Kişisel başarısızlık genellikle kişisel kusurlara atfedilir ve neredeyse her zaman kurban suçlanır.

Sosyal politikadaki bu büyük değişikliklerin ardında, yönetişimin doğasında yapılan önemli yapısal değişimler yatıyor. Neoliberallerin demokrasiye karşı duyduğu şüphe, devletin karar alma süreçlerini bir yanda sermaye birikimi dinamikleri, diğer yanda –Çin ve Rusya'da olduğu gibi– oluşum ya da yeniden kurulma sürecinde olan sınıf iktidarı ağları ile bütünleştirmenin bir yolunu bulmayı gerektirdi. Neoliberalleşmeyle birlikte, örneğin kamu-özel ortaklıklarına güvenin artması şarttı (Margaret Thatcher'ın ekonomik gelişmeyi sağlamak için kentsel gelişim şirketleri gibi "yarı resmi kurumlar" oluştururken pazarladığı güçlü fikirlerden biri buydu). Böylelikle iş dünyası ve şirketler devlet aktörleriyle doğrudan işbirliğine girmekle kalmıyor, düzenleyici çerçeveleri (en çok kendilerine avantaj sağlayacak şekilde) çizmede, kamu politikalarını belirlemede ve kararname yazmada da güçlü bir rol elde ediyorlardı. Kapalı ve zaman zaman da

gizli istişarelerle iş dünyasını ve kimi durumlarda de meslek gruplarının çıkarlarını yönetişime dahil eden müzakere modelleri ortaya çıktı. Bunun en bariz örneği Başkan Yardımcısı Cheney'nin, Bush yönetiminin 2002 enerji politikası belgesini hazırlayan danışma grubu üyelerinin isimlerini açıklamayı reddetmesidir ve -California'da kasten bir enerji krizi yaratarak kâr elde etmekle suçlanan ve daha sonra devasa bir muhasebe skandalıyla batan- Enron'un başkanı Kenneth'in de bu danışman grubuna dahil olduğuna neredeyse hiç şüphe yoktur. Dolayısıyla, yönetimden (kendi başına devlet iktidarı) yönetişime (devleti ve sivil toplumun kilit unsurlarını içeren daha geniş bir yapılanmaya) geçiş, neoliberalizmde belirgin bir özelliktir.[11] Neoliberal devletler ile kalkınmacı devletlerin pratikleri bu bakımdan birbirlerine ciddi derecede yaklaşır.

Devlet, tipik olarak, şirketlere ve bazı durumlarda da enerji, ilaç, tarım endüstrisi gibi belirli çıkar alanlarına avantaj sağlayan yasal ve düzenleyici çerçeveler üretir. Pek çok kamu-özel ortaklığı örneğinde, bilhassa yerel düzeyde, risklerin büyük kısmını devlet üstlenirken kârların büyük kısmını özel sektör alır. Dahası, neoliberal devlet gerekirse şirketlerin iktidarına karşı çıkan kolektif muhalefet biçimlerini dağıtmak ya da bastırmak için baskıcı yasalara ve güvenlik taktiklerine (örneğin gösteri yürüyüşlerini yasaklayan kurallara) başvurur. Gözetleme ve güvenlik önlemleri misliyle artar: ABD'de hapis cezası, ıskartaya çıkarılan işçilerin ve marjinalleştirilen kitlelerin yarattığı sorunlarla başa çıkmada kilit devlet stratejisi haline geldi. Devletin baskıcı kolu şirket çıkarlarını korumak ve gerekirse muhalefeti bastırmak üzere güçlendirilir. Bunların hiçbiri neoliberal teoriyle uyumlu görünmüyor. Çıkar gruplarının devleti ayartacağı ve tahrip edeceği yönündeki neoliberal korku, hiçbir yerde şirket lobisi ordularının (ki bu lobicilerin pek çoğu devlet memuriyeti ile çok daha kazançlı olan şirket işi arasındaki "döner kapı"dan faydalanır) kendi çıkarlarına uygun yasalar çıkarılmasını başarıyla sağladığı Washington'daki kadar gerçek olmamıştır. Bazı devletler Kamu Görevi'nin geleneksel bağımsızlığına saygı duymaya devam etse de neoliberalleşme seyrinde bu durum her yerde tehdit altındadır. Devlet ile şirket iktidarı arasındaki sınır giderek daha geçirgen hale gelmektedir. Temsili demokrasiden

geriye kalanlar paranın iktidarı altında ezilmiş, tamamen olmasa da hukuken kirlenmiştir.

Yargıya erişim sözde eşitlikçi, ama pratikte (ister hatalı uygulamadan dolayı dava açan bir birey, ister DTÖ kurallarını ihlal ettiği için ABD'yi dava eden bir ülke söz konusu olsun) aşırı pahalıdır ve sonuçları genellikle paranın gücüne sahip olanlardan yanadır. Yargı kararlarında sınıf yanlılığı yaygın, hatta belki de garantidir.[12] O halde neoliberalizmde birincil kolektif eylem araçlarının farklı türden hakları savunan seçilmemiş (ve pek çok örnekte seçkinlerce yönetilen) gruplar vasıtasıyla tanımlanıp ifade edilmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Tüketicinin korunması, yurttaşlık hakları ya da engelli hakları gibi bazı örneklerde bu tür araçlar sayesinde büyük kazanımlar sağlanıyor. Neoliberalizmle birlikte sivil toplum kuruluşlarının ve halk örgütlerinin dikkate değer ölçüde gelişip yayılması muhalif politikaların ve toplumsal dönüşümün dinamosunun devlet aygıtı dışında ve "sivil toplum" denen ayrı bir varlık içinde bir araya gelen muhalefet olduğu inancını doğuruyor.[13] Neoliberal devletin hegemonik hale geldiği dönem ile –genellikle devlet iktidarının karşısına konumlandırılan– sivil toplum kavramının muhalif politikaların oluşturulmasında merkezi hale geldiği dönem aynıdır. Gramsci'nin, devletin siyasi ve sivil toplumun oluşturduğu bir birlik olduğu yolundaki görüşü, sivil toplumun bir muhalefet merkezi, hatta devletin bir alternatifi olduğu fikrine dönüşür.

Bu anlatılanlardan açıkça görebildiğimiz gibi, neoliberalizm devleti ya da devletin belirli kurumlarını, hem sağdan hem soldan bazı yorumcuların iddia ettiği gibi önemsizleştirmez.[14] Gelgelelim, devlet kurum ve pratiklerinin kökten yeniden biçimlenmesi söz konusudur (bilhassa, sermaye güçleri ile halk hareketleri arasındaki ya da yürütme ve yargı gücü ile temsili demokrasi güçleri arasındaki baskı ve rıza dengesi bakımından).

Ama neoliberal devlet için her şey yolunda gitmiyor, geçici ya da istikrarsız bir siyasi yapı görünümü vermesi de bu yüzden. Problemin kökeninde, neoliberalizmin ilan olunan kamusal amaçlarıyla –bütünün refahı– fiili sonuçları –sınıf iktidarının yeniden kurulması– arasında büyüyen bir ayrılık yatıyor. Ama bunun da gerisinde yatan ve vurgulanması gereken daha spesifik bir dizi çelişki var.

1. Neoliberal devletin bir yandan arka koltuğa geçip piyasa işlevleri için zemin hazırlamaktan başka bir şey yapmaması, diğer yandan iyi bir iş iklimi yaratma konusunda eylemci olması ve küresel siyasette rekabetçi bir varlık gibi davranması beklenir. İkinci rolü oynarken devlet kolektif bir şirket gibi çalışmalıdır. Bu durum, yurttaşların sadakatlerinin nasıl sağlanacağı sorununu doğurur. Milliyetçilik aşikâr bir yanıt, ama neoliberal gündeme bütünüyle ters. Margaret Thatcher'ın ikilemi de buydu, zira tekrar seçilmesinin ve neoliberal reformları ülke içinde daha ileri taşıyabilmesinin tek yolu, Falklands/Malvinas savaşında ve özellikle de Avrupa'yla ekonomik bütünleşmeye karşı yürütülen kampanyada milliyetçilik kartını oynamaktı. İster Avrupa Birliği'nde, ister (Brezilya ve Arjantin milliyetçiliğinin bütünleşmeye engel olduğu) Mercosur, NAFTA ya da ASEAN içinde olsun, devletin dünya pazarında bir şirket ve rekabetçi bir varlık olarak işleyebilmesi için gereken milliyetçilik, daha genel olarak piyasa özgürlüklerinin önünü defalarca kesmiştir ve kesmeye devam etmektedir.
2. Piyasa uygulamalarındaki otoritarizm ile bireysel hürriyet idealleri birbirine uymaz. Neoliberalizm otoritarizme ne kadar dümen kırarsa, bireysel hürriyetler konusunda meşruiyetini koruması o kadar güçleşir, anti-demokratik renkleri o kadar ortaya serilir. Sizin benim gibi bireylerle şirketler arasındaki iktidar ilişkisinin asimetrisi de bu çelişkiyle paralel şekilde giderek büyür. Eğer "şirket iktidarı sizin kişisel özgürlüğünüzü çalıyorsa" neoliberalizmin vaadi boşa çıkmıştır.[15] Bu bireyler için hem iş yerlerinde hem yaşam alanlarında geçerlidir. Örneğin sağlık sigortamın olup olmamasının kendi tercihim ve sorumluluğum olduğunu söylemek başka şeydir, piyasada ihtiyaçlarımı karşılamamın tek yolunun verimsiz, devasa, son derece bürokratikleşmiş, ama aynı zamanda son derece kârlı sigorta şirketlerine fahiş primler ödemek olması bambaşka bir şeydir. Bu şirketler piyasaya çıkan yeni ilaçlara uygun yeni hastalık kategorileri tanımlama gücüne bile sahipse, bir şeylerin yanlış olduğu açıktır.[16] Böyle koşullar altında meşruiyeti ve rızayı sürdürmek, 2. Bölüm'de gördüğümüz gibi, işler kötü gitmeye başladığında kolaylıkla bozulabilen, daha da zorlu bir denge oyunu haline gelir.

3. Finans sisteminin bütünlüğünü korumak hayati önem taşıyabilirken, bu sistem içinde faaliyet gösterenlerin sorumsuz ve kibirli bireyciliği spekülatif oynaklık, finansal skandallar ve kronik istikrarsızlık üretir. Son yılların Wall Street ve muhasebe skandalları güveni sarsmış, düzenleyici otoriteleri ulusal ve uluslararası alanda ne zaman ve nasıl müdahale edileceği konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Uluslararası serbest ticaret, oyunun bazı küresel kuralları olmasını gerektirir ve bu da bir tür (örneğin DTÖ tarafından yürütülen) küresel yönetişim ihtiyacı doğurur. Finans sistemiyle ilgili düzenleyici önlemlerin sınırlandırılması, krizden kaçınmak için yeniden düzenleyici önlemler getirilmesini gerekli kılan davranışların önünü açar.[17]
4. Rekabetin erdemleri vitrinin en önüne yerleştirilir, ama gerçek, birkaç merkezileşmiş çokuluslu şirketin oligopol, tekel ve uluslaraşırı iktidarının gittikçe sağlamlaşmasıdır: Alkolsüz içecek dünyasında rekabet Coca Cola ile Pepsi arasındaki rekabete indirgenmiştir ve enerji endüstrisi beş devasa uluslaraşırı şirkete indirgenmiştir ve haber akışının büyük kısmını birkaç medya patronu kontrol etmekte, haber akışının büyük kısmı da böylelikle safi propagandaya dönüşmektedir.
5. Kamusal düzeyde, piyasa hürriyetleri ve metalaştırılma yönündeki dürtü kolaylıkla kontrolden çıkıp toplumsal birliği bozabilmektedir. Toplumsal dayanışma biçimlerinin ve hatta Thatcher'ın önerdiği gibi toplum fikrinin kendisinin yok edilmesi, toplumsal düzende koca bir gedik açar. İşte o zaman, kuralsızlık ve kuralsızlığın neden olduğu suç, pornografi, hatta başkalarının neredeyse köleleştirilmesi gibi anti-sosyal davranışlarla savaşmak alışılmadık şekilde güçleşir. "Hürriyet"in, "girişim hürriyeti"ne indirgenmesi, Polanyi'nin olumlu özgürlüklerle ayrılmaz şekilde ilişkili gördüğü bütün o "olumsuz özgürlükler"i serbest bırakır. Kaçınılmaz tepki, toplumsal dayanışmaların –bu kez farklı çizgilerde– yeniden inşa edilmesi şeklinde ortaya çıkar; din ve ahlaka, yeni birlik biçimlerine (örneğin haklar ve yurttaşlık sorunları etrafında) ilginin canlanması ve hatta eski siyaset biçimlerinin (faşizm, milliyetçilik, yerelcilik vb) yeniden tedavüle girmesi bu yüzdendir. Katışıksız haldeki neoliberalizm,

türlü otoriter popülizm ve milliyetçilikler yoluyla kendi ezeli düşmanını uyandırma tehlikesini sürekli canlı tutar. Eskiden sadece kutlama amaçlı olan yıllık neoliberal Davos toplantılarını düzenleyen Schwab ve Smadja'nın daha 1996'da uyardığı gibi:

> Ekonomik küreselleşme kritik bir evreye girmiştir. Özellikle sanayileşmiş demokrasilerde küreselleşmenin etkilerine karşı yükselmekte olan tepkiler, çoğu ülkede ekonomik faaliyet ve toplumsal istikrar üzerinde olumsuz etki yaratmanın eşiğindedir. Bu demokrasilerde çaresizlik ve endişe duyguları artmakta, yeni tarz popülist politikacıların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bunun isyana dönüşmesi işten bile değildir.[18]

Yeni-muhafazakâr Yanıt

Madem neoliberal devlet özünde istikrarsız, o zaman yerini ne alacak? ABD'de bu sorunun yanıtının son derece yeni-muhafazakâr olduğuna dair birtakım işaretler var. Çin'in yakın tarihini gözden geçiren Wang'in de iddia ettiği gibi, teorik açıdan,

> "yeni-Otoritarizm", "yeni-muhafazakârlık", "klasik liberalizm", aşırı piyasacılık, ulusal modernleşme gibi söylemsel anlatıların [...] hepsinin de neoliberalizmin inşasıyla, öyle ya da böyle, yakın ilişkisi var. Biri gelip, biri giden bu terimler (hatta aralarındaki çelişkiler) hem çağdaş Çin'de, hem de bir bütün olarak çağdaş dünyada iktidarın yapısında meydana gelen değişimleri gösteriyor.[19]

Bu durum yönetişim yapılarının dünya çapında yeniden biçimleneceğine mi işaret ediyor, zaman içinde göreceğiz. Bununla birlikte, Çin ve Singapur gibi otoriter devletlerdeki neoliberalleşme ile ABD ve Britanya gibi neoliberal devletlerdeki aşikâr otoriterlik artışının adeta ortak bir noktaya doğru hareket ediyor olduğunu görmek ilginç. O halde, neoliberal devletin tabiatındaki istikrarsızlığa verilen yeni-muhafazakâr yanıtın ABD'de nasıl evrildiğine bakalım.

Kendilerinden önceki neoliberaller gibi "*neocon*"lar da toplumsal düzen konusundaki görüşlerini uzun süre gerek üniversiteler (Chicago Üniversitesi'nden Leo Strauss özellikle etkili oldu) ve iyi finanse edilmiş beyin takımları içinde, gerek (*Commentary* gibi) etkili yayınlar

vasıtasıyla besleyip geliştirdiler.[20] ABD'li yeni-muhafazakârlar şirket iktidarından, özel girişimden ve sınıf iktidarının yeniden kurulmasından yanadır. Dolayısıyla yeni-muhafazakârlık –seçkin yönetimi, demokrasiye güvensizlik ve piyasa özgürlüklerinin sürdürülmesi gibi neoliberal gündemlerle– tamamen tutarlıdır. Ama katışıksız neoliberalizmin ilkelerinden uzaklaşır ve düzeni bireysel çıkarlar kaosuna bir çare, kibirli bir ahlakı ise siyasi topluluğu iç ve dış tehlikelere karşı güvende tutmak için gerekli toplumsal zamk olarak görüp, neoliberal uygulamaları bu iki temel açıdan yeniden şekillendirir.

Barındırdığı düzen kaygısı bakımından yeni-muhafazakârlık, neoliberalizmin kendini içine sarıp sarmalamaya çalıştığı otoritarizm örtüsünün kaldırılmasından başka bir şey değilmiş gibi görünüyor. Ama aynı zamanda neoliberalizmin temel çelişkilerinden birine de farklı bir yanıt öneriyor. Eğer başlangıçta Thatcher'ın ifade ettiği gibi "toplum diye bir şey yok, sadece bireyler var"sa, o zaman bireysel çıkarlar kaosu kolaylıkla düzene üstün gelebilir. Piyasanın, rekabetin ve dizginlenmemiş bireyciliğin (bireysel umutlar, arzular, kaygılar ve korkular; yaşam tarzı tercihleri, cinsellikle ilgili alışkanlıklar ve cinsel yönelim; dışavurum tarzları ve başkalarına karşı davranışlar) yarattığı anarşi gittikçe daha yönetilemez hale gelen bir durum üretir. Hatta bütün dayanışma bağlarının kopmasına, toplumsal anarşi ve nihilizmin eşiğine gelinmesine bile yol açabilir.

Böyle bir durumda düzeni yeniden tesis etmek için bir miktar zorlama gerekli görünür. Bu yüzden yeni-muhafazakârlar bireysel çıkarlar kaosunun panzehri olarak silahlanmayı öne çıkarır. Bu sebeple ulusun bütünlük ve istikrarına yönelik gerçek ya da hayali iç ve dış tehditleri vurgulamaları çok daha muhtemeldir. ABD'de bunun karşılığı, Hofstadter'ın ifadesiyle, ulusun iç ve dış düşmanların kuşatması ve tehdidi altında resmedildiği "Amerikan siyasetinin paranoyak hali"nin devreye sokulmasıdır.[21] Bu siyaset tarzının ABD'de uzun bir geçmişi vardır. Yeni-muhafazakârlık yeni bir şey değil ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri daimi silahlanmadan menfaat sağlayan güçlü bir ordu-sanayi ortaklığı içinde kendine has bir yere sahiptir. Ama Soğuk Savaş'ın bitmesi, ABD'nin güvenliğine yönelik tehdidin nereden geldiği sorusunu ortaya çıkardı. Dışarıdaki en güçlü iki aday, radikal

İslam ve Çin oldu, içerideyse muhalif hareketler (Waco'da yakılan Branch Dravidian kültü üyeleri, Oklahoma'daki bombalı saldırıya destek veren milis hareketleri, Los Angeles'da Rodney King'in dövülmesi ardından çıkan isyanlar ve son olarak, 1999'da Seattle'da patlak veren karışıklıklar) daha güçlü gözetim ve güvenlik önlemleriyle hedef alınmalıydı. Radikal İslam tehdidinin 1990'lardaki son derece gerçek yükselişi 11 Eylül olaylarıyla doruğa çıktı ve sonunda, ulusun güvenliğini garanti altına almak için hem yurtiçinde hem dışında silahlanma gerektiren daimi bir "terörle savaş" ilanının odak noktası oldu. New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan iki saldırıyla ortaya çıkan tehdide polis/asker vasıtasıyla bir yanıt verilmesinin gerekebileceği açıktı, ama yeni-muhafazakârların iktidara gelmesi çok kapsamlı –pek çok insana göre fazla kapsamlı– bir yanıt verilmesini garantiledi; bu yanıt, yurt içinde ve dışında yaygın silahlanmaya yönelmekti.[22]

Yeni-muhafazakârlık uzun zamandır sahne ardında, bireyciliğin teşvik ettiği ahlaki serbestliğe karşı bir hareket olarak bekliyordu. Bu yüzden, amacı, bir ahlaki amaç duygusunu, siyasi topluluğun değişmez merkezini oluşturacak bazı yüce değerleri geri getirmekti. Bu olanak, "müdahaleci ekonomi yönetimi modellerinin politik temelini sorgulayarak [...] ahlak, adalet ve iktidar konularını –kendi tuhaf tarzlarında– tekrar iktisat içine taşıyan" neoliberal teorilerin çerçevesi içinde bir bakıma öngörülmüştür.[23] Yeni-muhafazakârların yaptığı şey, bu tür soruların tartışmaya dahil olma tarzlarını, bu "tuhaf tarzlar"ı değiştirmektir. Neoliberalizmin ürettiği bireysel çıkarlar kaosunun toplum üzerindeki çözücü etkisini gidermek amaçlanmıştır. Neoliberalizmin bir egemen sınıf iktidarı inşa ya da yeniden tesis etme gündeminden hiçbir şekilde uzaklaşmazlar. Ama hem bu iktidara meşruiyet kazandırmak ister, hem de tutarlı bir ahlaki değerler kümesi etrafında bir rıza iklimi oluşturarak toplumsal denetim sağlama peşinde koşarlar. Bunun peşinden hemen, hangi ahlaki değerlerin hâkim olması gerektiği sorusu gelir. Örneğin liberal insan hakları sistemine başvurmak bütünüyle makuldür, çünkü nihayetinde insan hakları aktivizminin amacı, Mary Kaldor'un ifadesiyle, "sadece insan haklarını korumayı değil, aynı zamanda ahlaklı bir topluluk yarat-

mayı da amaçlayan bir müdahaledir."[24] "İstisnacılık" doktrinleri ve uzun bir geçmişe sahip olan yurttaşlık hakları aktivizmi hem yurttaşlık hakları, küresel açlık ve hayır işleri gibi konular etrafında, hem de misyonerlik hevesi etrafında ABD'de pek çok ahlak hareketleri üretmiştir ve üretmektedir.

Ama yeni muhafazakârlar için artık merkezi hale gelen ahlaki değerler, bir yandan sınıf iktidarlarını yeniden kurma, diğer yandan hükümetten memnun olmayan beyaz işçi sınıfının "ahlaki çoğunluğu" içinde yeniden bir seçmen tabanı oluşturma niyetindeki seçkinler sınıfı ile iş dünyası çıkarları arasında 1970'lerde kurulan koalisyonun ürünleridir. Bu ahlaki değerlerin merkezinde feminizm, eşcinsel hakları, pozitif ayrımcılık ve çevrecilik gibi yeni toplumsal hareketlere karşıtlık ve kültürel milliyetçilik, ahlaki doğruluk, Hıristiyanlık (evanjelizm), aile değerleri ve yaşam hakkı meseleleri yer alıyordu. Reagan döneminde bu ittifak esasen bir taktikti, ama Clinton'lı yıllardaki iç karışıklık, oğul Bush Cumhuriyetçiliğinde ahlaki değerler argümanının gündemin en tepesine çıkmasına neden oldu. Aynı ittifak şimdi yeni-muhafazakâr hareketin ahlaki gündeminin temelini oluşturuyor.[25]

ABD'de faal olan bazı özel unsurlar başka yerlerde bulunmayabilir; fakat bu yeni-muhafazakâr yönelimi istisnai ya da ABD'ye özgü bir şey olarak görmek yanlış olur. ABD'de bu ahlaki değerler iddiası büyük oranda ulus, din, tarih, kültürel gelenek ve benzeri ideallerin cazibelerine bel bağlar ve bu idealler hiçbir şekilde ABD'yle sınırlı değildir. Bu da gözleri neoliberalleşmenin daha rahatsız edici yönlerinden birine daha çeviriyor: devlet ile millet arasındaki tuhaf ilişki. Aslında neoliberal teori güçlü devlet fikrini desteklerken bile *ulus*a olumlu bakmaz. Gömülü liberalizmde devlet ile milleti birbirine bağlayan göbek bağı, neoliberalizmin gelişmesi için kesilmeliydi. Bu özellikle de korporatist bir biçime sahip Meksika ve Fransa gibi devletler için geçerliydi. Meksika'da Partido Revolucionario Institucional [Kurumsal Devrimci Parti], devlet ve milletin birliği temasıyla Meksika'da uzun süre hüküm sürdü; ama 1990'lardaki neoliberal reformlardan sonra giderek dağıldı, hatta milletin büyük kısmını da devlete düşman etti. Şüphesiz milliyetçilik küresel ekonominin çoktandır var olan bir

özelliği ve neoliberal reformlar sonucunda iz bırakmadan çökse gerçekten de tuhaf olurdu; aslında, neoliberalleşmenin amaçlarına karşıt olarak bir canlanma yaşıyor. Avrupa'da göçmen karşıtı güçlü duygular dile getiren sağ kanat faşist partilerin yükselişi buna bir örnektir. Endonezya'nın ekonomik çöküşünün hemen ardından tırmanan ve Çinli azınlığa karşı acımasız saldırılarla sonuçlanan etnik milliyetçilik ise çok daha can sıkıcıydı.

Ama neoliberal devlet, gördüğümüz gibi, hayatta kalabilmek için belli tür bir milliyetçiliğe ihtiyaç duyar. Dünya pazarında rekabetçi bir aktör olarak faaliyet göstermek zorunda bırakılan ve olabilecek en iyi iş iklimini arayan neoliberal devlet, başarılı olabilmek için milliyetçiliği harekete geçirir. Rekabet, küresel konum mücadelesinde gelip geçici kazananlar ve kaybedenler yaratır; bu da kendi içinde bir milli gurur ya da ulusal ruh arayışı kaynağı olabilir. Ülkeler arasındaki spor karşılaşmaları etrafındaki milliyetçilik bunun bir işaretidir. Çin'de, ülkenin (hegemonyasını değilse de) konumunu küresel ekonomide daha iyi bir noktaya getirme mücadelesinde milliyetçi duygulara başvurulduğu (Pekin Olimpiyatları'na hazırlanan atletlerin eğitim programlarının yoğunluğu kadar) aşikâr. Milliyetçi duygular Güney Kore ve Japonya'da da eşit derecede yaygın; üstelik her iki örnekte de bunu eski dayanışma bağlarının neoliberalizm etkisi altında çözülmesine karşı bir panzehir olarak görmek mümkün. Şimdi Avrupa Birliği'ni oluşturan (Fransa gibi) eski ulus-devletlerde güçlü kültürel milliyetçilik akımları uyanıyor. Hindu Milliyetçi Partisi'nin son zamanlarda Hindistan'daki neoliberal uygulamaları geliştirmede gösterdiği başarının arkasındaki ahlaki kaldıracı sağlayanlar din ve kültürel milliyetçilikti. Gem vurulmamış piyasa bireyciliğindeki ahlaki çöküntüyü hedef alan İran devriminde ahlaki değerlerin uygulamaya koyulması ve ardından otoritarizm yoluna girilmesi, ülkedeki piyasa temelli uygulamaların toptan terk edilmesine yol açmadı. Singapur ve Japonya gibi ülkelere hâkim olan, ABD'nin şekilsiz çokkültürcülüğü ve "yozlaşmış" bireyciliği olarak gördükleri şey karşısındaki, o uzun geçmişe sahip ahlaki üstünlük duygusunun ardında da benzer bir güdü yatar. Singapur örneği bilhassa öğreticidir. Singapur bir yandan piyasadaki neoliberalizm ile baskıcı ve otoriter merhametsiz devlet iktidarını

birleştirirken, bir yandan da (Malezya federasyonundan atılmasının ardından) sorunlu bir ada devletin milliyetçi ideallerine, Konfüçyüsçü değerlere ve son zamanlarda da, uluslararası ticaret dünyasındaki mevcut konumuna uygun farklı bir kozmopolit etik biçimine dayanan ahlaki dayanışmalara başvuruyor.[26] Britanya örneği özellikle ilgi çekici. Margaret Thatcher, Falkland/Malvinas Adaları savaşı vasıtasıyla ve Avrupa'ya karşıt duruşuyla milliyetçi duygulara seslenerek neoliberal projesine destek sağladı; oysa vizyonuna hayat veren fikir Birleşik Krallık yerine İngiltere ve St George idi, ki bu da İskoçya ve Galler'i kendisine düşman etmişti.

Neoliberallerin belli bir türden milliyetçilikle cilveleşmelerinin bazı tehlikeleri vardır; ama yeni-muhafazakârların coşkuyla sarıldıkları ulusal ahlaki amaç fikrinin çok daha riskli olduğu açıktır. Her biri kendi farklı ve güya diğerlerinden üstün ahlaki değerlerine sarılmış, hepsi de son derece ağır baskıcı uygulamalara başvurmaya hazır ve dünya sahnesinde birbiriyle rekabet eden çok sayıda devletten oluşan bir tablo hiç güven vermiyor. Neoliberalizmin çelişkilerinin çözümü gibi görünen bir şey kolaylıkla soruna dönüşebiliyor. Yeni-muhafazakâr, hatta düpedüz otoriter (Vladimir Putin'in Rusya'da ve Komünist Parti'nin Çin'de sahip olduğu türden) iktidarların yayılışı farklı toplumsal oluşumlarda çok farklı temellere oturuyor olsa da, rekabet eden ve hatta belki de birbirleriyle savaşan milliyetçiliklere kapılma riskinin altını çiziyor. Eğer bir kaçınılmazlık söz konusuysa, bunun nedeni farazi ulusal farklılıklara bağlı değişmez hakikatlerden çok, tutulan yeni-muhafazakâr yoldur. Feci sonuçlardan kaçınmak için, neoliberalizmin çelişkilerine getirilen yeni-muhafazakâr çözüm reddedilmelidir. Gelgelelim, bu ret bir alternatif olduğu iddiasını barındırır: Bu mesele daha sonra ele alınacak.

4

Eşitsiz Coğrafi Gelişmeler

Neoliberalleşmenin İlerleme Haritası

Neoliberalleşmenin dünya sahnesinde 1970'lerden beri sürdürdüğü ilerlemesinin haritasını çıkarmak zordur. İlk olarak, çoğu devlet neoliberal yola sadece kısmen girmiştir; kimi devletler emek piyasalarına daha fazla esneklik getirdi, kimileri finansal faaliyetleri düzenleyen önlemleri sınırlayıp monetarizmi benimsedi, kimileri de kamuya ait sektörleri özelleştirmeye yöneldi. Krizleri izleyen büyük değişimlerin (Sovyetler Birliği'nin çöküşü gibi) ardından neoliberalizmin nahoş yönleri daha aşikâr hale geldikçe, yavaş geri dönüşler olabiliyor. Ayrıca siyasi güçler el değiştirdikçe, nüfuz araçları bir yerde zayıflayıp, başka bir yerde güçlendikçe, üst-sınıfın iktidarını yeniden tesis etme ya da kurma mücadelesinde her türden değişiklik meydana geliyor. Dolayısıyla, ilerleyişi gösteren bir haritanın, yerel dönüşümler ile daha genel eğilimlerin ilişkisini anlamak için izlenmesi zorunlu eşitsiz coğrafi gelişmelerin izlediği türbülanslı gidişatı göstermesi gerekiyor.[1]

En iyi ekonomik gelişme modeli ya da en iyi iş ikliminin kimde olduğu konusundaki topraklar (devletler, bölgeler ya da şehirler) arası rekabet 1950 ve 1960'larda zayıftı. 1970'ten sonra kurulan daha akışkan ve açık ticari ilişkiler sistemleri içinde rekabet arttı. Dolayısıyla, neoliberalleşmenin genel ilerleyişi eşitsiz coğrafi gelişme mekanizmaları *vasıtasıyla* gittikçe daha çok tahrik edilir oldu. Başarılı devletler ya da bölgeler diğerleri üzerinde aynı yolu izleme baskısı yarattı. Büyük sıçramalarla ilerleyen yenilikler ve icatlar bazı devletleri (Japonya, Almanya, Tayvan, ABD, Çin), bölgeleri (Silikon Vadisi, Bavyera, Üçüncü İtalya, Bangalor, İnci Irmağı Deltası, Botsvana) ve hatta şehirleri (Boston, San Francisco, Şanghay, Münih) sermaye birikiminde öncü

yaptı. Ama rekabet avantajlarının uzun ömürlü olmaması küresel kapitalizme olağandışı bir oynaklık getirdi. Ayrıca, neoliberalleşmeye iten güçlü etkilerin birkaç büyük merkezden yayıldığı ve hatta tertiplendiği de doğrudur.

Birleşik Krallık ve ABD'nin başı çektiği açık. Ama iki ülkede de değişim sorunsuz gerçekleşmedi. Thatcher sosyal konutları ve kamu hizmeti kuruluşlarını başarıyla özelleştirdiyse de, sağlık ve eğitim gibi temel kamu hizmetleri özelleştirmeden büyük ölçüde muaf kaldı. ABD'de 1960'ların "Keynesçi uzlaşma"sı, Avrupa'daki sosyal demokrat devletlerin başarılarına hiçbir zaman yaklaşamadı. Bu yüzden Reagan'a yapılan muhalefet, Thatcher'ın karşılaştığı muhalefet kadar sert olmadı. Zaten Reagan da fazlasıyla Soğuk Savaş'la meşguldü. Reagan, ABD'nin güneyinde ve batısında kendi seçmen çoğunluğunun yararına ve bütçe açığı vererek finanse edilen bir silahlanma yarışı başlattı ("askeri Keynesçilik"). Silahlanma yarışı harcamaları neoliberal teoriyle kesinlikle uyuşmasa da yükselen Federal bütçe açıkları sosyal programların içini boşaltmak gibi neoliberal bir hedef için elverişli bir mazeret sağladı.

Hasta ekonomileri iyileştirme hakkındaki bütün o gösterişli laflara rağmen 1980'lerde ne Britanya'nın ne ABD'nin yüksek seviyelerde bir ekonomik performans elde edememesi, neoliberalizmin kapitalistlerin dualarının yanıtı olmadığını gösterdi. Şüphesiz, enflasyon aşağı çekildi, faiz oranları düştü; ama bu yüksek işsizlik oranları pahasına alınmış bir riskti (işsizlik oranları Reagan döneminde ABD'de ortalama yüzde 7,5, Thatcher Britanya'sında yüzde 10'un üzerindeydi). Devletin refah ve altyapı harcamalarında yaptığı kesintiler pek çok insanın yaşam kalitesini düşürdü. Toplam sonuç, düşük büyüme ve artan gelir eşitsizliğinin tuhaf bir karışımıydı. 1980'lerin başında ilk zoraki neoliberalleşme dalgasının vurduğu Latin Amerika'da ise sonuç ekonomik durgunluk ve siyasi çalkantıların neden olduğu neredeyse tamamen "kayıp bir on yıl" idi.

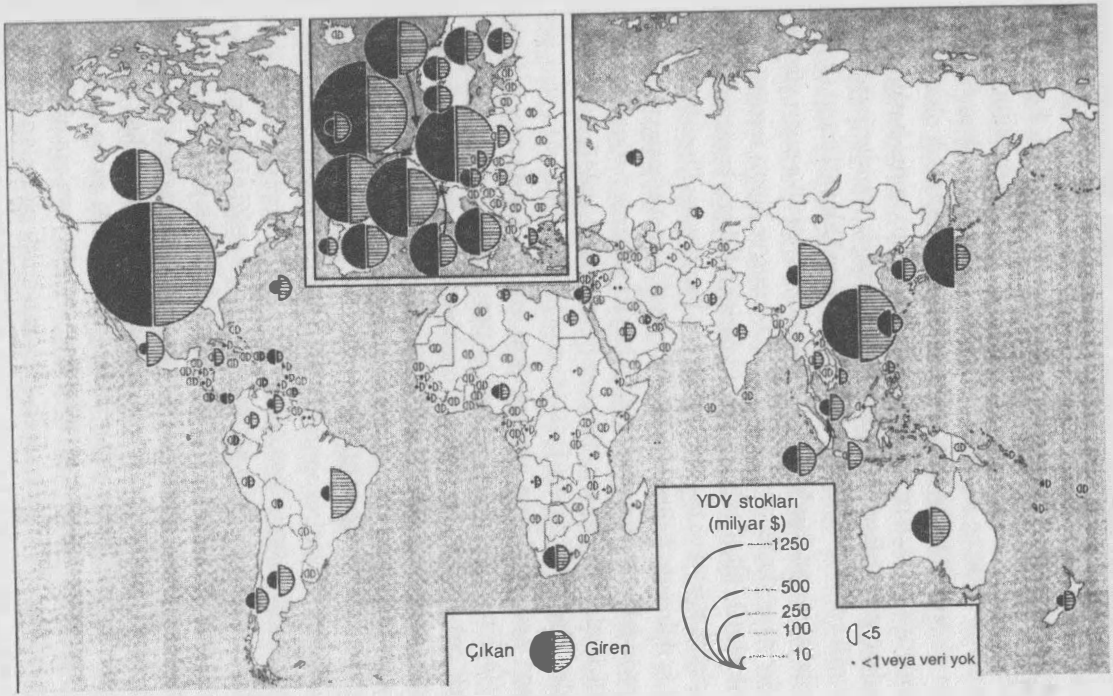
1980'ler aslında küresel ekonominin rekabetçi dinamoları olan Japonya, Doğu Asya'nın "kaplan" ekonomileri ve Batı Almanya'ya yaradı. Ortada kapsamlı bir neoliberal reform yokken gösterdikleri başarı, neoliberalleşmenin dünya sahnesinde kanıtlanmış bir ekono-

mik durgunluk tedavisi olarak geliştiğini iddia etmeyi güçleştiriyor. Bu ülkelerdeki merkez bankalarının genellikle monetarist bir çizgi izlediği muhakkak (Batı Almanya Merkez Bankası enflasyonla savaşta bilhassa azimliydi). Ayrıca ticaretin önündeki engellerin kademeli olarak azaltılması, genellikle neoliberalizme dirençli ülkelerde bile "emekleyen neoliberalleşme" denebilecek sinsi bir sürece yol açan rekabetçi baskılar yarattı. Örneğin Britanya gibi kendini neoliberal reformlara vakfetmiş devletlerin baskısı olmasa, Avrupa Birliği'nin iç yapısına kabaca neoliberal bir çerçeve çizen 1991 Maastricht anlaşması da mümkün olmazdı. Ama Batı Almanya'da işçi sendikaları gücünü korudu, sosyal güvenlik muhafaza edildi ve ücretler nispeten yüksek kaldı. Bu durum teknolojik yenilenmeyi kışkırtarak 1980'lerde Batı Almanya'yı uluslararası rekabette açık ara öne geçirdi (ama bir yandan da teknolojiden kaynaklanan bir işsizlik yarattı). İhracata dayalı büyüme ülkeyi küresel bir lider olarak öne çıkardı. Japonya'daysa bağımsız sendikalar ya zayıftı, ya da hiçbir varlık göstermiyordu ve emek sömürüsü oranları yüksekti; ama devletin teknolojik değişime yaptığı yatırım ve şirketlerle bankalar arasındaki sıkı ilişki (Batı Almanya'da da isabetli olmuş bir düzenleme) 1980'lerde Birleşik Krallık ve ABD'nin büyük ölçüde zararına olan hayret verici bir ihracata dayalı büyüme performansı üretti. Demek ki, 1980'lerdeki bu büyüme neoliberalleşmeye bağlı değildi; neoliberalleşmeyle sadece yüzeysel bir bağlantısı vardı ki o da küresel ticaretin ve pazarların daha açık hale gelmesinin uluslararası rekabet şiddetlenirken Japonya, Batı Almanya ve Asya "Kaplanları"nın ihracata dayalı başarı öyküleri yazabileceği bağlamı sağlamasıydı. Daha keskin bir neoliberal yola giren ülkeler 1980'lerin sonunda hâlâ ekonomik güçlük içinde görünüyorlardı. Batı Almanya ve Asya'nın birikim "rejimleri"nin taklide değer olduğu sonucuna varmamak güçtü. Bu yüzden pek çok Avrupa devleti neoliberal reformlara direndi ve Batı Almanya modelini benimsedi. Asya'da, Japon modeli önce "Dörtlü Çete" (Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur), daha sonra Tayland, Malezya, Endonezya ve Filipinler tarafından geniş ölçüde taklit edildi.

Gelgelelim, Batı Almanya ve Japonya modelleri sınıf iktidarının yeniden kurulmasını sağlamıyordu. 1980'lerde Birleşik Krallık ve

özellikle ABD'de toplumsal eşitsizlikte ortaya çıkacak artışlar kontrol altında tutuluyordu. Birleşik Krallık ve ABD'de büyüme oranları düşüktü, işçi sınıfının yaşam standartları belirgin şekilde düşüyor, üst sınıfların durumu iyileşmeye başlıyordu. Örneğin ABD'deki CEO ücretleri Avrupa'da aynı konumda olanları kıskandırır hale geliyordu. Britanya'da yeni bir girişim yatırımcısı dalgası büyük servetler toplamaya başladı. Eğer proje sınıf iktidarını en tepedeki seçkinlere vermekse, bunu sağlayacak olan kesinlikle neoliberalizmdi. O halde, bir ülkenin neoliberalizme itilip itilemeyeceği, sınıf kuvvetleri dengesine (güçlü sendika örgütlenmesi Batı Almanya ve İsveç'te neoliberalizmi kontrol altında tuttu) ve kapitalist sınıfın (Tayvan ve Güney Kore'de çok yüksek) devlete bağımlılık derecesine bağlıydı.

Sınıf iktidarının dönüştürülüp yeniden kurulmasını sağlayacak araçlar 1980'lerde aşamalı fakat eşitsiz şekilde kullanıma sokuldu ve 1990'larda pekiştirildi. Burada hayati öneme sahip dört bileşen vardı. İlk olarak, 1970'lerde başlayan daha açık bir finansallaşmaya yöneliş 1990'larda hız kazandı. Yabancı doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları bütün kapitalist dünyada hızla yükseldi. Ama, genellikle iş ortamının nerede daha iyi olduğuna bağlı olarak, eşitsiz şekilde yayıldı (Şekil 4.1). Finans piyasalarında uluslararası boyutta güçlü bir yenilik ve serbestleşme dalgası yaşandı. Bu piyasalar hem çok daha önemli koordinasyon araçları haline geldiler, hem de servet kazanmak ve yoğunlaştırmak için gereken araçları sağladılar. Sınıf iktidarını yeniden kurmakta kullanılan öncelikli araç haline geldiler. Şirketlerle bankalar arasındaki sıkı bağ, 1980'lerde Batı Almanya ve Japonya'da bu kadar işe yaramışken, baltalandı ve yerine şirketlerle finans piyasaları (borsalar) arasında artan bir bağlanma geldi. Burada avantajlı olan ABD ve Britanya'ydı. 1990'larda Japon ekonomisi (arazi ve konut piyasalarında yaşanan bir çöküşle) hızla çakılmaya başladı ve bankacılık sektörünün tehlikede olduğu görüldü. Almanya'nın aceleci birleşmesinin yarattığı gerilimler ve teknolojideki avantajının kaybolması, hayatta kalabilmek için sosyal demokrat geleneğine daha ciddi şekilde meydan okumasını zorunlu hale getirdi.

Şekil 4.1 Yabancı doğrudan yatırımın küresel görünümü, 2000
Kaynak: Dicken, *Global Shift*

İkinci olarak, sermayenin artan coğrafi hareketliliği geliyordu. Bunu kolaylaştıran, kısmen, sıradan ama önemli bir gerçek, ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki hızlı düşüştü. Sermayenin ve malların hareketi önündeki gümrük tarifeleri, kambiyo denetimleri, hatta daha basiti, sınırlardaki (ki Avrupa'da sınırların kaldırılmasının çarpıcı etkileri oldu) bekleme süreleri gibi yapay engellerin kademeli olarak azalması da önemli rol oynadı. Dikkate değer bir eşitsizlik olsa da (örneğin Japonya piyasaları yüksek oranda korundu), genel baskı ticaret anlaşmalarının uluslararası anlaşmalar vasıtasıyla standartlaştırılması yönündeydi ve bu süreç 1995'te yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarıyla sonuçlandı (bir yıl içinde imzalayan ülke sayısı yüzü aşmıştı). Sermaye akışına (en başta ABD, Avrupa ve Japon sermayesine) daha açık olmak, ülkeleri iş iklimi kalitelerini rekabette başarının elzem koşulu olarak görmeye itti. IMF ve Dünya Bankası neoliberalleşme derecesini iş ikliminin kalitesinin ölçütü olarak almaya başlayınca, devletler üzerindeki neoliberal reformları hayata geçirme baskısı da arttı.[2]

Üçüncü olarak, Clinton döneminde ekonomi politikasında egemen hale gelen Wall Street-IMF-Hazine bloğu, gelişmekte olan pek çok ülkeyi neoliberal yola girmeye ikna etmeyi, kandırmayı ve zorlamayı (IMF'nin uyguladığı yapısal uyum programlarıyla) başardı.[3] ABD pek çok ülkeyi ekonomisini neoliberal çizgiye getirmeye ikna etmek için (bazı örneklerde ikili ticaret anlaşmaları vasıtasıyla) sahip olduğu devasa tüketici pazarına imtiyazlı erişim havucunu kullandı. Bu politikalar 1990'larda ABD'de bir hızlı bir yükseliş yaşanmasında etkili oldu. Sözde "yeni ekonomi"nin yükselişini destekleyen bir teknolojik yenilik dalgasına binen ABD çözümü biliyormuş ve politikaları taklit edilmeye değermiş gibi göründü; oysa elde ettiği nispeten tam istihdam, daralan bir sosyal koruma ortamında düşük ücret oranlarıyla sağlanmıştı (sağlık sigortasından yoksun insanların sayısı arttı). Emek piyasalarındaki esneklik ve sosyal güvenlik hizmetlerindeki kısıntılar (Clinton'ın "bildiğimiz refah sistemi"nde yaptığı zalim revizyon) ABD'de etkisini göstermeye ve (Britanya hariç) Avrupa'nın büyük kısmında ve Japonya'da hüküm süren daha katı emek piyasaları üzerinde rekabet baskısı yaratmaya başladı. Oysa ABD'nin başarısının arkasındaki asıl sır, dünyanın geri kalanında yürüttüğü finansal faaliyetlerden

ve şirket faaliyetlerinden (hem doğrudan yatırımlar, hem portföy yatırımlardan) ülkeye yüksek getiri oranları pompalayabiliyor olmasıydı. 1990'larda ABD'de ulaşılan zenginliğin büyük bölümünün temelinde, dünyanın kalanından gelen bu haraç akışı yatıyordu (Şekil 1.8 ve 1.9).[4]

Son olarak, yeni monetarist ve neoliberal ekonomik ortodoksinin küresel yayılımının çok güçlü bir ideolojik etkisi oldu. Keynesçi iktisat IMF ve Dünya Bankası koridorlarından temizlendiğinde yıl daha 1982'ydi. 1980'lerin sonuna gelindiğinde ABD araştırma üniversitelerindeki çoğu ekonomi bölümü –ki dünyanın büyük kısmının iktisatçılarının eğitiminde etkili oldular– ekonomi politikasının başlıca amaçlarının (tam istihdam ve sosyal korumadan ziyade) enflasyonun kontrolü ve sağlam kamu maliyesi olduğunu vurgulayan neoliberal gündeme genel olarak sadık kalarak kurala uymuştu.

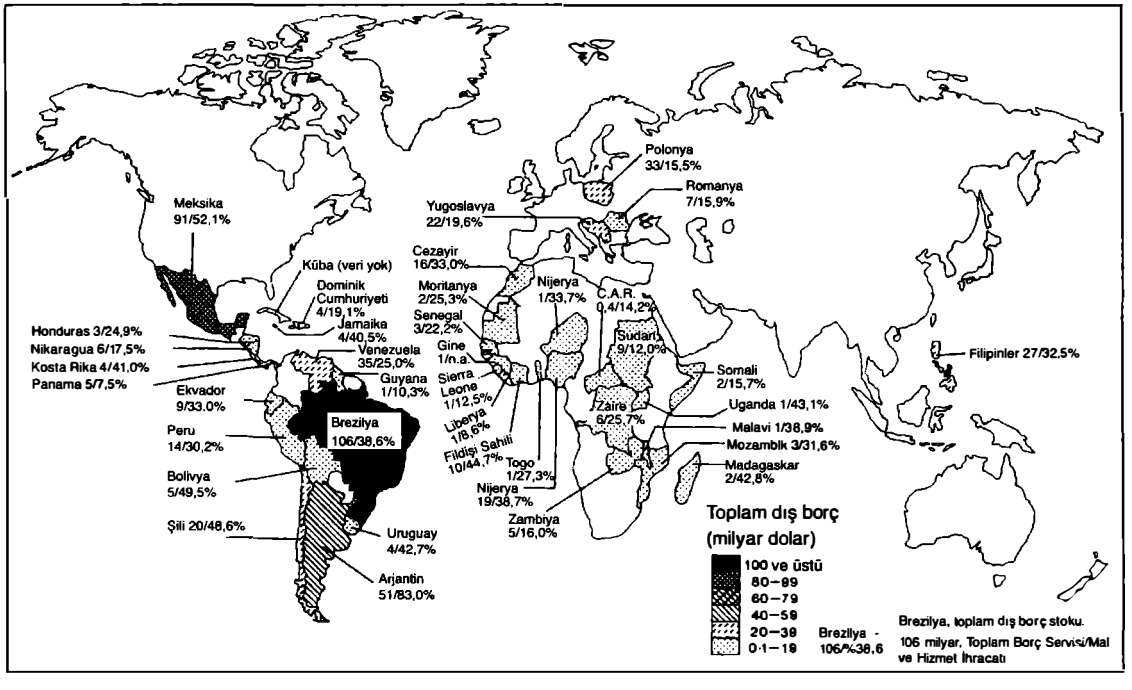
1990'ların ortalarındaki sözde "Washington Mutabakatı"nda bütün bu parçalar bir araya geldi.[5] Birleşik Krallık ve ABD'nin neoliberalizm modelleri burada küresel sorunların çözümü olarak tanımlandı. Japonya ve Avrupa'ya bile (dünyanın kalanına hiç girmiyorum) neoliberal yola girmeleri için dikkate değer baskı yapıldı. Dolayısıyla, neoliberalizmin rolünü yurt içinde ve dışında sağlamlaştırmak için en çok uğraş verenler, ortanın solundan Clinton ve Blair oldu. Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması bu kurumsal zorlamanın tepe noktasıydı (gerçi NAFTA'nın oluşturulması ve öncesinde Avrupa'da Maastricht mutabakatının imzalanması da önemli bölgesel kurumsal düzenlemelerdi). DTÖ, programı gereği, küresel ekonomide ilişkilerin neoliberal standartlarını ve kurallarını belirledi. Bununla birlikte birincil amacı dünyanın olabildiğince büyük kısmını engelsiz sermaye akışına açmaktı (ama her zaman kilit "ulusal çıkarlar"ın korunması ikazı eşliğinde), zira hem ABD'nin hem Avrupa ve Japonya'nın finansal güçlerinin dünyanın kalanından haraç toplama kapasitesinin temelinde bu vardı.

Bütçe kısıtlamalarının vurgulanması ve 1990'lara gelindiğinde neredeyse sıfır olan enflasyonla mücadele dışında bunların hiçbiri neoliberal teoriye uymuyor. Neoliberal teoriyi katışıksız uygulama yönündeki herhangi bir girişimi kaçınılmaz olarak bozguna uğratacak ulusal güvenlik faktörleri şüphesiz her zaman göz önünde tutuldu. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi emperyalist

rekabette sismik bir jeopolitik değişim üretti; ama dünya sahnesindeki büyük güçlerin, özellikle Orta Doğu gibi kilit kaynakları kontrol eden ya da Balkanlar gibi toplumsal ve siyasi dengesizliğin yüksek olduğu bölgelerde bazen ölümcül olabilen jeopolitik nüfuz ve güç dansını sonlandırmadı. Gelgelelim, ABD'nin Soğuk Savaş cephesindeki kaleleri olarak gördüğü Doğu Asya ve Japonya ekonomilerini destekleme mecburiyetini azalttı. ABD'nin 1989 öncesinde Güney Kore ve Tayvan'a verdiği ekonomik desteği, 1990'larda Tayland ve Endonezya görmedi. Ama neoliberal yapı içinde bile neoliberal kurumlar olarak çalışmaktan çok, belirli avantajlar peşinde koşan belirli güçler ya da güç topluluklarının harekete geçirdiği kontrolsüz güç merkezleri olarak işleyen –örneğin IMF ve G7'nin faaliyetleri– pek çok unsur vardı. Neoliberal teorinin IMF eleştirisi hiç bitmedi. Japon Yeni'nin dolar karşısındaki değerini yapay olarak düşüren 1985 Plaza Anlaşması gibi anlaşmalarla döviz piyasalarına müdahaleye hazır olunması ve peşinden Japonya'yı 1990'lardaki buhranlı durumundan kurtarmayı amaçlayan Tersine Plaza Anlaşması, küresel finans piyasalarına istikrar getirme çabasıyla tertip edilmiş müdahale örnekleriydi.[6]

Finansal krizler hem yerel hem de bulaşıcıydı. 1980'lerdeki borç krizi Meksika'yla sınırlı değildi; küresel tezahürleri de oldu (Bkz. Şekil 4.2).[7] 1990'larda, menfi bir eşitsiz neoliberalleşme görüntüsü yaratan ve birbiriyle ilişkili iki grup finansal kriz yaşandı. Örneğin 1995'te Meksika'yı vuran "tekila krizi" neredeyse anında yayıldı, Brezilya ve Arjantin üzerinde yıkıcı etkileri oldu. Ama yankıları Şili, Filipinler, Tayland ve Polonya'da da bir ölçüde duyuldu. Hastalık tam olarak neden bu şekilde yayıldı açıklamak güç; çünkü finans piyasalarındaki spekülatif hareketler ve beklentiler ille de somut gerçeklere dayanmıyor. Fakat düzenleyici önlemlerden yoksun finansallaşmanın ciddi bir bulaşıcı kriz tehlikesi doğurduğu açıktı. Finansçıların "sürü mantığı" (değer yitirecek parayı elinde tutan son kişi olmayı kimse istemez), kendini gerçekleştiren beklentiler yaratabiliyordu.

Bu beklentiler saldırgan ya da savunmacı bir görünüm alabiliyordu. Döviz spekülatörleri Avrupa hükümetlerini Temmuz 1993'te ve aynı yılın Ekim'inde Avrupa Döviz Kuru Mekanizması'nı (ERM) gevşetmeye zorladığında, Britanya'nın sterlini ERM sınırları içinde

Şekil 4.2 1982-1985 Uluslararası borç krizi
Kaynak: Corbridge, *Debt and Development.*

tutamayacağından yana bahis oynayan George Soros iki haftada tek başına yaklaşık bir milyar dolar kazandı.

İkinci ve daha geniş finansal kriz dalgası 1997'de Tayland'da spekülatif bir emlak piyasasının çökmesinin ardından *baht*'ın değer yitirmesiyle başladı. Kriz önce Endonezya, Malezya ve Filipinler'e yayıldı, ardından Hong Kong, Tayvan, Singapur, Güney Kore, Estonya ve Rusya sert bir darbe aldı; çok geçmeden Brezilya da alt üst oldu, Arjantin ciddi ve etkisi çok uzun süren sonuçlarla baş başa kaldı. Avustralya, Yeni Zelanda ve Türkiye bile etkilendi. Sadece ABD salgından etkilenmedi; ama orada bile, İtalya'daki döviz hareketleri üzerine yanlış bahis oynayan (ve baş danışmanları arasında Nobelli iki ekonomistin de bulunduğu) koruma fonu Long Term Capital Management'ın 3,5 milyar dolara kurtarılması gerekti.

İlerlemesine "kalkınmacı devletler"in yardım ettiği "Doğu Asya [birikim] rejimi" 1997-8'de sınavdan geçiyordu. Toplumsal etkiler yıkıcıydı:

> Kriz ilerledikçe işsizlik tavan yaptı, GSYİH dibe vurdu, bankalar kapandı. İşsizlik oranı Kore'de dörde, Tayland'da üçe, Endonezya'da ona katlandı. Endonezya'da 1997'de çalışan erkeklerin %15'i 1998'de işsiz kaldı; en kalabalık ada Cava'nın kentsel alanlarındaki ekonomik yıkım bundan da beterdi. Güney Kore kentlerinde yoksulluk neredeyse üçe katlandı, nüfusun yaklaşık dörtte biri yoksulluğa düştü; Endonezya'da yoksulluk ikiye katlandı [...] 1998'de GSYİH Endonezya'da %13,1, Kore'de %6,7, Tayland'da %10,8 düştü. Krizden üç yıl sonra bile Endonezya'nın GSYİH'sı kriz öncesinin %7,5, Tayland'ınki %2,3 altındaydı.[8]

Endonezya'da GSYİH düşüp, işsizlik tırmandığında IMF devreye girip gıda ve gazyağı yardımlarını kaldırarak kemer sıkma emri verdi. Ardından gelen ayaklanmalar ve şiddetle "ülkenin toplumsal dokusu paramparça" oldu. Büyük çoğunluk ani ve şiddetli yıkımın sorumlusu olarak kapitalist sınıfları, en başta etnik Çinlileri görüldü. Çinli iş dünyasının en zenginleri Singapur'a kaçarken, toplumsal çöküşe bir günah keçisi arayışıyla etnik-milliyetçilik hortladı ve ülkede kalan Çinli azınlık dalga dalga intikam cinayetleri ve mülklerine saldırılarla kuşatıldı.[9]

IMF/ABD Hazinesi'nin standart kriz nedeni açıklaması, çok fazla devlet müdahalesi ve devletle iş dünyası arasındaki yozlaşmış ilişkilerdi ("ahbap çavuş kapitalizmi"). Çözüm, daha fazla neoliberalleşmekti. Hazine ve IMF'nin bu doğrultuda hareket etmesi feci sonuçlar getirdi. Krizin nedeniyle ilgili diğer görüşse sorunun temelinde zapt edilemeyen spekülatif portföy yatırımlara yeterli düzenleyici denetim getirememenin ve finansal düzenlemeleri alelacele kaldırmanın yattığıydı. Bu görüşü destekleyen kanıtlar somuttur: Sermaye piyasalarını serbestleştirmemiş ülkeler (Singapur, Tayvan ve Çin) serbestleştirmiş ülkelere (Tayland, Endonezya, Malezya ve Filipinler) kıyasla krizden çok daha az etkilendi. Dahası, IMF'yi göz ardı edip sermayeye kısıtlamalar getiren tek ülke olan Malezya daha hızlı toparlandı.[10] Güney Kore de IMF'nin endüstriyel ve finansal yeniden yapılanma tavsiyesini benzer şekilde reddettikten sonra daha hızlı bir iyileşme sergiledi. IMF ve ABD Hazine'sinin neoliberalleşmede ısrar etmeyi neden sürdürdüğü görünüşte bir gizem. Kurbanlar, giderek artan bir şekilde, bir kumpastan bahsediyor:

> IMF Asya'daki ülkelerden önce piyasalarını sıcak kısa vadeli sermayeye açmalarını istedi. Ülkeler bunu yaptı ve para içeri aktı; ama girdiği hızla da çıktı. O zaman IMF faiz oranlarının yükseltilmesi gerektiğini, mali daralma gerektiğini söyledi ve derin bir resesyon başlatıldı. Varlık fiyatları tepetaklak oldu, IMF etkilenen ülkelerin varlıklarını ucuza gidecek bile olsa satmasında ısrar etti [...] Satışları idare edenler, sermayesini geri çekerek krizi başlatan finansal kurumların ta kendisiydi. Bu bankalar, işin başında parayı bu ülkelere yönlendirirken zaten büyük komisyonlar aldıkları gibi, zora giren şirketleri satma ya da bölme işinden de büyük komisyonlar kazandılar.[11]

Bu komplocu görüşün arkasında, New York merkezli koruma fonlarının belirsiz ve büyük ölçüde incelenmemiş rolü yatıyor. Soros ve diğer spekülatörler Avrupa hükümetlerinin Avrupa Döviz Kuru Mekanizması'nın çizdiği sınırlar içinde kalamayacağından yana bahis oynayarak onların zararından milyarlar kazanabiliyorsa, bankalardan aldıkları trilyonlarca dolarlık kaldıraçlı fonlarla silahlanmış koruma fonlarının da, Doğu ve Güney Doğu Asya hükümetlerine ve hatta kü-

resel kapitalizmin en başarılı şirketlerinden bazılarına –ufak bir sıkışıklık yaşadıklarında onları likiditeden yoksun bırakmak gibi bir hareketle– saldırı düzenlememeleri için bir neden yoktu. Bunun sonucunda Wall Street'e akan haraç muazzamdı ve ABD'de iç tasarruf oranlarının düşmekte olduğu bir zamanda hisse senedi fiyatlarını yükseltti. Üstüne üstlük bölgenin büyük kısmında iflaslar ilan edildikten sonra bir yabancı doğrudan yatırım dalgası, gelişmeye gayet elverişli şirketleri ya da (Daewoo örneğinde olduğu gibi) şirket parçalarını yok pahasına satın almak üzere tekrar buralara akabilirdi. Stiglitz komplocu görüşü reddeder ve "daha basit" bir açıklama önerir: IMF sadece "Batılı finans çevrelerinin çıkarlarını ve ideolojisini yansıtıyor"du.[12] Ama Stiglitz koruma fonlarının rolünü göz ardı ediyor ve neoliberalleşmenin bir yan ürünü olduğundan bu kadar sızlanarak bahsettiği artan toplumsal eşitsizliğin aslında en başından beri neoliberalleşmenin var olma nedeni olabileceğini hiç aklına getirmiyor.

Cephelerden Haberler

Meksika

Partido Revolucionario Institucional (PRI), 1929'dan Vincente Fox'un seçildiği 2000'e kadar tek başına iktidarda kaldı. Parti, devrimin temelini oluşturan işçi, köylü ve orta sınıfların karşıtlıkçı hareketlerini örgütleme, razı etme, satın alma ve gerekirse bastırmada usta çıkan bir korporatist devlet yarattı. PRI, esasen ithal ikâme ve ABD'yle güçlü bir ihracat ticaretine odaklanan bir ekonomik gelişme ve devlet eliyle modernleşme yolunu izledi. Ulaşım, enerji, kamu hizmetleri ve bazı temel sanayi dallarında (çelik vb) tekel durumunda ciddi bir devlet sektörü doğdu. Yabancı sermayenin *maquila* programıyla Meksika'ya girişi 1965'te başlamış, en başta ABD sermayesinin ucuz emekten faydalanıp ticari malların hareketleri üzerinde hiçbir tarife ya da kısıtlama engeliyle karşılamadan Meksika'nın sınır bölgesinde üretim yapmasını sağlamıştı. 1950 ve 60'larda yaşanan nispeten güçlü ekonomik kalkınmaya rağmen, büyümenin faydaları çok uzağa yayılmadı. Meksika iyi

bir gömülü liberalizm örneği sergilemedi; ama gayrimemnun gruplara (köylüler, işçiler, orta sınıflar) dönem dönem yapılan ödemeler gelirleri bir ölçüde yeniden dağıttı. Toplumsal eşitsizlikleri protesto eden öğrenci hareketinin 1968'de şiddetle bastırılması, PRI'nin meşruiyetini tehdit eden acı bir miras bıraktı. Ama sınıf kuvvetleri dengesi 1970'lerde değişmeye başladı. İş dünyası bağımsız konumunu güçlendirdi ve yabancı sermayeyle bağlantılarını derinleştirdi.

1970'lerdeki küresel kriz Meksika'yı kötü vurdu. PRI'nin yanıtı, batmakta olan özel işletmeleri devralarak kamu sektörünü genişletmek, işçi sınıfının isyanı tehdidini savmak için bunları birer istihdam kaynağı olarak elinde tutmak oldu. Devlet teşebbüslerinin ve çalışanlarının sayısı 1970 ile 1980 arasında iki kat arttı. Ama bu teşebbüsler para kaybediyordu ve finansmanları için devletin borç alması gerekti. Yatırım için bekleyen petrodolarlar içinde yüzen New York yatırım bankaları lütfetti. Meksika'nın petrol bulmasıyla, ülkeye borç vermek cazip hale geldi. 1972'de 6,8 milyar dolar olan dış borç, 1982'de 58 milyar dolara çıktı.[13]

Ardından, Volcker'ın yüksek faiz oranı politikası, ABD'de yaşanan ve Meksika mallarına talebin azalmasına neden olan resesyon ve petrol fiyatlarındaki ani düşüş geldi. Meksika devletinin gelirleri düştü ve borcu çevirmenin maliyeti fırladı. Ağustos 1982'de Meksika iflasını ilan etti. Zaten başlamış olan muazzam sermaye kaçışı peso'nun devalüe edileceği beklentisiyle hızlandı ve Başkan Portillo bir acil önlem olarak bankaları devletleştirdi.[14] İş dünyası seçkinleri ve bankacılar bu hareketi onaylamadı. Sadece birkaç ay sonra devlet başkanı seçilen De la Madrid siyasi bir tercihte bulunmak zorunda kaldı. İş dünyasından yana çıktı. Bunun kaçınılmaz olduğunu söyleyenler olabilir, ama bunu kaçınılmaz hale getiren PRI'nin siyasi iktidarı olmayabilir. De la Madrid reform yanlısıydı, PRI'nin geleneksel politikalarının tam olarak içinde değildi ve kapitalist sınıf ve yabancı çıkarlarıyla sıkı ilişkileri vardı. James Baker'ın Meksika'yı kurtarmak için bir araya getirdiği IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi'nden oluşan yeni ittifak De la Madrid üzerindeki baskıyı daha da artırdı. Bu ittifak sadece bütçe açıklarının azaltılmasında ısrar etmekle kalmıyordu; ilk kez, özelleştirme, finansal sistemin yabancı çıkarlarla daha uyumlu şekillerde yeniden

düzenlenmesi, iç piyasaların yabancı sermayeye açılması, gümrük tarifelerinin indirilmesi ve daha esnek emek piyasalarının inşa edilmesi gibi geniş neoliberal reformlar üzerinde de ısrar ediyorlardı. 1984 yılında Dünya Bankası tarihinde ilk kez bir ülkeye yapısal neoliberal reformlar karşılığında borç verdi. De la Madrid de GATT'a [Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması] katıldı ve bir kemer sıkma programı uyguladı, böylelikle Meksika'yı küresel ekonomiye açtı. Etkileri acı vericiydi:

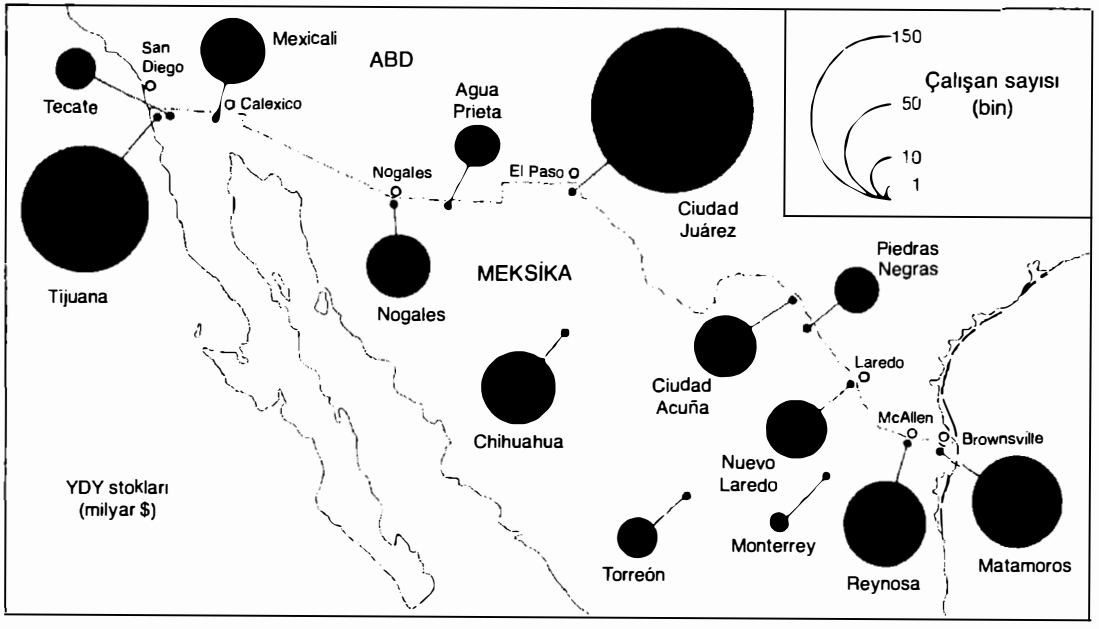
> 1983–1988 arasında Meksika'da kişi başı gelir yılda %5 düştü; işçilerin reel ücretleri %40 ila %50 arasında değer kaybetti; 1960'larda %3-4 arasında gezinen yıllık enflasyon 1976 sonrasında ellilere yükseldi ve birkaç yıl boyunca %100'ün üzerinde seyretti. [...] Aynı zamanda, hükümetin içinde olduğu mali sorunlardan ve ülkenin ana ekonomik modeline yeni bir yön verilmesinden dolayı kamu mallarına yapılan devlet harcamaları azaldı. Gıda yardımları nüfusun en yoksul kesimleriyle sınırlandı, kamu eğitiminde ve sağlıkta ya yerinde saydı ya da düştü.[15]

1985'te başkent México'da bunun anlamı şuydu: Kaynaklar "o kadar kıttı ki, başkentte kritik öneme sahip kentsel hizmetlere yapılan harcama ulaşımda yüzde 12, içme suyunda yüzde 25, sağlık hizmetlerinde yüzde 18, çöp toplama hizmetinde yüzde 26 oranında düştü."[16] Ardından gelen suç dalgası Latin Amerika'nın en sakin şehirlerinden biri olan México'yu on yıl içinde en tehlikeli şehirlerden biri haline getirdi. On yıl önce New York'a olanlar yeniden yaşanıyordu, ama pek çok açıdan daha yıkıcıydı. Çok sonraları México'nun suçla nasıl başa çıkılacağını öğretmesi için Giuliani'nin danışmanlık şirketiyle milyonlarca dolarlık bir sözleşme yapması da sembolik açıdan pek manidardır.

De la Madrid borç çıkmazından kurtulmanın bir yolunun kamu teşebbüslerini satıp, hasılayı kullanarak borcu azaltmak olduğunu gördü. Ama özelleştirme yolundaki ilk adımlar çekingen ve nispeten küçüktü. Özelleştirme, iş sözleşmelerinin toptan yeniden yapılandırılmasını gerektirdi ve bu da çatışmayı ateşledi. 1980'lerin sonlarında patlak veren şiddetli emek mücadelelerini en sonunda hükümet acımasızca bastırdı. Örgütlü emeğe saldırılar 1988'de görevi devralan Salinas'ın başkanlığında şiddetlendi. Bazı sendika liderleri yolsuzluktan hapse atıldı ve

yeni, daha itaatkâr liderler PRI'nin kontrolündeki kilit emek örgütlerine yerleştirildi. Birkaç sefer grevleri kırmak için askeri birlikler çağrıldı ve örgütlü emeğin bağımsız gücü, ki zaten pek fazla değildi, her dönemeçte daha da azaldı. Salinas özelleştirme sürecine hız ve resmiyet kazandırdı. ABD'de eğitim görmüştü ve ABD'de eğitim görmüş iktisatçılara danışıyordu.[17] Uyguladığı ekonomik gelişme programının dili neoliberal ortodoksiye yakın duruyordu.

Meksika'yı doğrudan yabancı yatırıma ve rekabete daha fazla açmak Salinas'ın reform programının kilit unsurlarından biri haline geldi. *Maquila* programı kuzey sınırı boyunca hızla yayılarak Meksika'nın sanayi ve istihdam yapısının temeli oldu (Şekil 4.3). ABD'yle müzakerelere başlayıp, başarıyla tamamladı ve sonunda NAFTA ortaya çıktı. Özelleştirme hızla ilerledi. 1988 ile 1994 yılları arasında devlet sektöründe istihdam yarıya düşürüldü. Devlete ait şirketlerin sayısı 1982'de 1100 iken, 2000'e gelindiğinde ancak 200'ü buluyordu.[18] Özelleştirme şartları, artan bir şekilde, yabancı mülkiyetini teşvik edecek şekilde ayarlandı. 1982'de apar topar devletleştirilen bankalar 1990'da yeniden özelleştirildi. NAFTA kurallarına uymak için Salinas'ın çiftçiliği ve tarımı da yabancı rekabete açması gerekiyordu. Çok uzun zaman boyunca PRI'yi destekleyen en önemli ayaklardan birini oluşturan köylü sınıfının güçlerine saldırmalıydı. Meksika Devrimi'nden kalma 1917 Anayasası yerli halkların yasal haklarını koruyor; toprağın kolektif mülkiyetini ve kullanımını mümkün kılan *ejido* sistemiyle bu hakları koruma altına alıyordu. 1991'de Salinas hükümeti *ejido* topraklarının özelleştirilmesine izin vermekle kalmayıp bunu teşvik de ederek bu toprakları yabancı mülkiyetine açan bir reform yasası geçirdi. Yerli gruplarda kolektif güvenliğin temelini *ejido* sağlıyordu; dolayısıyla hükümet aslında o güvenliği sürdürme sorumluluğundan sıyrılıyordu. Ardından ithalat engellerinin azaltılmasıyla bir darbe daha geldi; ABD'nin hem verimli hem de aynı zamanda yüksek oranda sübvanse edilen tarımsal işletmelerinden yapılan ithalatlar mısırın ve diğer ürünlerin fiyatını ancak Meksika'daki en verimli ve varlıklı çiftçilerin rekabet edebileceği bir noktaya düşürdü. Açlık sınırına dayanan pek çok köylü topraktan koparıldı ve sözde kayıt dışı olan ekonominin (örneğin sokak satıcıları) büyük bir hızla

Şekil 4.3 Meksika'daki belli başlı maquila sektörlerinde istihdam, 2000.
Kaynak: Dicken, *Global Shift*

büyüdüğü zaten aşırı kalabalık şehirlerdeki işsizler havuzuna eklendi. Bununla birlikte, *ejido* reformuna direnç yaygındı; 1994'te Chiapas'ta patlak veren Zapatista isyanını bazı köylü grupları da destekledi.[19]

1989'da Meksika kısmi borç affını, bilinen adıyla Brady Planı'nı imzalayarak IMF'nin neoliberalleşmeyi derinleştiren zehir hapını yuttu, ki bunu gönüllü yaptığı sonradan ortaya çıktı. Sonuç, 1995'teki "tekila krizi" oldu. Kıvılcımı çakan, 1982'de olduğu gibi, yine ABD Merkez Bankası'nın faiz oranlarını yükseltmesiydi. Bu yükseliş peso üzerinde spekülatif baskı yarattı ve Meksika parası devalüe oldu. Sorun Meksika'nın yabancı yatırımı teşvik etmek için dolara endeksli bonolar (*tesobonos*) çıkarmaya başlamasıydı; devalüasyondan sonra bu borçları ödeyecek kadar dolar toplayamadı. ABD Kongresi yardım etmeyi reddettiyse de Clinton yürütme yetkilerini kullanarak 47,5 milyar dolarlık bir kurtarma paketi hazırladı. ABD'nin Meksika'ya ihracat yapan sanayilerinde işten çıkarmalar yaşanmasından, yasadışı göçün artması olasılığından ve en çok da neoliberalleşmenin ve NAFTA anlaşmalarının meşruiyetini yitirmesinden korkuyordu. Devalüasyonun işe yarar yan etkilerinden biri, ABD sermayesinin ülkeye hücum edip her türden varlığı yok pahasına satın alabilecek olmasıydı. 1990'da özelleştirilen Meksika bankalarından sadece biri yabancı mülkiyetindeyken 2000'e gelindiğinde otuz bankanın yirmi dördü yabancı ellerdeydi. Yabancı sermaye sınıfının Meksika'dan haraç toplaması artık durdurulamaz hale gelmişti. Ama yabancı rekabet de sorun olmaya başladı. Çin daha da ucuzlayıp, düşük ücretli işçi çalıştırma peşindeki pek çok yabancı şirketin tercihi haline gelince, 2000 sonrasında Meksika önemli sayıda *maquila* işini kaybetti.[20]

Bütün bunların, özellikle de özelleştirmenin Meksika'da servet yoğunlaşmasına etkileri dikkat çekiciydi:

> 1994'te, *Forbes* dergisinin dünyanın en zengin insanları listesi, Meksika'nın ekonomik yeniden yapılanmasının yirmi dört milyarder ürettiğini ortaya çıkardı. Bunların en az on yedisi özelleştirme programına katılarak bankalar, çelik fabrikaları, şeker rafinerileri, oteller, restoranlar, kimya tesisleri ve bir telekomünikasyon şirketi satın almış; liman, paralı otoban, cep telefonu ve şehirler arası telefon hatları gibi ekonominin yeni özelleştirilen sektörlerindeki şirketlerin faaliyetleri için imtiyazlar elde etmişti.[21]

Meksika'nın en zengin adamı, Carlos Slim, *Forbes* listesinde yirmi dördüncü sıradaydı ve Meksika'nın en büyük yirmi beş şirketinden dördünü kontrol ediyordu. Yatırımları Meksika sınırlarının ötesine yayıldı ve hem bütün Latin Amerika'da hem ABD'de telekomünikasyon alanında başlıca oyunculardan biri haline geldi. Cep telefonu hizmetindeki stratejisi ün kazandı: Yüksek yoğunluklu ve paranın bol olduğu piyasaları ele geçirip tekeline al, düşük yoğunluklu ve paranın daha az olduğu piyasaları hizmetsiz bırak. 2005'e gelindiğinde Meksika milyarder sayısında dünyada dokuzuncu sıradaydı (Suudi Arabistan'ın önünde). Bunun adına sınıf iktidarının *yeniden kurulması* mı yoksa *baştan yaratılması* mı dememiz gerektiği tartışmalı bir konu. Sözün kısası, emeğe, köylüye ve halkın yaşam standardına saldırmak Meksika'da işe yaradı. Bütün zenginlik Meksika içinde ve ötesinde finansal ve yasal iktidar aygıtlarını arkasına almış küçük bir kodaman grubunun elinde birikirken, halkın durumu belirgin şekilde kötüleşti.

Arjantin'in Çöküşü

Arjantin askeri diktatörlük döneminden büyük bir borç içinde ve korporatist, otoriter, yozlaşmış bir yönetim sisteminde kapana kısılmış halde çıktı. Demokratikleşmenin kolay olmadığı görüldü; ama 1992'de Carlos Menem iktidara geldi. Bir Peroncu olmasına rağmen Menem işe ekonomiyi liberalleştirerek başladı; amacı kısmen ABD'nin gözüne girmek, ama aynı zamanda da Arjantin'in itibarını lekeleyen "kirli savaş" ile ilgili ortaya çıkanların ardından uluslararası camiada yeniden güven sağlamaktı. Menem ülkeyi yabancı ticarete ve sermaye akışına açtı, emek piyasalarına daha fazla esneklik getirdi, devlet mülkiyetindeki şirketleri ve sosyal güvenliği özelleştirdi, enflasyonu kontrol altına almak ve yabancı yatırımcılara güvenlik sağlamak için peso'yu dolara sabitledi. Seçkinler özelleştirmeden faydalanarak yeni servetler biriktirirken işsizlik arttı, ücretleri aşağı çekti. Ülkeye para aktı ve hızlı bir yükseliş yaşandı; 1992'de Meksika'dan taşan "tekila krizi"nde ise:

> Arjantin bankacılık sistemi mevduatlarının %18'ini haftalar içinde kaybetti. 1990'ın ikinci yarısından 1994'ün ikinci yarısına kadar yılda ortalama %8 büyümüş olan ekonomi, derin bir resesyona düştü. GSYH, 1994'ün son çeyreği ile 1996'nın ilk çeyreği arasında %7,6 daraldı [...] hükümetin sırtındaki faiz yükü 1994 ile 1996 arasında %50'den fazla arttı. Muazzam bir sermaye çıkışı ve döviz rezervlerinde muazzam bir düşüş yaşandı.[22]

İşsizlik yüzde 18'e fırladı. Peso'nun aşırı değerli olduğu açıkken sabit dolar güvencesi ısrarla sürdürülerek devalüasyon (Meksika'dakinin aksine) önlendi. Yabancı sermayenin gelmesiyle sağlanan kısa süreli bir iyileşme oldu, ta ki 1997-8 Asya ekonomik krizinin etkileri önce Rusya, sonra komşu ülke Brezilya'ya yayılana dek. Krizin etkilerinin yayılması ve ülke bütçesinin açık vermesine neden olan yüksek faiz oranları, Arjantin Pesosu'na dayanılmaz bir baskı yapıyordu. Yabancı ve yerli sermaye devalüasyon beklentisiyle kaçmaya başladı. 1995 ile Eylül 2001 arasında Arjantin'in borcu iki kattan fazla artarken döviz rezervleri hızla eridi. 2000'e gelindiğinde borcun faizi 9,5 milyar dolara yükselmişti. Doların sabit tutulmasını destekleyen ve enflasyon açısından yaratacağı sonuçlardan (Stiglitz'in değerlendirmesine göre Rusya ve Brezilya'da sonuçlar yıkıcı olmuştu) korkarak devalüasyona katı bir şekilde karşı duran IMF, 6 milyar dolarlık bir borçla (IMF tarihindeki ikinci en büyük borç) Arjantin'i kurtardı. Ama bu bile para çıkışını durduramadı. 2001'de Arjantin bankacılık sistemi mevduatlarının yüzde 17'sinden fazlasını (14,5 milyar dolar) kaybetti. Sadece 30 Kasım'da 2 milyar dolarlık kayıp yaşandı. IMF, Arjantin'in bütçe dengesinin iyileşmediği gerekçesiyle acil durum kredisi vermeyi reddetti. Arjantin borcunu ödeyemedi. Hükümet 1 Aralık itibarıyla bankadan çekilebilecek para miktarını haftada 250 dolarla sınırlandırdı ve 1.000 doların üstündeki bütün yabancı hesap işlemlerine düzenleyici önlemler getirdi. Takip eden ayaklanmalarda yirmi yedi kişi öldü, Devlet Başkanı de la Rua ve ekonomi politikasının mimarı Domingo Carvallo istifa etti. 6 Ocak 2002'de yeni başkan Duhalde sabit dolar uygulamasını terk etti ve peso'yu devalüe etti. Ama aynı zamanda 3.000 doların üzerindeki bütün tasarruf hesaplarını da dondurmaya ve nihayetinde dolar mevduatlarını doğrudan peso mevduatına çevirerek tasarrufları eski değerinin yaklaşık üçte biri değerine indirmeye

karar verdi. 16 milyar dolarlık bir satın alma gücü tasarruf sahiplerinden bankalara ve bankalar vasıtasıyla politik-ekonomik bir seçkinler grubuna aktarılmıştı. Toplumsal huzursuzluk açısından sonuçlar çarpıcı ve geniş ölçüde etkiliydi. İşsizlik hızla yükseldi, gelirler düştü. Çalışmayan fabrikalar militan işçilerce işgal edilip çalıştırılmaya başladı, hayatı sürdürmenin daha iyi, kolektif yollarını arayan mahalle dayanışma komiteleri kuruldu, *piquetoros* (sokak barikatçıları) ulaşım ağlarını tıkadı ve kilit öneme sahip siyasi talepler etrafında toplandı.[23]

Duhalde'nin ardından gelen çiçeği burnunda popülist başkan Kirchner, bankalara, yabancı yatırımcılara ve IMF'ye hiç iyi gözle bakmayan kamuoyu karşısında IMF'ye haddini bildirmek ve 88 milyar dolar borca batmışken, öfkeli alacaklılara başlangıç olarak bir dolara karşılık 25 sent ödemeyi teklif etmek dışında bir şey yapamadı.[24] İlginçtir, Kirchner'in ekonomi takımı içinde ABD'de eğitim almış tek bir kişi bile yoktur. Kendi ülkesinde eğitim almış bu insanlar, dış borcu ödemeyi önemli görmekle birlikte ödemenin Arjantin'de yaşam standartlarını yerle bir etmesi gerekmediği şeklindeki "heterodoks" görüşü benimsiyor. İyileşme işaretlerini 2004'te, özellikle de devalüasyonun fayda sağladığı imalat sanayinde gören Arjantin için büyük sorun, Brezilya'yla rekabetin ve Arjantin yakın gelecekte Dünya Ticaret Örgütü kurallarına riayet ederek piyasalarına açık erişim sağladığında Çin'le yaşayacağı yoğun rekabetin üstesinden gelmektir.

Arjantin'in bu inişli çıkışlı neoliberalleşme deneyimi öyküsü, neoliberal teoriyle pratiğin birbirinden ne kadar kopuk olduğunu çok iyi gösteriyor. Neoliberal bir kurum olan Ludwig von Mises Enstitüsü'nün bir üyesinin işaret ettiği gibi, Arjantin'de meydana gelen "ağır deflasyon"un Arjantinli kurbanları haklı olarak bunu "siyasi seçkinlerin banka soygunu" olarak yorumladılar.[25] Ya da Veltmeyer ve Petras'ın nitelemeyi tercih ettiği gibi, bütün olup bitenler, "ekonominin talan edilmesi, çok büyük eşitsizliklerin gelişmesi, ekonomik durgunluğun ardından gelen derin ve uzun süreli buhran ve Arjantin tarihindeki en büyük servet yoğunlaşması sonucunda halkın muazzam yoksullaşması: yeni bir emperyalizm," kokuyordu.[26]

Güney Kore

Güney Kore 1950-53 savaşından ekonomik ve coğrafi konumu tehlikede bir ülke olarak çıktı. Ekonomik toparlanmanın başladığı tarih olarak genellikle General Park Chung Hee'yi iktidara getiren 1961 askeri darbesi gösterilir. Kişi başı gelir 1960'ta 100 doların altındaydı, ama şimdi 12.000 doların üstünde. Bu hayret verici ekonomik performans çoğu zaman kalkınmacı bir devletin neler yapabileceğinin mükemmel örneği olarak anılır. Gelgelelim, Güney Kore, iki jeopolitik avantaja sahipti. İlk olarak, ABD ön cephedeki bu ülkeyi özellikle Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında askeri ve ekonomik açıdan desteklemeye hazırdı. Bunun kadar aşikâr olmayan diğer avantaj ise Japonya'yla arasındaki eski sömürge ilişkisinin, Japon ekonomisine ve askeri teşkilat stratejilerine aşinalıktan tutun da (Park, Japon harp okulunda eğitim almıştı), yabancı piyasalara nüfuz etmede Japonlardan fiili yardım almaya kadar sağladığı türlü faydalardı.

1960'ta Kore esas itibarıyla hâlâ bir tarım ülkesiydi. Park'ın diktatörlüğünde devlet sanayileşmeye başladı. Kapitalist sınıf zayıftı ama kesinlikle önemsiz değildi. Önde gelen iş dünyası liderlerini önce yolsuzluktan tutuklayan Park, daha sonra onlarla bir uzlaşmaya vardı. Devlet bürokrasisinde reformlar yaptı, başarılı olan Japon modelinin izinden giderek bir ekonomik planlama bakanlığı kurdu ve kredi tahsisini kontrol edebilmek için bankaları devletleştirdi. Sonra da bu süreçte zenginleşmeye davet edilen sanayici kapitalistlerden oluşan yeni doğmuş bir grubun girişim şevkine ve yatırım stratejilerine güvendi.[27] 1960'ların başlarında sanayiciler ihracata yöneldiler, zira Japonya kısmen imal edilmiş ürünlerini ABD pazarına yeniden ihraç etmek için bu sanayicileri bir kıyı ötesi platform olarak kullanmayı giderek artırmıştı. Japonlarla ortak girişimler gelişti. Koreliler, yabancı pazarların teknoloji ve deneyimini kazanmada Japonlardan faydalandılar. Kore devleti iç tasarrufları devreye sokarak, başarılı işletmeleri ödüllendirerek ve krediye kolay erişim, vergi avantajları, girdi tedariki, işgücünün kontrolü ve yabancı pazarlara (özellikle ABD'ye) erişim sağlanması konularında verdiği destekle bu işletme-

lerin birleşip *chaebol*'lara (Hyundai, Daewoo ve Samsung gibi büyük entegre şirketlere) dönüşmesini teşvik ederek ihracata dayalı stratejiyi destekledi. Bir ağır sanayi kalkınma stratejisinin (ki bu strateji çelik, gemi yapımı, petrokimya ürünleri, elektronik, araba ve makine aksamlarına odaklanıyordu) desteğiyle bazı *chaebol*'lar odaklandıkları alanları değiştirdiler ve 1970'lerin ortalarından itibaren bu sanayi kollarında küresel oyuncular haline geldiler. Aynı zamanda, gittikçe zenginleşen bir yerli kapitalist sınıfın güç odağı oldular. Büyüklükleri ve kaynakları arttıkça (1980'lerin ortalarında yurtiçi hasılanın üçte biri *chaebol*'lardan geliyordu), *chaebol*'larla devlet arasındaki ilişki değişti. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde "devletin etkili düzenleme aygıtının kararlı bir şekilde parçalanmasını savunan başarılı bir kampanya başlatmaya yetecek kadar güç ve nüfuz sahibi" olmuşlardı. Uluslararası ticaretteki sağlam konumları ve krediye bağımsız erişimleri sayesinde artık devlete bağımlı olmayan kapitalist sınıf, kendi tanımladığı bir neoliberalleşme türünü desteklemeye başladı.[28]

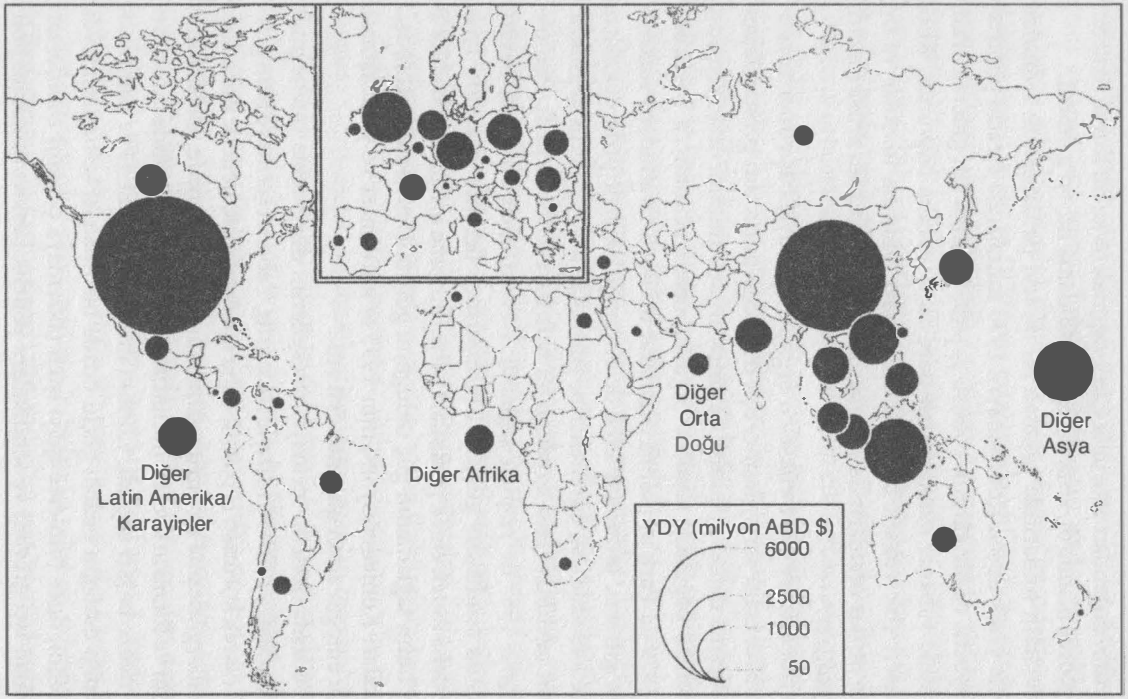
Bu neoliberalleşme türü, düzenleyici denetimleri kaldırıp kendi ayrıcalıklarını ise korumaya dayanıyordu. Bankalar pratikte özelleştirilmişti. *Chaebol* liderleriyle devleti sıkı sıkıya bağlayan yakın ve çoğu zaman yozlaşmış güç ilişkilerini kırmanın çok zor olduğu ortaya çıktı; Kore bankaları kredi verirken yatırımın sağlamlığı kadar siyasi iltimasları da gözetti. Aynı zamanda Kore işletmeleri fazla sermayeyi yurtdışına özgürce yatırabilmek için ticaret ilişkilerinin ve sermaye akışlarının özgürleştirilmesine de ihtiyaç duyuyordu (bu da 1986 Uruguay Görüşmeleri vasıtasıyla dışarıdan dayatılan bir şeydi)(Şekil 4.4). Kore sermayesi daha ucuz ve daha itaatkâr bir işgücüyle yurtdışı üretim seçeneklerini araştırmaya başladı. Alçaltıcı çalışma pratiklerinin ihracı, Kore'nin Latin Amerika, Güney Afrika ve hatta Doğu ve Güney Doğu Asya'nın büyük kısmına uzanan taşeronluk ağları vasıtasıyla, işte böyle başladı. 1995'te Japon Yeni'nin yeniden değer kazanmasının ardından Japonya kıyı ötesi üretimi Tayland, Endonezya ve Malezya'daki daha düşük maliyetli yerlere taşıdı. Bu, Çin'in dünya pazarına girişiyle bir araya geldiğinde, bölge içi rekabeti şiddetlendirdi. Başlangıçta Çin katma değeri düşük üretim sektörlerinde (örneğin

tekstil) Güney Kore'ye (ve bölgedeki diğer ülkelere) meydan okurken, katma değer zincirinde hızla yükseldi. Güney Kore'nin yanıtı, epeyce bir üretimi doğrudan yatırımla Çin'e taşımak oldu; bu Koreli şirketlere iyi gelmiş olabilirdi, ama ülkedeki istihdama hiç iyi gelmedi.

1980'lerin sonlarında yaşanan bir ihracat patlamasının ardından rekabete yenik düşen Kore sanayisi 1990 sonrasında ihracat pazarlarını kaybetti ve bir kârlılık çöküşü yaşadı. *Chaebol*'lar, giderek artan bir şekilde yabancı bankalardan borç alma yoluna başvurdu. Kore işletmeleri çok yüksek bir borç-özsermaye oranına ulaştılar ve bu yüzden de faiz oranlarında yaşanacak herhangi bir hızlı artışa duyarlı hale geldiler.[29]

İçeride Güney Kore yükselen örgütlü işgücüyle baş etmek zorundaydı. Muazzam sanayileşme, eşit derecede muazzam proleterleşme ve kentleşme demekti; bunlar da emek örgütlenmesini destekliyordu. İlk yıllarda bağımsız sendika örgütlenmeleri acımasızca bastırıldı. Ama 1979'da Park'ın (kendi istihbarat müdürü tarafından) suikasta kurban gitmesi, ardından 1980'de Kwangju'da sivil protestocuların vahşice katledilmesi, öğrencilerin, yurttaşların ve işçilerin demokratikleşme talebini ortaya koyduğu bir halk hareketini ateşledi. Demokratikleşme 1987'de resmen sağlandı. Devam eden hükümet baskısı karşısında sendikalar güçlerini birleştirince ücretler yükseldi. İşverenler daha esnek emek piyasaları istiyordu, ama art arda gelen hükümetler bunu sağlamanın güç olduğunu gördü. Demokratik Kore İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun 1995'te kurulması ve yasallaşması, örgütlü emeğin artan gücünü teyit etti.[30]

1990'larda devletin sermaye hareketlerini düzenleme yeteneğinde yaşanan düşüş, 1997-98 kriziyle iyice arttı. Yabancı sermaye hem geleneksel olarak korunan iç pazara daha kolay girmek, hem de daha fazla finansal özgürleşme için uzun zamandır uğraş veriyordu. Uluslararası ticaretin ve finansın evrilen mimarisi, 1990'ların başlarında bu cephede bir nebze başarı sağladı. Clinton'ın Kore'nin OECD'ye katılmasına verdiği desteğin bedeli, güçlü dozda bir finansal serbestleşmeydi. Gelgelelim, önce (binlerce işçiyi işten çıkarmaya çalışan) *chaebol*'ları hedef alan işçi grevleri ve sendikalara yönelik baskıcı hükümet poli-

Şekil 4.4 Güney Kore yurtdışında: yabancı doğrudan yatırım, 2000
Kaynak: Dicken, *Global Shift*

tikalarına karşı protestolar geldi, ardından kriz patladı. Mart 1997'de hükümet, emek ilişkilerine çok daha yüksek düzeyde bir esneklik getiren yeni bir iş kanunu çıkardı ve böylelikle işten çıkarmaları üstü örtülü bir şekilde onayladı.[31] Bununla birlikte, pek çok *chaebol*'un giderek daha fazla şüpheci hale gelen yabancı bankalara ve geri dönmeyen kredilerin çoğunlukta olduğu ulusal bankalara yüklü borçları vardı. Hükümetin öyle zayıf bir döviz rezerv pozisyonu vardı ki hiçbir şey yapamadı. Birkaç *chaebol*, örneğin Hansin and Hambo Steel, 1997'nin ikinci yarısında döviz krizi vurmadan önce iflasını ilan etti. Kriz patladığında yabancı bankalar desteğini çekerek daha pek çok *chaebol*'u ve ülkeyi iflasın eşiğine getirdi.[32]

ABD mali destek sunmak için bir neden görmedi (Soğuk Savaş bitmişti); onun yerine, kendi kârlılığıyla ilgili nedenlerden dolayı uzun zamandır finansal özgürleşmeye gidilmesini isteyen Wall Street'in emirlerini uyguladı. Stiglitz, ABD'nin ulusal çıkarlarının Wall Street'in finansal kazancı uğruna feda edildiğini fark etti.[33] Asya krizi patlak verdiğinde IMF Güney Kore'yi faiz oranlarını yükselterek parasını savunmaya teşvik etti ve bunu yapan Kore iyiden iyiye resesyona gömüldü. Borç-özsermaye oranı yüksek pek çok şirket iflasa sürüklendi. Hemen ardından, yüksek işsizlik, ücretlerde düşüş ve daha da fazla *chaebol* iflası geldi (Daewoo battı, Hyundai iflasa çok yaklaştı). Hükümet, IMF ve ABD'ye başvurdu. 55 milyar dolarlık bir kurtarma paketi karşılığında finansal hizmetleri yabancı mülkiyetine açmayı ve yabancı şirketlerin serbestçe faaliyet göstermesini kabul etti. Kurtarmanın koşulları tatmin edici değildi ve on gün sonra, muhtemel temerrüt karşısında, ek bir anlaşmayla bir darbe daha aldı: Alacaklı bankalar gelecek yıllara ait gelirlerden öncelikli ödeme güvencesi karşılığında (New York çözümünün farklı tonları) Kore'nin borcunu erteledi (bir "*bail in*" uygulaması). Bunun sonucunda "Koreliler genele yayılan büyüklü küçüklü şirket iflaslarına ve ulusal geliri yüzde yedi düşürerek işsizlik oranının yaklaşık yüzde ona çıkmasına, ortalama işçi maaşının yüzde on düşmesine neden olan bir resesyona maruz kaldı."[34] Bundan çıkarılabilecek iki ders var. Birincisi, "Koreliler ülkeleri finansal yıkımın eşiğindeyken ABD'nin kendi kısıtlı çıkar-

larını korumayı seçtiğini, olabilecek en zor yoldan öğrendi"; ikincisi, ABD çıkarlarını artık bütünüyle Wall Street ve finans sermayesinin görüş açısından tanımlıyordu.[35] Aslında 1970'lerin ortalarında bankacıların New York'a yaptığı şeyin aynısını, Wall Street-Hazine-IMF ittifakı Güney Kore'ye yapmıştı. Bunun ardından Kore ekonomisinde (kısmen IMF'nin yeniden yapılandırma tavsiyesinin göz ardı edilmesine ve çok daha az kavgacı bir işgücüne bağlı olarak) yaşanan canlanma önce ve en çok Wall Street kasalarına giren haraç akışını ve dolayısıyla ABD'deki yoğunlaşmış seçkinler sınıfı iktidarını büyüttü. Yurtdışından gelen ve nezaketsiz bir şekilde "akbaba sermaye" adı verilen şeyin yarattığı bir satın alma ve birleşme dalgasına binip içeri giren yabancı sermayeyle birlikte *chaebol*'ların gücü ya dağıldı ya da yeniden yapılandı. Güney Kore sermayesi devletle ve küresel pazarla ilişkilerini dönüştürürken, içerideki sınıf yapısı da değişiyor. Ama veriler kriz sırasında ve sonrasında gelir eşitsizliği ve yoksullaşmanın arttığını gösteriyor. İşgücünün geçicileştirilip "esnekleştirilme"si (ki bilhassa kadınlara zarar veriyor), ayrıca bunu desteklemek için emek ve toplum hareketlerinin devlet tarafından bir tur daha bastırılması, kıt kanaat geçinen kesimlere karşı yenilenmiş bir sınıf saldırısının işaretini veriyor ki bunun da ülke içinde ve dışında sınıf iktidarının birikimi açısından alışıldık sonuçlar doğuracağını görmek hiç zor değil.

İsveç

Batı dünyasının hiçbir yerinde sermaye gücü 1970'lerde İsveç'te karşılaştığı kadar büyük bir demokratik tehditle karşılaşmamıştır muhtemelen. 1930'lardan beri Sosyal Demokratların yönettiği İsveç'in sınıf kuvvetleri dengesi –sözleşme koşulları, sosyal haklar, ücretler ve benzeri konularda doğrudan İsveç kapitalist sınıfıyla toplu pazarlık yapan– güçlü, merkezileşmiş bir işçi sendikası yapısı etrafında sağlanıyordu. Siyasi açıdan bakıldığında İsveç, özenle hazırlanmış refah hizmetleri vasıtasıyla eşitsizliği ve yoksulluğu kısmen azaltan, artan oranlı vergilendirme uygulayan yeniden dağıtımcı sosyalizm idealleri etrafında örgütlenmiş bir refah devletiydi. Kapitalist sınıf küçük ama

son derece güçlüydü. Diğer sosyal demokrat ve dirijist devletlerden farklı olarak İsveç ekonominin hâkim tepelerini (ulaşım ve kamu hizmeti kuruluşları hariç) devletleştirmekten kaçınmıştı. Çok sayıda küçük işletme de vardı ama üretim araçlarının orantısız bir kısmı birkaç ailenin elindeydi.

1960 sonlarında hemen hemen bütün gelişmiş kapitalist toplumlarda olduğu gibi İsveç'te de işçi grevleri filizlendi ve sermayenin gücünü frenleyip, emeğin gücünün işyerlerinin içine kadar uzanmasını sağlayan bir düzenleyici reform dalgası başladı. Kapitalist sınıfı en çok tehdit eden öneri, Rehn-Meidner planıydı. Şirket kârlarından alınacak yüzde 20'lik bir vergi tekrar şirketlere yatırılmak üzere sendikalar tarafından kontrol edilen ücretli fonlarına akacaktı. Sonuç, özel mülkiyetin önemini adım adım azaltıp, işçi temsilcilerince idare edilen kolektif mülkiyete doğru ilerlemek olacaktı. Bu, "özel mülkiyetin kutsallığına karşı bir cephe taarruzu" anlamına geliyordu. Satın almanın ne kadar cömertçe koşullarla yapıldığı önemsizdi, ayrı bir sınıf olan kapitalist sınıf kademeli olarak imha edilmekle tehdit ediliyordu. O da kendine yakışan yanıtı verdi.[36]

1970'lerin ortalarından itibaren İsveç İşverenler Federasyonu (şüphesiz ABD'deki denklerine öykünerek) üye sayısını artırıp, muazzam bir para topladı ve aşırı düzenlemeye karşı çıkan, ekonominin daha fazla özgürleştirilmesini, vergi yükünün azaltılmasını, aşırıya kaçan refah devleti taahhütlerinin geri alınmasını –zira Federasyon'a göre bunlar ekonomik durgunluğa neden oluyordu– savunan bir propaganda kampanyası başlattı. Ama 1930'lardan beri Sosyal Demokratlar'da olan iktidara 1976'da ilk kez merkez sağ bir Muhafazakâr Parti geldiğinde, işverenlerin tekliflerini eyleme dökemedi. İşçi sendikaları çok güçlüydü ve halk ikna olmamıştı. Ücret müzakerelerinde işbirliğine gitmeme ve lokavtlar yoluyla işçi sendikalarıyla doğrudan çatışmanın da işe yaramadığı anlaşılınca, işverenler korporatist devletin kurumsal düzenlemeleriyle karşı karşıya gelmektense, bunların altını oymaya yöneldi. 1983'te genel pazarlıklara katılmayı reddettiler. Bundan böyle ücret ve sosyal hak müzakereleri şirket bazında yapılacaktı. Tek bir sendikayı ikna ettiler ve emeğin kolektif gücü çok ciddi hasar aldı.

Ama bütün bunlar arasında en etkili olan, işverenlerin yürüttüğü propaganda kampanyasıydı. Ekonomi Nobeli üzerinde sahip oldukları kontrolü, neoliberalizmin İsveç ekonomisindeki yerini sağlamlaştırmada kullandılar. Entelektüellerin ve meslek sahiplerinin İsveç devletinin baskıcı evrenselciliği ve yüksek vergi politikalarıyla ilgili uzun zamandır devam eden yakınmaları, özgürlükleri ve bireysel hürriyetleri yücelten bir retorik dalgasıyla aralıksız beslendi. Bu tartışmalar bütün medyada yankılandı ve halkın zihninde artan bir geçerlilik kazandı. En önemlisi, işverenlerin kurduğu beyin takımı –Center for Business and Policy Studies (SNS)– ekonomik yapıları ve olasılıkları konu alan, ekonomik durgunluğun temel nedeninin refah devleti olduğunu politik seçkinlere ve halka "bilimsel olarak" tekrar tekrar kanıtlayan ciddi miktarda araştırmaya mali kaynak sağladı (tıpkı ABD'deki NBER gibi).[37]

Neoliberalizme asıl yöneliş 1991'de Muhafazakâr bir hükümetin seçilmesiyle geldi. Ekonomik durgunluktan çıkmanın yollarını bulmaları yönünde giderek artan bir baskı altında kalan Sosyal Demokratlar yolu zaten kısmen hazırlamıştı. Neoliberal gündemin kimi parçalarını kısmen uygulamaları, SNS'in ikna edici analizlerinin kabul edildiği anlamına geliyordu. Fikir üretemeyen artık sağ değil, soldu. Kârları artırmak ve yatırımı teşvik etmek için sendikaları ücret kısıtlamaları uygulamaya ikna ettiler. Bankacılıktaki düzenleyici önlemlerin sınırlanması (kredi tahsisi ve konut piyasasında klasik bir spekülatif balon yarattı), en zenginlere (yine güya yatırımı teşvik etmek için) vergi indirimleri getirilmesi 1980'lerin sonlarında zaten hallolmuştu. Merkez Bankası (her zaman Muhafazakârdı), eskiden tam istihdam sağlamak olan misyonunu sonunda enflasyonla mücadele etmek olarak değiştirdi. 1991'de petrol fiyatlarının yükselmesinin ardından varlık fiyatlarındaki spekülatif balonun patlaması, sermayenin kaçmasına ve İsveç hükümetine pahalıya mal olan iç iflaslara yol açtı. Ani düşüşün suçu içgüdüsel olarak refah devletinin verimsizliğine atıldı ve iktidara gelen Muhafazakâr hükümet, İsveç Ticaret Odası'nın refah devletini toptan özelleştirme planını sempatiyle dinledi.

Blyth, önerilen çarelerin koşullara hiç mi hiç uymadığı değerlendirmesini yapar. Ona göre sorun, "idrak kilitlenmesi"ydi – neoliberal ortodoksinin tayin ettiğinden başka bir çözüm politikası düşünememekti. "Bu yeni fikirleri gündeme sokan ve nihayetinde İsveç liberalizminin dönüşümüne yol açan şey bir yandan, kadroların ve fikirlerin bu homojenliği, diğer yandan bu homojenlikle iş dünyasının siyasallaşmasının üst üste gelmesiydi." Doğal sonuç, iki yıl içinde üretimi azaltıp işsizlik oranlarını ikiye katlayan ciddi bir buhrandı. Hükümet halkın güvenini kaybedince neoliberal reformları sürdürmenin başka bir yolunu bulmak gerekti. Cevap, "iş dünyasının ve Muhafazakârların, kendilerinin yurtiçi reformla yapamadıklarını AB'nin ekonomi fikirleri ve kurumlarının uluslararası uyum yoluyla başarmasına izin verme girişimi olarak görülebilecek" bir hamleyle Avrupa Birliği'ne katılmaktı. 1993-94'te AB'ye katılmak İsveç devletini işsizlikle mücadele ederken ve sosyal ücreti geliştirirken elinde tuttuğu araçların pek çoğundan mahrum bıraktı.[38] Sonuçta, 1994'te Sosyal Demokratlar tekrar iktidara geldiğinde bile, neoliberal programı oluşturan "makroekonomik politikanın köşe taşları açığın azaltılması, enflasyon kontrolü ve denk bütçe oldu; tam istihdam ve gelirin eşit bir paylaşımı değil."[39] Emekli aylıklarının ve refah hizmetlerinin özelleştirilmesi kaçınılmaz kabul edildi. Blyth bunu bir "patika bağımlılığı" vakası olarak yorumluyor: Hegemonik fikirlerden beslenen belirli bir karar verme mantığı sürekli üstün geliyor. Gömülü liberalizm yıpranmıştı ama kesinlikle parçalanmış değildi. Halk sahip olduğu refah yapılarına hâlâ yaygın şekilde bağlıydı. Eşitsizlik şüphesiz arttı ama ABD ya da Birleşik Krallık'ta görülen düzeylere hiç çıkmadı. Yoksulluk düzeyleri düşük, sosyal hizmet düzeyleri yüksek kaldı. İsveç, "sınırlandırılmış neoliberalleşme" denebilecek şeye bir örnektir ve genel olarak üstün durumdaki sosyal koşullar bu gerçeği yansıtmaktadır.

Kuvvetler ve Akışlar

Burada bir araya toplanan kanıtlar, eşitsiz gelişmenin, örneğin ABD gibi hegemonik bir dış gücün dayatması olduğu kadar, çeşitlenmenin, yeniliklerin ve ulusal, bölgesel, hatta bazı örneklerde metropol yönetişim modelleri arasındaki (bazen tekelci) rekabetin de sonucu olduğunu gösteriyor. Daha ince bir analiz, belirli örneklerde neoliberalleşme derecesine etki eden çok çeşitli etmenler bulunduğunu gösteriyor. İş başındaki kuvvetlerle ilgili en geleneksel analizler, küresel pazardaki rekabetçi konumu iyileştirmek için devlet aygıtı reformuna daha pragmatik bir yaklaşım (Fransa ve Çin'de olduğu gibi), neoliberal fikirlerin gücü (Britanya ve Şili'de bilhassa güçlü olduğuna inanılıyor) ve çeşitli finansal krizlere yanıt verme ihtiyacının (Meksika ve Güney Kore'de yaşandığı gibi) bir birleşimi üzerinde yoğunlaşıyor. Bunların hepsi öyle ya da böyle bir öneme sahip, ama iş başında olabilecek sınıf kuvvetlerinin hiç incelenmemiş olması çok şaşırtıcı. Örneğin fikirlerin ve ideolojilerin üretiminde iş dünyası seçkinlerinin ve finansal çıkar gruplarının –beyin takımlarına yatırımlar yaparak, teknokratları eğiterek ve medyayı yöneterek– muazzam müdahalelerde bulunduğunu gösteren çok kuvvetli kanıtlar bulunmasına rağmen, hâkim fikirlerin hâkim sınıfların fikirleri olabileceği ihtimali dikkate bile alınmıyor. Finansal krizlerin sermeye grevleri, sermaye kaçışı veya finansal spekülasyondan kaynaklanıyor ya da mülksüzleştirme yoluyla birikimi kolaylaştırmak için kasten planlanıyor olabileceği ihtimali, şu ya da bu para birimine karşı koordine spekülatif saldırılar yapıldığına dair sayısız şüphe uyandırıcı işaret olmasına rağmen, fazlasıyla komplocu olduğu söylenerek eleniyor. Öyle görünüyor ki, karmaşık ve coğrafi açıdan eşitsiz neoliberalleşme yollarını yorumlamak için biraz daha geniş bir çerçeveye ihtiyacımız var.

Bağlamsal koşullara ve kurumsal düzenlemelere biraz bakmak gerekiyor; çünkü bunlar Singapur, Mozambik, İsveç ve Britanya gibi ülkelerde çok büyük farklılıklar gösteriyor ve neoliberalizme geçişin kolaylığı da bu farklılıklara göre değişiyor. Güney Afrika örneği özellikle rahatsız edici. Irkçı *apartheid* rejiminin çöküşünden bütün o umutlarla çıkan ve küresel ekonomiyle yeniden bütünleşmeye can atan ül-

kenin IMF ve Dünya bankası tarafından neoliberal çizgiyi kucaklamaya kısmen ikna edilip, kısmen zorlanmasının önceden kestirilebilir sonucu, ekonomik *apartheid*'ın kendinden önceki ırksal *apartheid*'la geniş ölçüde örtüşmesi oldu.[40] Bir devlet içindeki sınıf kuvvetleri iç dengesinin zaman içinde değişmesi de çok önemli bir etken. Örgütlü emek mevcudiyetini güçlü bir şekilde sürdürmeyi ya da güçlü bir mevcudiyet elde etmeyi (Güney Kore örneğinde olduğu gibi) başardığı ölçüde neoliberalleşme de o kadar güçlü, hatta bazı örneklerde aşılmaz engellerle karşılaşıyor. Örgütlü emek güçlerini zayıflatmak (Britanya ve ABD'de olduğu gibi), onların etrafından dolanmak (İsveç'te olduğu gibi) veya şiddet kullanarak onları yok etmek (Şili'de olduğu gibi) neoliberalleşmenin zorunlu önkoşulu. Üstüne üstlük neoliberalleşme, işletme ve şirketlerin sahip olduğu gücün, otonominin, birliğin ve bir sınıf olarak devlet iktidarı üzerinde baskı kurma yeteneğinin artmasına (ABD ve İsveç'te olduğu gibi) bel bağlıyor. Bu yeteneği harekete geçirmenin en kolay yolu ya doğrudan finansal kurumlarını, piyasa davranışlarını, sermaye grevlerini veya sermaye kaçışını kullanmak; ya dolaylı yoldan giderek seçimleri etkilemek, lobicilik, rüşvet ve yolsuzluktan faydalanmak; ya da daha da saman altından, ekonomi alanındaki fikirlerin gücüne hükmetmektir. Halk arasında neoliberalizmin sağduyuya dayalı anlayışlarla ne ölçüde bütünleştiği, toplumsal dayanışmaların gücüne ve kolektif sosyal sorumluluk ve hizmet geleneklerinin önemine duyulan inancın kuvvetine bağlı olarak büyük farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla, halkın sağduyusunu kuvvetlendiren kültürel ve siyasi gelenekler, diğer toplumsallık biçimlerine karşılık bireysel özgürlük ideallerinin ve serbest piyasa çözümlerinin gördüğü siyasi kabulün derecesini farklılaştırmada rol oynamaktadır.

Ama neoliberalleşmenin belki de en ilginç özelliği, iç dinamiklerle dış kuvvetlerin karmaşık etkileşiminden doğar. Bazı örneklerde dış kuvvetlerin egemenliği az çok teşhis edilebilirken, çoğu örnekte ilişkiler çok daha girifttir. Neticede, Şili'de darbe yapmak için ABD'nin yardımını isteyen de, ABD eğitimli teknokratların tavsiyesiyle olsa da neoliberal yapılandırmayı bir ilerleme yolu olarak kabul eden de üst sınıflardı. İsveç'te zora düşmüş olan neoliberal gündeme kilitlenmek

için Avrupa'yla entegrasyonu isteyenler işverenlerdi. Hatta IMF'nin en acımasız yeniden yapılandırma programlarının bile içeriden birilerinden bir parça destek olmadan ilerlemesi çok uzak bir ihtimal. Bazen, IMF'nin tek yaptığı, içerideki sınıf kuvvelerinin zaten istediği bir şeyi yapmanın sorumluluğunu üstlenmekmiş gibi görünüyor. Ayrıca ABD Hazinesi-Wall Street-IMF bloğunun zaman zaman iddia edildiği gibi mutlak güce sahip olmadığını gösteren, IMF tavsiyelerinin reddedildiği yeterli sayıda örnek var. Ne zaman ki içerideki iktidar yapısı boş bir kabuğa indirgeniyor ve çöküşlerden (eski Sovyetler Birliği ve orta Avrupa'da olduğu gibi), iç savaşlardan (Mozambik, Senegal ve Nikaragua'da olduğu gibi) ya da yozlaştırıcı bir zafiyetten (Filipinler'de olduğu gibi) dolayı kurumsal düzenlemelerde tam bir kaos yaşanıyor, o zaman görüyoruz ki dış güçler neoliberal yeniden yapılanmaları özgürce tertip ediyor. Bu örneklerde başarı oranlarının genellikle düşük olmasının nedeni de neoliberalizmin güçlü bir devlet, güçlü bir piyasa ve güçlü adli kurumlar olmadan işleyememesidir.

Hiç şüphesiz, bütün devletlerin omuzlarına binen, "iyi iş iklimi" yaratarak coğrafi açıdan hareketli sermayeyi kendine çekip tutma yükünün, özellikle (Fransa gibi) gelişmiş kapitalist ülkelerde, üzerine düşen rolü oynadığı da oldu. Burada tuhaf olan, neoliberalleşme ile iyi iş ikliminin, tıpkı 2004 Dünya Bankası *Kalkınma Raporu*'nda olduğu gibi, böylesine sıklıkla bir tutulması.[41] Eğer neoliberalleşme yakın geçmişte Endonezya ve Arjantin'de görülen türden toplumsal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlıklar üretiyorsa veya buhrana neden oluyor ve iç pazarların büyümesini sınırlıyorsa, o zaman neoliberalleşmenin yatırımı çekmekten çok ittiği de söylenebilir kolaylıkla.[42] Neoliberal politikaların, diyelim ki sadece esnek emek piyasaları ya da sadece finansal serbestleşmeyle ilgili bir kısmı katı bir şekilde uygulansa, bunun hareketli sermayeyi çekmek için kendi başına yeterli olup olmayacağı açık değil. Bunun da ötesinde, ne tür bir sermayenin çekiliyor olduğu gibi çok daha önemli bir sorun var. Portföy sermayesi, yüksek katma değerli sanayileri de çekebilen katı kurumsal düzenlemelerin ve altyapı düzenlemelerinin çekiciliğine ne kadar kolay kapılıyorsa, spekülatif hareketliliklerin çekiciliğine de o kadar kolay

kapılıyor. "Akbaba sermaye"yi çekmek hiç almaya değer bir risk gibi görünmüyor; ama fiiliyatta (Stiglitz gibi eleştirmenlerin özgürce itiraf ettiği gibi) neoliberalleşmenin çoğu zaman başardığı bundan ibaret.

Olumsal jeopolitik hususlar da üstlerine düşen rolü oynuyor. Güney Kore'nin Soğuk Savaş'ta bir cephe devlet olması, başlangıçta ülkenin kalkınmacılığına ABD koruması sağladı. Mozambik'in bir cephe devlet olması ise Frelimo'nun [Mozambik Kurtuluş Cephesi] sosyalizm getirme girişimini baltalamak için Güney Afrika tarafından çıkarılan bir iç savaşa yol açtı. Savaş nedeniyle ağır borç altına giren Mozambik, IMF'nin neoliberal yeniden yapılandırma arzusuna kolay yem oldu.[43] Orta Amerika, Şili ve başka yerlerdeki ABD destekli karşı devrim hükümetleri de sık sık benzer sonuçlar üretiyor. Coğrafi konumların, örneğin Meksika'nın ABD'ye yakınlığının ve ABD baskısına karşı zayıflığının bile rolü var. Üstelik artık ABD'nin komünizm tehlikesine karşı savunma ihtiyacı duymuyor olması, neoliberal yeniden yapılanmalar acaba bir yerlerde muazzam işsizlik ve toplumsal huzursuzluklar çıkarır mı diye gereksiz yere endişe etmesi gerekmediği anlamına geliyor. Vietnam Savaşı boyunca ABD'yi destekleyen sadık Taylandlıları büyük hayal kırıklığına uğratarak sıkıntı içindeki Tayland'ı kurtarmadı. Hatta ABD de diğer finansal kurumlarla bir olup akbaba sermaye rolünü büyük iştahla oynadı.

Eşitsiz neoliberalleşmenin bu karmaşık tarihi içindeki tek değişmez gerçek, bütün dünyada toplumsal eşitsizliği artırma ve (ister Endonezya'da, ister Meksika'da, ister Britanya'da olsun) toplumun en yoksul unsurlarını dondurucu kemer sıkma rüzgarları ve kasvetli bir artan marjinalleştirilme yazgısı karşısında savunmasız bırakma yönündeki evrensel eğilimdir. Bu eğilim bazı yerlerde sosyal politikalarla ıslah edilse de toplumsal yelpazenin diğer ucundaki etkileri olağanüstüdür. Kapitalizmin üst basamaklarında 1920'lerden beri görülmemiş inanılmaz servet ve güç yoğunlaşmaları var artık. Dünyanın büyük finans merkezlerine akan haraçlar dudak uçuklatıyor. Ama daha da hayret verici olan, bütün bunları neoliberalleşmenin sadece bir yan ürünü, hatta bazı örneklerde talihsiz bir yan ürünü olarak ele alma alışkanlığıdır. Bunun, neoliberalleşmenin başından beri amaçladığı şeyin

temel nüvesi olabileceği -sadece olabileceği- fikri bile düşünülemez gibi geliyor. Çıplak sınıf iktidarının hem ülke içinde, hem uluslararası şekilde, ama özellikle de küresel kapitalizmin ana finans merkezlerinde yeniden kurulmasının ya da yaratılmasının acı gerçeklerini gizlemek üzere hürriyet, özgürlük, seçim ve haklar gibi kulağa harika gelen sözcüklerle dolu iyiliksever bir maske sunması, neoliberal teorinin dehasının bir parçasıdır.

5

"Çin Tarzı" Neoliberalizm

1976'da Mao'nun ölümünün ardından gelen siyasi belirsizlik ve birkaç yıl süren ekonomik durgunluk ikilisiyle karşı karşıya kalan Deng Xiaoping liderliğindeki Çin yönetimi Aralık 1978'de bir ekonomik reform programı ilan etti. Deng başından beri (Mao'nun Kültür Devrimi sırasında iddia ettiği gibi) gizli bir "kapitalist yol taraftarı" mıydı, yoksa bu reformlar Çin'in ekonomik güvenliğini sağlayıp, Doğu ve Güney Doğu Asya'nın kalanında yükselen kapitalist kalkınma dalgası karşısında prestijini artırmak için yapılan umutsuz bir hamleden mi ibaretti, hiçbir zaman emin olamayacağız. Çin'deki reformlar ile Britanya ve ABD'nin neoliberal çözümlere yönelişi bir şekilde çakıştı – bunu dünya tarihi açısından anlamlı konjonktürel bir kazadan başka bir şey olarak görmek çok zor. Çin'deki sonuç, otoriter merkezi kontrolle kenetlenmiş neoliberal unsurları giderek daha fazla içine alan bir piyasa ekonomisi türünün inşa edilmesi oldu. Şili, Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi başka yerlerde otoritarizm ile kapitalist piyasanın birbiriyle uyumlu olduğu zaten açıkça kanıtlanmıştı.

Çin'de eşitlikçilik uzun vadeli bir amaç olarak korunmakla birlikte, Deng, verimliliği artırmak ve ekonomik büyümeyi ateşlemek için bireysel ve yerel girişimlerin serbest bırakılması gerektiğini savundu. Belli düzeylerde eşitsizlik kaçınılmaz olarak gelişecekti ve bu sonuca katlanmak gerekeceği gayet iyi biliniyordu. *Xiaokang* –bütün yurttaşların ihtiyaçlarının karşılandığı bir ideal toplum– sloganını kullanan Deng "dört modernleşme"ye odaklandı: tarım, sanayi, eğitim ve bilim, savunma. Reformlar Çin ekonomisini piyasa kuvvetlerinin etkilerine açmayı amaçlıyordu. Kamu şirketleri arasında rekabet yaratılmasıyla yenilik ve büyüme kıvılcımının çakacağı ümit ediliyor-

du. Piyasa fiyatlandırmasına gidildi; ama politik-ekonomik gücün hızlı bir şekilde bölgelere ve yörelere devredilmesi bundan çok daha önemliydi muhtemelen. Bu son hamlenin çok zekice olduğu sonradan ortaya çıktı. Pekin'deki geleneksel güç merkezleriyle yüz yüze gelmekten kaçınıldı; yeni bir toplum düzenine giden yolda yerel girişimler öncülük edebilirdi. Başarısız olan yenilikleri göz ardı etmek yeterliydi. Çin bu çabaya ek olarak, katı devlet denetimi altında da olsa, yabancı ticarete ve yatırımlara açıldı, dünya pazarından yalıtılmışlığı sona erdi. Başlangıçta deneyler Hong Kong'a yakın, Pekin'e ise yeterince uzak olan Guangdong eyaletiyle sınırlıydı. Dışarıya açılmaktaki amaçlardan biri, teknoloji transferlerini sağlamaktı (yabancı sermayeyle Çinliler arasındaki ortak girişimlerinin vurgulanması bu yüzdendir). Diğer amaçsa içeride daha güçlü bir ekonomik büyüme dinamiğini desteklemek için gereken araçları satın almaya yetecek döviz rezervini toplamaktı.[1]

Gelişmiş kapitalist dünyada küresel piyasanın işleyişiyle ilgili yaşanan önemli ve görünürde birbiriyle ilişkisiz paralel değişimler olmasa, bu reformlar ne şimdi onlara verdiğimiz öneme sahip olur, ne de Çin'in sonraki sıra dışı ekonomik evrimi bu yola girer ve böyle başarı kaydederdi. 1980'lerde güç toplayan neoliberal uluslararası ticaret politikaları bütün dünyayı piyasa ve finans kuvvetlerinin dönüştürücü etkisine açtı. Böylece Çin'in dünya piyasasına fırtınalı bir şekilde girip dahil olmasına Bretton Woods sisteminde kalınsa mümkün olmayacak bir şekilde yer açılmış oldu. 1980 sonrasında Çin'in bir küresel ekonomik güç olarak görkemli bir şekilde doğması, kısmen, ileri kapitalist dünyanın neoliberal yola girmesinin amaçlanmamış bir sonucuydu.

İçerideki Dönüşümler

Konuyu bu şekilde anlatmak Çin içindeki reform hareketinin izlediği dolambaçlı yolun önemini kesinlikle azaltmıyor. Zira, Çinliler, sınıf ilişkilerinde, özel mülkiyette ve başarılı bir kapitalist ekonominin temelini oluşturan diğer bütün kurumsal düzenlemelerde de benzer bir

değişime gidilmemişken piyasanın ekonomiyi dönüştürmek için yapabileceği çok fazla şey olmadığını –ve daha pek çok şeyi– öğrenmek zorunda kaldılar (ve bir ölçüde hâlâ öğreniyorlar). Bu yol boyunca geçirilen evrim hem kesintili hem de gerilim ve krizlerle doluydu; ki bu gerilim ve krizlerde dışarıdan gelen tahrikler ve hatta tehditlerin de rol oynadığına şüphe yok. Bu evrim bilinçli ve intibak amaçlı bir planlamayla (Deng'in deyişiyle, "dereyi geçerken taşları ayağınla yoklayarak") mı gerçekleştiği, yoksa Deng'in piyasa reformlarının ilk öncüllerinden türeyen değiştirilemez bir mantığın parti politikacıları fark etmeden gelişmesinin sonucu mu olduğu şüphesiz uzun süre tartışılacak.[2]

Kesin olarak söylenebilecek tek şey, IMF, Dünya Bankası ve "Washington Mutabakatı"nın daha sonra 1990'larda Rusya'ya ve Orta Avrupa'ya yutturduğu ani özelleştirme içerikli "şok tedavisi" yolundan gitmeyen Çin'in o ülkeleri vuran ekonomik felaketlerden kaçınmayı başardığıdır. Ülke, "Çin tarzı sosyalizm" ya da şimdilerde bazılarının tercih ettiği adıyla "Çin tarzı özelleştirme" yönünde kendi tuhaf yolunu tutarak, muhteşem (yıllık ortalaması yüzde 10'a yaklaşan) bir ekonomik büyüme getiren ve nüfusun önemli bir kısmının yaşam standartlarını yirmi yıldan uzun bir süre boyunca yükselten, devlet güdümlü bir piyasa ekonomisi inşa etmeyi başardı.[3] Ama reformlar aynı zamanda çevresel bozulmaya, toplumsal eşitsizliğe ve nihayetinde kapitalist sınıf iktidarının yeniden kurulmasına rahatsız edecek derecede benzeyen bir şeye de yol açtı.

Bu dönüşümün izlediği genel yolun kaba bir haritası olmadan ayrıntılarına anlam vermek zor. İktidar üzerindeki tek ve biricik hâkimiyetini korumaya kararlı bir Komünist Parti içindeki güç savaşlarının gizemleriyle maskelenmiş politikaların iç yüzünü kavramak zor. Parti kongrelerinde onaylanan kilit kararlar, reform yolunda atılacak adımlara zemin hazırladı. Bununla birlikte, kapitalist sınıf iktidarının parti içinde fiili tesisini partinin onaylamış olması olasılık dışı. Ekonomik reformlara sarılma nedenlerinin servet biriktirmek, teknoloji kapasitesini geliştirmek, böylelikle içerideki fikir ayrılıklarını daha iyi yönetebilmek, dışarıdan gelen saldırılara karşı kendini daha iyi savunmak ve hızla gelişen bir Doğu ve Güney Doğu Asya'da gücü-

nü dışarıya, yakın coğrafi ilgi alanına yöneltmek olduğuna neredeyse hiç şüphe yok. Ekonomik kalkınma kendi başına bir amaçtan çok, bu amaçlara ulaşmak için bir araç olarak görüldü. Dahası, gerçekte tutulan kalkınmacı yol, Çin içinde herhangi bir birleşik kapitalist sınıf iktidar bloğunun oluşumunu önleme amacına da uygun görünüyor. Yabancı doğrudan yatırıma yüksek oranda bağımlılık (Güney Kore ve Japonya'nın benimsediğinden tamamen farklı bir ekonomik kalkınma stratejisi), kapitalist sınıfın mülkiyet gücünü kıyı ötesinde tutarak (Tablo 5.1) devletin kontrolü elinde bulundurmasını, en azından Çin örneğinde, kolaylaştırıyor.[4] Yabancı portföy yatırımın önüne dikilen engeller, uluslararası finans sermayesinin Çin devleti üzerindeki gücünü etkili şekilde sınırlıyor. Kamu bankalarından başka finansal aracılık biçimlerine (örneğin borsalara ve sermaye piyasalarına) izin verme konusundaki gönülsüzlük, sermayeyi devlet iktidarına karşı kilit öneme sahip bir silahtan mahrum bırakıyor. İdari özerkliği serbest bırakıp, devlet mülkiyeti yapılarına el sürmeme yönünde uzun süredir devam eden gayretler de kapitalist sınıfın oluşumunu engelleme çabaları gibi görünüyor.

Ama aynı zamanda parti birkaç tuhaf ikilem de yaşadı. Çin iş diasporası önemli dış bağlantılar sağladı; 1997'de yeniden Çin yönetimine giren Hong Kong ise zaten kapitalist çizgide yapılandırılmıştı. Çin hem bu iş diasporası ve Hong Kong'la, hem de Dünya Ticaret Örgütü vasıtasıyla oluşturulmuş uluslararası neoliberal ticaret kurallarıyla uzlaşmak zorunda kaldı; 2001'de de DTÖ'ye katıldı. Serbestleşme talepleri siyasette de belirmeye başladı. 1986'da işçi protestoları su yüzüne çıktı. İşçilere sempati duyan ve daha fazla hürriyet talep eden bir öğrenci hareketi 1989'da doruk noktasına ulaştı. Ekonomideki neoliberalleşmeye paralel ilerleyen büyük siyasi gerilim, öğrencilerin Tiananmen Meydanı'nda katledilmesiyle sonuçlandı. Deng'in parti içindeki reformcuların karşı çıkmasına rağmen uyguladığı vahşice tedbir, ekonomideki neoliberalleşmeyle birlikte insan hakları, yurttaşlık hakları veya demokratik haklar alanlarında herhangi bir ilerleme olmayacağını açıkça gösterdi. Deng'in grubu siyasi muhalefeti bastırdı, ama hayatta kalmak için başlatması gereken bir neoliberal reform dalgası daha vardı. Wang bu reformları şöyle özetliyor:

para politikası birincil kontrol aracı haline geldi; dövizde birleşik kura geçerek büyük bir yeniden ayarlama gerçekleştirildi; ihracat ve dış ticaret ise kâr ve zarar sorumluluğunu üstlenme ve rekabet mekanizmalarıyla yönetilir oldu; "ikili" fiyatlandırma sisteminin kapsamı daraltıldı; Şanghay Pudong kalkınma bölgesi tamamen açıldı ve farklı yerlerde pek çok kalkınma bölgesi kuruldu.[5]

Tablo 5.1. Sermaye girişi ölçümleri: yabancı krediler, yabancı doğrudan yatırımlar, sözleşmeli ittifaklar, 1979-2002

	Miktar (100 milyon ABD$)				Toplam sermaye girişi %		
	Toplam	Yabancı krediler	Gerçekleşen YDY girişi	Sözleşmeli ittifaklar	Yabancı krediler	Gerçekleşen YDY girişi	Sözleşmeli ittifaklar
1979-1982	124,57	106,90	11,66	6,01	85,82	9,36	4,82
1983	19,81	10,65	6,36	2,80	53,76	32,10	14,13
1984	27,05	12,86	12,58	1,61	47,54	46,51	5,95
1985	46,45	26,88	16,61	2,96	57,87	35,76	6,37
1986	72,57	50,14	18,74	3,69	69,09	25,82	5,08
1987	84,52	58,05	23,14	3,33	68,68	27,38	3,94
1988	102,27	64,87	31,94	5,46	63,43	31,23	5,34
1989	100,59	62,86	33,92	3,81	62,49	33,72	3,79
1990	102,89	65,34	34,87	2,68	63,50	33,89	2,60
1991	115,55	68,88	43,66	3,01	59,61	37,78	2,60
1992	192,03	79,11	110,07	2,85	41,20	57,32	1,48
1993	389,60	111,89	275,15	2,56	28,72	70,62	0,66
1994	432,13	92,67	337,67	1,79	21,44	78,14	0,41
1995	481,33	103,27	375,21	2,85	21,46	77,95	0,59
1996	548,04	126,69	417,26	4,09	23,12	76,14	0,75
1997	587,51	120,21	452,57	14,73	20,46	77,03	2,51
1998	579,36	110,00	454,63	14,72	18,99	78,47	2,54
1999	526,6	102,12	403,19	15,18	19,4	76,6	2,88
2000	594,5	100	407,1	17,71	16,8	68,5	2,98
2001	496,8	-	468,8	18,4	-	94,4	3,7
2002	550,1	-	527,4	21,3	-	95,9	3,87

Kaynak: Huang, "Is China Playing by the Rules?"

Artık yaşlanan Deng dışarıya açılmanın ekonomik kalkınmaya etkilerini kendi gözleriyle görmek için güneyi turladıktan sonra tamamıyla tatmin olduğunu ilan etti. "Zenginleşmek muhteşem," dedi ve ekledi: "Fare yakaladıktan sonra kedi sarmanmış, tekirmiş ne fark eder?" Partinin gözü üstünde olsa da bütün Çin, piyasa kuvvetlerine ve yabancı sermayeye açılmıştı. Toplumsal çalkantıların önüne geçmek için kentlerde bir tüketim demokrasisi teşvik edildi. Bunların ardından da piyasaya dayalı ekonomik büyüme bazen partinin kontrolünden çıkmış gibi görünecek kadar hızlandı.

Deng 1978'de reform sürecini başlattığında Çin'de kayda değer ne varsa neredeyse hepsi devlet sektörü içinde yer alıyordu. Ekonominin lokomotif sektörlerinde kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT'ler) egemendi. Çoğu insana göre bunlar makul ölçüde kârlı girişimlerdi. İşçilerine sadece iş güvencesi değil, kapsamlı refah hizmetleri ve emeklilik gelirleri ("demir pirinç kasesi", yani geçimde devlet garantisi) de sunuyorlardı. Buna ek olarak bir de eyalet, kent ya da mahalli yönetimin kontrolü altındaki çeşitli yerel kamu kuruluşları vardı. Tarım sektörü bir komün sistemine göre örgütlenmişti ve pek çok insanın hemfikir olduğu üzere verimlilikte geride kalmıştı; reformlara acil ihtiyaç vardı. Bu sektörlerde refah düzenlemeleri ve sosyal hizmetler eşitsiz şekilde de olsa içselleştirilmişti. Kırsalda yaşayanlar en az ayrıcalıklı olanlardı; kentlilere pek çok refah hizmeti ve hakkı verip kırsaldakileri bu hizmet ve haklardan mahrum bırakan bir oturma izni sistemi vasıtasıyla kentli nüfuslardan ayrı tutuluyorlardı. Bu sistem kırdan kitlesel bir göçü de engelliyordu. Her bir sektör, çıktı hedeflerinin devletçe verildiği ve girdilerin planlı tahsis edildiği, bölge bazında düzenlenmiş bir devlet planlama sistemine entegre edilmişti. Kamu bankaları bir tasarruf emanetçisi olarak varlığını büyük ölçüde sürdürdü ve yatırımlara devlet bütçesine ek olarak para sağladı.

KİT'ler ekonomi üzerindeki devlet kontrolünün sabit ve en önemli unsuru olarak uzun süre korundu. İşçilerine verdikleri güvenlik ve haklar zaman içinde azalmakla birlikte, uzun yıllar boyunca nüfusun önemli bir kesiminin altına gerilmiş bir sosyal güvenlik ağı vazifesi gördü. Bireyselleştirilmiş bir "kişisel sorumluluk sistemi"nin tercih

edilip tarım komünlerinin dağıtılmasıyla bu KİT'ler etrafında daha açık bir piyasa ekonomisi yaratıldı. Komünlerin elindeki varlıklar kullanılarak köy ve kasaba işletmeleri (KKİ'ler) yaratıldı. Bunlar girişimciliğin, esnek emek pratiklerinin ve açık pazar rekabetinin merkezi haline geldi. Bütünüyle özel bir sektöre önce küçük ölçekli üretim, ticaret ve hizmet faaliyetleri için izin verildi; ücretli emek istihdamına (zaman içinde aşamalı olarak gevşeyen bir) sınırlama getirildi. Sonunda yabancı sermaye içeri aktı ve 1990'lar boyunca ivme kazandı. İlk başta ortak girişimlerle ve belirli bölgelerle sınırlıyken nihayetinde her yere girdi, ama eşitsiz şekilde. Kamu bankacılığı sistemi 1980'lerde büyüdü ve kademeli bir şekilde, KİT'lere, KKİ'lere ve özel sektöre kredi verme konusunda merkezi devletin yerini aldı. Bu farklı sektörler birbirinden bağımsız evrilmedi. İlk finansmanı tarım sektöründen alan KKİ'ler KİT'lere ara girdileri tedarik etti, çıktılar için pazarlar sağladı. Yabancı sermaye KKİ'lere ve zamanla da KİT'lere entegre oldu ve özel sektör hem doğrudan (mülk sahibi olarak), hem de dolaylı yoldan (hisse sahibi olarak) çok daha önem kazandı. Kârlılığı düşen KİT'ler bankalardan ucuz kredi aldılar. Piyasa sektörü kuvvet ve önem kazandıkça, bütün ekonomi neoliberal bir yapıya doğru ilerledi.[6]

O halde, her bir sektörün zamanla nasıl evrildiğini görelim. Tarımda, 1980 başlarında bir "kişisel sorumluluk" sistemi uygulanarak topraksız köylülere müşterek toprakları kullanma hakkı verildi. Başlangıçta, (komünün hedefini aşan) fazlaları devletin kontrolündeki fiyatlardan değil, serbest piyasa fiyatlarından satabildiler. 1980'lerin sonuna gelindiğinde komünler tamamen dağıtıldı. Köylüler toprağa resmen sahip olamasa da kiralayabiliyor, kiraya verebiliyor, işçi tutabiliyor ve ürünlerini piyasa fiyatlarına satabiliyordu (ikili fiyat sistemi fiilen çöktü). Bunun sonucunda kırsal gelirler hayret verici bir oranla yıllık yüzde 14 arttı; üretim de 1978 ile 1984 arasında benzer şekilde yükseldi. Ardından kırsal gelirler durgunluğa girdi ve hatta birkaç seçilmiş alan ve üretim hattı dışında bütün alanlarda gerçek anlamda düştü (özellikle 1995'ten sonra). Kırsal ve kentsel gelirler arasındaki fark belirgin şekilde arttı. 1985'te yıllık ortalaması sadece 80 dolar olan kentsel gelirler 2004'te 1.000 doların üstüne çıkarken, aynı dönemde kırsal gelirler 50 dolar civarından yaklaşık 300 dolara

yükseldi. Dahası, komünlerde –zayıf da olsa– tanınmış olan kolektif sosyal hakların kaybolması demek, köylülerin eğitim ve sağlık gibi hizmetlerden faydalanmak için ağır ücretler ödemek zorunda kalması demekti. Oysa bu, 1995'ten sonra emlak mülkiyeti hakkı veren bir kentsel emlak yasasıyla da kayırılan ve böylelikle emlak değerleri üzerinde spekülasyon yapabilen çoğu kalıcı kent sakini için geçerli değildi. Bazı tahminlere göre, kent ile kır arasındaki mevcut reel gelir farkı dünyanın en yükseği.[7]

Başka yerlerde iş aramak zorunda kalan –büyük kısmı genç kadınlardan oluşan– kırsal göçmenler sonuçta yasadışı yollarla ve ikamet hakkı olmaksızın şehirlere akıp, devasa bir işgücü rezervi (yasal statüsü belirsiz "yüzen" bir nüfus) oluşturmakta. Şu anda Çin, "Amerika'yı ve modern Batı dünyasını yeniden şekillendiren göçleri şimdiden gölgede bırakan [...] bu güne kadar dünyanın gördüğü en büyük kitlesel göçün ortasında." Resmi rakamlara göre Çin'de "şehirlerde çalışmak için kırsal alanları geçici olarak ya da temelli terk eden 114 milyon işçi" var ve hükümetin uzmanları "bu rakamın 2020'de 300 milyona ve sonunda 500 milyona çıkacağını tahmin ediyor." Sadece Şanghay'da "3 milyon göçmen işçi var; bir kıyaslama yapacak olursak, 1820 ile 1930 arasında Amerika'ya göç eden toplam İrlandalı sayısının 4,5 milyon olduğu tahmin ediliyor."[8] Bu işgücü aşırı sömürüye açık ve kent sakinlerinin ücretlerine aşağı doğru bir baskı yaratıyor. Ama kentleşmeyi durdurmak güç, kentleşme oranı yılda yüzde 15 civarında geziniyor. Kırsal sektörün dinamizmden yoksun olduğu gerçeği karşısında, ne sorun varsa bunun ya şehirlerde çözüleceği ya da hiç çözülmeyeceği artık yaygın şekilde kabul ediliyor. İşçilerin kırsal bölgelere gönderdiği paralar kırsal halkın hayatta kalmasında çok önemli bir unsur artık. Kırsal sektörün vahim durumu ve ürettiği istikrarsızlık bugün Çin hükümetinin karşısındaki en ciddi sorunlardan biri.[9]

Komünler dağıtıldığında, siyasi ve idari yetkileri, Aralık 1982 Anayasası'yla kurulan yeni köy ve kasaba yönetimlerine devredildi. Ardından gelen yasalar bu yönetimlere komünlerin sınai varlıklarına el koyup, bunları KKİ olarak yeniden yapılandırma izni verdi. Merkezi devlet kontrolünden kurtulan mahalli idareler tipik olarak girişimci bir tutum takındılar. Kırsal gelirlerde başlangıçta meydana gelen

artışın sağladığı tasarruflar yine KKİ'lere yatırılabilecekti. Bulunduğu yere bağlı olarak, yabancı sermayeyle (özellikle Hong Kong'dan gelen ya da Çin iş diasporasının getirdiği) ortak girişimler de güçlendi. KKİ'ler, yabancı yatırıma açılmış yerlerde, bilhassa Guangdong gibi eyalet kalkınma bölgelerinde ve Şanghay gibi büyük şehirlerin kırsal çeperlerinde aktifti. KKİ'ler ilk on yıl ve reform döneminin yarısı boyunca ekonomide inanılmaz bir dinamizm kaynağı oldu. 1995'e gelindiğinde 128 milyon insan istihdam ediyorlardı (bkz. Tablo 5.2). Reformlar için birer deneme tahtası işlevi görerek, taban üzerindeki deneylerin merkezi oldular.[10] KKİ'lerde işe yarayan bir şey daha sonra devlet politikasının temeli haline gelebilirdi. Hafif sanayide yakalanan ve ihraç edilecek tüketim malları üreterek Çin'i ihracata dayalı sanayileşme yolunda ilerleten bir gelişme dalgası da büyük ölçüde işe yaradı. Gelgelelim, devlet gelişmenin ihracata dayalı olması gerektiği fikrini ancak 1987'de ilan etti.

Tablo 5.2. Çin'de değişen istihdam yapısı, 1980-2001 (milyon)

	1980	1990	1995	2000	2002
Toplam	**423,6**	**647,5**	**680,7**	**720,9**	**737,4**
Kentsel	105,3	170,4	190,4	231,5	247,8
devlet	80,2	103,5	112,6	81,0	71,6
KİT'ler	67,0	73,0	76,4	43,9	35,3
kolektif	24,3	35,5	31,5	15,0	11,2
ortak	0	1,0	3,7	13,4	18,0
yabancı	0	0,7	5,1	6,4	7,6
özel	0,8	6,7	20,6	34	42,7
diğer	0	23,1	16,9	81,6	96,4
Kırsal	318,4	477,1	490,3	489,3	489,6
KKİ'ler	30,0	92,7	128,6	128,2	132,9
özel		1,1	4,7	11,4	14,1
serbest		14,9	30,5	29,3	24,7
çiftçi	288,4	368,4	326,4	320,4	317,9

Kaynak: Prasad, *China's Growth and Integration into the World Economy, tablo 8.1.*

Bazıları bunların sudan ucuz kırsal ya da göçmen işgücünü –özellikle genç kadınları– sömüren ve her türlü düzenlemenin dışında faaliyet gösteren "ismi var kendi yok" özel işletmeler olduğuna kanıtlar gösteriyor. KKİ'ler genellikle korkunç düşük ücretler ödediler ve çalışanlarına ne bir hak ne de yasal güvence sağladılar. Bazı KKİ'ler ise yasal güvencenin yanı sıra sınırlı sosyal güvenlik ve emeklilik de sağladı. Geçiş kaosu içinde her türden farklılık doğdu ve bu farklılıkların sık sık belirgin yerel ve bölgesel tezahürleri oldu.[11]

1980'lerde, Çin'in olağanüstü büyüme oranının büyük kısmının KİT sektörü dışından beslendiği açık hale geldi. Devrim döneminde KİT'ler işçilere iş güvenliği ve sosyal güvence sağladı. Ama 1983'te, hiçbir sosyal güvence olmaksızın, görev süresi sınırlı, "sözleşmeli işçi" çalıştırma izni aldılar.[12] Ayrıca, KİT'lere, kamuda normalde olduğundan daha fazla idari özerklik verildi. İdareciler kârların belli bir kısmını elinde tutmakta ve üretim hedeflerini aşan bütün fazlaları serbest piyasa fiyatından satmakta özgürdü. Serbest piyasa fiyatlarının resmi fiyatlardan çok daha yüksek olması tuhaf –ve sonradan ortaya çıktığı üzere kısa ömürlü– bir ikili fiyatlandırma sistemi oluşturuyordu. Bu teşviklere rağmen KİT'ler büyüyüp gelişmedi. Pek çoğu borç batağına sürüklendi ve merkezi hükümet veya kamu bankaları tarafından desteklenmesi gerekti; kamu bankaları bu KİT'lere avantajlı koşullarla borç vermeye teşvik edildi. KİT'lerden geri dönmeyen kredilerin hacmi katlanarak büyüyünce bu durum bankalar açısından ciddi sorunlar oluşturdu. KİT sektöründe daha fazla reform yapma baskısı arttı. Bu yüzden 1993'te devlet "seçili büyük ve orta ölçekli kamu teşebbüslerini limited şirketlere ya da holdinglere dönüştürme" kararı aldı. Limited şirketlerin "2-50 paydaş"ı olacak, holdingler ise "halka açık ihraçlar yapabilecek ve elliden fazla paydaş"a sahip olacaktı. Bir yıl sonra çok daha kapsamlı bir şirketleşme programı ilan edildi: En önemlileri dışında bütün KİT'ler, bütün çalışanların hisse satın alma hakkına –sözde– sahip olduğu, "hisseli kooperatifler"e dönüştürülecekti. 1990'ların sonunda daha başka KİT özelleştirme/dönüştürme dalgaları geldi; 1990'da toplam imalat istihdamının yüzde 40'ını oluşturan KİT'ler 2002'ye gelindiğinde sadece yüzde 14'ünü oluşturuyor-

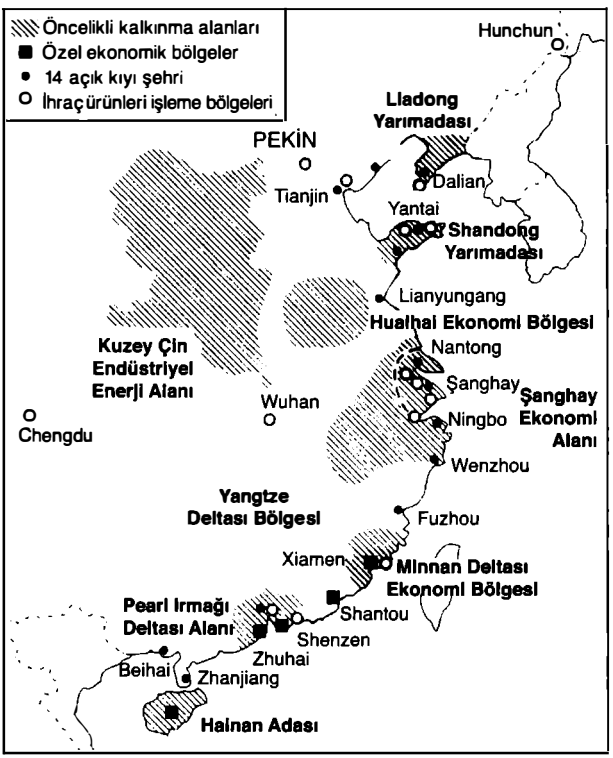
du. En yakın zamanda atılan adım, KKİ ve KİT'lerin yüzde yüz yabancı mülkiyetine açılması oldu.[13]

1980'lerdeki yabancı doğrudan yatırımlar farklı sonuçlar verdi. İlk başta bu yatırımlar güney kıyılarında yer alan dört özel ekonomik bölgeye yönlendirildi. Bu bölgelerin "başlangıçtaki amacı ihraç ürünleri üreterek döviz kazanmaktı. Ayrıca, yabancı teknolojilerin ve idari becerilerin gözlemlenebileceği sosyal ve ekonomik laboratuvarlar oldular. Yabancı yatırımcılara geçici vergi muafiyetleri, kârların erken ödenmesi ve daha iyi altyapı hizmetleri de dahil türlü teşvikler sundular."[14] Fakat yabancı firmaların otomobil ve mamul ürünler gibi alanlarda Çin pazarına yerleşme girişimleri ilk başta iyi gitmedi. Volkswagen ve Ford (güç bela) hayatta kalırken, General Motors 1990'ların başlarında başarısız oldu. Başlangıçta açık başarı kaydedilen sektörler sadece yüksek emek içeriğine sahip ürünler ihraç edenlerdi. 1990'ların başlarında gelen doğrudan yabancı yatırımın üçte ikisinden fazlası (ve ayakta kalmayı başaran ticari girişimlerin bundan da büyük bir kısmı), denizaşırı bölgelerdeki (özellikle Hong Kong'da, bir kısmı da Tayvan'da faaliyet gösteren) Çinliler tarafından gönderilmişti. Kapitalist teşebbüsler açısından zayıf olan yasal korumalar, gayrı resmi yerel ilişkiler ve güven ağlarını çok daha önemli hale getirdi ve denizaşırı Çinliler bundan yararlanma açısından ayrıcalıklı bir konuma sahipti.[15]

Ardından Çin hükümeti yabancı yatırıma "açık kıyı şehirleri" ve "açık ekonomi bölgeleri" belirledi (Şekil 5.1). 1995'ten sonra da neredeyse bütün ülkeyi her türden yabancı yatırıma açtı. 1997-8'de imalat sektöründeki KKİ'lerden bazılarını vuran iflas dalgaları büyük kent merkezlerindeki KİT'lere yayılınca bir dönüm noktası geldi. Ekonomik yeniden yapılandırmaya ivme sağlayan temel etken ilk başta yetkilerin merkezi devletten yörelere devredilmesiyken zamanla bunun yerini rekabetçi fiyatlandırma mekanizmaları aldı. Sonuç, pek çok KİT'i ciddi hasara uğratan, hatta yok eden devasa bir işsizlik dalgası üretmek oldu. İşçilerin huzursuz olduğuna dair haberlerin sayısı arttı (aşağıya bakınız) ve Çin hükümeti ayakta kalabilmek için büyük işgücü fazlalarını azaltma sorunuyla karşı karşıya kaldı.[16] Sürekli büyüyen

bir yabancı doğrudan yatırım akışı sorunu çözmede önemli bir yer tutabilirdi; ama tek başına buna bel bağlanamazdı.

1998'den beri Çinliler fiziki altyapıları dönüştürmek üzere hazırlanmış devasa mega-projelere borçla finanse edilen yatırımlar yaparak bu sorunla kısmen yüzleşmeye çalışıyor. Suyu Yangtze'den Sarı Nehir'e çevirmek için, devasa Üç Vadi Barajı'ndan çok daha iddialı (en az 60 milyar dolar tutarında) bir proje tasarlıyorlar. Nefes kesen kentleşme oranları (1992'den beri en az kırk iki şehrin nüfusu bir milyon

Şekil 5.1 Çin'in 1980'lerde yabancı yatırıma açılışının coğrafyası
Kaynak: Dicken, *Global Shift*

çizgisini aştı) devasa sabit sermaye yatırımlarını zorunlu kılıyor. Büyük şehirlerde yeni metro sistemleri ve otobanlar yapılıyor; ekonomik açıdan dinamik kıyılarla iç bölgeleri birbirine bağlamak için Şanghay ile Pekin arasında bir yüksek hızlı tren hattı ve bir de Tibet'e bağlanan hat olmak üzere 13.700 kilometre uzunluğunda yeni demiryolu tasarlanıyor. Olimpiyatlar Pekin'e büyük yatırımlar getiriyor. "Aynı zamanda Çin, Amerika'nınkinden daha geniş bir eyaletler arası otoban sistemini sadece on beş yıl içinde inşa etmeye çalışıyor ve bu arada neredeyse her büyük şehir yeni bir büyük hava alanını ya inşa etmekte ya da henüz bitirmiş durumda." Son hesaba göre, Çin'in "ülkeye, ekvator çevresini 4 sefer dönecek uzunlukta, 162.000 kilometre daha yol ekleyecek olan ve yapımı devam eden 15.000'den fazla otoban projesi" var.[17] Girişilen bu zorlu işler ABD'nin 1950 ve 1960'larda giriştiği eyaletler arası otoban sistemi inşasından toplamda çok daha büyüktür, dolayısıyla sermaye ve işgücü fazlalarını önümüzdeki birkaç yıl boyunca azaltabilir. Gelgelelim, (klasik Keynesçi tarzda) borçla finanse ediliyorlar. Aynı zamanda bu yatırımlar yüksek riskler de getiriyor, zira zamanında geri dönmezlerse kısa süre sonra devlette mali bir kriz çıkabilir.

Hızlı kentleşme, kırsal alanlardan gelip şehirlerde toplaşan muazzam işgücü rezervlerini azaltmak için bir yol sunuyor. Örneğin Hong Kong'un hemen kuzeyinde yer alan Dongguan sadece bir kasabayken, yirmi yıldan biraz uzun bir sürede patlayıp 7 milyon nüfuslu bir şehre dönüştü. Fakat "kentin yetkilileri yılda yüzde 23'lük bir ekonomik büyümeden memnun değil. Yeni Çin'in öncüleri olacak 300.000 mühendis ve araştırmacıyı çekeceğini umdukları uçsuz bucaksız, yepyeni bir ilave şehrin son rötuşlarını yapıyorlar.[18] Burası aynı zamanda, dünyanın en büyük alışveriş merkezi olması tasarlanan yapının da inşa edilmekte olduğu yer (Çinli bir milyarder tarafından yaptırılan alışveriş merkezinde Amsterdam, Paris, Roma, Venedik, Mısır, Karayipler ve California'yı örnek alan, söylediklerine göre, gerçeğinden ayırt edilemeyecek kadar ayrıntılı bir şekilde inşa edilen yedi bölge bulunuyor).

Bu yeni şehirler dizisi şiddetli bir kentler arası rekabete kilitlenmiş durumda. Örneğin şimdilerde Pearl Irmağı deltasında her şehir olabildiğince çok işi kendine çekmek için "komşularıyla inşaat yarışına giriyor ve genellikle hepsi de aynı sonuçları alıyorlar. 1990'ların sonla-

rında, 100 kilometre yarıçapında bir alanda beş uluslararası havaalanı inşa edildi; şimdi de liman ve köprülerde benzer bir patlama geliyor."[19] Eyaletler ve şehirler Pekin'in yatırımlarını kontrol etme çabalarına direniyorlar; bunu sağlayan, kısmen, emlak geliştirme haklarını satarak kendi projelerine finans sağlama gücüne sahip olmaları.

Aynı zamanda şehirler çılgınca emlak geliştirme ve gayrimenkul spekülasyonlarının yaşandığı yerler haline geliyor:

> 1990'ların başından ortalarına kadar geçen sürede ülkeyi ele geçiren "kumarhane mantığı"yla bankalar ve diğer finans kurumları Çin'in her yerine yayılan muazzam gayrimenkul geliştirme projelerini ihtiyatlı bir şekilde finanse etti. Pekin, Şanghay, Shenzen gibi büyük şehirlerde ve daha küçük pek çok eyalet ve kıyı kasabasında bir gecede birinci sınıf ofisler, lüks villalar, gösterişli evler ve apartmanlar peyda oldu [...] Mahut "Şanghay balonu" bir zamanların sönük şehrini dünyanın en göz alıcı metropollerinden birine dönüştürdü. 1995'in sonuna gelindiğinde Şanghay binden fazla gökdelen, yüz küsur beş yıldızlı otel, yaklaşık 1.250.000 metre kare ofis alanı -1994'teki 250.000 metre karenin beş katı- ve emlak stoku New York'tan daha hızlı artan "hareketli" bir emlak piyasasıyla övünüyordu [...] 1996'nın sonuna gelindiğinde balon patladı; sebep, büyük oranda, kaynakların müsrifçe harcanması ve kapasitenin aşılmasıydı.[20]

Fakat 1990'ların sonlarında ani yükseliş daha da kuvvetli bir şekilde yeniden başladı ve arkasından gelen tek şey, 2004'te önemli kent piyasalarında çıkan, gereğinden fazla inşaat yapıldığı söylentileri oldu.[21]

Bu olup bitenlerin büyük kısmının arkasında, Çin'in büyük oranda kamu bankalarından oluşan bankacılık sisteminin finansal rolü yatıyor. Bankacılık sektörü 1985'ten sonra hızla genişledi. Örneğin 1993'e gelindiğinde kamu bankalarının şube sayısı "60.785'ten 143.796'ya ve çalışan sayısı 973.355'ten 1.893.957'ye çıkmıştı. Aynı dönemde mevduatlar 427,3 milyar yuan'dan (51,6 milyar ABD doları) 2,3 trilyona yükselirken, toplam krediler 590,5 milyar yuan'dan 2,6 trilyona çıktı."[22] 1993'e gelindiğinde bankaların ödemeleri hükümetin bütçe harcamalarını beş kat aşmıştı. Başarısız olan KİT'lere yığınla para gitti ve bankalar hiç şüphe yok ki "'aktif balonları' üretiminde baş rolü oynadı, özellikle de oynak emlak ve inşaat sektörlerinde." Geri dönmeyen krediler sorun haline geldi ve sonunda merkezi hü-

kümet "batık kredileri temizlemek için neredeyse" ABD'nin tasarruf ve kredi sektörünü kurtarmak için 1987'de ödediği (bu kurtarmanın maliyeti "finans kurumlarından alınan 29,1 milyar dolar ilave mevduat sigortası primi ve 123,8 milyar dolar kamu fonu"ydu) kadar çok para harcamak zorunda kaldı. Örneğin 2003'te Çin, döviz rezervlerinden 45 milyar dolar değerinde dövizin iki büyük resmi bankaya aktarıldığını ilan ettiğinde bu "altı yıldan kısa süre içinde bankacılık sektöründe yapılan en büyük üçüncü kurtarma" idi.[23] Geri dönmeyen kredi portföyü Çin'in GSYİH'sının belki yüzde 35'ini oluşturuyordu, ama ABD federal hükümetinin borç yüküyle ve ABD GSYİH'sının yüzde 300'ünden fazlasına denk düşen tüketici borcuyla kıyaslandığında yine de sönük kalıyordu.[24]

Belli ki Çin önemli bir konuda Japonya'dan ders almıştı. Eğitim ve bilimde modernleşme ile hem askeri hem sivil alanda belirleyici bir araştırma ve geliştirme stratejisi el ele gitmeliydi. Çin bu alanlara büyük yatırım yapıyor. Artık (ABD'yi son derece rahatsız eden) ticari uydu hizmetleri bile sunuyor. 1990'ların sonlarından itibaren yabancı şirketler araştırma geliştirme faaliyetlerinin önemli bir kısmını Çin'e transfer etmeye başladı. Microsoft, Oracle, Motorola, Siemens, IBM, Intel, hepsi de, "bir teknoloji pazarı olarak artan önemi ve gelişmişliği", "vasıflı ama ucuz bilim insanı rezervinin büyüklüğü ve hâlâ görece yoksul fakat zenginleşmekte olan ve yeni teknolojilere hevesli tüketicileri" nedeniyle Çin'de araştırma laboratuvarları kurdular.[25] BP ve General Motors gibi devlerin de aralarında bulunduğu 200'den fazla büyük yabancı şirket, araştırmalarının önemli bir kısmını Çin'e taşıdı. Bu şirketler teknoloji ve tasarımlarının yerli Çin şirketlerince yasadışı şekilde kopyalandığından yakınıyor sık sık. Fakat bu konularda çok fazla baskı yaparlarsa Çin devletinin dünyanın en büyük pazarında faaliyet göstermelerini zorlaştırabileceği ve Çin hükümetinin müdahale etme konusunda gönülsüz olduğu ortadayken, ellerinden pek bir şey gelmiyor. Üstelik sadece yabancı şirketler de değil faaliyet gösteren. Japonya ve Güney Kore de yüksek vasıflı ama düşük maliyetli işgücünden faydalanmak üzere konum almak için Çin'deki geniş çaplı "araştırma şehirleri"ne yatırım yapıyor. Bütün bunların sonucunda Çin, yüksek teknoloji sektörü faaliyetleri açısından çok daha

cazip bir yer haline geldi.[26] Hintli yüksek teknoloji şirketleri bile bazı faaliyetlerini ülke dışına taşımayı daha ucuz buluyor. Yerli bir yüksek teknoloji sektörü de yükselmeye başlıyor bazı alanlarda. Örneğin Shenzen'de, "Huawei'yi telekomünikasyon gereçleri işinde Çin'den çıkan ilk uluslararası oyuncu yapmak için çalışan 10.000 mühendisin pek çoğu Silikon Vadisi'nde olsa yadırganmayacak düzinelerce gösterişli taş ve cam binayla dolu, genişleyen bir yerleşkede barınıyor." Huawei 1990'ların sonlarından başlayarak "Asya, Orta Doğu ve Rusya'da satış ağları oluşturmak için yoğun yatırım yaptı; şimdi ürünlerini 40 ülkede, rakiplerinden üçte bir daha ucuza satıyor".[27] Ayrıca kişisel bilgisayar üretim ve pazarlamasında Çin şirketleri artık çok etkin bir mevcudiyete sahip.

Dış İlişkiler

1978'de Çin GSYİH'sının sadece yüzde 7'sini oluşturan dış ticaret, 1990'ların başında yüzde 40'a fırladı ve o zamandan beri bu seviyede. Aynı dönemde Çin'in dünya ticaretindeki payı dörde katlandı. 2002'ye gelindiğinde, Çin'in GSYİH'sının yüzde 40'ından fazlası yabancı doğrudan yatırımdan geliyordu (yarısını da imalat oluşturuyordu). Artık Çin gelişen dünyadaki en büyük yabancı doğrudan yatırım alıcısı olmuş, çokuluslular şirketler Çin pazarını kârlı bir şekilde sömürebilir hale gelmişlerdi. 1990 başlarında başarısız olan girişimiyle mağlubiyete uğrayan General Motors 1990'ların sonunda pazara yeniden girdi; 2003'e gelindiğinde Çin'deki girişimi ABD'deki işletmelerinden daha fazla kâr bildiriyordu.[28]

İhracata dayalı kalkınma stratejisi son derece başarılı olmuş görünüyordu. Ama 1978'de bunların hiçbiri planlanmamıştı. Deng, Mao'nun kendi ayakları üzerinde durma politikalarından bir kopuşun işaretini vermişti, ama ilk dışa açılmalar deneme kabilindendi ve Guangdong'daki özel ekonomik bölgelerle sınırlıydı. Guangdong deneyinin başarısını gördükten sonra Parti'nin, büyümenin ihracata dayalı olması gerektiğini kabul etmesi 1987'yi buldu. Merkezi hükümetin yabancı ticaret ve doğrudan yatırıma açılmayı bütün kuvvetiyle

desteklemesi ancak Deng'in 1992'deki "güney turu"ndan sonra gerçekleşti.[29] Örneğin ikili (resmi ve piyasa) döviz kurundan, 1994'te, resmi kur yüzde 50 devalüe edilerek vazgeçildi. Devalüasyon içeride bir tür enflasyon krizinin fitilini ateşledi, ama aynı zamanda Çin'in ticaret ve sermaye akışı alanlarında yakaladığı, dünyanın en dinamik ve başarılı ekonomisi konumuna gelmesini sağlamış olan muazzam büyümenin yolunu da açtı. Neoliberalleşmenin rekabet halindeki eşitsiz coğrafi gelişmelere göre değişim gösterebilmesinin neoliberalleşmenin geleceği açısından ne anlama geldiğini henüz bilemiyoruz.

Deng'in stratejisinin başlangıçtaki başarısı Hong Kong bağlantısına bağlıydı. Asya'nın ilk "kaplan" ekonomilerinden biri olan Hong Kong halihazırda kapitalist dinamizmin önemli bir merkeziydi. Bölgedeki yüksek düzeyde devlet planlamasına başvuran diğer devletlerden (Singapur, Tayvan ve Güney Kore) farklı olarak Hong Kong anlamlı bir devlet yönlendirmesi olmadan daha kaotik bir girişimcilik geliştirmişti. Elverişli şekilde, halihazırda önemli küresel bağlantılara sahip bir Çin iş diasporasının merkezindeydi. Hong Kong'da imalat emek-yoğun ve düşük katma değer çizgisinde gelişmişti (tekstil başı çekiyordu). Ama 1970'lerin sonuna gelindiğinde şiddetli yabancı rekabetten ve akut işgücü yetmezliğinden mustaripti. Sınırın hemen ötesindeki Guangdong'daysa dünya kadar ucuz emek vardı. Böylelikle Deng'in açılımı tam vaktinde bir devlet kuşu gibi kondu. Hong Kong sermayesi fırsatı değerlendirdi. Sınırı geçip Çin'e giren pek çok gizli bağlantısından; Çin'deki bütün dış ticaretin zaten Hong Kong üzerinden geçiyor olmasından ve küresel ekonomide sahip olduğu, Çin malı ürünlerin kolaylıkla üzerinden akabileceği pazarlama ağlarından faydalandı.

1990'ların ortaları gibi yakın bir tarihte, Çin'e yapılan yabancı doğrudan yatırımın aşağı yukarı üçte ikisi Hong Kong üzerinden geldi. Her ne kadar bunun bir kısmı muhtelif yabancı sermaye kaynaklarına aracılık eden Hong Kong ticari girişimlerinden gelmiş olsa da, Hong Kong'un yakınlığı gibi pek hayırlı bir gerçeğin Çin'in geri kalanının kalkınmasının alacağı biçimin belirlenmesinde hayati önem taşıdığına hiç şüphe yok. Örneğin vilayet hükümetinin Shenzhen kentindeki ekonomik kalkınma bölgesi 1980'lerin başlarında başarısızdı. Hong Kong kapitalistleri kırsal alanlardaki yeni KKİ'lerle ilgileniyordu. Hong Kong

sermayesi makine, girdi ve pazarlamayı sağlıyor, KKİ'ler de işi yapıyordu. Bu çalışma tarzı bir kez yerleştikten sonra diğer yabancı kapitalistler tarafından (özellikle Tayvanlılar tarafından ve yabancı sermayeye açıldıktan sonra Şanghay civarında) yoğunlaşarak taklit edilebilirdi. 1990'larda hem Japon ve Güney Kore hem ABD şirketleri Çin'i bir kıyı ötesi imalat merkezi olarak çok yoğun şekilde kullanmaya başlayınca, yabancı doğrudan yatırım kaynakları büyük ölçüde çeşitlendi.

1990'ların ortalarına gelindiğinde, Çin'in devasa iç pazarının yabancı sermaye için giderek cazipleşmeye başladığı açık hale geldi. Nüfusun ancak yüzde 10'u, yeni doğan ve büyüyen bir orta sınıfın satın alma gücüne sahipti, ama bir milyardan fazla insanın yüzde 10'u devasa bir iç pazar oluşturuyordu. Bu insanlara araba, DVD, televizyon, çamaşır makinesi, bunların yanı sıra alışveriş merkezleri, otobanlar ve "lüks" evler sağlamak için rekabet başlamıştı. Aylık araba üretimi 1993'te 20.000 civarındayken kademeli olarak yükselerek 2001'de 50.000'e çıktı; ama sonra, 2004 ortalarına gelindiğinde, ayda yaklaşık 250.000'e sıçradı. Kurumsal belirsizliklere, devlet politikasındaki belirsizliklere ve kapasite aşımıyla ilgili aşikâr tehlikelere rağmen bir yabancı yatırım seli –Wal-Mart'tan McDonalds'a, bilgisayar çipi üretimine kadar her şey– iç pazarın hızla büyüyeceği beklentisiyle Çin'e aktı.[30]

Yabancı doğrudan yatırıma aşırı bağımlılık Çin'i, Japonya ya da Güney Kore'den çok farklı, özel bir vaka yapıyor. Bu ağır bağımlılık sonucunda Çin kapitalizminin ülke içinde bir bütünlük içinde olduğu pek söylenemez. Yeni iletişim araçlarına muazzam yatırımlar yapılmasına rağmen bölgeler arası ticaret çok gelişememiş durumda. Guangdong gibi eyaletlerin dış dünyayla yaptığı ticaret, Çin'in geri kalanıyla yaptıklarından çok daha fazla. Farklı eyaletler arasında bölgesel ittifaklar yaratmayı amaçlayan devlet kaynaklı çabalara ve yakın tarihteki bir şirket birleşmeleri seline rağmen Çin'in farklı kısımları arasında sermaye akışı kolay olmuyor.[31] Dolayısıyla, kaynak tahsisi ve kapitalist bağlantılar Çin içinde ne kadar gelişirse, yabancı doğrudan yatırıma bağımlılık da o kadar azalacak.[32]

Çin'in dış ticaret ilişkileri zaman içinde; ama özellikle son dört yılda mutasyona uğradı. 2001'de DTÖ'ne girmesinin bunda büyük etkisi oldu; ama Çin'in ekonomik büyümesindeki katışıksız dinamizm

ve değişen uluslararası rekabet yapıları da ticaret ilişkileri düzeninde büyük bir değişimi kaçınılmaz hale getirdi. 1980'lerde Çin'in küresel pazarlardaki konumu esasen düşük katma değerli üretim yapıp ucuz tekstil ürünleri, oyuncak ve plastik eşyaları büyük hacimlerde satmaktan geliyordu. Maocu politikalar enerji ve pek çok hammadde açısından (dünyanın en büyük pamuk üreticilerinden biri Çin'dir) kendine yeten bir Çin bırakmıştı. Sadece makine ve teknoloji ithaline, bir de pazarlara erişim elde etmeye (ne hoş ki Hong Kong yardıma hazırdı) ihtiyacı vardı. Sahip olduğu ucuz işgücü büyük rekabet avantajı sağlayabilirdi. Çin tekstil imalatında saat ücreti 1990 sonlarında 30 sent iken, Meksika ve Güney Kore'de 2,75 dolar idi. Hong Kong ve Tayvan 5 dolar civarında geziniyor, ABD'de ise 10 dolardan fazlaya mal oluyordu.[33] Gelgelelim, ilk evrelerde Çin imalat sanayi Tayvan ve Hong Kong tüccarlarına büyük ölçüde boyun eğer durumdaydı. Küresel pazarlara erişimi bu tüccarlar yönetiyor, ticaret kârından aslan payını onlar alıyor ve KKİ ya da KİT'lere yatırım yaparak veya onları satın alarak geriye doğru bütünleşmeyi giderek artırıyorlardı. Pearl Irmağı deltasında 40.000'e varan sayılarda işçi çalıştıran üretim tesislerine rastlamak işten değil. Dahası, düşük ücretler sermaye tasarrufu sağlayan yenilikleri mümkün hale getiriyor. Yüksek verimli ABD fabrikaları pahalı, otomatik sistemler kullanıyor, ama "Çin fabrikaları sermayeyi imalat sürecinden çıkarıp emeğe yeniden daha büyük bir rol vererek bu süreci tersine çeviriyor." Gereken toplam sermaye genellikle üçte bir oranında azalıyor. "Daha düşük ücret ile daha az sermaye bileşimi, sermaye kârlılığını ABD fabrikalarındaki düzeylerin üzerine çıkarıyor."[34]

Ücretli emek açısından sahip olduğu bu akıl almaz avantajlar Çin'in düşük katma değerli imalat sektörlerinde (örneğin tekstil) Meksika, Endonezya, Vietnam ve Tayland gibi diğer düşük maliyetli yerlerle rekabet edebileceği anlamına geliyor. Meksika sadece iki yılda 200.000 iş kaybederken, onun yerini alan Çin (NAFTA'ya rağmen) ABD tüketim malları pazarının ana tedarikçisi oldu. 1990'larda Çin, imalat alanındaki katma değer merdiveninde tırmanmaya ve elektronik ürünler ve takım tezgâhları gibi alanlarda Güney Kore, Japonya, Tayvan, Malezya ve Singapur ile rekabet etmeye başladı.

Bunun meydana gelmesini sağlayan, kısmen, bu ülkelerdeki şirketlerin, Çin üniversite sisteminin seri üretimiyle meydana gelen düşük ücretli, yüksek vasıflı işçi havuzunun büyüklüğünden faydalanmak için üretimi kıyı ötesine taşımaya karar vermesiydi. İlk başta en büyük giriş Tayvan'dan geldi. Bugün bir milyon kadar Tayvanlı girişimci ve mühendisin Çin'de yaşadığı, çalıştığı ve epeyce bir imalat kapasitesini de beraberinde getirdiği düşünülüyor. Güney Kore'den gelen giriş de güçlü (bkz. Şekil 4.4). Koreli elektronik şirketleri Çin'de büyük işler yapıyor artık. Örneğin Çin'e 2,5 milyar dolar yatırım yaparak "10 satış bayisi ve 26 imalat şirketi kuran ve toplam 42.000 kişi istihdam eden" Samsung Electronics 2003 Eylül'ünde kişisel bilgisayar üretiminin tamamını Çin'e taşıyacağını ilan etti.[35] Japonların imalatı Çin'e taşımaya başlaması, 1992'de 15,7 milyon olan Japon imalat istihdamının 2001'de 13,1 milyona düşmesinde etkili oldu. Japon şirketleri de Malezya, Tayland ve başka yerlerden çekilip Çin'e taşınmaya başladı. Şimdi Çin'de öyle çok yatırımları var ki, "Çin ile Japonya arasındaki ticaretin yarısından fazlası Japon şirketleri arasında yapılıyor."[36] ABD'de olduğu gibi, anavatanları sıkıntı çekerken şirketler iyi durumda olabiliyor. Çin'in Japonya, Güney Kore, Meksika ve başka yerlerden kendine taşıdığı imalat işi sayısı, ABD'den taşıdığından daha fazla. Çin'in hem içeride hem uluslararası ticaretteki konumunda yakaladığı göz alıcı büyüme ile Japonya'daki uzun süreli resesyon, Doğu ve Güney Doğu Asya'nın kalanındaki zayıf büyüme, ihracatta durgunluk ve dönemsel krizler paralel gidiyor. Pek çok ülkenin rekabet gücü üzerindeki olumsuz etkiler zamanla derinleşeceğe benziyor.[37]

Diğer yandan, Çin'in çarpıcı büyümesi ülkeyi yabancı hammadde ve enerji kaynaklarına daha bağımlı hale getiriyor. 2003'te Çin "dünya kömür üretiminin %30'unu, çeliğinin %36'sını ve çimentosunun %55'ini aldı."[38] 1990'da nispeten kendine yetiyor iken, 2003'te ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci petrol ithalatçısı oldu. Çin enerji şirketleri Hazar Havzası petrolünden pay almak için uğraştı ve Orta Doğu'nun petrol kaynaklarına erişimi güvence altına almak için Suudi Arabistan ile müzakereler başlattı. Sudan ve İran'daki enerji çıkarları her iki sahada da ABD'yle gerilim yaşamasına neden oldu.

Rus petrolüne erişim için Japonya'yla rekabete girdi. Yeni maden kaynakları arayışı nedeniyle Avustralya'dan yaptığı ithalat 1990'larda dört katına çıktı. Bakır, kalay, demir cevheri, platin ve alüminyum gibi stratejik madenlere çok acil ihtiyaç duyduğu için Şili, Brezilya, Endonezya, Malezya ve pek çok başka ülkeyle hızla anlaşmalar yaptı. Her yerden tarım ürünleri ve kereste ithal etmeye talip oldu (Brezilya ve Arjantin'den yaptığı muazzam soya fasulyesi ithalatı bu ekonomilerin yeniden canlanmasına yardım etti) ve Çin'in hurda metale olan talebi bütün dünyada fiyatları yükseltecek kadar büyüdü. Çin'in inşaat ve kazı makinesi (Caterpillar) ve türbin (GE) talebinden ABD imalatı bile faydalandı. Asya'nın Çin'e ihracatı da şaşırtıcı oranlarda arttı. Artık Çin, Güney Kore'nin en çok ihracat yaptığı yer ve Japon ihracat pazarında da ABD'yle başa baş durumda. Ticaret ilişkileri düzeninde meydana gelen değişimin hızını en iyi gösteren örnek, Tayvan. Tayvan'ın (çoğunlukla ara imalat ürünlerinde) en çok ihracat yaptığı yer 2001'e kadar ABD iken, bu tarihten itibaren birinciliği Çin aldı; 2004'ün sonunda Tayvan'ın Çin'e ihracatı, ABD'ye ihracatının iki katıydı.[39]

Olağanüstü küresel etkiye sahip bölgesel bir hegemon olan Çin bütün Doğu ve Güney Doğu Asya'ya hükmediyor. Bölgede ve dışarıda emperyalist geleneklerini hâkim kılmaktan uzak değil. Arjantin'in yerli tekstil, ayakkabı ve deri sanayisinin 2004'te yeniden canlanmaya başlayan kalıntılarının ucuz Çin mallarınca yok edileceği endişelerine karşılık Çin'in tavsiyesi Arjantin'in bu sanayileri ölüme terk edip, hızla yükselen Çin pazarı için hammadde ve tarım ürünü üretmeye yoğunlaşması yönünde oldu. On dokuzuncu yüzyılda Britanya'nın Hindistan imparatorluğuna tam da böyle yaklaştığı Arjantinlilerin gözünden kaçmadı. Yine de, Çin'de devam eden muazzam altyapı yatırımları küresel ekonominin büyük kısmını peşine takmış çekiyor. Diğer yandan, Çin'in 2004'te sergilediği daha yavaş büyüme,

> [...] bütün mal ve finans piyasalarını bulandırıyor. 15 yılın zirvesindeki nikel fiyatları hızla düşüyor, bakır 8 yılın zirvesinden tepetaklak iniyor. Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda gibi metaya dayalı ekonomilerin paraları da kötü durumda. Asya'nın ihracata dayalı diğer ekonomilerindeki pazarlar da Çin'in Tayvan'dan daha az yarı iletken, Güney Kore'den daha

az çelik çubuk, daha az Tayland kauçuğu, Vietnam pirinci ve Malezya kalayı satın alabileceği endişesiyle tir tir titriyor.[40]

Başarılı sermaye birikimi dinamiklerinde hep olduğu gibi bir nokta gelir, içeride biriktirilen fazlalar için dışarıda pazarlar gerekir. Bunun yollardan biri, ABD borcunu finanse ederek Çin mallarının satıldığı pazarları canlı tutarken yuan'ı da dolara bağlamaktır. Ama Çin ticaret şirketleri uzun zamandır küresel etkinlik gösteriyorlar ve 1990 ortalarından itibaren kapsam ve erimlerini belirgin şekilde genişlettiler. Çin şirketleri yabancı pazarlardaki konumlarını güvenceye almak için deniz aşırı yatırımlar da yapıyor. Artık Çin malı televizyonların montajı, Avrupa pazarına erişimi sağlama bağlamak için Macaristan, ABD pazarına erişimi garanti etmek için Kuzey Carolina'da yapılıyor. Bir Çin otomotiv şirketi arabaların montajını Malezya'da yapmayı ve nihayetinde burada bir fabrika kurmayı planlıyor. Ülkenin kendi yükselen talebini karşılayabilmek için Çin şirketleri Pasifik bölgesi turizmine bile yatırım yapıyor.[41]

Ama bir açıdan Çinliler neoliberal kalıptan belirgin şekilde ayrılıyor. Çin muazzam işgücü fazlalarına sahip ve toplumsal ve siyasal istikrara kavuşmak için bu fazlaları ya içinde sindirmesi ya da şiddete başvurarak bastırması gerekiyor. İlkini ancak muazzam ölçekte sabit sermaye oluşumu ve altyapı projelerini borçla finanse ederek yapabiliyor (sabit sermaye yatırımı 2003'te yüzde 25 arttı). Sabit sermayenin aşırı birikiminden kaynaklanan ciddi bir kriz riski pusuda bekliyor (özellikle de inşa edilmiş çevrede). Aşırı üretim kapasitesi bulunduğuna dair (örneğin araba üretimi ve elektronik ürünlerde) bol bol işaret mevcut; ayrıca kentsel yatırımlarda bir ani yükseliş ve çöküş döngüsü de yaşandı. Bütün bunlar Çin devletinin neoliberal ortodoksiyi terk edip, Keynesçi bir devlet gibi davranmasını gerektiriyor. Sermaye ve döviz kuru üzerindeki kontrolünü devam ettirmesini gerektiriyor. Oysa bunlar IMF, DTÖ ve ABD Hazinesi'nin kurallarıyla uyuşmuyor. Çin, DTÖ üyeliğinin geçici bir koşulu olarak bu kurallardan muaf; ama sonsuza kadar böyle kalamaz. Sermaye akışı denetimlerinin uygulanması giderek güçleşiyor, çünkü Çin Yuanı Hong Kong ve Tayvan gibi son derece gözenekli bir sınırdan küresel ekonomiye sızıyor. Savaş sonrası Keynesçi

Bretton Woods sisteminin sonunu getiren koşullardan birinin, ABD doları kendi ülkesinin para politikasını yöneten kurumların disiplininden kaçtığı için bir eurodolar piyasasının oluşması olduğunu hatırlamakta fayda var.[42] Çinliler bu sorunu tekrarlamak konusunda hayli yol aldılar bile; şimdi onların Keynesçiliği de benzer şekilde tehdit altında.

Cari açık finansmanının merkezinde yer alan Çin bankacılık sistemi şu durumda küresel finans sistemine entegre olmayı kaldıramaz, çünkü kredi portföyünün yarısı geri dönmüyor. Neyse ki Çinliler, daha önce de gördüğümüz gibi, bankaların geçmişine sünger çekmek için kullanılabilecek bir ödemeler dengesi fazlasına sahip. Ama bu noktada başka bir risk daha var; Çinlilerin bunu yapabilmelerinin tek yolu, ABD'nin karşısına ödemeler dengesi fazlalarını yığmak. Tuhaf bir ortakyaşam biçimi ortaya çıkıyor; ABD fazla üretimlerini elverişli şekilde tüketebilsin diye Çin ve beraberinde Japonya, Tayvan ve diğer Asya merkez bankaları ABD'nin borcunu finanse ediyor. Ama bu ABD'yi Asya merkez bankası yöneticilerinin kaprislerine karşı savunmasız hale getiriyor. Diğer yandan da Çin'in ekonomik dinamizmi ABD'nin maliye ve para politikalarına tutsak düşüyor. Mevcut durumda ABD de Keynesçi tarzda davranıyor; bir yandan devasa federal açıklar verilir ve tüketici borçları yığılırken, bir yandan da herkesin neoliberal kurallara uymasında ısrar ediliyor. Bu sürdürülebilir bir konum değil; üstelik ABD'nin büyük bir finansal kriz kasırgasının üstüne üstüne gitmekte olduğunu iddia eden pek çok itibarlı ses var.[43] Çin açısından bu bir işgücü massetme politikasından, açık bir baskı politikasına geçmek anlamına gelir. Böyle bir taktiğin başarılı olup olamayacağını, 1989'da Tiananmen Meydanı'nda olduğu gibi, yine sınıf kuvvetleri dengesi ve Komünist Parti'nin bu kuvvetler bağlamında kendini nasıl konumlandırdığı belirleyecektir.[44]

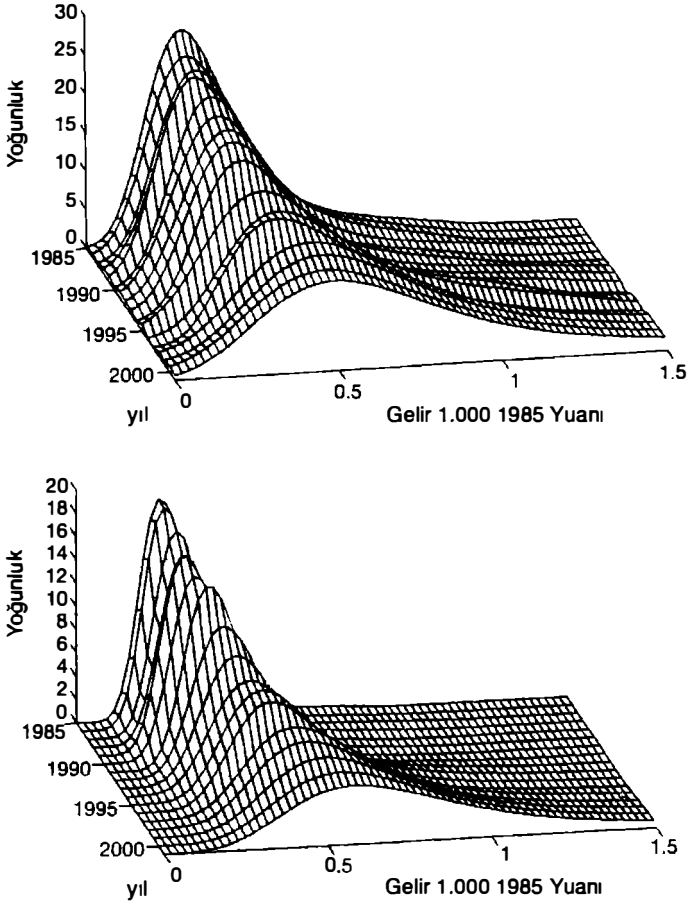
Sınıf İktidarının Yeniden İnşasına Doğru mu?

Bay Wang Haziran 2004'te Pekin'deki Daimler Chrysler'dan 900.000 dolarlık bir Maybach ultra lüks sedan araba satın aldı. Bu tür lüks arabaların piyasası, görünen o ki, çok hareketli. Yapılan çıkarım, "birkaç Çinli aile olağanüstü servet biriktirdi," şeklinde.[45] Biraz daha düşük statülü

arabalara baktığımızda da Çin şimdi dünyanın en büyük Mercedes-Benz pazarı. Birileri bir yerlerde bir şekilde çok zengin oluyor.

Çin dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden birine sahip olabilir; ama aynı zamanda dünyanın en eşitsiz toplumlarından biri haline geldi (Şekil 5.2). Büyümenin faydaları "en çok kent sakinlerine ve hükümet ve parti yetkililerine sunuluyor. Geçtiğimiz beş yılda, kentli zengin ile kırsal yoksul arasındaki gelir uçurumu o kadar keskin şekilde büyüdü ki artık bazı çalışmalar Çin'deki toplumsal yarılmayı Afrika'nın en yoksul uluslarıyla kıyaslıyor."[46] Toplumsal eşitsizlik devrim döneminde hiç silinmedi. Hatta şehirle köy arasındaki fark yasalara geçti. Ama reformlarla, diye yazıyor Wang, "bu yapısal eşitsizlik hemen sınıflar, toplumsal katmanlar ve bölgeler arası gelir farklarına dönüşerek hızla toplumsal kutuplaşmaya yol açtı".[47] Resmi toplumsal eşitsizlik ölçütleri, örneğin Gini katsayısı, Çin'in en yoksul ve en eşitlikçi toplumlardan biri olmaktan kronik eşitsizliğe giden bütün o yolu yirmi yıllık bir sürede kat ettiğini teyit ediyor (bkz. Şekil 5.2). Kırsal ve kentsel gelirler arasındaki fark (oturma izni sistemiyle kemikleşerek) hızla artıyor. Bolluk içindeki kent sakinleri BMW'ler sürerken, kırsal çiftçiler şanslıysa haftada bir kere et yiyebiliyor. Daha da dikkat çekici olan, hem kırsal hem kentsel kesim *içinde* artan eşitsizlik. Bölgesel eşitsizlikler de derinleşti; güney kıyı bölgesi şehirlerinden bazıları hızla yükselirken, iç bölgeler ve kuzeydeki "pas kuşağı" ya yeterli hızda kalkınmayı başlatamıyor ya da fena halde bocalayarak ilerliyor.[48]

Toplumsal eşitsizlikteki artışlar sınıf iktidarının yeniden inşasının kesin olmayan bir göstergesidir. Bu yeniden inşanın kanıtı büyük ölçüde kişisel deneyimlere dayanır ve hiçbir şekilde güvenilir değildir. Gelgelelim, önce toplumsal merdivenin en alt basamağındaki duruma bakıp, çıkarımlar yaparak ilerlemek mümkün. "1978'de Çin'de 120 milyon işçi vardı. 2000'de 270 milyon. Şehirlere taşınan ve uzun süreli ücretli işlere giren 70 milyon topraksız köylüyü de eklediğimizde, Çin'in işçi sınıfı şimdi yaklaşık 350 milyon ediyor." Bunların "100 milyondan fazlası" şimdi devlet dışı sektörlerde çalışıyor ve devlet tarafından ücretli emekçiler olarak sınıflandırılıyor.[49] Devlet sektöründen geriye kalan yerlerde (KİT ve KKİ'ler) çalışanların büyük bir oranı da aslında ücretli emekçi statüsünde. Dolayısıyla, Çin'de, özelleştirme

Şekil 5.2 Çin'de artan gelir eşitsizliği: kırsal (yukarıda) ve kentsel (aşağıda), 1985 – 2000
Kaynak: Wu ve Perloff, *China's Income Distribution Over Time.*

evreleri ve emek piyasasına (kamu teşebbüslerinde refah hizmeti ve emeklilik geliri sağlama yükümlülüklerinden sıyrılmak da dahil) daha fazla esneklik getirmek için atılan adımlarla belirginleşmiş olan, devam eden toptan bir proleterleşme süreci var. Hükümet hizmetlerin de "içini boşaltıyor". China Labour Watch'a [Çin Emek İzleme Örgütü] göre "Kırsal yönetimler daha zengin yerlerden neredeyse hiç destek almıyor. Okulları, hastaneleri, yol inşasını, hatta polisi finanse etmek için yerel çiftçileri vergilendiriyor, sonu gelmez ücretler talep ediyorlar." Büyüme yüzde 9'la gümbür gümbür ilerlerken bile geride bırakılanlar arasında yoksulluk yoğunlaşıyor. 1998 ile 2002 arasında sayıları 262.000'den 159.000'e düşen KİT'lerden 27 milyon işçi atıldı. Daha da şaşırtıcı olanı ise yaklaşık son on yılda Çin'deki imalat işlerinde yaşanan net iş kaybının 15 milyon civarında olmasıdır.[50] Neoliberalizm büyük, kolay sömürülen ve görece güçsüz bir işgücü gerektiriyorsa, o zaman Çin neoliberal ekonomi niteliklerine kesinlikle sahip; ama "Çin tarzında".

Sosyal statünün diğer ucundaki servet birikimi daha karmaşık bir hikaye. Kısmen, yolsuzluk, gizli dalavereler ve bir zamanlar müşterek sahip olunan hak ve varlıkların açıktan açığa gasp edilmesinin bir bileşimi üzerinden ilerliyor. Yerel yönetimler yeniden yapılanma stratejilerinin bir parçası olarak teşebbüslerin hisselerini idarecilere transfer ettiğinde çok sayıda idareci "bir gecede on milyonlarca yuan değerinde hisseyi farklı yollarla ele geçirerek, yeni bir kodamanlar grubu oluşturdu." KİT'ler yeniden yapılandırılarak anonim şirketlere dönüştürüldüğünde "idarecilerine büyük hisse oranları verildi" ve bazen ortalama bir KİT işçisinin yıllık ücretinin yüz katına denk düşen yıllık maaşlar aldılar.[51] 1993'te bir holding şirketi haline gelen Tsingtao Brewery'nin baş idarecileri (çok sayıda yerel bira üreticisini satın alarak mevcudiyetini ve bir oligopol olarak gücünü ülke çapında artırmakta olan) kârlı bir işin hisselerinin büyük bir kısmını almakla kalmadı, aynı zamanda kendilerine güzel idareci maaşları da bağladılar. Parti üyeleri, hükümet yetkilileri, özel girişimciler ve bankalar arasındaki imtiyazlı ilişkiler de önemli bir rol oynuyor. Yeni özelleştirilmiş şirketlerin belli bir hissesini almış olan idareciler bankalardan (ya da arkadaşlarından) borç alarak işçilerin elindeki diğer hisseleri de (bazen zorla, örneğin

işten çıkarma tehditleriyle) satın alabiliyor. Çok sayıda banka kredisi geri dönmediğinden, yeni sahipler ya şirketleri iflas ettiriyor (ve bu sırada şirketin mal varlıklarını kişisel kazanç için satıyor), ya da iflas ilan etmeden (Çin'de iflas kanunu pek gelişmiş değil) borçlarını ödememenin bir yolunu buluyor. Yüksek oranda sömürülen işgücünün sırtından kazanılan 45 milyar dolar dövizi alıp, kazanç getirmeyen kredileri kapatarak bankaları kurtaran devlet, böylece kötü yatırımları defterden silmekten ziyade serveti alt sınıflardan üst sınıflara yeniden dağıtmış oluyor. İlkesiz idareciler yeni özelleştirilmiş şirketlerin ve varlıklarının kontrolünü büyük kolaylıkla ele geçirip, bunları zenginleşmek için kullanabiliyor.

Servet yaratımında yerli sermaye de önemi giderek artan bir rol oynuyor. Ortak girişimler üzerinden teknoloji transfer ederek yirmi yıldan uzun süredir kâr sağlayan; büyük, vasıflı emek havuzlarına ve yöneticilik becerilerine erişimle kutsanmış ve her şeyden öte, girişim hırsının o "çoşkunluğundan" faydalanan pek çok Çin firması şimdi hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda yabancı rakiplerle yarışabilecek konumdalar. Üstelik bu sadece düşük katma değerli sektörlerde olmuyor artık. Örneğin şimdi dünyanın en büyük sekizinci bilgisayar üreticisi olan şirket 1984'te hükümet fonlarıyla desteklenen bir grup Çinli bilim insanı tarafından kuruldu. 1990'ların sonlarında dağıtımdan üretime geçti ve Çin pazarından en büyük payı aldı. Şimdiki adıyla Lenovo, artık en büyük oyuncularla büyük rekabet içinde ve küresel pazara daha iyi erişim elde etmek için IBM'in kişisel bilgisayar serisini satın aldı. Anlaşma (ki bu arada Tayvan'ın bilgisayar işindeki konumunu da tehdit ediyor) bir yandan IBM'in Çin yazılım pazarıyla arasına daha sağlam bir köprü kurmasını mümkün kılarken, aynı zamanda bilgisayar sanayisinde küresel erişimi olan Çin merkezli devasa bir şirket inşa ediliyor.[52] Devlet Lenovo gibi şirketlerde pay sahibi olabiliyor; ama bu şirketlerin idari özerkliği, yöneticilerde dünyanın başka yerlerindekilere denk bir servet yoğunlaşmasına izin veren bir mülkiyet ve ödül sistemini teminat altına alıyor.

Gayrimenkul geliştirme, özellikle büyük şehirler, civarları ve ihracat kalkınma bölgelerinde yapılanlar, muazzam bir servetin birkaç elde toplanmasına giden diğer bir imtiyazlı yol gibi görünüyor.

Topraksız çiftçiler toprak sahibi olma hakkından yoksun olduğu için kolaylıkla mülksüzleştirilebilir ve toprakları kârlı kentsel kullanıma açılabilirdi; bu da çiftçilerin geçimlerini sağlayacakları kırsal zemini ellerinden alarak, toprağı terk edip emek piyasasına girmek zorunda bırakacaktı. Çiftçilere verilen tazminat, daha sonra hükümet yetkililerince geliştirme şirketlerine aktarılacak toprağın değerine oranla çok azdı. Geçtiğimiz on yıl içinde 70 milyon kadar çiftçinin toprağını bu şekilde kaybettiği düşünülüyor. Örneğin çeşitli topluluk liderleri, yabancı yatırımcılar veya geliştirme şirketleriyle yaptıkları müzakerelerde sıklıkla müşterek arazi ve varlıklar üzerinde *de facto* mülkiyet hakkına sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Bu hakların birey olarak komün liderlerine ait olduğunun onaylanmasıyla aslında ortak varlıklar birkaç insan lehine kapatılmış oldu. Geçiş karmaşası içinde, diye yazıyor Wang, "büyük miktarda devlet malı kimisi yasadışı kimisi 'yasal yollarla' küçük bir azınlığa ekonomik avantaj sağlayacak şekilde transfer edildi."[53] Özellikle kent alanlarındaki arazi ve mülk piyasası spekülasyonları, henüz net mülkiyet hakkı sistemleri bile yokken, iyice yaygınlaşmıştı. Ekilebilir arazi kaybı o kadar ciddi hale geldi ki, 1998'de merkezi hükümet daha akılcı bir arazi kullanımı planlaması yürürlüğe konana kadar dönüşümleri durdurdu. Ama artık çok fazla zarar verilmişti. Değerli topraklar toplanmış, geliştirme şirketleri (bankalarla ayrıcalıklı ilişkilerinden yararlanarak) işe koyulmuş, birkaç elde çok büyük servetler birikmişti. Küçük ölçekli gayrimenkul girişimleri bile imalattan çok kazandırıyordu.[54] 900.000 dolarlık arabanın parayı gayrimenkulden kazanmış biri tarafından satın alınmış olması önemlidir.

Genellikle avantajlı koşullarda verilen kredilerin kullanılmasıyla yapılan varlık değeri spekülasyonu da etkili oluyor. Bu spekülasyon özellikle Pekin, Şanghay, Shenzen, Dongguang gibi büyük şehirlerde ve bunların çevresindeki kentsel gayrimenkullerde belirgin. Kısa süreli bazı ani yükseliş dönemlerinde devasa boyutlara ulaşan kazançlar tipik olarak spekülatöre, ani düşüşlerde meydana gelen kayıplarsa büyük oranda bankalara kalıyor. Akıl almaz boyuttaki o gizli yolsuzluklar kuşağını da içeren bütün bu alanlarda varlıkların genellikle kilit konumdaki parti liderleri ve hükümet yetkililerince gaspı, bu yetkili ve liderleri devlet iktidarının temsilcilerinden yeni edindikleri servetlerini

gerekirse Hong Kong üzerinden ülke dışına uçurarak korumaya gayet muktedir olan bağımsız ve aşırı zengin işadamlarına dönüştürüyor.

Ana kent merkezlerinde hızla yükselen bir tüketici kültürü doğuyor ve artan eşitsizliklerin kendine has özellikleri de bu kültüre ekleniyor: zenginler için (Beverly Hills gibi isimleri olan) sosyetik konutlardan oluşan, etrafı çevrili ve güvenlikli siteler; pek çok şehirde yer alan gösterişli, ayrıcalıklı tüketim alanları, restoranlar, gece kulüpleri, alışveriş merkezleri ve temalı parklar. Post-modern kültür Şanghay'a öyle bir geldi ki, geliş o geliş. Toplumsal ilişkilerde meydana gelen dönüşümler sonucunda her köşe başında cinselliğini ve güzelliğini satan genç kadınlar ya da hayret verici bir hızla çoğalarak New York, Londra veya Paris'in parodi noktasına varan abartılı versiyonlarını yaratan kültürel kurumlar (Miss World güzellik yarışmalarından, hasılat rekoru kıran sanat sergilerine kadar) da dahil, Batılılaşmanın bütün aksesuarlarını bulmak mümkün. Darvinci konum kapma mücadelesinde herkes başkalarının arzuları üzerine spekülasyon yaparken "ekmeğini gençlikten kazanma" anlayışı yayılıyor. Bunun toplumsal cinsiyet açısından sonuçları belirgin. "Kıyı şehirlerinde kadınlar iki aşırı uçla karşılaşıyor: ya görülmemiş seviyelerde gelir elde etme ve mesleki istihdam fırsatları, ya da imalatta görece düşük ücretler, lokantalarda düşük statüde hizmet sektörü işleri, evlerde hizmetçilik ve fahişelik."[55]

Diğer servet biriktirme kaynağı ise emek gücünün, özellikle kırsal alanlardan gelmiş genç kadın göçmenlerin, aşırı sömürüsü. Çin'de ücret düzeyleri son derece düşük; çalışma koşulları ise Marx'ın Britanya Sanayi Devrimi'nin ilk evrelerindeki fabrika ve ev emeği koşullarıyla ilgili uzun zaman önce yazdığı kahredici yazılarında bir araya getirdiği tasvirleri gölgede bırakacak kadar denetimsiz, zalimane ve sömürücü. Daha da büyük bir haksızlık, ücretlerin ödenmemesi ve emeklilikle ilgili yükümlülüklerin yerine getirilmemesi. Lee'nin ifadesiyle:

> Kuzey Doğu'daki pas kuşağının merkezi Shenyang'da 1996-2001 arasında çalışan işçilerin %23,1'i ücretlerini, emeklilerin %26,4'ü emekli maaşlarını zamanında alamadı. Ülke çapında, ücreti ödenmemiş alacaklı toplam işçi sayısı 1993'te 2,6 milyon iken, 2000'de 14 milyon oldu. Sorun sadece yaşlılarla ve emekli edilen veya işten çıkarılan işçilerle, iflas etmiş sanayi bölgeleriyle sınırlı değil. Hükümetin yaptığı taramalar ülkedeki yaklaşık 100

milyon göçmen işçinin %72,5'inin ücret alacağı olduğunu gösterdi. Borçlu olunan toplam ücret miktarının yaklaşık 12 milyar dolar (veya yaklaşık 100 milyar yuan) olduğu tahmin edildi. Bunların %70'i inşaat işinde.[56]

Özel ve yabancı firmaların biriktirdiği sermayenin büyük kısmı ödenmeyen işçi ücretlerinden geliyor. Sonuç, pek çok alanda şiddetli işçi protestolarının patlaması. Çinli işçiler uzun çalışma saatlerini, tiksindirici çalışma koşullarını ve düşük ücretleri ekonomik büyüme ve modernleşmenin bir bedeli olarak kabul etmeye hazır görünüyor, ama ücretlerin ve emekli maaşlarının ödenmemesi başka bir şey. Merkezi hükümetin bu konuda aldığı dilekçe ve şikayet sayısı son yıllarda iyice tırmandı ve hükümetin layıkıyla yanıt verememesi doğrudan eyleme yol açtı.[57] 2002'de, kuzey doğudaki Liaoyang şehrinde yirmi küsür fabrikadan 30.000'i aşkın işçinin durumu protesto için düzenlediği, "Tiananmen müdahalesinden beri bu türdeki en büyük gösteri" günlerce sürdü. Kuzey Çin'de, 14.000 kişinin çalıştığı bir tekstil fabrikasının aniden kapanmasıyla kasaba nüfusunun yaklaşık yüzde 80'inin işsiz kaldığı ve haftada 20 dolardan az parayla yaşadığı Jiamasu'da, aylarca yanıtsız kalan dilekçeler sonucunda doğrudan eylem patladı. "Bazı günler emekliler sıralar halinde asfalta oturarak ana yoldan kasabaya gelen yolu trafiğe tamamen kapattılar. Bazı günlerse, işten çıkarılan binlerce tekstil işçisi tren raylarına oturarak seferleri kesintiye uğrattı. Aralık sonunda, zor durumdaki bir kağıt hamuru fabrikasının işçileri, Jiamasu'nın tek pistinde donmuş askerler gibi yatarak uçakların inmesini engelledi."[58] Polis verilerine göre 2003'te "protestolara üç milyon civarında insan katıldı." Bu tür çatışmalar yalıtılmış, parçalanmış ve örgütsüz kalmaları sağlanarak ve hiç şüphesiz eksik bildirilerek yakın zamana dek başarılı şekilde idare ediliyordu. Ama son zamanlarda yazılanlar, anlatılanlar, daha yaygın çatışmaların çıkmakta olduğunu gösteriyor. Örneğin Anhui eyaletinde "kısa süre önce yaklaşık 10.000 tekstil işçisi ve emeklisi, emeklilik ödemelerindeki düşüşü, sağlık sigortası yapılmamasını ve yaralanmalar için tazminat ödenmemesini protesto etti." Dogguan'da 42.000 insanı istihdam eden Tayvanlı bir ayakkabı imalatçısı, Stella International Ltd., "bu ilkbaharda, sonradan şiddete de başvurulan grevlerle karşılaştı. 500'dan fazla öfkeli işçi

şirket tesislerini talan edip bir Stella yöneticisini ağır yaralayınca polis fabrikaya girip elebaşlarını topladı."[59]

"[P]ek çoğu şiddet içeren [...]" her türden protesto, "[...] son aylarda bütün ülkede artan bir sıklıkla patlıyor." Kırsal kesimlerde meydana gelen arazi gaspları da Çin'in her yerinde ayaklanma ve protestolara neden oluyor. Bunun bir kitle hareketine neden olup olmayacağını kestirmek güç. Fakat belli ki parti düzenin bozulmasından korkuyor ve doğabilecek herhangi bir toplumsal halk hareketinin yayılmasını önlemek için parti ve polis güçlerini seferber ediyor. Lee'nin siyasi öznelliğin doğası konusunda vardığı sonuçlar bu noktada ilginç. Devlet de göçmen işçiler de, diyor Lee, işçi sınıfı terimini reddediyor ve işçilerin "kolektif deneyimlerini oluşturan söylemsel çerçeve olarak sınıf"ı kabul etmiyor. "[K]apitalist modernite teorilerinde normalde varsayılan akdi, tüzel, soyut emek öznesi," yani bireysel yasal hakları olan bir özne olarak da görmüyorlar kendilerini. Onun yerine, tipik olarak, geleneksel Maocu bir anlayışa, "çıkarları birbiriyle ve devletle uyumlu işçiler, köylüler, entelijansiya ve ulusal burjuva"dan oluşan kitleler nosyonuna başvuruyorlar. Böylelikle işçiler "devlet koruması konusunda ahlak temelinde taleplerde bulunabiliyor, devletin yönettiklerine karşı sorumluluğunu ve liderliğini kuvvetlendiriyor."[60] Dolayısıyla, bir kitle hareketinin amacı, merkezi devletin devrimden aldığı yetkiyi yabancı kapitalistlere, kişisel çıkarlara ve yerel otoritelere karşı kullanmasını sağlamak olacaktır.

Mevcut durumda Çin devleti bu tip ahlaki talepleri yerine getirebilir ve böylelikle meşruiyetini koruyabilir mi ya da bunu istiyor mu, hiçbir suretle kesin değil. Şiddetin bulaştığı bir fabrika iş bırakma eylemine liderlik ettiği için mahkemeye çıkarılan bir işçinin savunmasını yapan tanınmış bir hukukçu, devrimden önce "Komünist Parti, kapitalist sömürüye karşı mücadelede işçilerin yanında dururdu, oysa bugün soğukkanlı kapitalistlerle omuz omuza, işçilere karşı savaşıyor," gözleminde bulundu.[61] Komünist Parti politikasının kapitalist sınıf oluşumunu engellemek üzere tasarlanmış birkaç yönü varsa da, parti aynı zamanda Çin'in işgücünün muazzam ölçüde proleterleşmesine, "demir pirinç kasesi"nin kırılmasına, sosyal güvenliğin içinin boşaltılmasına, hizmetlerden faydalanmanın ücretli hale getirilme-

sine, bir esnek emek piyasası rejiminin yaratılmasına ve daha önce müşterek sahip olunan varlıkların özelleştirilmesine de razı oluyor. Böylece kapitalist işletmelerin özgürce kurulacağı ve işleyeceği bir toplumsal sistem yaratılıyor. Bu sayede devlet hızlı bir büyüme sağladı ve pek çokları için yoksulluğu azalttı; ama aynı zamanda toplumun üst basamaklarında büyük servet yoğunlaşmalarına da kucak açtı. Dahası, parti içinde iş dünyasından üyelerin sayısı artıyor (1993'te yüzde 13,1 iken 2000'de yüzde 19,8'e çıktı). Gelgelelim, bunun bir kapitalist girişimci akınını mı, yoksa pek çok parti üyesinin sahip olduğu ayrıcalıklardan faydalanarak şüpheli yollardan kapitalist hale gelmesini mi yansıttığını söylemek güç. Ama her halükarda, ABD'de gayet yaygın olduğu gibi, Çin de parti ve iş dünyası seçkinlerinin artan entegrasyonunun işaretlerini veriyor. İşçilerle parti örgütlenmesi arasındaki ipler ise geriliyor.[62] Parti yapısının içeride geçirdiği dönüşümün Meksika'da PRI'yi toptan neoliberalleşmeye götüren türden bir yönelimle teknokrat seçkinlerin üstünlüğünü pekiştirip pekiştirmediği ileride görülecek. Ama "kitleler"in kendi benzersiz tarzdaki sınıf iktidarlarını yeniden kurmaya kalkışmaları da mümkün. Zira parti artık onlara karşı cephe almış durumda ve fikir ayrılıklarını bastırmak, köylüleri topraklarından atmak, yükselen demokratikleşme ve biraz da olsa gelir dağılımı adaleti sağlanması taleplerini bastırmak için şiddet tekelini kullanmaya hazır. Şu sonuca varabiliriz: Çin, kesinlikle neoliberalleşme ve sınıf iktidarının yeniden inşası yönünde ilerliyor; ama "belirgin şekilde Çin tarzında". Bununla birlikte, otoriterlik, milliyetçiliğe başvurma ve emperyalizmin belirli türlerinin canlanması Çin'in, çok farklı bir yoldan da olsa, şimdilerde ABD'de son derece etkili olan yeni-muhafazakâr eğilimle yollarının kesişeceği bir yönde ilerlediğini düşündürüyor. Bu hayra alamet değil.

6

Neoliberalizm Yargılanıyor

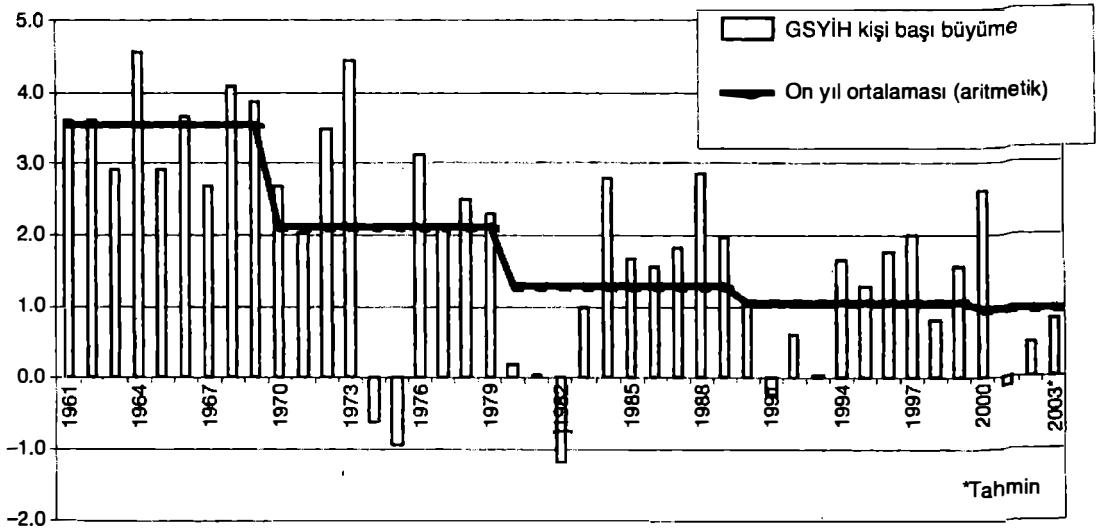
2001'den sonra başlayan küresel resesyon boyunca dünyayı döndürecek gücü sağlayan iki ekonomik motor ABD ve Çin oldu. İronik olan ise her ikisinin de güya neoliberal kurallarla yönetilen bir dünyada Keynesçi devletler gibi davranıyor olması. ABD militarizmini ve tüketiciliğini bütçe açığıyla finanse etme yoluna giderken, Çin muazzam altyapı ve sabit sermaye yatırımlarını geri dönmeyen banka kredileri üzerinden borçla finanse ediyor. Sadık neoliberaller resesyonun yetersiz ya da kusurlu neoliberalleşmenin göstergesi olduğunu iddia edecektir şüphesiz; IMF'nin faaliyetlerini ve ABD'nin bütçe süreçlerini kendi çıkarları için sürekli saptıran yüksek maaşlı Washington lobicileri ordusunu da bunun kanıtı olarak gösterebilirler. Ama bunlar doğrulanamaz iddialar ve bu iddialarda bulunarak tek yaptıkları, herkes onların ders kitaplarında yazanlara uygun davransa dünyada her şeyin yolunda gideceğini savunan saygın iktisat teorisyenleri yığınının ayak izlerini takip etmekten ibaret.[1]

Ama bu paradoksun daha da uğursuz bir yorumu var. Eğer neoliberalleşmenin kontrolden çıkmış hatalı bir teoriden ibaret olduğu (iktisatçı Stiglitz'e saygılarımla) ya da yanlış bir ütopyanın akılsızca peşine düşülmesi vakası olduğu (muhafazakâr siyaset felsefecisi John Gray'e saygılarımla)[2] iddiasını bir kenara bırakırsak, ki bence bırakmalıyız, o zaman elimizde sadece, kapitalizmi sürdürmek ile yönetici sınıfın iktidarının yeniden kurulması/inşası arasında bir gerilim kalıyor. Eğer bu iki amaç arasındaki çelişkilerin açığa çıktığı bir noktadaysak, o zaman şirketlere ve zenginlere vergi indirimleri sağlama yönünde hararetli çabalar içindeki mevcut Bush yönetiminin hangi yöne meylettiği açık. Dahası, kısmen kendi pervasız ekonomi politikalarının kışkırttığı bir küresel finans krizi ABD hükümetinin, yurttaş-

ların refahını sağlama yükümlülüğünden nihayet kurtulmasını sağlayacak; geriye bir tek toplumsal huzursuzluğu bastırıp, dünyayı boyun eğmeye zorlamak için ihtiyaç duyabileceği o asker ve polis gücünü kademeli olarak artırmak kalacaktır. Kapitalist sınıf içinden daha aklı başında sesler Paul Volcker gibilerin önümüzdeki beş yıl içinde ciddi bir finansal kriz çıkması ihtimalinin yüksek olduğu uyarılarını dikkatle dinlemiş olduklarından üstünlük sağlayabilirler.[3] Ama bu, kapitalist sınıfın üst basamaklarında son otuz yıldır biriken ayrıcalıkların ve gücün bir kısmının geri alınması anlamına gelecek. Kapitalist tarihte benzer şekilde kesin bir tercihin ortaya çıktığı önceki evreler –insanın aklına 1873'ler, 1920'ler geliyor– iyiye işaret etmiyor. Üst sınıflar, sahip oldukları herhangi bir ayrıcalıktan veya güçten vazgeçmek yerine mülkiyet haklarının kutsallığı üzerinde ısrar ederek sistemi çökertmeyi tercih ettiler. Bunu yaparken kendi çıkarlarını unutmuş değillerdi, zira hepimiz tufana en korkunç şekilde yakalanırken onlar doğru konum almayı başardıklarında –tıpkı iyi iflas avukatları gibi– çöküşten kâr edebilmektedirler. İçlerinden birkaç tanesi sele kapılabilir ve sonu bir Wall Street penceresinden atlamak olabilir; ama onlar istisnadır. Tek korkuları, onları kamulaştırma veya devrimci şiddetle tehdit eden siyasi hareketlerdir. Askeri-endüstriyel kompleks sayesinde artık sahibi oldukları gelişmiş askeri aygıtın servetlerini ve güçlerini koruyacağını umut edebilirler, ama o aygıtın Irak'taki direnişi etkisiz hale getirememiş olması durup bir düşünmelerini gerektirir. Gelgelelim, yönetici sınıflar sahip oldukları herhangi bir gücü –olmaz ya– gönüllü olarak teslim etmezler ve yine öyle olacağına inanmamak için hiçbir neden görmüyorum. Paradoksal olarak, güçlü kuvvetli bir sosyal demokrat işçi hareketi kapitalizmi kurtarmada kapitalist sınıf iktidarından daha başarılı olabilir. Yelpazenin en solundakiler için bu karşıdevrimci bir çıkarım gibi gelebilir kulağa, ama güçlü bir çıkar öğesi de barındırmıyor değil; çünkü kapitalist krizlerde acı çeken, aç kalan ve hatta ölenler, üst sınıflar değil sıradan insanlardır (Endonezya ve Arjantin'i inceleyin). Yönetici seçkinlerin politik tercihi "benden sonra tufan" olduğunda, tufan genellikle güçsüz ve masumları yutar; seçkinlerse yaşamlarını en azından bir süre gayet rahat sürdürecekleri, iyi hazırlanmış gemilere sahiptir.

Neoliberal Başarılar

Yukarıda yazdıklarım spekülatif. Ama bugün bizi tehdit eden bütün politik-ekonomik hastalıklara deva olup olmadığına dair kanıt aramak için neoliberalleşmenin kendi tarihsel-coğrafi sicilini mercek altına almak faydalı olabilir. Neoliberalleşme sermaye birikimini harekete geçirmede ne derece başarılı oldu? Neoliberalleşmenin gerçek sicilinin son derece karanlık olduğu anlaşılıyor. Toplam küresel büyüme oranları 1960'larda yüzde 3,5 civarındaydı; sıkıntı içinde geçen 1970'lerde bile sadece yüzde 2,4'e düştü. Fakat bunun ardından 1980'lerdeki yüzde 1,4 ve 1990'lardaki yüzde 1,1'lik (ve 2000'den beri yüzde 1'e zar zor ulaşan) büyüme oranları, neoliberalleşmenin dünya çapında büyüme sağlamakta büyük ölçüde başarısız olduğunu gösteriyor (bkz. Şekil 6.1).[4] Bazı örneklerde, örneğin eski Sovyetler Birliği ve Orta Avrupa ülkeleri arasında neoliberal "şok tedavisi"ne teslim olanlarda feci kayıplar oldu. 1990'larda Rusya'da kişi başı gelir yılda yüzde 3,5 düştü. Nüfusun büyük bir kesimi yoksullaştı ve bunun sonucunda erkeklerin ömür beklentisi beş yıl azaldı. Ukrayna da benzer bir deneyim yaşadı. Yalnızca IMF'nin tavsiyelerine uymayan Polonya belirgin bir gelişme gösterdi. Latin Amerika'nın büyük kısmında neoliberalleşme ya durgunluk ("kayıp on yıl" adı verilen 1980'ler) ya da peşinden ekonomik çöküş gelen büyüme parlamaları üretti (Arjantin'de olduğu gibi). Afrika'da olumlu değişimler üretecek hiçbir şey yapmadı. Neoliberalleşme sadece Doğu ve Güney Doğu Asya'da, şimdi de bir ölçüde Hindistan'da kaydedilen büyümeyle ilişkilendiriliyor; ama bu büyümede çok da neoliberal olmayan kalkınmacı devletler çok önemli bir rol oynadı. Çin'in büyümesiyle (yılda yaklaşık yüzde 10) Rusya'daki düşüş (yılda yüzde -3,5) tam bir karşıtlık sergiliyor. Kayıt dışı istihdam bütün dünyada hızla tırmandı (1980'lerde Latin Amerika'da ekonomik açıdan aktif nüfusun yüzde 29'unu oluşturan kayıt dışı istihdamın 1990'larda yüzde 44'e çıktığı tahmin ediliyor), sağlık düzeyleri, ömür beklentisi, bebek ölümleri ve benzer alanlarda neredeyse bütün küresel göstergeler, 1960'lardan bu yana refah alanında kazanç değil kayıplar olduğuna işaret ediyor. Bununla birlikte, dünya nüfusunun yoksulluk içindeki kesiminde bir azalma oldu, ama bunun neredeyse tek sebebi Hindistan ve Çin'deki iyileşmeler.[5] Neoliberalleşmenin iddia edebileceği tek sistematik başarı, enflasyonu düşürmek ve kontrol altında tutmaktır.

Şekil 6.1 Küresel büyüme oranları, yıllık ve on yıllık, 1960-2003
Kaynak: World Commission on the Social Dimension of Globalization, *A Fair Globalization.*

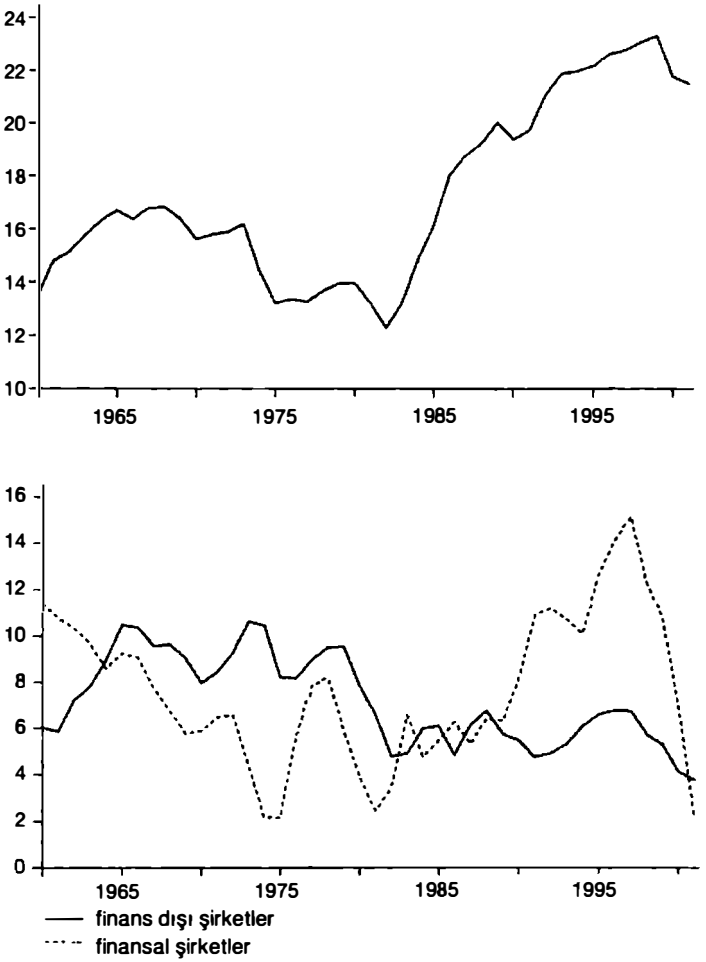
Karşılaştırmalar her zaman çirkindir elbette; ama neoliberalleşme konusundaki karşılaştırmalar bilhassa çirkin. Örneğin İsveç'teki sınırlandırılmış neoliberalleşme Birleşik Krallık'taki sürekli neoliberalleşmeden çok daha iyi sonuçlara ulaştı. İsveç'te kişi başı gelir daha yüksek, enflasyon daha düşük; İsveç'in, dünyanın geri kalanıyla cari işlemler pozisyonu ve rekabetteki konumu daha iyi ve iş iklimiyle ilgili bütün endeksleri daha yüksek. Yaşam kalitesi endeksleri de yüksek. Ömür beklentisinde Birleşik Krallık dünyada yirmi dokuzuncu sıradayken, İsveç üçüncü sırada. Yoksulluk oranı İsveç'te yüzde 6,3, Birleşik Krallık'taysa yüzde 15,7 ve İsveç'te nüfusun en zengin yüzde 10'u en alttaki yüzde 10'un gelirinin 6,2 katını kazanırken, Birleşik Krallık'ta bu oran 13,6. Okur-yazarlık İsveç'te daha yüksek, toplumsal hareketlilik daha fazla.[6]

Bu tür gerçekler daha çok insan tarafından bilinse, neoliberalleşmeye ve ona eşlik eden küreselleşme biçimine düzülen övgüler kesinlikle çok daha kısık sesli olurdu. O halde neden bu kadar insan küreselleşme vasıtasıyla neoliberalleşmenin "tek alternatif" ve çok başarılı olduğuna ikna edilebildi? İki sebep öne çıkıyor. Birincisi, eşitsiz coğrafi gelişmedeki oynaklığının artması bazı bölgelerin diğerlerinin aleyhine göz alıcı ilerlemeler kaydetmesine (en azından bir süreliğine) olanak sağlıyor. Örneğin 1990'larda ABD ve BK, 1980'lerdeyse Japonya, Asya "kaplanlar"ı ve Batı Almanya büyük ölçüde öne çıktığında; bir yerlerde "başarı" yakalandığı gerçeği neoliberalleşmenin büyümeyi teşvik etme ya da refahı artırmada genel olarak başarısız olduğu gerçeğini gözlerden saklamıştı. İkincisi, neoliberalleşme –teorisinden ziyade süreci– üst sınıflar açısından büyük bir başarıdır. Ya sınıf iktidarını (ABD'de ve bir ölçüde Britanya'da olduğu gibi – bkz. Şekil 1.3) yönetici seçkinlere iade etmiştir ya da (Çin, Hindistan, Rusya ve başka yerlerde olduğu gibi) kapitalist sınıf oluşumunun koşullarını yaratmıştır. Üst sınıfın çıkarlarının medyaya egemen olması sayesinde devletlerin rekabetçi olmadığı için başarısız olduğu miti yayılabilir (böylelikle daha çok neoliberal reform yapılması yönünde bir talep yaratılır). Bir ülkede artan eşitsizlik, rekabet gücünü artıran ve büyümeyi harekete geçiren yenilikleri ve girişim riskini teşvik etmenin zorunlu koşulu olarak yorumlanır. Eğer alt sınıflarda durum kötüle-

şiyorsa bunun nedeni genellikle kendi insani sermayelerini kişisel ve kültürel sebeplerle (kendini eğitime verme, Protestan çalışma ahlakını benimseme, çalışma disiplini ve esnekliğe boyun eğme vb yollarla) geliştirememeleridir. Kısacası, belirli sorunlar ya rekabet kuvvetinden yoksunluk, ya da kişisel, kültürel ve politik başarısızlıklar nedeniyle doğmuştur. Darvinci neoliberal bir dünyada, diye devam eder argüman, sadece en güçlüler hayatta kalmalıdır ve kalır.

Neoliberalleşmeyle birlikte, önem verilen şeylerde tabii ki bazı ilginç değişiklikler oldu ve bunlar neoliberalleşmeye inanılmaz bir dinamizm görüntüsü kazandırdı. Finansın ve finansal hizmetlerin yükselişine paralel olarak, finansal şirketlerin verdiği ücretlerde dikkate değer bir değişiklik (bkz. Şekil 6.2) ve büyük şirketlerin (General Motors gibi) iki işlevi kaynaştırma eğilimi yaşandı. Bu sektörlerde istihdam dikkate değer bir hızla arttı. Ama bunun ne kadar verimli olduğu konusunda ciddi şüpheler var. Finans işinin büyük kısmının finanstan başka hiçbir şeyle ilgisi olmadığı ortaya çıktı. Daima spekülatif kazançlar peşinde koşuluyor ve mümkün olduğu ölçüde, gücün el değiştirmesi sağlanabiliyordu. Finans ve yönetim merkezi niteliği taşıyan mahut küresel şehirler bu faaliyetleri barındıracak milyonlarca metre karelik ofis alanları ve kule gibi yükselen gökdelenleriyle olağanüstü servet ve ayrıcalık adaları haline geldi. Bu kulelerde katlar arası yapılan ticaret çok büyük miktarlarda hayali servet yaratıyor. Dahası, spekülatif kentsel emlak piyasaları başlıca sermaye birikimi motorları haline geldi. Manhattan, Tokyo, Londra, Paris, Frankfurt, Hong Kong ve şimdi Şanghay'ın hızla evrilen siluetleri insanı hayret içinde bırakıyor.

Enformasyon teknolojilerinde olağandışı bir patlama buna eşlik ediyor. Enformasyon teknolojilerine yapılan yatırım 1970 dolaylarında fiziki altyapılara ve imalata yapılan yüzde 25'lik yatırımla eşit değerdeydi; ama 2000'e gelindiğinde, enformasyon teknolojileri bütün yatırımların yaklaşık yüzde 45'ini oluştururken, imalat ve fiziki altyapıların yatırımlardaki nispi payı düştü. 1990'larda bunun yeni bir enformasyon ekonomisinin yükselişine işaret ettiği düşünüldü.[7] Aslında, imalattan ve altyapı inşasından uzaklaşıp, neoliberalleşmenin alâmet-i fârikası olan piyasa temelli finansallaşmanın gerektirdiği hat-

Şekil 6.2 Finans sermayesinin hegemonyası: ABD'deki finansal ve finans dışı şirketlerin özvarlıkları ve kâr oranları, 1960-2001

Kaynak: Duménil ve Lévy, *Capital Resurgent, s. 111, 134. Harvard University Press'in izniyle çoğaltılmıştır.*

lara yönelen teknolojik değişimin patikasındaki talihsiz bir yanlılığı temsil ediyordu. Enformasyon teknolojisi neoliberalizmin ayrıcalıklı teknolojisidir. Üretimi geliştirmekten daha çok spekülatif faaliyetlerin ve kısa vadeli piyasa sözleşmeleri sayısının azamileştirilmesine yarar. İlginçtir, bu gelişmeden kazançlı çıkan ana üretim alanları, yapılan yeniliklerde ve yeni ürünlerin pazarlanmasında enformasyon teknolojilerini temel alan yeni kültür sanayileridir (film, video, video oyunları, müzik, reklamcılık, sanat sergileri). Bu yeni sektörler etrafındaki aldatıcı reklamlar dikkatleri temel fiziki ve toplumsal altyapılara yatırım yapılmadığı gerçeğinden uzaklaştırdı. Bütün bunlara "küreselleşme" ve küreselleşmenin bütünüyle farklı ve tamamen entegre olmuş bir küresel ekonomi inşası açısından temsil ettiği farzedilen her şeye dair aldatıcı bir söylem eşlik etti.[8]

Gelgelelim, neoliberalleşmenin asıl önemli başarısı servet ve gelir yaratmaktan çok, bunları yeniden dağıtmaktır. Bunun sağlayan ana mekânizmaların bir açıklamasını başka bir yerde "mülksüzleştirme yoluyla birikim" başlığı altında yaptım.[9] Bundan kastım, Marx'ın kapitalizmin kuruluşundaki "ilkel" ya da "ilksel" birikim pratikleri olarak ele aldığı pratiklerin devam etmesi ve yayılmasıdır. Bu mekânizmalar şunları içerir: toprağın metalaştırılıp özelleştirilmesi ve köylü nüfusların köylerinden zorla atılması (yakın geçmişte tahminen 70 milyon köylünün yerinden edildiği ve yukarıda da değindiğimiz Çin ve Meksika örneklerini kıyaslayın); çeşitli mülkiyet hakkı biçimlerinin (müşterek, kolektif, kamusal vb) kişiye özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi (bunun en çarpıcı örneği Çin'dir); ortak varlıklardan faydalanma haklarının bastırılması; emek gücünün metalaştırılması ve alternatif (yerli) üretim ve tüketim biçimlerinin baskı altına alınması; sömürgeci, yeni sömürgeci ve emperyalist (doğal kaynaklar da dahil olmak üzere) varlık gaspı süreçleri; vergilendirmenin, özellikle toprak vergisinin ve alışverişin paraya dökülmesi; köle ticareti (özellikle seks endüstrisinde); tefecilik, devlet borcu ve içlerinde en yıkıcı olanı, yani kredi sisteminin mülksüzleştirme yoluyla birikimde temel bir araç olarak kullanılması. Sahip olduğu şiddet tekeli ve yasallık tanımlarıyla devlet bu süreçlerin desteklenmesinde ve ilerletilmesinde hayati bir rol oynar. Yukarıda sıralanan mekanizmalara bir kuşak ya

da kuşaklar boyu süren sınıf mücadelesiyle kazanılmış farklı ortak mülkiyet biçimlerinin (örneğin emeklilik, ücretli izinler, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim) azaltılması veya kaldırılması, patentlerden ve fikri mülkiyet haklarından rant elde edilmesi gibi sayısız tekniği de ilave edebiliriz artık. Örneğin bütün emeklilik haklarının özelleştirilmesi teklifi (öncülüğü diktatörlük Şili'sinde yapıldı), ABD'de Cumhuriyetçilerin en öncelikli hedeflerinden biridir.

Mülksüzleştirme yoluyla birikim dört ana özellik barındırır:

1. *Özelleştirme ve metalaştırma.* Önceden kamuya ait olan varlıkların şirketleştirilmesi, metalaştırılması ve özelleştirilmesi neoliberal projenin çok belirgin bir özelliğidir. Birincil amacı, önceleri kârlılık hesabı sınırları dışında görülen alanları sermaye birikimine açmaktır. Kapitalist dünyada ve ötesinde (örneğin Çin'de) her türden kamu hizmeti (su, telekomünikasyon, ulaşım), sosyal güvenlik hizmeti (toplu konut, eğitim, sağlık, emekli aylıkları), kamu kurumları (üniversiteler, araştırma laboratuvarları, hapishaneler), hatta savaşlar bile (bakınız Irak'ta silahlı kuvvetlerin yanında faaliyet gösteren özel paralı askerler "ordusu") bir dereceye kadar özelleştirilir. Dünya Ticaret Örgütü içinde yapılan TRIPS anlaşmasıyla tesis edilen fikri mülkiyet hakları genetik materyalleri, tohum plazmalarını ve başka her tür ürünü özel mülk olarak tanımlar. Böylelikle, uygulamalarıyla bu genetik materyallerin geliştirilmesinde hayati rol oynayan insanlardan bu ürünleri kullandıkları için kira alınabilir. Biyolojik hırsızlık kol gezmekte, dünyanın genetik kaynaklarının stokları birkaç büyük ilaç şirketi yararına çoktandır yağmalanmaktadır. Dünyadaki ortak çevre varlıklarımızın (toprak, hava, su) artan bir hızla tükenmesi ve sermaye yoğun zirai üretim tarzları dışında hiç bir şeye imkân vermeyen doğal çevre bozulmalarının hızla yayılması da benzer şekilde doğanın bütün biçimleriyle toptan metalaştırılmasından kaynaklanır. Fikri yaratıcılığın, tarihlerin ve kültür biçimlerinin (turizm yoluyla) metalaştırılması, toptan mülksüzleştirmeleri beraberinde getirir (müzik endüstrisi, tabandan gelen kültürleri gasp etmesiyle ve sömürmesiyle nam salmıştır). Geçmişte olduğu gibi bu tip süreçlerin halkın iradesine aykırı bile olsa dayatılmasında devletin gücü sık sık kullanılmaktadır. Emeği ve

çevreyi bozulmadan korumak için tasarlanmış düzenleyici çerçevelerin azaltılması hak kayıplarını getirir. Yıllarca süren zorlu sınıf mücadeleleriyle kazanılan ortak mülkiyet haklarının (devletin bağladığı emekli aylığı, sosyal güvenlik ve ulusal sağlık hizmeti haklarının) özel alana aktarılması bütün mülksüzleştirme politikalarının en korkuncudur ve genellikle halkın açık siyasi iradesi aksi yönde olmasına rağmen yapılır. Bütün bu süreçler, varlıkların kamusal ve halka açık alanlardan özel ve sınıf-ayrıcalıklı alanlara aktarılması anlamına gelir.[10]

2. *Finansallaşma.* 1980'den sonra başlayan güçlü finansallaşma dalgası kendini spekülatif ve saldırgan tarzıyla belli eder. Uluslararası piyasalardaki finansal işlemlerin toplam günlük hacmi 1983'te 2,3 milyar dolarken, 2001'de 130 milyar dolara çıktı. 2001'de yıllık hacim 40 trilyon dolara ulaştığında, uluslararası ticareti ve üretken yatırım akışlarını desteklemek için gereken paranın 800 milyar dolar olduğu tahmin ediliyordu.[11] Düzenleyici önlemlerin sınırlanmasıyla finans sistemi spekülasyon, yağma, dolandırıcılık ve hırsızlık vasıtasıyla yeniden dağıtımın ana merkezlerinden biri haline geldi. Hisse promosyonları, saadet zincirleri, enflasyon vasıtasıyla yapısal varlık yıkımı, birleşme ve devralmalarla şirketlerin mal ve varlıklarının soyulması, gelişmiş kapitalist ülkelerde bile çok büyük sayılarda insanı borcu karşılığında çalışan kölelere indirgeyen borç yükü artışları, bir de üstüne şirketlerin yaptığı dolandırıcılıklar, kredi ve borsa manipülasyonlarıyla varlıkların gaspı (emeklilik fonlarının yağmalanması ve hisselerin dibe vurup, şirketlerin çökmesiyle büyük kısmının eriyip gitmesi): Bütün bunlar, kapitalist finans sisteminin temel özellikleri haline geldi. Finans sistemi içinde değerleri sıyırıp almanın sayısız yolu var. Her işlemden komisyon alan borsa simsarları kendi namlarına bol bol alım satım yaparak ("*churning*" ["tereyağı çıkarma"] olarak bilinen bir uygulama), bu işlemler müşterinin hesabına değer katsın katmasın, şahsi gelirlerini büyük ölçüde artırabiliyor. Borsada yüksek hacim piyasaya güveni değil, aslında gereksiz alım satımları yansıtabiliyor. Sermaye sahiplerinin ve yöneticilerinin çıkarlarını buluşturan bir uygulama olan yönetici ücretlerinin hisse senedi opsiyonu cinsinden

ödenmesinden doğan hisse değerleri vurgusunun, çoğunluğa zarar verip birkaç insana uçsuz bucaksız servet getiren manipülasyonlara yol açtığını artık biliyoruz. Enron'un olağanüstü çöküşü pek çok insanı geçim kaynağından ve emeklilik haklarından yoksun bırakan genel bir sürecin simgesi oldu. Bunun ötesinde, *hedge* fonları ve diğer büyük finans sermayesi kurumları tarafından yapılan spekülasyon soygunlarına da bakmamız gerekir; zira bu kurumlar güya "risk yayma" olanağı sağlarken aslında mülksüzleştirme yoluyla birikimin küresel sahnedeki gerçek öncüleri olmuşlardır.[12]

3. *Kriz yönetimi ve manipülasyonu.* Neoliberal finans manipülasyonunun büyük kısmının ayırt edici özelliği olan o spekülatif ve genellikle sahte köpüğün altında, "borç tuzağı"nı mülksüzleştirme yoluyla birikimim birincil aracı yapan daha derin bir süreç yatar.[13] Dünya sahnesinde kriz yaratımı, yönetimi ve manipülasyonu evrilmekte ve servetin yoksul ülkelerden zenginlere bilinçli olarak yeniden dağıtımı sanatına dönüşmektedir. Volcker'ın yaptığı faiz oranı artışının Meksika üzerindeki etkisini daha önce belgelemiştim. ABD bir yandan küresel sermaye birikimini rayda tutmak için "kurtarmalar" düzenleyen yüce gönüllü lider rolünü ilan ederken, bir yandan Meksika ekonomisini talan etmenin yolunu hazırladı. ABD Hazinesi-Wall Sreet-IMF ortaklığı bunu her yerde yapmakta uzmandı. Zamanın Merkez Bankası Başkanı Greenspan aynı Volcker taktiğini 1990'larda birkaç kez kullandı. Bir ülkede borç krizi yaşanması 1960'larda alışılmadık bir şeyken, 1980 ve 90'larda çok sık hale geldi. Dokunulmadık tek bir gelişmekte olan ülke neredeyse kalmadı ve bazı yerlerde, örneğin Latin Amerika'da, bu tip krizler sürekli hale geldi. Hem sistemi aklileştirmek hem varlıkları yeniden dağıtmak için bu borç krizleri tertiplendi, yönetildi ve yönlendirildi. Hesaba göre, 1980'den beri, "Çevre'deki insanlar Merkez'deki kreditörlere Marshall Planı'nın (4,6 trilyon dolardan fazla) bedelinin elli katından fazlasını geri gönderdi." "Ne tuhaf bir dünya," diye iç geçiriyor Stiglitz, "aslında yoksul ülkeler en zenginlere para desteği veriyor." Üstelik neoliberallerin "*confiscatory deflation*" ("el koyucu deflasyon") dediği şey, mülksüzleştirme

yoluyla birikimden başka bir şey değildir. 1997-8 Asya Krizi üzerine yazan Wade ve Venerso işin özünü yakalamışlardır:

> Finansal krizler, her zaman, mülkiyet ve iktidarın varlıklarını koruyanlara ve kredi yaratacak konumunda olanlara aktarılmasını sağlamıştır; Asya krizi de istisna değildir [...] Batılı şirketlerle Japon şirketlerinin büyük galipler olduğuna şüphe yok [...] Muazzam devalüasyonlar, IMF zoruyla finansal liberalleşme ve IMF destekli toparlanma bileşiminin dünyanın herhangi bir yerinde, yerli mülk sahiplerinden yabancılara son elli yılda barış zamanında yapılan ve 1980'lerde Latin Amerika'da veya 1994'te Meksika'da yerli mülk sahiplerinden ABD'lilere yapılan aktarımı da gölgede bırakacak en büyük varlık aktarımına neden olması bile mümkün. İnsanın aklına Andrew Mellon'a atfedilen o cümle geliyor: "Bunalım anlarında varlıklar gerçek sahiplerine döner."[14]

Daha fazla birikime elveren bir artı emek üretmek için kasten işsizlik yaratma süreciyle benzerlik çok fazladır. Değerli varlıklar kullanım dışına itilir ve değerini kaybeder. Likiditeye sahip kapitalistler onlara yeniden can vermeyi tercih edene kadar nadasa bırakılır. Gelgelelim, ya krizin kontrolden çıkması ve genelleşmesi, ya da krizleri yaratan sisteme karşı isyanların çıkması tehlikesi vardır. Devlet müdahalelerinin ve uluslararası kurumların en önemli işlevlerinden biri krizleri ve devalüasyonları, mülksüzleştirme yoluyla birikimin (Endonezya ve Arjantin'de olduğu gibi) genel bir çöküş veya bir halk isyanı başlatmadan yürümesini sağlayacak şekillerde kontrol altında tutmaktır. Wall-Street-Hazine-IMF ortaklığının uyguladığı yapısal uyum programı işin genel çöküş kısmıyla ilgilenirken, halk isyanını bastırmak soyulan ülkedeki (emperyal güçlerden gelen askeri yardımla desteklenen) işbirlikçi devlet aygıtının işidir. Ama Meksika'da ayaklanan Zapatista'nın, IMF karşıtı gösterilerin, Seattle, Cenova ve başka yerlerdeki isyanlarla açığa çıkan "küreselleşme karşıtı" hareketin de gösterdiği gibi, halk isyanının belirtileri her yerde.

4. *Devlet eliyle yeniden dağıtım.* Neoliberalleşen devlet gelir dağılımı politikalarının birincil aktörü haline gelir ve gömülü liberalizm döneminde üst sınıflardan alt sınıflara giden akışı tersine çevirir. Bunu ilk önce özelleştirme projeleriyle ve asgari ücreti destekleyen

devlet harcamalarında kesintiler peşine düşerek yapar. Özelleştirme alt sınıfların yararına gibi göründüğünde bile uzun vadede etkiler olumsuz olabilmektedir. Örneğin Thatcher'ın Britanya'daki toplu konutları özelleştirme programı ilk bakışta alt sınıflara verilen bir armağan gibi görüldü; görece düşük maliyete mülk sahibi olup artık kiradan kurtulabilir, kıymetli bir varlığın kontrolünü kazanabilir ve servetlerini artırabilirlerdi. Ama devir tamamlandıktan hemen sonra, bilhassa kıymetli merkezi yerlerde konut spekülasyonu devreye girdi ve düşük gelirli nüfusları Londra gibi şehirlerin çeperlerine ya havuçla ya da sopayla gönderip, önceden işçi sınıfının yaşadığı yerleşim bölgelerini yoğun mutenalaşma merkezlerine çevirdi. Merkezi yerlerdeki uygun ücretli konutların kaybı, bazıları için evsizliğe, düşük ücretli hizmet işlerinde çalışanlar içinse evle iş arasında uzun yolculuklara neden oldu. Meksika'da *ejido*'ların 1990'larda özelleştirilmesinin Meksika köylülerinin geleceği üzerinde benzer etkileri oldu; kırsalda yaşayan çok sayıda insan topraklarını bırakıp iş aramak için şehirlere gitmek zorunda bırakıldı. Çin devleti varlıkların nüfusun çoğunluğunun zararına küçük bir seçkinler grubuna devredilmesine izin verdi ve bu uygulamayla kışkırttığı protestoları şiddetle bastırdı. Raporlar, eski Pekin'in büyük kısmını kapsayan kentsel yenilenmenin yolunu açmak için 350.000 ailenin (bir milyon insan) yerinden edildiğini, Meksika ve Britanya'da ortaya çıkan ve yukarıda ana hatları verilmiş olan sonuçların aynısının yaşanmakta olduğunu gösteriyor. ABD'de gelir sıkıntısı çeken belediyeler artık istimlak yetkisini düzenli olarak kullanarak kusursuz durumdaki konut stokunda yaşayan düşük ve hatta orta gelirli mülk sahiplerini yerinden edip, arsaları vergi matrahını yükseltecek yüksek gelirli ve ticari gayrimenkul geliştirme projelerine açıyor (şu anda New York Eyaletinde bunun altmıştan fazla örneği var).[15]

Aynı zamanda neoliberal devlet vergi yasalarında gelir ve ücretlerden ziyade yatırım kârlılığını artıracak değişiklikler yaparak, vergi yasalarındaki (satış vergileri gibi) geri dönüşü olmayan öğeleri teşvik ederek, kullanım ücretleri getirerek (şimdi kırsal Çin'de çok yaygın olan), şirketlere vergi indirimleri ve geniş bir destekleme yelpazesi sunarak servet ve geliri yeniden dağıtıyor. ABD'de şirket vergisi oranları

sürekli düşüyor; vergi yükümlülüklerinde daha fazla indirim bekleyen şirket yöneticileri de Bush'un yeniden seçilmesini gülücüklerle karşıladı. ABD'de şirketler için uygulanan federal, eyalet düzeyinde ve yerel devlet desteği programları, çok büyük miktarda kamu parasının (tarım desteğinde olduğu gibi doğrudan ve ordu-sanayi ortaklığı sektöründe olduğu gibi dolaylı yoldan) şirketlere yönlendirilmesi anlamına geliyor; tıpkı ABD'de yüksek gelirli ev sahiplerine ve inşaat sektörüne bir destek işlevi gören mortgage faizi indiriminde olduğu gibi. Gözetim ve güvenlik önlemlerinin artması ve ABD örneğinde nüfusun itaatsiz unsurlarının hapse atılması, yoğun toplumsal denetime doğru uğursuz bir yönelişe işaret ediyor. Hapishane-sanayi kompleksi (ve beraberinde kişisel güvenlik hizmetleri) ABD ekonomisinde büyüyen bir sektör. Mülksüzleştirme yoluyla birikime karşıtlığın daha güçlü olabildiği gelişmekte olan ülkelerde, neoliberal devlet muhalif hareketlere karşı düşük seviyeli bir savaş yürütme noktasına bile varabilen aktif bastırma rolünü hızlı bir şekilde üstlenir (artık pek çok muhalif hareket, Kolombiya'da olduğu gibi, rahatlıkla "uyuşturucu kaçakçısı" ya da "terörist" olarak adlandırılabiliyor; bu sayede ABD'den askeri yardım ve destek alınabiliyor). Meksika'daki Zapatistalar ya da Brezilya'daki topraksız köylüler gibi diğer hareketler ise, devlet iktidarının uyguladığı bir işbirliği ve marjinalleştirme karışımıyla kontrol altına alınıyor.[16]

Her şeyin Metalaştırılması

Dağıtımla ilgili bütün kararları en iyi belirleyecek olanın piyasalar ve piyasa sinyalleri olduğunu varsaymak, prensipte her şeye meta muamelesi yapılabileceğini varsaymak anlamına gelir. Metalaştırma, süreç, eşya ve toplumsal ilişkilerin mülkiyet hakkına tabi olduğunu, yasal sözleşmeyle alınıp satılabileceğini ve hepsinin fiyatlandırılabileceğini varsayar. Piyasa işleyişinin bütün insan eylemleri için uygun bir rehber –bir etik– olduğu varsayılır. Pratikte, şüphesiz, her toplum metalaştırmanın nerede başlayıp nerede bittiği konusunda bazı sınırlar çizer. Sınırın nerede başlayıp, nerede bittiği tartışma konusudur. Bel-

li uyuşturucular yasadışı kabul edilir. Para karşılığı cinsel ilişki çoğu ABD eyaletinde yasadışıdır; ama başka bir yerde meşru, yasal veya hatta bir sektör olarak devlet tarafından düzenlenmiş olabilir. Pornografi ABD yasalarında bir söz hürriyeti biçimi olarak genel anlamda korunuyor olmakla birlikte, sınırı aştığı düşünülen belli (ağırlıklı olarak çocukları konu alan) biçimleri de bulunmaktadır. ABD'de, vicdan ve onur güya satılık değildir ve sanki piyasada para kazanmak ve nüfuz ticareti yapmak gibi normal pratiklerden ayırt edilebilirmiş gibi "yolsuzluk"un peşine düşme yönünde tuhaf bir eğilim vardır. Cinselliğin, kültürün, tarihin, ata yadigârlarının, görülecek bir manzara ya da istirahat tedavisi olarak doğanın metalaştırılması; özgünlük, sahicilik ve eşsizlikten (örneğin sanat eserlerinde) tekel rantı alınması; bütün bunlar, aslında meta olarak üretilmemiş şeylerin üzerine birer fiyat etiketi yapıştırmak anlamına gelir.[17] Metalaştırmanın (örneğin dini etkinlikler ve simgeler söz konusu olduğunda) uygun olup olmadığı ya da mülkiyet haklarını kimin kullanacağı, rantları kimin toplayacağı (örneğin Aztek harabelerine erişim ya da Aborijin sanatının pazarlanması) konusunda çoğu zaman bir fikir ayrılığı vardır.

Hiç şüphe yok ki neoliberalleşme metalaştırmanın sınırlarını geriye çekmekte ve yasal sözleşmelerin kapsamını genişletmektedir. Tipik olarak (postmodern teorinin de büyük kısmının yaptığı gibi) kısa ömürlülüğü ve kısa vadeli sözleşmeleri över; örneğin evlilik kutsal ve kopmaz bir bağ değil, kısa vadeli bir akdi düzenleme olarak anlaşılır. Neoliberallerle yeni-muhafazakârlar arasındaki ayrılık, kısmen sınırın nereye çizildiğiyle ilgili bir farklılığı da yansıtmaktadır. Yeni-muhafazakârlar, tipik olarak, toplumsal düzendeki çözülme ya da ahlaksızlık olarak gördükleri şey için, dünyaya cinsellik içerikli, hatta müstehcen her türden materyali boca ederek aslında büyük zarar veren ve sonu gelmez kâr arayışlarını, her konuda sergiledikleri kısa vadeli taahhüt tercihlerini gururla teşhir eden (Ruport Murdoch gibi) şirket kapitalistlerini değil, "liberaller"i, "Hollywood"u, hatta "postmodernistler"i suçlarlar.

Ama burada değer verilen bir nesneyi, belirli bir ritüeli ya da toplumsal yaşamın tercih edilen bir köşesini para hesabından ve kısa vadeli sözleşmeden korumaya çalışmaktan çok daha ciddi bir mese-

le var. Zira liberal ve neoliberal teorinin merkezinde tutarlı toprak, emek ve para piyasaları inşa etme zorunluluğu yatar; oysa bunlar, Karl Polanyi'nin işaret ettiği gibi, "açıkça görülebileceği üzere, meta değildirler [...] Emek, toprak ve paranın meta olarak tanımı bütünüyle hayalidir." Kapitalizm bu tip kurgular olmadan işleyemez ve bu kurguların ardındaki karmaşık gerçeklikleri reddettiğinde tarifsiz zararlar verir. Daha bildik pasajlarından birinde Polanyi bunu şöyle ifade ediyor:

> Piyasa mekanizmasının insanların ve onların doğal çevresinin kaderinin, hatta satın alma gücünün miktarı ve kullanımının, tek yönlendiricisi olmasına izin vermek, toplumun çöküşüyle sonuçlanırdı. Çünkü sözde meta emek, bu özel metanın sahibi olan insanı etkilemeksizin itilip kakılamaz, istenildiği gibi kullanılamaz, hatta kullanılmadan bırakılamaz. İnsanın emek gücünü kullanan sistem, aynı zamanda bu etikete yapışık fiziksel, psikolojik ve ahlaki bir birim olarak "insanı" da kullanmak durumundadır. Kültürel kurumların koruyuculuğunu yitiren insanlar, topluma maruz kalmanın etkileri yüzünden yok olabilir; günah, sapkınlık, cinayet ve açlığın yol açtığı şiddeti toplumsal çözülmelerin kurbanları olarak ölüp gidebilirlerdi. Doğa ilkel unsurlara indirgenir, çevre bozulur, nehirler kirlenir, askeri güvenlik tehlikeye girer, yiyecek ve hammadde üretme gücü yok olurdu. Nihayet, satın alma gücünün piyasa tarafından idare edilmesi işletmeleri belirli aralıklarla yok eder; para darlığı veya fazlası, iş yaşamı üzerinde sel ve kuraklıkların ilkel toplumlar üzerindeki etkisine benzer etkiler yapardı.[18]

Küresel kredi sistemindeki kurgusal sermaye "sel ve kuraklıkların"ın ister Endonezya, Arjantin, Meksika'da, ister ABD içinde olsun, verdiği zarar, Polanyi'nin vardığı noktayı fazlasıyla kanıtlıyor. Ama emek ve toprakla ilgili tezi daha ayrıntılı bir incelemeyi hak ediyor.

Bireyler emek piyasasına karakter sahibi kişiler, toplumsal ilişki ağlarıyla çevrelenmiş ve çeşitli şekillerde sosyalleşmiş bireyler, (fenotip ve toplumsal cinsiyet gibi) belirli özellikleriyle tanımlanabilir fiziksel varlıklar, çeşitli beceriler ("insan sermayesi" de denir) ve zevkler (yer yer "kültürel sermaye" adı verilir) biriktirmiş bireyler, hayalleri, arzuları, hırsları, umutları, kuşkuları, korkuları olan canlılar olarak girerler. Gelgelelim, bu bireyler kapitalistlere göre sadece birer üretim faktörüdür; ama farklılaşmamış bir faktör değildir, çünkü işveren-

ler farklı görevler için, fiziksel kuvvet, vasıf, esneklik, itaatkârlık gibi farklı niteliklerde emeğe ihtiyaç duyar. İşçiler sözleşmeyle tutulur ve neoliberal düzende esnekliği en üst düzeye çıkarmak için kısa vadeli sözleşmeler tercih edilir. İşverenler tarih boyunca işgücü havuzunu parçalayıp yönetmek için o havuzdaki farklılaşmalardan yararlanmıştır. Böylece farklılaşmalar sonucunda parçalara ayrılmış emek piyasaları ortaya çıkar ve ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve din ayrımları, işverenin lehine olacak şekilde, açık veya örtük halde, sık *sık kullanılır. İşçilerse çevrelenmiş oldukları sosyal ağları belli istih*dam kademelerine ayrıcalıklı erişim elde etmek için kullanabilirler. Tipik olarak, becerileri tekellerine almaya çalışır, çıkarlarını korumak için emek piyasasını kolektif eylemle ve uygun kurumları yaratarak düzenlemeye çalışırlar. Bu çabalarıyla tek başardıkları, Polanyi'nin bahsettiği "kültürel kurumların koruyuculuğu"nu inşa etmektir.

Neoliberalleşme, gömülü liberalizmin izin verdiği ve zaman zaman beslediği korumaları kaldırmaya çalışır. Emeğe karşı genel saldırı iki kanattan birden gerçekleşir. Bir devletteki işçi sendikalarının ve diğer işçi sınıfı kurumlarının gücü (gerekirse şiddet kullanılarak) dizginlenir ya da sıfırlanır. Esnek emek piyasaları kurulur. Devletin sosyal güvenlik hizmetlerinden çekilmesi ve teknolojinin iş yapısında yarattığı değişimlerle büyük emek kesimlerinin işsiz kalması, sermayenin piyasadaki emek üzerindeki tahakkümünü mutlaklaştırır. O zaman, bireyleştirilmiş ve görece güçsüz işçiler, kısa vadeli sözleşmelerin kişiye özel bir şekilde sunulduğu bir emek piyasasıyla karşı karşıya kalır. Kadro garantisi geçmişte kalmıştır (örneğin Thatcher üniversitelerde kadro garantisini kaldırmıştır). Eskiden işverenlerin ve devletin yükümlülüğü olan sosyal güvencenin (emeklik, sağlık, yaralanmalara karşı korumalar) yerine bir "kişisel sorumluluk sistemi" (Deng'in sözleri ne kadar da yerindeydi!) getirilir. Bireyler, sosyal güvenceler satılan piyasalardan ürünler satın alır. Dolayısıyla, bireysel güvenlik, riskli finans piyasalarına iliştirilmiş finansal ürünlerin satın alınabilirliğine bağlı bir bireysel tercih meselesidir.

Saldırının ikinci kanadı, emek piyasasının mekânsal ve zamansal koordinatlarındaki dönüşümleri içerir. En ucuz ve itaatkâr emek arzlarını bulmak için girilen "dibe doğru yarış"tan fazlasıyla çok kazanç

sağlanabilmekle beraber, sahip olduğu coğrafi hareketlilik sermayeye küresel fakat coğrafi hareketliliği kısıtlı bir işgücünü tahakküm altına alma imkânı da verir. Tutsak işgüçleri yığılır, çünkü göç kısıtlanmıştır. Bu engeller sadece yasadışı göçle ya da örneğin Meksikalı işçilerin California tarım endüstrisinde çalışmasına izin veren ama maruz kaldıkları haşere ilaçlarından hastalandıklarında ve hatta öldüklerinde utanmadan Meksika'ya geri postalayan, kısa vadeli sözleşmelerle aşılabilmektedir.

Neoliberalleşme yönetiminde "kullan-at işçi" figürü dünya sahnesinde bir prototip olarak belirir.[19] Korkunç çalışma koşulları ve emekçilerin dünya terhanelerinde maruz kaldığı despotça koşullarla ilgili yığınla şey anlatılıyor. Çin'de, kırsal kesimden gelen göçmen genç kadınların çalışma koşulları tam anlamıyla korkunç: "dayanılmaz uzunlukta çalışma saatleri, yenilecek gibi olmayan yiyecekler, tıklım tıklım yatakhaneler, döven ve cinsel taciz uygulayan sadist müdürler ve aylar sonra ödenen, hatta bazen hiç ödenmeyen ücretler."[20] Endonezya'da iki genç kadın, Singapur merkezli bir şirketin Levi-Strauss için fason üretim yapan fabrikasında çalışırken yaşadıklarını şöyle anlatır:

> Sürekli aşağılanıyoruz. Patron kızdığında kadınlara köpek, domuz, sürtük diyor, bunların hepsine ses çıkarmadan dayanmamız gerekiyor. Resmi olarak sabah yediden üçe kadar çalışıyoruz (maaş günde 2 doların altında), ama genellikle zorunlu fazla mesai var, bazen –özellikle acil teslim edilecek bir sipariş olduğunda– dokuza kadar. Ne kadar yorgun olsak da eve gitmemize izin verilmiyor. Fazladan 200 rupi (10 ABD senti) belki alabiliyoruz [...] Yaşadığımız yerden fabrikaya yürüyerek gidiyoruz. İçerisi çok sıcak. Binanın çatısı metal, işçiler için yeterli alan yok. Tıklım tıklım. Çoğu kadın 200'den fazla insan çalışıyor; ama bütün fabrikada tek tuvalet var [...] işten eve geldiğimizde, yemek yiyip uyumaktan başka bir şeye halimiz kalmıyor [...][21]

Meksika'daki *maquila* fabrikalarından, Honduras, Güney Afrika, Malezya ve Tayland'daki Tayvanlı ve Koreli şirketlere ait üretim tesislerinden de benzer hikâyeler geliyor. Sağlık tehditleri, maruz kalınan türlü türlü zehirli madde ve işçi ölümleri, düzenleyici önlemler alınmadan ve üzerine tek söz söylenmeden göz ardı ediliyor. Şanghay'da, "binada kilitli tutulan 61 işçinin yanarak öldüğü" tekstil deposunu yö-

neten Tayvanlı işadamı "pişmanlık gösterdiği" ve "yangının ardından işbirliği yaptığı" için, aldığı iki yıllık "hafif" hapis cezası tecil edildi.[22]

İnsanı alçaltan, elden ayaktan düşüren bu tehlikeli işlerin yükünü en çok kadınlar ve bazen de çocuklar taşıyor.[23] Neoliberalleşmenin toplumsal sonuçları gerçekten çok aşırı. Mülksüzleştirme yoluyla birikim, tipik olarak, kadınların hane halkı üretim/pazarlama sistemleri ve geleneksel toplumsal yapılar içinde edindiği bütün gücün altını oymakta ve her şeyi erkek egemen meta ve kredi piyasaları içinde yeniden konumlandırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kadınların geleneksel ataerkil kontrollerden kurtulmasının yolu ya alçaltıcı fabrika emeğinden ya da hostes veya garsonluk gibi saygıdeğer işlerden tutun da (önemli oranda kölelik içeren ve bütün çağdaş endüstrilerin en kârlılarından biri olan) seks ticaretine kadar uzanan farklı işlerdeki cinsellik sömürüsünden geçmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal güvencelerin kaybedilmesi alt sınıftan kadınları bilhassa olumsuz etkiledi; Sovyet bloğunun eski komünist ülkelerinden bir çoğunda kadın haklarının neoliberalleşmeyle kaybedilmesi tam bir felaket oldu.

O halde, kullan-at işçiler –özellikle de kadınlar– bir zamanlar bir nebze haysiyet ve destek sağlayan kolektif kurumların enkazı arasında, esnek emek piyasaları, kısa vadeli sözleşmeler, kronik iş güvencesi yoksunluğu, kaybedilen sosyal güvenceler ve çoğu zaman takatsiz bırakan işlerle dolu bir dünyada, toplumsal ve duygusal olarak nasıl hayatta kalacak? Bazılarına göre, emek piyasalarındaki esneklik bir nimet; maddi kazançlar getirmediğinde bile, aileden ve ataerkinden kaynaklanan geleneksel toplumsal sınırlamalardan görece bağımsız ve kolay bir şekilde iş değiştirme hakkının getirdiği manevi faydalar var. Kapitalist bir tüketici kültürü dünyasında, emek piyasasında başarıyla müzakere edenlere bolca ödül varmış gibi görünüyor. Ne var ki, ne kadar görkemli, göz alıcı ve çekici olursa olsun bu kültür sürekli olarak arzularla oynar ve maddi zenginlik ya da (kadınlar söz konusu olduğunda) iyi görünüm üzerinden statü kaygılarını gidermekten başka bir şey yapmaz, alışveriş merkezinin sınırlı kimliğinin getirdiği doyumlardan başka bir şey getirmez. "Alışveriş yapıyorum o halde varım" ile sahiplenici bireycilik el ele verip, dışı heyecan verici, içi boş bir sahte doyum dünyası inşa eder.

İşsiz kalanlar ya da dünyanın büyük kısmındaki kullan-at işçilere tehlikeli bir sığınak temin eden geniş kapsamlı kayıt dışı ekonomilerin dışına hiç çıkamamış olanlar içinse durum bambaşka. İki milyardan fazla insan günde 2 dolardan az parayla yaşamaya mahkûmken kapitalist tüketici kültürünün kışkırtıcı dünyası, gerek finansal hizmetlerde kazanılan dev ikramiyeler, gerekse neoliberalleşme, özelleştirme ve kişisel sorumluluğun özgürleştirme potansiyeliyle ilgili böbürlenme dolu polemikler acımasızca bir şaka gibi görünüyor olmalı. Yoksullaşmış kırsal Çin'den zengin ABD'ye, sağlıkla ilgili güvencelerin kaybedilmesi ve her türden kullanıcı ücretinin giderek daha fazla uygulanması, yoksulların sırtındaki finansal yüklerde dikkate değer artışa neden oluyor.[24]

Neoliberalleşme, emeğin de diğer her şey gibi bir meta olduğunu söyleyerek, yerli grupların, kadınların ve emeğin toplumsal düzen içindeki konumsallıklarını dönüştürdü. Etkin demokratik kurumların koruyuculuğundan mahrum bırakılan ve her türden toplumsal yerinden etmeyle tehdit edilen bir kullan-at işgücünün sosyal dayanışmalar inşa edebileceği ve kolektif bir irade gösterebileceği başka kurumsal biçimlere yönelmesi kaçınılmazdır. Çeteler, suç kartelleri, uyuşturucu ticareti ağları, mini mafyalar ve gecekondu mahallesi babalarından topluluk, taban ve sivil toplum örgütlerine, seküler kültlere ve dini tarikatlara kadar her şey çoğalır. Devlet güçleri, siyasi partiler ve diğer kurumsal biçimler fiilen parçalandığında ya da eriyip gittiğinde geride kalan boşluğu kolektif çalışma ve sosyal bağ kurma merkezleri olarak dolduran alternatif toplumsal biçimler bunlardır. Bu bakımdan, belirgin bir dine yöneliş vardır. Çin'in metruk kırsal kesimlerinde aniden beliren ve yayılan dini tarikatlarla ilgili anlatılanlar, Falun Gong'un ortaya çıkışı, bu eğilimin örnekleridir.[25] Latin Amerika'da neoliberalleşmeyle filizlenen kaotik kayıt dışı ekonomilerde evanjelizme geçişin hızlı ilerleyişi ve Afrika ile Orta Doğu'nun büyük kısmında siyaseti yapılandıran kimi yeni kurulmuş, kimi yeniden canlanmış dini kabilecilik ve köktencilik, anlamlı sosyal dayanışma mekânizmaları kurma ihtiyacını teyit etmektedir. Kökten dinci evanjelist Hıristiyanlığın ABD'deki ilerleyişi ile iş güvencesinden yoksunluk, diğer sosyal dayanışma biçimlerindeki azalma ve kapitalist tüketim kültürünün koflu-

ğu arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Thomas Frank'e göre, dindar sağ Kansas'ta ancak 1980'lerin sonunda, on yılı aşkın neoliberal yeniden yapılanma ve sanayisizleşme sonrasında hareketlendi.[26] Bu tip bağlantılar inanılması güç görünebilir. Ama eğer Polanyi haklıysa ve eğer emeğe meta muamelesi yapmak toplumsal yaşamda tedirgin edici değişikliklere neden oluyorsa, o zaman böyle bir tehdide karşı savunma amacıyla farklı sosyal ağları yeniden inşa etme hamleleri giderek daha muhtemel hale gelir.

Çevresel Bozulmalar

Kısa vadeli sözleşme mantığının çevreyle ilgili konularda dayatılmasının yıkıcı sonuçları vardır. Neyse ki neoliberal kampta bu konuda biraz görüş ayrılığı var. Reagan çevreyle zerre ilgilenmediği gibi bir keresinde ağaçların büyük bir hava kirliliği kaynağı olduğunu bile söylerken, Thatcher sorunu ciddiyetle ele aldı. Antarktika etrafındaki ozon deliğinin büyümesine neden olan kloroflorokarbon gazlarının kullanımını kısıtlamak için düzenlenen Montreal Protokolü müzakerelerinde büyük rol oynadı. Yükselen karbon emisyonları nedeniyle artan küresel ısınma tehdidini ciddiye aldı. Gelgelelim, çevreyle ilgili kararlılıkları menfaatlerinden bütünüyle bağımsız değildi elbette; zira kömür madenlerinin kapatılması ve madenci sendikalarının yıkılması çevre zemininde kısmen meşrulaştırılabilirdi.

Çevre konusundaki neoliberal devlet politikaları coğrafi açıdan eşitsiz ve zamansal açıdan istikrarsızdır (devletin dizginlerinin kimin elinde olduğuna bağlıdır; Reagan ve George W. Bush yönetimleri ABD'yi çok geriye götürmüştür). Dahası, 1970'lerden beri çevre hareketinin önemi artıyor. Genellikle, zamana ve yere göre değişen dizginleyici bir baskı yaratıyor. Ayrıca bazı durumlarda kapitalist şirketler verimlilik artışı ile çevresel performansta iyileşmenin el ele yürüyebileceğini keşfediyor. Ama neoliberalleşmenin çevre açısından sonuçlarının genel bilançosu yine de neredeyse hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde ekside. Çevresel bozulmaların maliyetini de kapsayan insan refahı endeksleri yaratmak yönündeki ciddi fakat tartışmalı

çabalar, 1970 dolaylarından beri hızlanan negatif bir eğilime işaret ediyor. Neoliberal ilkelerin sınırsızca uygulanmasından kaynaklanan çevresel kayıpların sayısı ise bu söylenenleri desteklemeye yetecek kadar çok. Tropikal yağmur ormanlarının 1970'ten sonra hızlanan yıkımı, iklim değişikliği ve biyoçeşitliliğin azalması açısından ciddi sonuçları olan bildik bir örnek. Neoliberalleşme çağında türler kitlesel olarak ve Dünya'nın yakın tarihinde görülmemiş bir hızla yok oluyor.[27] Eğer küresel çevreyi, özellikle de iklimi, dünyayı insanların yaşayamayacağı hale getirecek kadar dönüştürme bakımından tehlikeli bölgeye giriyorsak; o zaman neoliberal etiği ve neoliberalleşme pratiklerini benimsemeye devam etmek hiç şüphe yok ki ölümcül olacaktır. Çevreyle ilgili meselelere Bush yönetiminin yaklaşımı genellikle bilimsel kanıtları sorgulamak ve (bu konudaki bilimsel araştırmaların kaynaklarını kısmak dışında) hiçbir şey yapmamaktır. Ama Bush'un kendi araştırma ekibi, küresel ısınmaya insan katkısının 1970'ten sonra hızla yükseldiğini bildiriyor. Pentagon, küresel ısınmanın uzun vadede ABD güvenliği açsından terörizmden daha ciddi bir tehdit haline gelebilmesinin pekâlâ mümkün olduğunu savunuyor.[28] İlginçtir, son birkaç yıldır karbon dioksit emisyonlarındaki artışın iki ana suçlusu, küresel ekonominin dinamoları olan ABD ve son on yılda emisyonları yüzde 45 artan Çin'dir. ABD'de sanayi ve konut inşası alanlarında enerji verimliliğini artırma yönünde çok büyük ilerleme kaydedildi. ABD örneğinde müsriflik, büyük oranda, halihazırda mevcut olan daha enerji tasarruflu arabalar yerine benzin içen cipler satın almayı tercih eden bir kültür ve enerji tüketimi yüksek banliyölerin ve şehir merkezine uzak yerleşimlerin yayılmasını teşvik etmeyi sürdüren tüketicilik türünden kaynaklanıyor. ABD'nin ithal petrole bağımlılığındaki artışın aşikâr jeopolitik sonuçları var. Çin örneğinde, yüksek sanayileşme hızı ve artan araba satışları enerji tüketimi üzerindeki baskıyı ikiye katlıyor. Çin 1980 sonlarında petrol üretiminde kendine yeterli konumdayken, ABD'den sonra dünyanın ikinci en büyük ithalatçısı oldu. Bunun da yığınla jeopolitik sonucu var, zira Çin, petrol kaynaklarını güvence altına almak için Sudan, Orta Asya ve Orta Doğu'da yer edinmeye çalışıyor. Ama aynı zamanda, çok büyük miktarda yüksek sülfür içeren, düşük kaliteli kömür

kaynakları da var. Bu kömürün elektrik üretiminde kullanılması küresel ısınmaya katkıda bulunan türden çok büyük çevre sorunları yaratıyor. Dahası, yaygın voltaj düşüşleri ve elektrik kesintileriyle Çin ekonomisini alt üst eden akut enerji kısıntıları varken, yerel hükümetlerin merkezi hükümetin verimsiz ve "kirli" elektrik santrallerinin kapatılması yönündeki emirlerini uygulamak için bir nedenleri de yok. Pekin gibi büyük şehirlerde on yıl içinde bisiklet yerine araba alma ve kullanma oranındaki akıl almaz artış, Çin'e hava kalitesi açısından dünyanın en kötü yirmi şehrinden on altısına sahip olma olumsuz ayrıcalığını kazandırdı.[29] Kömür kullanımının küresel ısınma üzerindeki etkileri de aşikâr. Hızlı sanayileşme evrelerinde genellikle olduğu gibi, çevresel sonuçları dikkate almamak her yerde zarara sebep oluyor. Nehirler çok kirli, su kaynakları kansere neden olan tehlikeli kimyasallarla dolu, kamu sağlığı hizmetleri (SARS ve kuş gribi sorunlarının gösterdiği gibi) yetersiz ve toprakların büyük bir hızla kentsel alanlara dönüştürülmesi ya da (Yangtze vadisinde olduğu gibi) devasa hidroelektrik projeleri yaratmakta kullanılması, merkezi hükümetin ancak yeni yeni ilgilenmeye başladığı büyük bir çevre sorunları yığını meydana getiriyor. Çin bu konuda yalnız değil; Hindistan'daki hızlı büyüme patlamasına da artan tüketimin ve doğal kaynakların sömürülmesi konusunda artan baskının neden olduğu endişe verici çevresel değişiklikler eşlik ediyor.

Doğal kaynakların sömürülmesi konusunda neoliberalleşme iç karartıcı bir sicile sahiptir. Sebepleri uzakta aramaya gerek yok. Kısa vadeli sözleşme ilişkilerinin tercih edilmesi, bütün üreticiler üzerinde sözleşme sona ermeden alabilecekleri her şeyi alma yönünde bir baskı oluşturuyor. Sözleşmeler ve seçenekler yenilenebilecek olsa da hep bir belirsizlik var; çünkü başka kaynaklar bulunabilir. Doğal kaynak sömürüsü için mümkün olan en uzun zaman ufku, indirim oranının zaman ufkudur (yaklaşık yirmi beş yıl civarında); ama çoğu sözleşmenin süresi artık bundan çok daha kısa. Tükenmenin genellikle doğrusal olduğu varsayılıyor; oysa pek çok ekolojik sistemin doğal yenilenme kapasitesinin işlemez hale geldiği bir dönüm noktasına ulaşıldığında aniden çöktüğü artık görülebiliyor. Balık stokları (California'da sardalya, Newfoundland'de morina ve Şili'de

levrek) "uygun" oranda sömürülürken herhangi bir görünür uyarı vermeden aniden çöken kaynaklara klasik bir örnektir.[30] Ormancılık ise daha az çarpıcı, ama eşit derecede sinsi bir örnektir. Özelleştirme konusundaki neoliberal ısrar, değerli habitatları ve bilhassa tropik yağmur ormanlarında biyoçeşitliliği korumayı amaçlayan orman yönetimi ilkeleri üzerinde herhangi bir küresel anlaşmaya varmayı güçleştiriyor. Zengin orman kaynaklarına sahip görece yoksul ülkelerde, ihracatı artırma ve yabancılara mülkiyet ve imtiyaz hakkı verme baskıları, ormanlarla ilgili en küçük korumaların bile işlemez hale gelmesi demektir. Bu duruma iyi bir örnek olarak Şili'de özelleştirme sonrasında ormancılık kaynaklarının aşırı sömürülmesi gösterilebilir Ama IMF'nin yürüttüğü yapısal uyum programlarının etkileri bundan da beterdir. Dayatılan kemer sıkma politikaları, görece yoksul ülkelerin orman yönetimine daha az para ayırması anlamına geliyor. Ormanları özelleştirmeleri ve kısa vadeli sözleşmelerle yabancı kereste şirketlerinin sömürüsüne açmaları konusunda da baskı görüyorlar. Borç ödemek için döviz kazanma baskısı altında, azami oranda ve kısa vadeli sömürüye teslim olmak cazip görünür. Bu yetmezmiş gibi, IMF'nin şart koştuğu kemer sıkma ve işsizlik vurduğunda, geçimini topraktan sağlamaya çalışan işsiz nüfuslar ormanları gelişigüzel kesebilmektedir. Tercih edilen yöntem yakarak temizlemek olduğu için topraksız köylüler ve kereste şirketleri bir araya gelip Brezilya, Endonezya ve bazı Afrika ülkelerinde olduğu gibi orman kaynaklarını çok kısa sürede muazzam ölçekte yok edebilmektedir.[31] 1997-8'de Endonezya'da milyonlarca insanı iş piyasası dışına iten mali kriz doruğa çıktığında, Sumatra'da kontrolden çıkarak bütün Güney Doğu Asya'yı aylarca kuşatan muazzam bir duman bulutu yaratan (Suharto'nun en zengin etnik Çinli işadamının kerestecilik şirketleriyle ilişkilendirilen) orman yangınları tesadüf eseri değildi. Ancak devletler ve diğer çıkar grupları kendilerini destekleyen neoliberal kurallara ve sınıfsal çıkarlarına kararlılıkla karşı çıkmaya hazır olduğunda –ki önemli sayıda örnekte bu yapılmıştır– çevreden dengeli bir şekilde faydalanmak bir nebze başarılabilmiştir.

Haklar Üzerine

Neoliberalleşme kendi içinde geniş bir muhalefet kültürü yarattı. Gelgelelim, bu muhalefet neoliberalizmin temel önermelerinin pek çoğunu kabul etme eğiliminde. Onun yerine iç çelişkilere odaklanıyor. Örneğin bireysel hak ve özgürlük meselelerini ciddiyetle ele alıyor ve politik, ekonomik ve sınıfsal iktidarın sık karşılaşılan keyfiliğini ve otoritarizmini bunların karşısına koyuyor. Herkesin refahını artırma neoliberal retoriğini alıyor ve neoliberalleşmeyi kendi açısından başarısız olmakla suçluyor. Örneğin o tipik neoliberal belgenin, DTÖ anlaşmasının, konuya dair ilk paragrafını düşünün. Amaç:

> yaşam standartlarını yükseltmek; tam istihdam sağlamak; büyük ve istikrarlı şekilde artan bir reel gelir ve fiili talep hacmi yaratmak; mal ve hizmet ticareti üretimini artırmak; bir yandan da çevreyi her anlamda korumak ve bunu *farklı* ekonomik *gelişmişlik düzeylerindeki ülkelerin ihtiyaç* ve endişeleriyle tutarlı şekilde yapma imkânlarını geliştirmek için çalışarak dünya kaynaklarının sürdürülebilir gelişme hedefiyle uyumlu ve en uygun şekilde kullanılmasını sağlamaktır.[32]

Dünya Bankası'nın resmi beyanlarında da benzer göstermelik umutlar vardır ("yoksulluğun azaltılması en büyük amacımızdır"). Sınıf iktidarının yeniden kurulmasını ya da yaratılmasını destekleyen fiili uygulamalar, yoksullaşma ve çevresel bozulma açısından sonuçlar, bunlarla hiç uyumlu değildir.

Hak ihlalleri konusundaki muhalefet 1980'den beri olağanüstü büyüdü. Ondan önce, diyor Chandler, *Foreign Affairs* gibi önemli bir dergide insan hakları üzerine tek bir makale yoktu.[33] İnsan hakları meseleleri 1980 sonrasında öne çıktı ve Tiananmen Meydanı'ndaki olaylardan ve Soğuk Savaş'ın 1989'da bitmesinden sonra büyük önem kazandı. Bu tarihler neoliberalleşmenin gidişatıyla tam örtüşüyor; zaten iki hareket birbiriyle iyice iç içe geçmiş durumda. Hiç şüphe yok ki, politik-ekonomik yaşamın temel unsurunun birey olduğu konusundaki neoliberal ısrar bireysel haklar aktivizmine kapı açıyor. Ama bağımsız ve açık demokratik yönetim yapılarının yaratılması ya da yeniden yaratılmasından çok bu haklara odaklanan muhalefet,

neoliberal çerçeve dışına çıkamayan yöntemler geliştiriyor. Eşitlik, demokrasi ve sosyal dayanışmayla ilgili herhangi bir sosyal demokrat kaygı karşısında hemen bireyle ilgili neoliberal kaygı kozu oynanıyor. Dahası, sık sık yasal işlem yoluna başvurulması, parlamenter güçlerden ziyade yargı ve yürütme güçlerine başvurma yönündeki neoliberal tercihin kabul edilmesi anlamına geliyor. Oysa hukuk yolundan gitmek masraflı ve vakit alıyor, keza yargıçların tipik sınıf ittifakı göz önüne alındığında mahkemeler zaten yönetici sınıf çıkarlarından yana. Mahkeme kararları özel mülkiyet haklarını ve kâr oranlarını, eşitlik ve sosyal adalet haklarına yeğleme eğilimde. "[L]iberal seçkinleri yetkilendirilmiş bireye daha çok odaklanmaya, dinleyecek ve karar verecek olan yargıca davalarını taşımaya yönelten [şey] sıradan insanlarla ve politik süreçlerle ilgili hayal kırıklıklarıdır," diyerek tamamlıyor sözlerini Chandler.[34]

Çoğu ihtiyaç sahibi birey kendi haklarının peşinden koşacak finansal kaynaktan yoksun olduğuna göre bu ideali dile getirmenin tek yolu baskı grupları oluşturmaktır. Baskı grupları ve STK'ların yükselişi de, tıpkı daha genel olarak haklara dair söylemler gibi, neoliberal yola eşlik etti ve 1980 dolaylarından beri olağanüstü hız kazandı. Pek çok örnekte, devletin sosyal hizmetlerden çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurmak üzere devreye STK'lar girdi. Bu, STK yoluyla özelleştirme anlamına gelmektedir. Bazı örneklerde bu durum devletin sosyal hizmetlerden daha hızlı bir şekilde çekilmesine yardım etti. Dolayısıyla, STK'lar "küresel neoliberalizmin Truva atlarıdır."[35] Dahası, bunlar öz itibarıyla demokratik kurumlar değildir. Genellikle seçkinci, hesap verme (bağışçıları hariç) sorumluluğu olmayan yapılardır ve ne kadar iyi niyetli ya da ilerici olurlarsa olsunlar korumaya veya yardım etmeye çalıştıklarına tabiatları gereği mesafelidirler. Gündemlerini sık sık gizler, devlet ve sınıf iktidarıyla doğrudan müzakereyi veya bunlar üzerinde doğrudan baskı kurmayı tercih ederler. Tabanlarını temsil etmez, genellikle kontrol ederler. Kendi adına konuşamayanların sesi olduklarını iddia eder ve varsayar, adına konuştukları insanların (sanki onlar kendileri yapamazmış gibi) çıkarlarını bile tanımlarlar. Ama statülerinin meşruiyeti her zaman

şüpheye açıktır. Örneğin evrensel çocuk hakları uyarınca üretimde çocuk emeğinin yasaklanması için başarılı şekilde propaganda yapan örgütler ailenin ancak çocukların da çalışmasıyla hayatta kaldığı ekonomileri baltalayabilmektedir. Geçerli bir ekonomik alternatif olmadığında çocuklar çalıştırılmak yerine seks işçisi yapılabilmektedir (bunun ortadan kaldırılması için çalışmaksa başka bir baskı grubuna bırakılmaktadır). STK'ların ve baskı gruplarının evrensel ilkelere adanmışlığı ve "haklar konusu"nun farz edilen evrenselliği, metalaştırma ve neoliberalleşme baskısı altındaki gündelik ekonomik ve politik pratiklerle ve yerel tikelliklerle uyumlu değildir.[36]

Ama bu muhalefet kültürünün son yıllarda bu kadar çok ilgi görmesinin bir nedeni daha var. Mülksüzleştirme yoluyla birikim, tarım ve sanayideki ücretli emeğin artması yoluyla sağlanan birikimden çok farklı bir pratikler grubu yaratır. 1950 ve 1960'larda ikinci sermaye birikimi türü egemen iken daha sonra yerini (işçi sendikaları ve siyasi partiler içine yerleşmiş olan türden) gömülü liberalizmi üreten bir muhalefet kültürüne bıraktı. Mülksüzleştirme ise parçalı ve tikeldir: orada bir özelleştirme, burada bir çevresel bozulma, başka yerde bir borç krizi. Evrensel ilkelere başvurmadan bütün bu özgüllük ve tikelliklere karşı çıkmak güçtür. Mülksüzleştirme hak kayıplarını getirir. Birleşmiş bir muhalefet politikasının temelini oluşturmak üzere insan hakları, haysiyet, sürdürülebilir ekolojik pratikler, çevre hakları gibi meselelerde evrenselci retoriklere yönelimin nedeni budur.

Hakların evrenselliğine başvurmak, iki tarafı keskin bir bıçaktır. İlerici niyetlerle kullanılma potansiyeline sahiptir ve kullanılabilir. Amnesty International, Médecins sans Frontières ve diğerlerinin son derece görkemli bir şekilde temsil ettiği gelenek, neoliberal düşüncenin bir tamamlayıcısı olarak görülüp bir tarafa bırakılamaz. Koca hümanizm tarihi (hem Batılı –klasik olarak liberal– hem Batılı olmayan çeşitli yorumları) bunu yapmaya izin vermeyecek kadar karmaşıktır. Ama amaçlarının sınırlılığı (örneğin Amnesty yakın zamana kadar ekonomik haklar yerine sadece sivil ve siyasi haklara odaklanıyordu) pek çok hak söyleminin neoliberal çerçeve içine çekilmesini fazlasıyla kolaylaştırıyor. Özellikle iklim değişikliği, ozon deliği, habitatların

yok edilmesiyle biyoçeşitliliğin azalması gibi küresel konularda evrenselcilik işe yarıyor görünüyor. Ama dünyadaki kültürel pratiklerin ve politik-ekonomik koşulların çeşitliliği göz önüne alındığında, evrenselciliğin insan hakları alanındaki sonuçları daha sorunlu. Üstelik, insan hakları meselelerini ("Bartholomew ve Breakspear'ın keskin nitelemesini kullanırsak)[37] "emperyalizmin kılıcı" olarak kullanmak fazlasıyla kolay. Örneğin ABD'deki "liberal şahinler" Kosova, Doğu Timor, Haiti, özellikle de Afganistan ve Irak'a yapılan emperyalist müdahaleleri haklı göstermek için insan hakları meselelerine başvurdu. ABD gibi "kendi kendini tayin etmiş bir emperyalist güç tarafından tek taraflı olarak peşine düşüldüğünde bile askeri hümanizme özgürlük, insan hakları ve demokrasiyi korumak adına" mazeret teşkil ederler.[38] Daha geniş bir açıdan bakıldığında, Chandler'ın vardığı şu sonuca katılmamak güç: "[B]ugünün insan hakları temelli insancıllığının kökleri, Batı'nın gelişmekte olan dünyanın iç işlerine müdahalelerinin desteklenmesi yönündeki mutabakatın 1970'ler itibarıyla giderek büyümesinde yatar." Kilit argüman şöyledir: "[U]luslararası kurumlar, uluslararası ve yerel mahkemeler, STK'lar ve etik kurulları insan ihtiyaçlarını seçilmiş hükümetlerden daha iyi temsil ederler. Hükümetler ve seçilmiş temsilciler, tam da seçmenlerince sorumlu tutuldukları için şüpheli görülür ve dolayısıyla, etik ilkelere göre hareket etmedikleri, 'özel' çıkarlarının olduğu algısı vardır."[39] Ülke içinde de olumsuz sonuçlara yol açılır. "[Y]argının, seçilmemiş görev güçlerinin ve etik kurullarının büyüyen karar alma rolleri meşrulaştırılarak kamusal siyasi tartışma" daraltılır. Bunun siyasi sonuçları zaaflara yol açabilmektedir. "İnsan hakları düzenlemeleri bireysel yalıtılmışlığa ve atomlaşmış toplumlarımızın edilgenliğine meydan okumaz, tek yaptıkları bu ayrımları kurumsallaştırmaktır." Daha da beteri, "etik insan hakları söyleminin ortaya koyduğu yozlaşmış toplumsal dünya vizyonu da, tıpkı tüm elit teoriler gibi, yönetici sınıfın kendine inancını sürdürmesine hizmet eder."[40]

Bu eleştiri ışığında cazip gelen, ciddi biçimde sorunlu oldukları gerekçesiyle evrensellere başvurmaktan kaçınmak ve sınıf iktidarının yeniden kurulmasını maskeleyen soyut, piyasa temelli etiğin savunulamaz bir dayatması olduğu gerekçesiyle haklar bahsini

toptan terk etmek. İki öneri de ciddiyetle ele alınmayı hak etse de, haklar alanının neoliberal hegemonyaya terk edilmemesi gerektiğini düşünüyorum. Sadece ne zaman hangi evrensellerin ve hakların uygulanacağını değil, aynı zamanda o haklarla ilgili evrensel ilke ve kavramların nasıl inşa edileceğini belirlemek için de savaşmak gerekiyor. Belirli bir politik-ekonomik pratikler grubu olarak neoliberalizm ile ahlaki ve siyasi meşruiyet için etik bir temel olarak belli türden evrensel haklara başvurulmasındaki artış arasında kurulan kritik bağlantı bize bir uyarı olmalıdır. Bremer kararları Irak'a belirli bir haklar anlayışı dayatıyor. Aynı zamanda Iraklıların kendi kaderini belirleme hakkına tecavüz ediyor. "Eşit haklar arasında," der Marx ünlü yorumunda, "son sözü kuvvet söyler."[41] Eğer sınıfın yeniden kurulması ayırt edici bir haklar grubunun dayatılması sonucunu doğuruyorsa, o zaman bu dayatmaya direnmek bambaşka haklar için mücadele etmeyi gerektirir.

Örneğin bir hak olarak pozitif anlamda adalet, siyasi hareketlerde güçlü bir kışkırtıcıdır: Adaletsizliğe karşı verilen mücadeleler genellikle toplumsal değişim isteyen hareketleri güçlendirir. ABD'deki yurttaşlık hakları hareketinin ilham verici tarihi buna bir örnektir. Tabii ki buradaki sorun başvurabileceğimiz sayısız adalet kavramının bulunmasıdır. Ama analiz gösteriyor ki belirli egemen toplumsal süreçler kimi adalet ve hak kavramlarını ortaya atıp kendine dayanak yapıyor. Bu haklara meydan okumak, bağlı oldukları toplumsal sürece meydan okumaktır. Buna karşın, toplumu bir egemen toplumsal süreçten (örneğin piyasa mübadelesi yoluyla sermaye birikimi sürecinden) koparıp bir diğerine (örneğin siyasi demokrasi ve kolektif eyleme) yöneltmek için eş zamanlı olarak belli bir hak ve adalet anlayışına bağlılıktan bir diğerine geçmek gerektiği, aksi halde başarının imkânsız olduğu görülüyor. Hak ve adaletle ilgili bütün idealist tanımlamalardaki sorun, bu bağlantıyı gizlemeleridir. Ancak bir toplumsal süreçle ilişki içinde ayakları yere bastığında toplumsal anlam bulurlar.[42]

Neoliberalizm örneğini ele alın. Haklar, iki egemen iktidar mantığı etrafında kümelenir: ülke-devlet ve sermaye.[43] Hakların evrensel olmasını ne kadar çok istersek isteyelim, onları uygulayacak olan

devlettir. Eğer siyasi iktidar istemiyorsa, hak kavramlarının içi boş kalır. Dolayısıyla, haklar, yurttaşlıktan türer ve yurttaşlık koşuluna bağlıdır. Geçerliliklerinin ülkeden ülkeye değişmesi o zaman önem kazanır. Bunun hem olumlu hem olumsuz sonuçları vardır. Devletsiz insanlar, yasadışı göçmenler vb cevaplanması güç sorular doğurur. Kimin "yurttaş" olup kimin olmadığı, devletin toprak temelli tanımındaki kapsama ve dışlama ilkelerini belirleyen ciddi bir mesele haline gelir. Devletin haklarla ilgili olarak egemenliğini nasıl kullandığı kendi başına tartışmalı bir meseledir; ama neoliberal sermaye birikimi içine yerleşmiş küresel kuralların (Çin'in şimdilerde keşfetmekte olduğu gibi) bu egemenliğe getirdiği sınırlar vardır. Bununla birlikte, ulus-devlet meşru şiddet biçimleri üzerindeki tekeliyle kendi haklar demetini Hobbes'çu tarzda belirleyebilmekte ve uluslararası sözleşmelerle ancak gevşek bir şekilde bağlanabilmektedir. Örneğin uluslararası arenada tanımlanmış insanlık suçlarından sorumlu tutulmama hakkı üzerinde ısrar eden ABD, başka yerlerdeki savaş suçlularının, kendi yurttaşları söz konusu olduğunda yetkisini reddettiği o mahkemelerde adalet önüne çıkarılması gerektiğinde ısrar eder.

Neoliberalizm altında yaşamak aynı zamanda sermaye birikimi için gereken haklar yığınını kabullenmek veya ona boyun eğmek anlamına geliyor. Dolayısıyla, bireylerin (şirketlerin de kanun önünde birey olarak tanımlandığını hatırlayın) devredilemez özel mülkiyet hakları ve kâr oranlarının, aklınıza gelebilecek bütün devredilemez hak kavrayışlarına üstün geldiği bir toplumda yaşıyoruz. Savunucuları bu haklar rejiminin "burjuva erdemleri"ni teşvik ettiğini, bu erdemler olmasa dünyadaki herkesin çok daha kötü durumda olacağını makul bir şekilde savunuyor. Bu erdemler bazıları şunlardır: bireysel sorumluluk ve yükümlülük; (çoğu zaman bu haklar rejimini devlet içinde tanımlanan hakların tam karşısına konumlandıran) devlet müdahalesinden bağımsızlık; piyasada ve yasalar önünde fırsat eşitliği; girişim ve girişimciliğin ödüllendirilmesi; kişinin kendini ve kendine ait olanı önemsemesi; hem sözleşme hem alışverişte geniş bir yelpazeye yayılan seçme özgürlüklerine imkân tanıyan açık bir pazar. Bu haklar sistemi, insanın bedeni üzerindeki (kişinin emek gücünü

satmak üzere özgürce sözleşme yapma, itibar ve saygı görme, kölelik gibi bedensel zorlamalardan muaf olma haklarına temel teşkil eden) mülkiyet hakkını ve düşünce, ifade ve konuşma özgürlüğü hakkını içine alacak şekilde genişletildiğinde daha da ikna edici görünür. Bu ikinci kuşak veya ikincil haklar çok çekicidir. Pek çoğumuz bu haklara ciddi ölçüde bel bağlıyoruz; ama bunu yaparken geçinmek için zenginin masasındaki kırıntılara bel bağlayan dilencilerin durumundayız.Felsefi tartışmayla hiç kimseyi neoliberal haklar rejiminin adil olmadığına ikna edemem. Ama bu rejime karşı gayet basit bir itirazım var: Onu kabul etmek, toplumsal ekolojik ya da siyasi sonuçları ne olursa olsun sonsuz bir sermaye birikimi ve ekonomik büyüme rejiminde yaşamak dışında başka bir alternatifimiz olmadığını kabul etmek anlamına gelir. Sonsuz sermaye birikimiyse neoliberal haklar rejiminin emperyalist pratiklerle (DTÖ, IMF ve Dünya Bankası), ilkel birikim (Çin ve Rusya) vasıtasıyla veya gerekirse şiddet kullanımıyla (Şili ve Irak'ta olduğu gibi) coğrafi olarak bütün dünyaya yayılması zorunluluğunu getirir. Devredilemez özel mülkiyet hakları ve kâr oranları, öyle ya da böyle, dünyanın her yerine girecektir. "ABD özgürlük alanını bütün dünyaya yaymaya kendini adamıştır," derken Bush'un kastettiği tam olarak budur.

Ama elde edebileceğimiz tek haklar bunlar değil. BM Sözleşmesi'nde belirlenen liberal anlayış bile konuşma ve ifade özgürlüğü, eğitim, ekonomik güvence, sendika kurma gibi ikinci kuşak haklar içerir. Bu hakları yürürlüğe koymak neoliberalizmi büyük bir güçlükle karşı karşıya getirir. Bu ikincil hakları birincil hale getirip, özel mülkiyet haklarını ve kâr oranını ikincil yapmak, politik-ekonomik pratiklerde çok önemli bir devrimle sonuçlanacaktır. Ayrıca bütünüyle farklı hak anlayışlarına başvurmamız da mümkün; örneğin küresel ortak varlıklara ya da temel gıda güvenliğine erişim hakkı. "Eşit haklar arasında son sözü kuvvet söyler." Alternatifler için sürdürülen arayışta, doğru dürüst bir haklar, hatta özgürlük anlayışı için yürütülen siyasi mücadeleler ön plana çıkar.

7

Özgürlük Olasılığı

1935'te Kongre'de yaptığı yıllık konuşmada Başkan Roosevelt 1930'lardaki buhranın ekonomik ve sosyal sorunlarının kökünde aşırı piyasa özgürlüğünün yattığı görüşünü açıkça ortaya koydu. Amerikalılar, "aşırı kâr vasıtasıyla orantısız şahsi güç yaratan bu servet edinimi anlayışına son vermelidir," dedi. Muhtaç insan özgür insan değildir. Bütün dünyada toplumsal adaletin uzak bir ideal olmaktan çıkıp, kesin bir amaç haline geldiğini iddia etti. Devletin ve sivil toplumunun birincil yükümlülüğü, yetkilerini ve kaynaklarını kullanarak yoksulluk ve açlığı bitirmek, geçim güvencesi temin etmek, gerek hayattaki farklı evreler için gerek belli başlı risklere karşı güvenlik ve uygun standartlarda ev güvencesi sağlamaktı.[1] İhtiyaçtan bağımsızlık, ileride geleceğe dair politik vizyonuna temel teşkil ettiğini söyleyeceği dört ana özgürlükten biriydi. Bu genel temalar Başkan Bush'un politik retoriğinin merkezine yerleştirdiği çok daha dar kapsamlı neoliberal özgürlüklerle tezat içindedir. Bush, sorunlarımızla yüzleşmenin tek yolunun devletin özel girişimi düzenlemeyi bırakması, sosyal hizmetlerden çekilmesi ve piyasa özgürlüklerinin ve piyasa etiğinin evrenselleşmesini desteklemesi olduğunu iddia eder. Özgürlük kavramının neoliberal bir "serbest girişim savunuculuğuna" alçaltılması olsa olsa, Karl Polanyi'nin işaret ettiği gibi, "sahip oldukları gelir, boş zaman ve güvenin artırılması gerekmeyenler için tam bir özgürlük ve mülk sahiplerinin gücüne karşı kendilerini korumak için boşu boşuna demokratik haklarını kullanmaya çalışan halkın önüne atılan birkaç lokma," anlamına gelir.[2]

ABD'de ve başka yerlerde, çağdaş kamusal söylemin fakirleşmesinin en çarpıcı yanı, birkaç ayrı özgürlük kavramından hangisinin za-

manımıza uygun olabileceğiyle ilgili herhangi ciddi bir tartışma yapılmamasıdır. Eğer gerçekten ABD halkı özgürlük adına hemen her şeyi desteklemeye ikna edilebiliyorsa, hiç şüphesiz bu sözcüğün anlamı en detaylı şekilde incelenmelidir. Ne var ki, tartışmaya yapılan çağdaş katkılar ya (tıpkı, aşırı demokrasinin birey serbesti ve hürriyetlerine en büyük tehdit olduğunu inkâr edilemez şekilde kanıtlamak niyetindeki Fareed Zakaria'nın yaptığı gibi) katışıksız bir neoliberal çizgi tutturuyor ya da yelkenlerini hâkim neoliberal rüzgarlara göre ayarlıyor ve neoliberal mantığın dışına çıkma yolunda fazla bir katkı sağlayamıyor. Amartya Sen ne yazık ki bunlardan biri (Sen, nihayet ve hakkıyla bir Ekonomi Nobel Ödülü kazandı; ama önce uzun zamandır Nobel komitesine başkanlık yapan neoliberal bankacının koltuktan indirilmesi gerekti). Tartışmaya son yıllarda getirilmiş uzak ara en duyarlı katkı olan Sen'in *Özgürlükle Kalkınma*'sı, önemli toplumsal ve politik hakları ne yazık ki serbest piyasa etkileşimleri kapsamında ele alıyor.[3] Serbest bir piyasa olmadan diğer özgürlüklerden hiçbirinin işleyemeyeceğini ima ediyor adeta. ABD halkının önemli bir kesimi, Bush ve Cumhuriyetçi arkadaşlarının savunduğu son derece neoliberal özgürlükler dışında özgürlük olmadığını kendi adına kabul etmiş görünüyor. Bu özgürlükler uğruna Irak'ta ölmeye değer; "dünyadaki en büyük güç olan" ABD'nin bu özgürlüklerin her yere yayılmasını destekleme "yükümlülüğü" var, diyorlar bizlere. Irak'ın neoliberal bir devlet olarak yeniden inşasının mimarı Paul Bremer'e ABD'nin prestijli Başkanlık Özgürlük Madalyası'nın verilmesi, ABD halkının bu kesiminin neyi savunduğu konusunda çok şey anlatıyor.

Roosevelt'in her bakımdan makul anlayışı çağımız standartlarında kulağa olumlu anlamda radikal geliyor; muhtemelen bu yüzden de şimdiki Demokrat Parti tarafından Bush'un baş tacı ettiği dar girişimcilik anlayışına bir alternatif olarak dillendirilmiyor. Roosevelt'in vizyonu hümanist düşünce içinde etkileyici bir soyağacına sahip. Örneğin Karl Marx da boş midenin özgürlük getirmediği gibi aşırı radikal bir görüşü savunuyordu: "[Ö]zgürlük âlemi ancak emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlendiği alanın bittiği yerde fi-

ilen başlar" ve dolayısıyla "fiili maddi üretim alanının ötesinde bulunur."[4] Marx, doğayla metabolik ilişkilerimizin de birbirimizle sosyal ilişkilerimizin de her zaman devam edeceğini; ama birey ve tür olarak potansiyelimizi özgürce keşfedilebilmemizin gerçek bir olasılık haline geldiği bir toplumsal düzen inşa etmeye en azından özlem duyabileceğimizi çok iyi anlamıştı. Neoliberalleşme, Marx'ın özgürlük standardına göre hiç şüphesiz ve Adam Smith'in *Theory of Moral Sentiments*'inde [Ahlaki Duygular Teorisi] tarif edilen özgürlük standardına göre ise neredeyse kesinlikle, görkemli bir başarısızlık olarak görülecektir. Piyasa sisteminin dışında bırakılan ya da dışına atılanların –yani sosyal güvencelerden ve destekleyici toplumsal yapılardan yoksun, çok büyük ve görünüşe göre harcanabilir bir insan rezervinin– neoliberalleşmeden yoksulluk, açlık, hastalık ve umutsuzluk dışında bekleyeceği pek az şey vardır. Bu kişilerin tek umudu ister küçük meta üreticisi olarak; ister kayıt dışı (eşya veya emek gücü satan) işportacılar olarak; ister dilenen, çalan veya zenginlerin masasından kırıntıları kapan küçük yırtıcılar olarak; ister uyuşturucu, kadın, silah veya talep gören başka herhangi bir yasadışı şeyin kaçak ticaretinde rol alanlar olarak kapağı bir şekilde piyasa sisteminin içine atmaktır. Siyaset gazetecisi Robert Kaplan'ın "yaklaşan anarşi" üzerine etkileyici yazısı gibi eserlerde suçun kurbanlarının üzerine atıldığı Malthusçu dünyadır bu.[5] Tarif ettiği koşullardan herhangi birinin neoliberalleşmeyle ve mülksüzleştirme yoluyla birikimle herhangi bir ilişkisi olabileceği Kaplan'ın aklının ucundan bile geçmez. Oysa IMF karşıtı ayaklanmaların inanılmaz sayısı ile yapısal uyum ve neoliberal reformlar sonrasında New York, México, Johannesburg, Buenos Aires ve daha pek çok büyük şehri kasıp kavuran suç dalgaları yazarı uyandırmış olmalıydı.[6] Servet terazisinin diğer kefesinde ise piyasanın acımasız mantığıyla ve talepleriyle iyice bütünleşmiş olanlar, piyasada "yaratıcı" macera, boş zaman ve gösteri olarak pazarlananlar dışındaki özgürleştirici olanakları incelemek için yeterince zaman ya da mekân olmadığı sonucuna varıyor. Kendini ifade eden varlıklar yerine piyasanın ve sermaye birikiminin uzantıları olarak yaşamak mecburiyetinde olunca, özgürlükler alanı piyasa ilişkilerinin kof yoğunluğu ve korkunç mantığı karşısında küçülüyor.

Neoliberalleşmenin dayattığı piyasa etiğini ve pratikleri açık ya da örtük olarak reddeden, kökeni piyasa sisteminin içinde veya dışında bulunan farklı muhalif kültürlerin doğuşunu bu bağlamda değerlendirirsek daha iyi anlayabiliriz. Örneğin ABD'de politik ve ekolojik projeleri daha sağlıklı bir şekilde birleştirmenin yollarıyla ilgili alternatifler geliştirmek için var gücüyle çalışan, büyüyen bir çevre hareketi var. Gençler arasında gelişmeye başlayan anarşist bir hareket var; bu hareketin bir kanadı –"ilkelciler"– insanlık için tek umudun, medeniyetin doğuşundan önceki avcı-toplayıcı evresine geri dönmek ve bir anlamda insanlık tarihini yeniden sıfırdan başlatmak olduğuna inanıyor. CrimeThink gibi hareketlerden ve Derrick Jensen gibi yazarlardan etkilenen başkaları ise kapitalist piyasa mantığının bütün izlerinden arınmak istiyor.[7] Daha başkaları, örneğin kendi "yerel para"larıyla yerel ekonomik ticaret sistemleri (LETS: *local economic trading systems*) oluşturarak, neoliberalleşen kapitalizmin merkezinde bir karşılıklı dayanışma dünyası kurmaya çalışıyor. Bu seküler eğilimin dinsel türleri tarikatların sayısında şaşırtıcı artışların kaydedildiği ABD'den, Brezilya'ya, oradan kırsal Çin'e farklı yerlerde yeşeriyor.[8] Ayrıca örgütlü dinin pek çok kesimi, evanjelist Hıristiyanlar, Vahabi İslam, Budizm ve Konfüçyüsçülüğün bazı türleri, şiddetle piyasa karşıtı ve bilhassa neoliberalizm karşıtı bir duruş vaaz ediyor. Neoliberal pratiklerin belirli yönlerine, özellikle mülksüzleştirme yoluyla birikime karşı mücadele veren, yırtıcı neoliberalizme direnen (Meksika'daki devrimci Zapatista hareketi) veya şimdiye değin kendilerinden esirgenen kaynaklara erişim isteyen (Brezilya'daki topraksız köylü hareketi ve Arjantin'de fabrika işgalleriyle sonuçlanan hareketler) yığınla toplumsal hareket var. Neoliberalleşmeyi açıkça eleştiren merkez-sol koalisyonlar siyasi iktidarı devralıyor ve bütün Latin Amerika'da etkisini yaymaya ve derinleştirmeye hazır görünüyor. Hindistan'da sol kanat desteğiyle iktidara geri dönen Kongre Partisi'nin sürpriz başarısı ise diğer bir örnek. Neoliberalleşmeye bir alternatif bulma arzusu apaçık ortada.[9]

Hatta egemen politik çevrelerde de neoliberal önerme ve reçetelerin hikmetiyle ilgili hoşnutsuzluk işaretleri var. Daha eski bazı hayranlar (iktisatçı Jeffrey Sachs, Joe Stiglitz, Paul Krugman) ve

katılımcılar (George Soros) artık eleştiriler getiriyor; hatta biraz değiştirilmiş bir tür Keynesçiliğe yönelmeyi ya da küresel sorunlara –küresel yönetişimin daha iyi düzenlemesinden, sermayedarların pervasız spekülasyonlarının daha sıkı denetlenmesine kadar her konuda– daha "kurumsal" bir yaklaşım öneriyorlar.[10] Son yıllarda sadece ısrarlı küresel yönetişim reformu çağrıları değil, aynı zamanda ayrıntılı planlar da gelmeye başladı.[11] Küresel yönetişimde kozmopolit etiğin ("birimize yapılan hepimize yapılmıştır") temel alınması konusu yeniden akademik ve kurumsal ilgi görmeye başladı; bu etiğin aleni şekilde basitleştirici evrenselcilikleri sorunlu olmakla birlikte, bazı meziyetleri de yok değil.[12] Devlet liderleri tam da böyle bir ruhla dönemsel olarak toplanıyorlar; örneğin 2000'deki Binyıl Zirvesi'nde 189 lider yoksulluğu, okur-yazarlık sorununu ve hastalıkları en kısa zamanda ortadan kaldırmak yönündeki ortak kararlılıklarıyla ilgili göstermelik bildiriler imzaladı. Ama neoliberal dünyanın hemen her yerinde yurtiçi hasıladan kamu eğitimine ayrılan oranın ciddi miktarda ve sürekli olarak düştüğü bir ortamda, örneğin okur-yazarlık sorununu ortadan kaldırma kararlılığı kulağa boş geliyor.

Bu türden hedefler, neoliberalizmin üzerine kurulduğu ve neoliberalleşme süreçlerinin böylesine cömertçe desteklediği temel güç odaklarına meydan okumadan gerçekleştirilemez. Bu hem devletin sosyal hizmetlerden çekilişini tersine çevirmek, hem de finans sermayesinin ezici güçlerine karşı durmak anlamına gelir. Kâr paylarından ve faizden beslenen asalak "kuponlu tahvil zenginleri"ni hor gören Keynes, bir nebze ekonomik adalet elde etmenin yanı sıra kapitalizmin meyilli olduğu periyodik krizlerin getirdiği yıkımlardan kaçınmanın da zorunlu bir koşulu olarak gördüğü ve adına "rantiyenin ötenazisi" dediği şeyi dört gözle bekliyordu. Keynesçi uzlaşmanın ve 1945 sonrasında oluşan gömülü liberalizmin iyi tarafı, bu hedefleri gerçekleştirmede bir nebze yol kat etmiş olmasıdır. Neoliberalleşmenin gelişi ise rantiyenin rolünü yüceltmiş, zenginlerin ödediği vergileri azaltmış, ücret ve maaşlar yerine kâr payı ve spekülatif kazancı kayırmış; pek çok ülkede istihdam ve yaşam fırsatları üzerinde yıkıcı etkiler bırakan, tarifsiz, coğrafi olarak sınırlı finansal krizler yaratmıştır. Kutsal hedefleri gerçekleştirmenin tek yolu finans güçlerine

karşı koymak ve bu güçler üzerine inşa edilen sınıf ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaktır. Fakat hiçbir yerde muktedirlerin bu yönde çalıştıklarına dair bir işaret yok. Keynesçiliğe geri dönme konusunda Bush yönetimi, daha önce de işaret ettiğim gibi, herkesi geride bırakıyor; zira sonu gelmez bir federal açık sarmalına izin vermeye hazır. Gelgelelim, geleneksel Keynes teorisinin aksine bu yeniden dağıtımlar büyük şirketler, bu şirketlerin zengin CEO'ları ve onların mali/hukuki danışmanları lehine yukarı doğru yapılırken, olan yoksullara, orta sınıflara, sıradan hissedarlara (emeklilik fonları da dahil), hatta gelecek kuşaklara oluyor. Ama geleneksel Keynesçiliğin böyle ters yüz edilip kırpılabilmesi bizi şaşırtmamalı. Zira, daha önce de gösterdiğim gibi, neoliberal teori ve retoriğin (özellikle serbestiyet ve özgürlüklerle ilgili politik retoriğin) birincil işlevinin daha en başından beri seçkin sınıf iktidarının sürdürülmesi, yeniden inşası ve yeniden kurulmasından başka amaca hizmet etmeyen pratikleri maskelemek olduğuna dair yığınla kanıt bulunmaktadır. Dolayısıyla alternatifler piyasa etiğinin ve bu sınıf iktidarının tanımladığı referans çerçevelerinin dışında aranmalı; zamanımızın ve bulunduğumuz yerin gerçekliklerine de makul derecede bağlı kalınmalıdır. Bu gerçeklikler ise neoliberal düzenin merkezinde büyük bir kriz çıkabileceğine işaret etmektedir.

Neoliberalizmin Sonu?

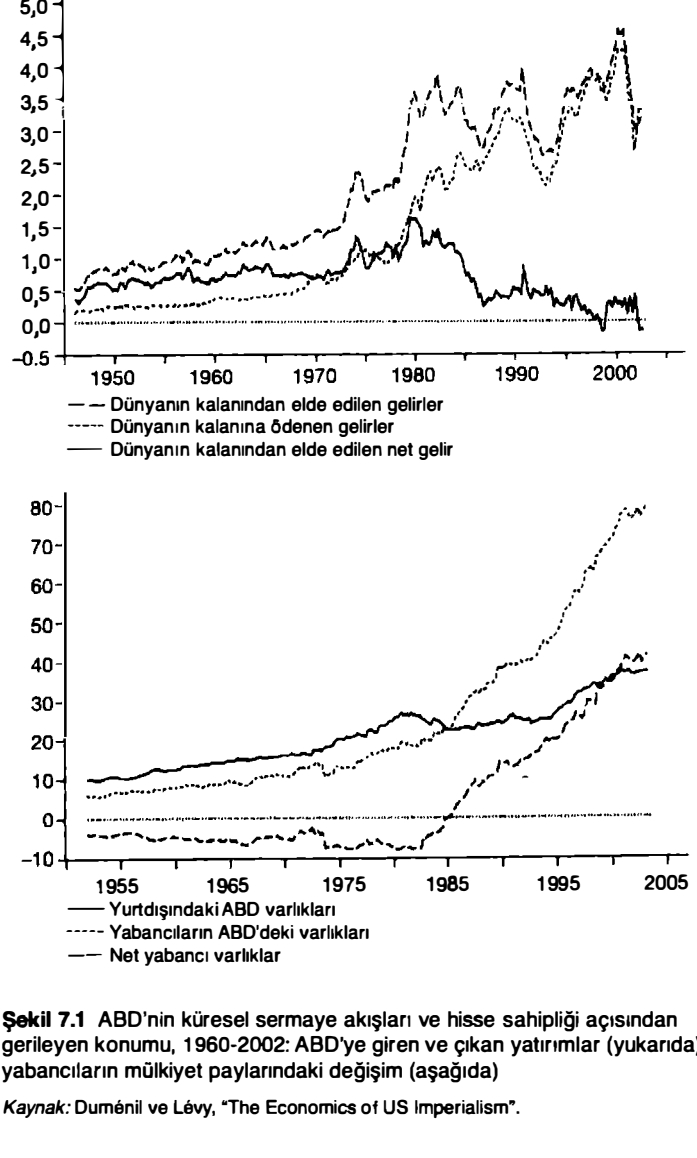
Neoliberalleşmenin barındırdığı ekonomik ve politik çelişkiler ancak ve ancak finansal krizlerle kontrol altına alınabilir. Şimdiye dek bu krizler yerelde tahrip edici, ama küresel olarak yönetilebilir oldu. Yönetilebilirlik elbette neoliberal teoriden önemli ölçüde uzaklaşmaya bağlı. Küresel ekonominin iki ana dinamosunun -ABD ve Çin- boğazına kadar bütçe açığıyla finanse ediliyor olduğu gerçeği, kuşkusuz sermaye birikiminin geleceğini teminat altına alan elverişli bir teorik rehber olarak neoliberalizmin henüz ölmüş olmasa da başının dertte olduğuna dair ikna edici bir işaret. Bununla birlikte neoliberalizm, seçkin sınıfın iktidarının yeniden kurulmasını ya da yaratımını

sürdürmek için bir söylem olarak kullanılmaya devam edecek. Ama gelir ve servet eşitsizlikleri –bugün olduğu gibi– 1929 krizi öncesindekine yakın bir noktaya geldiğinde, ekonomik dengesizlikler yapısal bir kriz üretme tehlikesi yaratacak kadar kritik hale gelecektir. Ne yazık ki birikim rejimleri nadiren barışçıl şekilde son bulur. Gömülü liberalizm, İkinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran'ın küllerinden yükseldi. Neoliberalleşme, 1970'lerin birikim krizinin ortasında, tükenmiş haldeki gömülü liberalizmin rahminden, şiddet tarihin ebesidir diyen Karl Marx'ı haklı çıkaracak kadar büyük bir şiddetle doğdu. Şimdi ABD'de otoriter bir seçenek olan yeni-muhafazakârlık kendini gösteriyor. Dışarıda Irak'a yapılan şiddetli saldırı ve içeride hapis politikaları, ABD'deki yönetici seçkinler tarafından küresel ve yerel düzeni kendi lehine yeniden tanımlama yönünde yeni bir kararlılığa işaret ediyor. Bu yüzden, bir neoliberal rejim krizinin çıkıp çıkmayacağını, çıkarsa nasıl gelişeceğini dikkatle düşünmekte fayda var.

Çoğu zaman devlet ekonomilerinin üstün finans güçlerince yağmalanması ardından gelen finansal krizlerin temel özelliği genellikle kronik ekonomik dengesizliklerdir. Tipik işaretleri hızla yükselen ve kontrol edilemeyen iç bütçe açıkları, bir ödemeler dengesi krizi, paranın hızla değer kaybetmesi, yurtiçi varlık (örneğin emlak ve finans piyasalarında) değerlerinde istikrarsızlık, yükselen enflasyon, artan işsizlikle birlikte düşen ücretler ve sermaye kaçışıdır. ABD şimdi bu yedi temel göstergenin ilk üçünde yüksek puan almayı başardı ve dördüncüyle ilgili de ciddi endişeler var. Mevcut "istihdamsız toparlanma" ve durgun ücretler, altıncıda sorunların başlamakta olduğunu gösteriyor. Bu göstergeler başka yerde olsa çok büyük ihtimalle IMF müdahalesini gerektirirdi (eski ve mevcut Merkez Bankası başkanları Volcker ve Greenspan de, IMF ekonomistleri de ABD içindeki ekonomik dengesizliklerin küresel istikrarı tehdit ettiğinden alenen yakınıyorlar).[13] Ama IMF ABD egemenliğinde olduğu için bu yakınma ABD'nin kendine çeki düzen vermesi gerektiğinden başka bir anlama gelmiyor, ki bu da pek muhtemel görünmüyor. Cevap bekleyen büyük sorular şunlar: Disiplini küresel piyasalar mı sağlayacak (çünkü neoliberal teoriye göre öyle); sağlayacaksa bunu nasıl yapacak ve sonuçları neler olacak?

ABD'nin bir gecede 2001 Arjantini'ne dönüşmesi inanılmaz, ama imkânsız değil. Gelgelelim bunun sonuçları sadece yurtiçinde değil, küresel kapitalizm açısından da felaket olur. Kapitalist sınıfı oluşturan hemen herkes ve onların her yere yayılmış küresel idarecileri bu gerçeği gayet iyi bildiğinden, halihazırda dünyanın geri kalanı ABD ekonomisini müsrifliğe devam edecek kadar krediyle desteklemeyi sürdürmeye (kimileri gönülsüzce de olsa) razı. Bununla birlikte, ABD'ye giren özel sermaye akışları ciddi ölçüde azaldı (doların değerindeki düşüş nedeniyle görece ucuz varlıkları almak için girenler hariç); dolayısıyla artık dünyanın merkez bankaları –özellikle de Japonya ve Çin'dekiler– Amerika A.Ş.'nin giderek artan bir şekilde hissedarı durumdalar. Hâlâ büyük bir ihracat pazarı olan ABD'den desteklerini çekmenin kendi ekonomileri için yıkıcı olacağını düşünüyorlar. Ama bu sistem bir yerde tıkanacaktır. Wall Street'teki hisse varlıklarının neredeyse yaklaşık üçte biri ve ABD Hazine bonolarının neredeyse yarısı yabancıların elinde; üstelik yabancı pay sahiplerine akan kâr payları ve faiz, ABD şirketlerinin ve finansal işletmelerinin yurtdışından topladığı haraçtan daha fazla değilse de artık kabaca eşit durumda (Şekil 7.1). Mevcut durumda yurtdışından günde 2 milyar dolara yaklaşan bir borç alan ABD, böyle borç almaya devam ettiği sürece bu çıkar dengesi aleyhine gelişmeye devam edecek. Dahası, ABD faiz oranları yükseldiğinde (bir noktada yükselmek zorunda), 1979'da Volcker faiz artışının ardından Meksika'ya olanlar ABD için de gerçek bir tehdide dönüşecek. Yakında ABD borcunu çevirebilmek için, aldığından çok daha fazlasını dünyanın geri kalanına ödüyor olacak.[14] Bu servetin ABD'den çekilmesi ülkede hoş karşılanmayacak. 1945'ten beri ABD'de toplumsal barışın temeli olan, borçla finanse edilen tüketicilikte yaşanan aralıksız artışın durması gerekecek.

Cari açığın, eğer sorun oluyorsa, insanların ABD mallarını satın almasıyla kolaylıkla halledilebileceği şeklindeki laubali ifadelere bakılırsa (sanki ABD malları kolay bulunur ve yeterince ucuzmuş, sanki sözde ABD mallarında yabancı girdi oranı yüksek değilmiş gibi), bu dengesizlikler Bush yönetiminin canını sıkıyormuş gibi görünmüyor. Böyle bir şey gerçekten söz konusu olsa Wall-Mart iflas eder. Bush'a göre, bütçe açığı vergileri yükseltmeden, ulusal programlar (sanki

Şekil 7.1 ABD'nin küresel sermaye akışları ve hisse sahipliği açısından gerileyen konumu, 1960-2002: ABD'ye giren ve çıkan yatırımlar (yukarıda) ve yabancıların mülkiyet paylarındaki değişim (aşağıda)

Kaynak: Duménil ve Lévy, "The Economics of US Imperialism".

kırpılacak, zorunlu olmayan büyük program kalmış gibi) kırpılarak kolaylıkla halledilebilir. Başkan Yardımcısı Cheney'in "Reagan bize bütçe açıklarının önemi olmadığını öğretti" sözleri endişe verici; zira Reagan'dan diğer öğrendiklerimiz açık vermenin kamu harcamalarını kısmanın bir yolu olduğu ve nüfusun çoğunluğunun yaşam standardına saldırıp zenginlerin küpünü doldurmak için en iyi zamanın finansal çalkantı ve kriz dönemleri olduğudur. Dahası, "1970'lerin sonlarından beri felaket boyutlarındaki deflasyonlar, enflasyonlar, sermaye kaçışları ve yapısal uyumlarla dalga üstüne dalga, ülke üstüne ülke halinde birbirini izleyen sayısız finansal kriz kime fayda sağladı?" diye genel bir soru sorduğumuzda, mevcut ABD yönetiminin bütün uyarı işaretlerine rağmen mali krizleri önlemedeki kararlılık eksikliğinin nedeni daha kolay anlaşılır. Yönetici seçkinler finansal krizlerden daha da güçlenerek çıkabilirler.

ABD ekonomisi mevcut dengesizlikleri (1945'te yaptığı gibi) ustalıkla idare edip kendi yarattığı sorunlardan kendi geliştirdiği yöntemlerle kurtulabilir. Bu yönde bazı zayıf işaretler var. Gelgelelim, mevcut politika, en iyi ihtimalle, bir noktada muhakkak iyi bir şeyler olacağını söyleyen Micawber ilkesine dayanıyor görünüyor. Ne de olsa Enron gibi son derece sağlam görünen kuruluşlar yıkılmaya başlayana kadar pek çok ABD şirketinin lideri kendi fantezi dünyasında yaşamayı başarmıştı. Amerika A.Ş.'nin kaderi de böyle olabilir; mevcut liderlerin fantezi benzeri ifadeleri de ülkesinin iyiliğini isteyen herkesi rahatsız etmelidir. ABD'li yönetici seçkinler küresel bir mali krizden iyi durumda çıkabileceklerini umuyor ve böyle bir krizi yurtiçinde tam tahakküm gündemlerini gerçekleştirmek için kullanabileceklerinin hesabını yapıyor olabilirler. Ama ileride bu hesabın çok büyük bir hata olduğu çıkabilir ortaya. Hegemonyanın başka (muhtemelen Asya'daki) bir bölgesel ekonomiye transferi hızlanabilir ve yönetici seçkinler içeride ve dışarıda tahakküm yetilerini kaybedebilirler.

En acil soru, içinde olduğu durumdan çıkması için ABD'ye en çok ne tür bir krizin yarayacağıdır; zira gerçekten de politika seçenekleri arasında bu tercih de vardır. Bu seçenekleri listelerken son yirmi yıldır ABD'nin finansal güçlüklere bağışıklığı olmadığını hatırlamak

önemli. 1987 borsa krizi varlık değerlerinin yaklaşık yüzde 30'unu sildi ve 1990'ların sonunda yeni ekonomi balonunun patlamasının ardından gelen kriz boyunca, önceki seviyelere geri gelinene kadar kıymetli kâğıtlar 8 trilyon dolarlık değer kaybetti. 1987'deki banka iflaslarını, tasarruf ve kredi kayıplarını telafi etmek yaklaşık 200 milyara mal oldu; durum o kadar kötüydü ki Federal Deposit Insurance Corporation'ın [Federal Mevduat Sigorta Kurumu] başkanı William Isaacs "ABD, bankacılığın devletleştirilmesine doğru gidiyor olabilir" uyarısında bulundu. Spekülasyon yapıp kaybeden Long Term Capital Management [Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi], California'nın Orange İlçesi'nin ve başkalarının devasa iflasları, ardından da 2001-2002'deki hayret verici muhasebe hataları içinde yüzen birkaç büyük şirketin çökmesi kamuya sadece pahalıya mal olmakla kalmadı, neoliberal finansallaşmanın ne kadar kırılgan ve kurmaca hale geldiğini de gösterdi. Kırılganlık hiç bir şekilde ABD ile sınırlı değil elbette. Çin de dahil çoğu ülke finansal oynaklık ve belirsizlikle karşı karşıya. Örneğin gelişmekte olan dünyanın borcu, 1980'de 580 milyar dolardan 2002'de 2,4 trilyon dolara [yükseldi] ve bunun büyük kısmı geri ödenemeyecek. 2002'de denizaşırı kalkınma yardımına 37 milyar dolar harcanırken, bu borcu çevirmek için net 340 milyar dolar para çıkışı oldu. Bazı örneklerde, borcu çevirmek için harcanan para, döviz kazançlarını aşıyor ve bazı ülkeler, örneğin Arjantin, kreditörler karşısında dikkate değer ve anlaşılır bir dikbaşlılık sergiliyor.

O halde, ABD açısından en kötü iki senaryoyu düşünün. Kısa bir hiperenflasyon patlaması, ödenmemiş uluslararası borcu ve tüketici borcunu silmek için bir yol sunacaktır. ABD Japonya'ya, Çin'e ve diğerlerine borçlarını aslında ağır değer kaybetmiş dolar cinsinden ödeyecektir. Böyle bir enflasyonel el koyma dünyanın geri kalanında iyi karşılanmayacaktır (ama başkent Washington D.C. açıklarına savaş gemileri göndermek elverişli bir seçenek olmadığına göre bu konuda pek bir şey yapamazlar). Aynı zamanda hiperenflasyon ABD'de tasarrufları, emekli aylıklarını ve daha pek çok şeyi yok edecek, Volcker ve Greenspan'in genel olarak izlediği monetarist seyrin tersine çevrilmesini gerektirecektir. Gelgelelim, monetarizmden uzaklaşmaya dair en ufak işarette (aslında neoliberalizmin ölümünü ilan edeceğinden)

bütün merkez bankalarının dolardan bir kaçış başlatacağı neredeyse kesindir; ki bu da ABD'nin finans kurumlarının tek başına baş edemeyeceği, erken bir sermaye kaçışı krizine neden olacaktır. ABD doları küresel rezerv parası olarak bütün güvenilirliğini, ABD ise hâkim finansal güç olmanın gelecekte getireceği bütün faydaları (örneğin senyoraj – para basma yetkisi) yitirecektir. O zaman bu gömleği ya Avrupa, ya Doğu Asya, ya da ikisi birden giyecektir (halihazırda dünya merkez bankaları bilançolarında avro'ya ağırlık vermek yönünde bir tercih sergiliyor). Enflasyona hafif bir dönüş de yaşanabilir, zira enflasyonun, monetaristlerin söylediği gibi, içimizdeki şeytan olmadığına ve parasal hedeflerde ufak bir gevşemenin (neoliberalleşme yönündeki hamlelerinin daha pragmatik evrelerinde Thatcher'ın gösterdiği gibi) işleyişe engel olmadığına dair bol miktarda kanıt var.

ABD için diğer seçenek, Japonya'nın 1989'dan beri yaşamakta olduğu türden uzun süreli bir deflasyon dönemini kabul etmek. Diğer ekonomiler –Çin ve belki beraberinde Hindistan belli ki bunlara öncülük edecek– gerileyen dinamizmin yarattığı boşluğu dolduramazsa bu deflasyon ciddi sorunlar yaratacaktır. Ama gördüğümüz üzere, Çin seçeneği hem ekonomik hem politik sebeplerle son derece sorunlu. Çin'de büyük iç dengesizlikler var ve bunların büyük çoğunlukla aşırı kapasite –çok fazla havaalanından çok fazla araba fabrikasına kadar her şeyde–biçimini alıyor. ABD tüketici pazarlarında uzun bir durgunluk yaşanması durumunda bu kapasite aşımı daha da hissedilir hale gelecektir. Diğer yandan, Çin'deki (geri dönmeyen banka kredilerinden oluşan) ödenmemiş borç, hiç bir şekilde ABD'deki kadar devasa değil. Çin'de hem ekonomik hem siyasi tehlikeler varsa da, Asya ekonomileri ortaklığındaki olağanüstü dinamizm sermaye birikimini geleceğe taşımak için pekâlâ yeterli olabilir; fakat bu durumun hem çevre kalitesi üzerinde, hem de küresel düzende tepede yer alan ABD'nin geleneksel konumu üzerinde fevkalade zararlı etkileri olacağına neredeyse hiç şüphe yok. ABD'nin hegemon konumunu uysallıkla teslim edip etmeyeceği cevabı bilinmeyen bir soru; neredeyse diğer bütün önemli politik-ekonomik iktidar alanlarındaki hâkim konumu gerilese de askeri tahakkümünü koruyacağı oldukça kesin. O gün geldiğinde ABD'nin askeri üstünlüğünü, Irak'ta yaptığı

gibi, politik ve ekonomik amaçlarla kullanmaya çalışıp çalışmayacağı büyük ölçüde kendi iç dinamizmine bağlı olacak.

ABD'nin uzun süreli deflasyonu kendi içinde massetmesi son derece güç olacak. Federal hükümetin ve finans kurumlarının borç sorunları seçkin sınıfların serveti tehdit altına girmeden çözülecekse, Arjantin'in yaşadığı türden (neoliberalizmle hiç uyuşmayan) bir "el koyucu deflasyon" (pek çok mudinin parasına erişim imkânı bulamadığı 1980 sonu ABD tasarruf ve kredi krizinde bunun ipuçlarını görmek mümkün) tek seçenek olacak. Henüz iptal edilmemiş büyük kamusal programlar (Sosyal Güvenlik ve Sağlık Sigortası), emeklilik hakları ve varlık değerleri (özellikle emlak ve tasarruflar) muhtemelen ilk kurbanlar olacak ve bu koşullar altında halkın rızası çok büyük ihtimalle dikiş yerlerinden çözülmeye başlayacak. O zaman, büyük soru, hoşnutsuzluğun ne kadar yaygın ve etkili olduğu, nasıl idare edilebileceği olacak.

Bu durumda, yeni-muhafazakâr otoritarizmi pekiştirmek olası yanıtlardan biri olur. 3. Bölüm'de yeni-muhafazakârlığın asimetrik piyasa özgürlükleri inşa etme yönündeki neoliberal dürtüyü sürdürdüğünü; ama yasa ve düzeni korumak için otoriter, hiyerarşik ve hatta askeri araçlara yönelerek neoliberalizmin anti-demokratik eğilimlerini de açık ettiğini iddia etmiştim. *Yeni Emperyalizm*'de Hannah Arendt'in militaristleşmenin yurt içinde ve dışında kaçınılmaz olarak el ele gittiği tezini inceledim ve yeni-muhafazakârların uzun zamandır planlanıp 11 Eylül saldırılarından sonra meşrulaştırılan uluslararası serüvenciliğinin, ABD'deki kavgacı ve çok bölünmüş siyasi topluluklar üzerinde hâkimiyet kurmakla olduğu kadar, petrol kaynaklarını kontrol ederek küresel hegemonyayı sürdürme amacına hizmet eden bir jeopolitik stratejiyle de ilgili olduğu sonucuna vardım. Korku ve güvensizlik içeride de dışarıda da –örneğin seçim zamanı geldiğinde başarılı bir şekilde yapıldığı gibi– siyasi amaçlarla hiç zorlanmadan ustalıkla kullanıldı.[15]

Ama yeni-muhafazakârlar daha yüksek bir ahlaki amaç da öne sürüyor; 3. Bölüm'de gördüğümüz gibi bu amacın merkezinde uzun zamandır neoliberalleşmeyle gerilimli bir ilişki içinde olan milliyetçiliğin çare gösterilmesi yatıyor. Gelgelelim, ABD milliyetçiliği iki-

li bir karaktere sahip. Bir yandan ABD'nin yeryüzündeki en büyük güç (hatta beysboldan Olimpiyatlara kadar her şeyde bir numara) olmasının Tanrı tarafından belirlenmiş (dini atıf kasıtlı) açık kaderi olduğunu; bir hürriyet, özgürlük ve ilerleme ışığı olarak geçmişte ve bugün evrensel takdir gördüğünü; taklit edilmeye değer kabul edildiğini varsayıyor. Herkesin ya ABD'de yaşamak ya da ABD gibi olmak istediği söyleniyor. Dolayısıyla, ABD, Amerikanlaşma ayrıcalığını ve Amerikan değerlerini herkese bahşetmek aşkına kaynaklarını, değerlerini ve kültürünü dünyanın geri kalanıyla yüce gönüllü ve âlicenap bir şekilde serbestçe paylaşıyor. Ama ABD milliyetçiliğinin karanlık bir tarafı da var. Bu karanlık tarafta ipler, dışarıdaki şeytani güçlerin ve düşmanların oluşturduğu korkunç tehditlere dair bir paranoyanın eline geçiyor. Yabancılar, göçmenler, dış kışkırtıcılar ve şimdi de, elbette, "teröristler"den korkuluyor. Anarşistlerin yargılandığı 1920'ler, McCarthy'ciliğin komünistleri ve sempatizanlarını hedef aldığı 1950'ler, Richard Nixon'ın Vietnam savaşı karşıtlarına yönelik paranoyakça tarzı ve hükümet politikalarını eleştiren herkesin düşmana yardım ve yataklık yapmakla nitelenir olduğu 11 Eylül sonrası gibi atak dönemlerinde bu korku, içeride bir savunma pozisyonu alınmasına, sivil özgürlük ve hürriyetlerin ortadan kalkmasına yol açar. Bu türden bir milliyetçilik, ırkçılıkla (günümüzde en çok da Araplara yönelik), sivil özgürlüklerin kısıtlanmasıyla (Vatanseverlik Yasası), basın özgürlüklerinin engellenmesiyle (gazetecilerin kaynaklarını açıklamadığı için hapse atılması), görevi suiistimale karşı ölüm ve hapis cezasının kabul edilmesiyle kolaylıkla kaynaşır. Dışarıdaysa, gizli faaliyetlere ve şimdilerde gerek ABD değerlerinin hegemonyasına gerek ABD çıkarlarının hâkimiyetine en ufak bir tehdit gibi görünen her şeyi yeryüzünden silmeyi amaçlayan önalıcı savaşlara yol açmaktadır. Tarihte bu iki milliyetçilik türü her zaman birlikte var olmuştur.[16] Bazen de (örneğin 1980'lerde Orta Amerika'daki devrimler konusunda ne yapılacağı konusundaki uyuşmazlıklarda) birbiriyle açık ihtilafa düşmüştür.

1945 sonrasında ABD bir yandan yurt içinde McCarthy'cilikle meşgulken, bir yandan da yukarıdaki ilk varsayımı her zaman çıkarcı, bazen de (1945 sonrasında savaşla harap olmuş Avrupa ekonomileri-

nin canlanmasına yardım eden Marshall Plan'ında olduğu gibi) yüce gönüllü bir tutumla dünyanın geri kalanına aksettirecek konumdaydı. Ama Soğuk Savaş'ın sona ermesi her şeyi değiştirdi. Artık dünyanın geri kalanı ABD'den askeri himaye beklemiyor ve hemen her konuda ABD tahakkümünden kurtulmuş durumda. Şimdiye kadar ABD politik, kültürel ve hatta askeri açıdan dünyanın geri kalanından hiç bu kadar yalıtılmamıştı. Ayrıca bu yalıtılmışlık, geçmişte olduğu gibi ABD'nin dünya meselelerinden elini eteğini çekmesinin bir ürünü değil, aşırı ve tek taraflı müdahaleciliğinin bir sonucu. Üstelik ABD ekonomisinin küresel üretim ve finans ağlarıyla her zamankinden daha iç içe olduğu bir zamana denk geldi. Sonuç, iki milliyetçilik biçiminin tehlikeli bir birleşimi. Sözde herkesi ve her şeyi tehdit eden teröre karşı küresel bir savaşın ortasında yabancı uluslara karşı "önalıcı saldırı" doktrininin geliştirilmesi sayesinde ABD halkı bir yandan varlığını tehdit eden gizli ve bilinmez düşmanlarla ilgili en karanlık korkularını dışa vururken, bir yandan da her yere (özellikle Irak'a) özgürlük ve demokrasi götürmek için yüce gönüllülükle mücadele ettiği hayali içinde olabilir. Hem Bush yönetiminin, hem yeni-muhafazakârların söylemi her iki temayı da dur durak bilmeksizin sömürmektedir. Bu söylem, başarıyla sonuçlanan ikinci seçim kampanyasında Bush'un çok işine yaradı.

Yeni Emperyalizm'de ABD hegemonyasının parçalanmakta olduğuna dair pek çok işaret olduğunu savundum. ABD küresel üretimdeki hâkimiyetini 1970'lerde kaybetti ve küresel finanstaki gücü 1990'larda erimeye başladı. Teknolojideki lider rolüne meydan okunuyor, ahlaki liderlik ve kültür açısından hegemonyası hızla zayıflıyor; geriye kalan tek belirgin küresel tahakküm silahı, askeri gücü. Askeri kudreti bile, on bin metre yukarıdan yönlendirilen yüksek teknoloji ürünü tahrip gücüyle yapılabilenlerle sınırlı. Irak, ABD'nin askeri gücünün karadaki sınırlarını gösterdi. Küresel kapitalizmde yeni bir hegemonik yapıya geçiş ABD'ye iki seçenek veriyor: geçişi barış içinde ya da felaketlerle yönetmek.[17] ABD yönetici seçkinlerinin mevcut duruşu, birinciden ziyade ikinci yola işaret ediyor. ABD içindeki milliyetçilik, gerek hiperenflasyondan gerek uzun süreli deflasyondan kaynaklanan ekonomik güçlüklerin ABD'nin müsrif enerji

talebini doğru dürüst karşılamayan, örneğin Çin ve Doğu Asya'dan veya OPEC ve Arap devletlerinden kaynaklandığı fikrini büyük kolaylıkla canlandırabilir. Önalıcı savaş doktrini halihazırda yerleşmiş durumda ve yıkım kapasitesi de zaten mevcut. Argümana göre, kuşatılmış ve açıkça tehdit edilen bir ABD devleti kendini, değerlerini ve yaşam tarzını gerekirse askeri araçlarla korumakla yükümlüdür. Böylesine feci sonuçlar doğuracak ve kanımca intihardan farksız bir hesap, mevcut ABD yönetiminin yapamayacağı bir şey değil. Yönetim içerideki fikir ayrılıklarını bastırma eğilimini zaten ortaya koydu ve bu konuda dikkate değer halk desteği topladı. ABD halkının önemli bir bölümü nihayetinde ABD Haklar Bildirgesi'ni komünizmden esinlenmiş bir belge olarak görüyor; azınlıkta olduğu kesin olan diğerleriyse kıyamet gününü çağrıştıran her şeyi hoş karşılıyor. Terör karşıtı yasalar, Guantanamo Körfezi'nde Cenevre Sözleşmesi'nin bir kenara bırakılması ve her muhalif gücü "terörist" olarak resmetme hevesi birer uyarı işaretidir.

Neyse ki ABD'de, böylesi feci sonuçlar doğurabilecek ve intihardan farksız eğilimlere karşı harekete geçirilebilecek ve zaten bir ölçüde harekete geçmiş büyük bir muhalefet var. Ne yazık ki henüz yeni oluşmuş bu muhalefet dağınık, başsız ve örgütsüz. Bunun nedenlerinden biri de emek hareketinin, kimlik politikalarına genel olarak kucak açan hareketlerin, hakikatin toplum tarafından inşa edildiği ve söylemin bir sonucundan başka bir şey olmadığı fikrinin hâkim olduğu Beyaz Saray çizgisine bilerek ya da bilmeyerek uyan bütün o postmodern düşünce akımlarının kendi kendini baltalamış olmasıdır. Lyotard'ın *Postmodern Durum*'una Terry Eagleton'ın getirdiği eleştiri tekrarlanmayı hak ediyor: "[H]akikat, otorite ve retorik ayartma arasında hiçbir fark olamaz; en tatlı dile ya da ateşli hikayeye sahip olan, iktidara sahip olacaktır." Bugün bu cümle ona atıfta bulunduğum 1989'dan daha da geçerli.[18] Eğer içinde olduğumuz çıkmazdan kurtulmak istiyorsak, Beyaz Saray'ın masalları ve Downing Caddesi'nin sözde doktorluğu (*spin-meistering*) çürütülmeli ve durdurulmalı. Ortada bir gerçeklik var ve çok geçmeden karşımıza dikilecek. Peki, hangi yöne gitmeli? O muhteşem özgürlük atına binmeyi başarırsak, onu nereye sürmeye çalışacağız?

Alternatifler

Alternatifler konusunu gelecek için bir toplum modeli ve buna ulaşmak için bir güzergâh tarif etmekle ilgiliymiş gibi ele alma eğilimi var. Bu tip düşünce egzersizlerinden çok şey kazanılabilir. Ama önce, bizi uygulanabilir alternatiflerin, gerçek olasılıkların teşhis edilebilir hale geleceği bir noktaya götürebilecek siyasi bir süreç başlatmamız gerekiyor. Başlıca iki yol var. Var olan çok sayıdaki muhalif harekete katılabilir, onların aktivizmi içinden ve üzerinden geniş tabanlı bir muhalif program özü damıtmaya çalışabiliriz. Ya da mevcut durumumuzla ilgili teorik ve pratik (burada yaptığım türden) soruşturmalar yapabilir, eleştirel analizler yoluyla alternatifler türetmeye çalışabiliriz. İkinci yolu seçmek kesinlikle mevcut muhalif hareketlerin anlayışlarının yanlış ya da bir şekilde hatalı olduğunu varsaymıyor. Aynı şekilde, muhalif hareketler de analitik bulguların onların davasıyla alakasız olduğunu varsayamaz. Ödevimiz, bu iki yolu seçenler arasında diyalog başlatarak kolektif anlayışları derinleştirip, daha tatmin edici hareket tarzları tanımlamaktır.

Neoliberalleşme, kendi çevresi içinde ve dışında bir yığın karşıt hareket üretti ve üretiyor. Bu hareketlerin pek çoğu 1980 öncesinde hâkim olan işçi tabanlı hareketlerden radikal şekilde farklı.[19] "Pek çoğu" diyorum, "hepsi" değil. Geleneksel işçi tabanlı hareketler, şiddetli neoliberal saldırılar karşısında güçlerinin büyük oranda zayıfladığı ileri kapitalist ülkelerde bile hiç bir şekilde ölmüş değiller. Güney Kore ve Güney Afrika'da 1980'lerde kuvvetli emek hareketleri yükseldi ve Latin Amerika'nın büyük kısmında işçi sınıfı partileri iktidarda değillerse de gelişiyorlar. Endonezya'da büyük önem kazanabilecek büyüyen bir emek hareketi sesini duyurma mücadelesi veriyor. Çin'de olası işçi grevleri önceden kestirilemez olmakla birlikte potansiyel çok büyük. ABD'de çalışan insanların büyük çoğunluğu ahlaki değerler, din ve kültürel milliyetçilik nedeniyle bir nesil boyunca, çoğu zaman gönüllü olarak, kendi maddi çıkarları aleyhine oy vermiş olsalar da, Cumhuriyetçilerin ve Demokratların birbirine benzer entrikalarının onları böyle bir politikaya sonsuza dek mahkûm edip etmeyeceği belli değil. Bu oynaklık göz önünde tutulursa, gelecek yıllarda ABD'de po-

püler sosyal demokrat ya da hatta popülist anti-neoliberal politikaların canlanması ihtimalini göz ardı etmek için hiçbir neden yok.

Fakat mülksüzleştirme yoluyla birikime karşı verilen mücadeleler son derece farklı toplumsal ve politik mücadele hatları yaratıyor.[20] Bu tip hareketlerin siyasi yönelimleri ve örgütlenme tarzları, kısmen onları doğuran koşullardan dolayı, sosyal demokrat politikalara özgü siyasi yönelimler ve örgütlenme tarzlarından belirgin şekilde ayrılıyor. Örneğin Meksika, Chiapas'daki Zapatista isyanı devlet iktidarını ele geçirmeye ya da siyasi bir devrim yapmaya çalışmadı; onun yerine daha kapsayıcı bir politika izledi. Buradaki fikir, farklı toplumsal grupların belirli ihtiyaçlarını gözetecek ve yazgılarını iyileştirmelerine izin verecek daha açık ve akışkan bir alternatif arayışı içindeki sivil toplumun bütünü üzerine kafa yormaktır. Örgütsel açıdan, avangartlıktan genellikle kaçındı ve siyasi partiye dönüşmeyi reddetti. Onun yerine, toplumsal bir hareket olarak kalmayı yeğleyerek, yerli kültürlerin çevrede değil merkezde olacağı bir siyasal iktidar bloğu oluşturmaya çalıştı. Pek çok çevre hareketi de –örneğin çevresel adalet talep eden hareketler– aynı şekilde ilerliyor.

Bu tip hareketlerin etkisi, siyasi örgütlenme zeminini geleneksel siyasi partilerden ve emekten uzaklaştırıp, bütün sivil toplum yelpazesine yayılmış daha genel amaçlı bir siyasi dinamiği olan toplumsal eyleme çevirmek oldu. Daha genel amaçlara yönelmekle kaybettiklerini, belirli meselelerle ve seçmen bölgeleriyle doğrudan ilişki açısından kazanıyorlar. Gündelik hayatın ve mücadelenin içinden geliyor olmaktan güç alıyorlar, ama yine bu yüzden, yerel ve tikel olandan kendilerini kurtarıp neoliberal mülksüzleştirme yoluyla birikimin ve sınıf iktidarının yeniden kurulmasıyla bu birikim arasındaki ilişkinin geçmişteki ve bugünkü amacını, makro siyaseti anlamakta genellikle güçlük çekiyorlar.

Bu mücadelelerin çeşitliliği tam anlamıyla hayret verici, öyle ki bazen aralarında ne bağlantı olduğunu anlamak bile zor. Hepsi de 1980'lerin başından itibaren dünyaya yayılan, giderek artan şekilde manşetlere taşınan, değişken bir protesto hareketleri karışımının birer parçası. Bu hareketler ve isyanlar genellikle, "düzen ve istikrar"

adına hareket eden devlet güçleri tarafından, bazen kan dökücü şiddetle sindiriliyor. Bazı yerlerde etnik gruplar arasında şiddete ve iç savaşa dönüşüyor, zira mülksüzleştirme yoluyla birikim yoğun toplumsal ve siyasi düşmanlıklar üretiyor. Yönetici seçkinlerin böl ve yönet taktikleri ya da rakip fraksiyonlar arası rekabet (örneğin bazı Afrika ülkelerinde ABD'nin çıkarlarına karşı Fransa'nın çıkarları) bu mücadelelerde genellikle merkezi bir yer tutuyor. Askeri destek verilen ya da bazı durumlarda (başta ABD, ardından Britanya ve Fransa olmak üzere) büyük ordu aygıtlarının eğittiği özel kuvvetlerle desteklenen müşteri devletler, gelişmekte olan dünyanın pek çok yerinde, mülksüzleştirme yoluyla birikime meydan okuyan aktivist hareketleri acımasızca engellemeyi amaçlayan bir baskı ve tasfiye sisteminde genellikle başı çekiyor.

Bu hareketler alternatifler konusunda pek çok fikir üretiyor. Bazıları, neoliberal küreselleşmenin ezici güçlerinden kısmen ya da bütünüyle kurtulmaya çalışıyor. Bazıları (örneğin "*Fifty Years Is Enough*" [Elli Yıl Yeter] hareketi) IMF, DTÖ ve Dünya Bankası gibi güçlü kurumların dağıtılması ya da reformlar yapılması yoluyla toplumsal ve çevresel adalet arıyor (ama ilginçtir, merkez güç olan ABD Hazinesi'nin bahsi nadiren geçiyor). Daha başkaları ise (özellikle Greenpeace gibi çevreciler), "müşterekleri geri alma" temasını vurgulayarak hem uzun zaman öncesinin mücadeleleriyle, hem de sömürgecilik ve emperyalizmin acı tarihi boyunca verilen mücadelelerle derin sürekliliklerin işaretini veriyor. Bazıları (örneğin Hardt ve Negri), neoliberal düzenin ("İmparatorluk" olarak yorumlanıyor) dağınık ve merkezsizleşmiş güçleriyle yüzleşecek, hareket halinde bir çokluk ya da sivil toplum hareketi tahayyül ederken; bazıları daha alçak gönüllü bir şekilde, tamamen farklı türlerde toplumsal ilişkiler ve ekolojik pratiklerle hayat bulan yeni üretim ve tüketim sistemleriyle yapılan yerel deneylere (örneğin LETS) bakıyor. Daha uzlaşımsal siyasi parti yapılarına (örneğin Brezilya'da İşçi Partisi ve Hindistan'da komünistlerle birlik olan Kongre Partisi) inanan ve küresel ekonomik düzen reformuna giden yolda bir basamak olarak devlet iktidarını kazanmayı hedefleyenler de var. Bu farklı akımların pek çoğu şimdi Dünya Sosyal Forumu'nda bir araya gelerek ortak noktalarını

tanımlamaya, neoliberalizmin ve yeni-muhafazakârlığın pek çok türüne karşı durmaya muktedir bir örgüt gücü inşa etmeye çalışıyor. "Başka bir dünya mümkün," diyen pek çok yazılı eser çıkıyor. Dünyanın farklı yerlerinde çıkan farklı toplumsal hareketlerden yükselen farklı fikirleri özetliyor ve zaman zaman sentezlemeye çalışıyor. Bu eserlerde ilham alınacak ve hayran olunacak çok şey var.

Peki, burada inşa edilen türde bir analitik egzersizden nasıl sonuçlar çıkarılabilir? Öncelikle, gömülü liberalizmin ve ardından gelen neoliberalleşmenin tarihi, seçkin sınıf iktidarını kontrol ya da yeniden tesis etmede sınıf mücadelesinin oynadığı hayati rolü gösteriyor. Her ne kadar etkili şekilde kılık değiştirmiş olsa da yönetici seçkin sınıfların ezici bir sınıf iktidarını kurmak, geliştirmek ya da Çin ve Rusya'da olduğu gibi yoktan inşa etmek için karmaşık stratejiler ürettiği bir zamanda yaşıyoruz. Daha da ileri gidilip yeni-muhafazakârlık yoluna girilmiş olması, ekonominin seçkinlerinin iktidarı sürdürmek için başvuracağı yolları ve uygulamaya hazır olduğu otoriter stratejileri gösteriyor. Bütün bunlar, işçi sınıfı kurumlarının düşüşte olduğu ve gittikçe daha çok ilericinin sınıfın anlamsız ya da en azından uzun zamandır ölü bir kategori olduğuna ikna edildiği yıllarda gerçekleşti. Neoliberal düşüncenin birincil kurgularından biri, *sınıfın sadece sosyalistlerin ve gizli-komünistlerin* zihinlerinde var olan kurgusal bir kategori olduğudur; bu yüzden her türden ilerici, neoliberal düşünceye teslim oluyormuş gibi görünüyor. Özellikle ABD'de, "sınıf mücadelesi" ifadesi artık sadece sağcı medya (örneğin *Wall Street Journal*) tarafından, güya müşterek ve tutarlı bir milli amacı (örneğin üst sınıfların iktidarının yeniden kurulması!) baltalayabilecek her türden eleştiriyi karalamak için kullanılıyor. Dolayısıyla almamız gereken ilk ders, bir şey sınıf mücadelesi gibi görünüyor ve sınıf savaşı gibi davranıyorsa, adını utanmadan koymamız gerektiğidir. İnsanların büyük bölümü, durmadan artan ezici üst sınıf iktidarının belirlediği tarihsel ve coğrafi yörüngeyi ya kabullenecek ya da ona sınıfının diliyle yanıt verecek.

Bunu bu şekilde anlatmak, "proletarya" gibi kurgusal bir kategorinin devinim halinde olduğu kayıp bir altın çağa nostalji duymak değildir. Tarihsel dönüşümün (bırakın tek olmayı) birincil aktörü

olduğunu söyleyebileceğimiz basit bir sınıf kavramının var olduğu anlamına gelmesi de (daha önce gelmişse bile) gerekmiyor. Ütopik Marksçı fantezide çekip gidebileceğimiz bir proleter alanı yok. Sınıf mücadelesinin zorunlu ve kaçınılmaz olduğuna işaret etmek, sınıf oluşumunun belirlendiğini, hatta önceden belirlenebileceğini söylemekle aynı şey değil. Halk hareketleri de seçkin sınıf hareketleri de kendi kendini oluşturur; ama hiçbir zaman kendi seçtikleri koşullar altında değil. Bu koşullar ise, sınıfsal kimliklerle birlikte dokunan ırksal, toplumsal cinsiyete dayalı ve etnik ayrımlarından doğan karmaşıklıklarla doludur. Alt sınıflar büyük ölçüde ırksallaşmıştır ve yoksulluğun artarak kadınlaşması neoliberalleşmenin göze çarpan bir özelliğidir. Kadınlara ve üreme haklarına yönelik yeni-muhafazakâr saldırı –ilginç şekilde 1970'lerin sonlarında neoliberalizm kendini ilk göstermeye başladığında hız kazanmıştır– neoliberalizmin çok sınırlı bir aile kavramı üzerine inşa edilmiş uygun bir ahlaki düzen anlayışının kilit unsurudur.

Analiz, halk hareketlerinin nasıl ve neden ikiye ayrıldığını da gösteriyor. Bir yanda, ana meselelerin ücretli emeğin sömürülmesi ve sosyal ücreti tanımlayan koşullar olduğu "genişletilmiş yeniden-üretim" dediğim şey etrafındaki hareketler var. Diğer yandaysa, mülksüzleştirme yoluyla birikime karşı olan hareketler var. Bu hareketler klasik ilkel birikim biçimlerine (örneğin köylü nüfusların topraktan koparılmasına); devletin (gözetim ve güvenlik önlemleri dışında) bütün sosyal yükümlülüklerden zalimce çekilmesine; kültürleri, tarihleri ve çevreleri yok eden pratiklere; devletle ittifak halindeki çağdaş finans sermayesi biçimlerinin neden olduğu "el koyucu" deflasyon ve enflasyonlara direnmeyi de içeriyorlar. Bu farklı hareketler arasındaki organik bağlantıyı bulmak acil bir teorik ve pratik görev. Ama analizimiz bunun ancak, derinleşen ve değişken eşitsiz coğrafi gelişmelerin belirgin olduğu bir sermaye birikim sürecinin dinamikleri izlenerek yapılabileceğini de gösteriyor. Bu eşitsizlik, 4. Bölüm'de gördüğümüz gibi, neoliberalleşmenin devletler arası rekabet yoluyla yayılmasını etkin şekilde teşvik ediyor. Yenilenmiş bir sınıf politikası oluşturma görevinin bir parçası da bu eşitsiz coğrafi gelişmeyi bir zaaf olmaktan çıkarıp değere dönüştürmektir. Yönetici sınıf seçkinlerinin böl-

ve-yönet politikalarının karşısına, yerel güçlerin kendi kaderini tayin hakkını geri kazanmasını destekleyen solda birlik politikaları çıkarılmalıdır.

Ama analiz aynı zamanda neoliberal ve yeni-muhafazakâr gündemlerin barındırdığı yararlanılabilir çelişkilere de işaret ediyor. Retorik (herkesin yararına) ile gerçek (küçük bir yönetici sınıfın çıkarı) arasındaki genişleyen uçurum artık iyice görünür hale geldi. Şirket ve finans iktidarının olağanüstü tekelleştiği, merkezileştiği ve uluslararası hale geldiği gerçeği, piyasanın aslında rekabet ve hakkaniyet demek olduğu fikrini giderek daha hükümsüz kılıyor. Devletler arasındaki ve içindeki (Çin, Rusya, Hindistan, Güney Afrika vb) sınıfsal ve bölgesel eşitsizliklerdeki korkutucu artış, kusursuz bir neoliberal dünya yolunda "geçici" bir şeymiş gibi halının altına süpürülmesi artık mümkün olmayan ciddi bir siyasi sorun teşkil ediyor. Neoliberalizmin yöneticisınıfın iktidarını yeniden kurmayı amaçlayan başarılı bir projeyi maskeleyen başarısız olmuş ütopik bir retorik olduğu ne çok kadar kabul edilirse, daha fazla ekonomik güvence, adil ticaret, ekonomik adalet isteyen ve eşitlikçi siyasi talepler dillendiren kitle hareketlerinin yeniden hayat bulacağı zemin o kadar hazırlanmış olur.

Önceki bölümde ele alınan türden hak temelli söylemlerin yükselişi sorunlar yaratmakla birlikte fırsatlar da sunuyor. Özellikle "teröre karşı savaş"ın (ABD'den Çin'e ve Çeçenistan'a kadar) her yerde sivil ve politik özgürlükleri zayıflatma mazereti olarak kullanılışı göz önündeyken, haklarla ilgili uzlaşımsal liberal fikirlere başvurmak bile yeni-muhafazakâr otoritarizmi eleştirmede kullanılabilecek güçlü bir "direniş kılıcı" oluşturabilir. Iraklıların kendi kaderini tayin etme ve egemenlik haklarını kabul etme çağrıları bile, ABD'nin buradaki emperyalist arzularını kontrol etmede kullanılabilecek güçlü bir silahtır. Ama alternatif haklar da tanımlanabilir. Sonsuz sermaye birikiminin yaşamlarımızı şekillendiren hâkim süreç olduğu eleştirisi, neoliberalizm üzerine kurulu olan ve neoliberalizmin üzerine kurulduğu o belirli hakların –bireysel özel mülkiyet hakkı ve kâr oranı– eleştirilmesini gerektirir. Yaşam fırsatlarına sahip olma, siyasal birlik kurma, "iyi" yönetim, doğrudan üreticilerin üretim üzerinde kontrol sahibi olması, insan bedeninin dokunulmazlığı ve vücut bütünlüğü, misil-

leme korkusu duymaksızın eleştirebilme, uygun standartlarda ve sağlıklı bir yaşam ortamı, insanların ortak malı olan kaynaklarının kolektif kontrolü, mekân üretimi ve farklı olma haklarını, bir de türsel varlıklar olmamızdan kaynaklanan hakları içeren tamamen farklı bir haklar demetini başka bir yerde savundum.[21] Gelgelelim, neoliberalizmin kutsal saydıklarından farklı haklar önermek, bu alternatif hakların zaruri olarak içinde yer alacağı alternatif bir toplumsal süreç belirleme yükümlülüğünü de beraberinde getiriyor.

Yeni-muhafazakârların otorite ve meşruiyetlerinin ahlaki bir üstünlüğe dayandığı iddiasına karşı da benzer bir savunma yapılabilir. Ahlaki toplum ve ahlaki bir ekonomi idealleri tarihsel olarak ilerici hareketlere yabancı değil. Bu hareketlerden pek çoğu, örneğin Zapatistalar, artık mülksüzleştirme yoluyla birikime karşı mücadele ediyor ve ahlaki ekonomi bağlamında alternatif toplumsal ilişkiler istediklerini etkin olarak dile getiriyorlar. Ahlak, medya hegemonyasında harekete geçen ve şirket parası iktidarının egemenliğinde olan bir siyasi süreç üzerinden ifade edilen aşırı dinci bir sağın tek başına tanımlayacağı bir alan değildir. Kafa karıştıran ahlaki argümanlar karmaşasının altından yürütülen yönetici-sınıf iktidarının yeniden tesisi sürecine karşı durmak gerekiyor. Sözde "kültür savaşları" –bazıları çok yanlış fikirler üzerine kurulu olabilse de– dikkatleri sınıf siyasetinden uzaklaştıran tatsız bir şey (geleneksel solda bazılarının iddia ettiği gibi) kabul edilip, baştan savılamaz. Aslında yeni-muhafazakârlar arasında ahlak argümanının yükselmesi sadece bireyselleştiren bir neoliberalizmin toplumsal çözülmeye neden olması korkusuna değil, aynı zamanda neoliberalleşme pratiklerinin ürettiği yabancılaşma, kuralsızlık, dışlama, marjinalleştirme ve çevresel bozulmalara karşı halihazırda devinim halinde olan çok sayıda genel bir ahlaki tiksinmeye de delalet ediyor. Katışıksız bir piyasa etiğine yönelik bu ahlaki tiksinmenin önce kültürel, sonra da politik bir direnişe dönüşümü, zamanımızın elimizin tersiyle itilmeden doğu okunması gereken göstergelerinden biridir. Bu kültürel savaşlar ile yönetici-sınıfın iktidarının ezici şekilde tahkimini tersine çevirme mücadelesi arasındaki organik bağ, teorik ve pratik inceleme gerektiriyor.

Ama hiç şüphe yok ki politik mücadelenin ana odağı, neoliberalizmin yeni-muhafazakâr otoritarizmiyle desteklenen son derece anti-demokratik doğası olmalı. ABD gibi "demokratik" sayılan ülkelerdeki demokrasi açığı artık çok büyük.[22] Paranın gücü siyasi temsili şüpheli hale getiriyor ve yozlaştırıyor; manipülasyona ve yozlaşmaya son derece açık bir seçim sistemi de cabası. Temel kurumsal düzenlemeler ciddi şekilde yanlı. Toplamı ülke nüfusunun yüzde 20'sinden azını oluşturan yirmi altı eyaletin senatörleri, Kongre'deki yasama gündemini belirleyen oyların yarısından fazlasına sahip. Dahası, kongre seçim bölgelerinde iktidar lehine yapılan bariz oynamalar, yeni-muhafazakâr bir grubun siyasi atamalarıyla dolup taşan bir yargı sistemi tarafından anayasaya uygun bulundu. Merkez Bankası gibi muazzam güce sahip kurumlar her türlü demokratik denetimin dışında. Uluslararası alanda durum daha da kötü; zira IMF, DTÖ ve Dünya Bankası gibi kurumlar üzerinde demokratik etki bir yana, hesap verebilirlik bile söz konusu değil ve STK'lar, ne kadar iyi niyetli hareket ederlerse etsinler, demokratik katkı ya da denetim olmaksızın işleyebiliyorlar. Demokratik kurumların sorunsuz olduğunu iddia etmiyorum. ABD Kongresi'nin (ve ABD'deki eyalet yasama meclislerinin) sadece ve sadece paranın çıkarlarından emir almasını sağlayan şirket lobicileri ve devletle şirketler arasındaki döner kapı, neoliberal teorinin özel-çıkar gruplarının yasama süreçlerine uygunsuz etkisiyle ilgili korkularını çok iyi açıklıyor.

Ekonomik, politik, kültürel eşitlik ve adalet taleplerini, demokratik yönetim taleplerini geri getirmek, altın bir çağa bir geri dönmeyi önermek anlamına gelmez. Her bir örneğin barındırdığı anlamlar, çağın koşul ve olanakları değerlendirilerek yeniden icat edilmelidir. Antik Atina'daki demokrasi, bugün Sao Paulo, Johannesburg, Şanghay, Manila, San Francisco, Leeds, Stockholm, Lagos gibi bambaşka yerlerdeki koşullarda bu terime yüklememiz gereken anlamlarla çok az ilişkilidir. Buradaki çarpıcı nokta, bir demokratik değerler grubuna işaret eden reformlar etrafında toplanmış, devinim halinde olan toplumsal hareketlerin ve grupların Doğu Avrupa'nın zorluk içindeki uluslarında da, çağdaş kapitalizmin kalbinde de, Çin, Brezilya,

Arjantin, Tayvan, Kore'den, Güney Afrika, İran, Hindistan, Mısır'a kadar dünyanın her yerinde bulunmasıdır.[23]

ABD liderleri, Amerika'nın neoliberal özgürlük değerlerinin evrensel ve üstün olduğu, böyle değerler uğrunda ölmeye değdiği fikrini yurtiçinde dikkate değer halk desteği alarak dünyaya yansıtıyor. Dünya bu emperyalist hareketi reddedip, neoliberal ve yeni-muhafazakâr kapitalizmin kalbine –ekonomik, politik ve kültürel adaletle birlikte toplumsal eşitliği sağlamaya adanmış açık bir demokrasiye ait– tamamen farklı bir değerler kümesini geri yansıtabilecek durumda. Roosevelt'in argümanları bir başlangıç noktası olabilir. ABD'de devlet aygıtının kontrolünü halkın geri almasını sağlayacak ve böylelikle demokratik pratiklerin ve değerlerin piyasa iktidarının ezici kuvveti altında dağılmasına değil, derinleşmesine katkı sağlayacak bir ittifak inşa edilmeli.

Neoliberalizmin reklamını yaptığından çok ama çok daha güzel bir özgürlük mümkün olabilir. Yeni-muhafazakârlığın izin verdiğinden çok ama çok daha haysiyetli bir yönetim sistemi inşa edilebilir.

NOTLAR

GİRİŞ

1 S. George, "A Short History of Neoliberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change", *Global Finance: New Thinking on Regulating Capital Markets* içinde, der. W. Bello, N. Bullard ve K. Malhotra, Londra: Zed Books, 2000, s. 27-35; G. Dumenil ve D. Levy, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, çev. D. Jeffers, Cambridge, Mass.: Harvard UP, 2004; J. Peck, "Geography and Public Policy: Constructions of Neoliberalism", *Progress in Human Geography*, 28/3 (2004), s. 392-405; J. Peck ve A. Tickell, "Neoliberalizing Space", *Antipode*, 34/2 (2003), s. 380-404; P. Treanor, "Neoliberalism: Origins, Theory, Definition", http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/neoliberalism.html.

2 Trenor, "Neoliberalism".

3 D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Basil Blackwell, 1989 [Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis, 2003]; J.-F. Lyotard, *The Postmodern Condition*, Manchester: Manchester UP, 1984, s. 66 [Türkçesi: *Postmodern Durum*, çev. İsmet Berkan, Bilgesu Yayıncılık, 2013].

1
ÖZGÜRLÜK DE DİĞERLERİ GİBİ BİR SÖZCÜK SADECE...

1 G. W. Bush, "President Addresses the Nation in Prime Time Press Conference", 13 Nisan 2004; http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/0420040413-20.html.

2 Matthew Arnold'u aktaran, R. Williams, *Culture and Society, 1780-1859*, Londra: Chatto&Windus, 1958, s. 118.

3 A. Juhazs, "Ambitions of Empire: The Bush Administration Economic Plan for Iraq (and Beyond)", *Left Turn Magazine*, 12 (Şubat-Mart 2004), s. 27-32.

4 N. Klein, "Of Course the White House Fears Free Elections in Iraq," *Guardian*, 24 Ocak 2004, s. 18.

5 T. Crampton, "Iraqi Official Urges Caution on Imposing Free Market", *New York Times*, 14 Ekim 2003, C5.

6 Juhazs, "Ambitions of Empire", s. 29.

7 G. W. Bush, "Securing Freedom's Triumph", *New York Times*, 11 Eylül 2002, A33. *The National Security Strategy of the United State of America* [Amerika Birleşik Devleti Ulusal Güvenlik Stratejisi] www.whitehouse.gov/nsc/nss adresinde bulunabilir.

8 M. Fourcade-Gourinchas ve S. Babb, "The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries", *American Journal of Sociology*, 108 (2002) s. 542-9; J. Valdez, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*, New York:

Cambridge UP, 1995; R. Luders, "The Success and Failure of the State-Owned Enterprise Divestitures in a Developing Country: The Case of Chile", *Journal of World Business* (1993), s.98-121.

9 R. Dahl ve C. Lindblom, *Politics, Economy and Welfare: Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes*, New York: Harper, 1953.

10 S. Krasner (der.), *International Regimes*, Ithaca, NY: Cornell UP, 1983; M. Blyth, *Great Transformations: Economic Ideas and Instutitional Change in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge UP, 2002.

11 P. Armstrong, A. Glynn ve J. Harrison, *Capitalism Since World War II: The Making and Breaking of the Long Boom*, Oxford: Basil Backwell, 1991.

12 G. Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford: Oxford UP, 2000.

13 G. Duménil ve D. Lévy, "Neoliberal Dynamics: Towards a New Phase?", *Global Regulation: Managing Crises after the Imperial Turn içinde*, der. K. van der Pijl, L. Assassi ve D. Wigan, New York: Palgrave Macmillian, 2004, s. 31-63. Ayrıca bkz. Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy in an Age of Rising Inequality* (American Political Science Association, 2004); T. Piketty ve E. Saez, "Income Inequality in the United States, 1913-1998", *Quarterly Journal of Economics*, 118, 2003, s. 1-39.

14 United Nations Development Program, *Human Development Report, 1999*, New York: Oxford UP, 1999, s. 3.

15 Bkz. http://www.montpelerin.org/aboutmps.html.

16 İsabetli bir eleştiri için bkz. H. -J. Chang, *Globalisation, Economic Development and the Role of the State*, Londra: Zed Books, 2003. Ama Peck'in "Geography and Policy"sinde ["Coğrafya ve Politika"] işaret edildiği gibi, neoliberalizmi "katışıksız" bir teori olarak düşünmek güçtür, zira kendi çerçevesi içine çektiği başka unsurlar vardır.

17 Thatcher'ın girdiği neoliberalizm yolu, D. Yergin ve J. Stanislaw, *The Commanding Heights: The Battle Between Government and Market Place that is Remaking the World*, New York: Simon&Schuster, 1999 içinde ana hatlarıyla açıklanmaktadır.

18 L. Panitch ve S. Gindin, "Finance and American Empire", *Empire Reloaded: Socialist Register 2005*, Londra: Merlin Press, 2005, s. 46-81.

19 D. Henwood, *After the New Economy*, New York: New Press, 2003, s. 208.

20 L. Alvarez, "Britain Says U.S. Planned to Seize Oil in '73 Crisis", *New York Times*, 4 Ocak 2004, A6. Suudilerin petrodolarları ABD üzerinden döngüye sokma anlaşması için, bkz. P. Gowan, *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*, Londra: Verso, 1999, s. 20.

21 D. Harvey, *The New Emperialism*, Oxford: Oxford UP, 2002 [Türkçesi: David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest, 2004]; N. Smith, *American Empire, Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization*, Berkeley: University of California Press, 2003; N. Smith, *The Endgame of Globalization*, New York: Routledge, 2005.

22 John Perkins, *Confessions of an Economic Hit Man*, Berrett-Koehler, 2004 [Türkçesi: *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları*, çev. Murat Kayı, İstanbul: April Yayıncılık, 2007.]

23 Panitch ve Gindin, "Finance and American Empire".
24 Gowan, *The Global Gamble*, 1980'lerdeki pek çok borç krizine kapsamlı şekilde yer veriyor.
25 J. Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, New York: Norton, 2002 [Türkçesi: *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B, 2002].
26 G. Duménil ve D. Lévy, "The Economics of U.S. Imperialism at the Turn of the 21st Century", *Review of International Political Economy*, 11/4 (2004), s. 657-76.
27 A. Chua, *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*, New York: Doubleday, 2003, örnekler veriyor.
28 Aktaran Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 182.
29 R. Martin, *The Financialization of Daily Life*, Philedelphia: Temple UP, 2002.
30 Örneğin Duménil ve Lévy'nin eserlerinde tercih edilen tek tanım bu.
31 Chua, *World on Fire*.
32 United Nations Development Program, *Human Development Report 1996*, New York: Oxford UP, 1996, s. 2 ve United Nations Development Program, *Human Development Report 1996*, s. 3.
33 W. Robinson, *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transitional World*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 2004, bu iddiayı olağanüstü şekilde savunuyor.
34 K. Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İletişim, 2014.
35 A.g.y., s. 341.
36 A.g.y., s. 341.
37 A.g.y., s. 342.
38 Bush, "Securing Freedom's Triumph"; ayrıca bkz. F. Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York: Norton, 2003.

2
RIZANIN İNŞASI

1 A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, çev. Q. Hoare ve G. Nowell Smith, Londra: Lawrence & Wishart, 1971, s. 321-43 [Türkçesi: *Hapishane Defterleri, çev.* Adnan Cemgil, İstanbul: Belge, 2014].
2 J. Rapley, *Globalization and Inequality: Neoliberalism's Downward Spiral*, Boulder, Col.: Lynne Reiner, 2004, s. 55.
3 Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, s. 149.
4 J. Court, *Corporateering: How Corporate Power Steals your Personal Freedom*, New York: J. P. Tarcher/Putnam, 2003, s. 33-8.
5 Robert Nozick, *Anarchy State and Utopia*, Basic Books, 1974 [Türkçesi: *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev: Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000].
6 Blyth, *Great Transformations*, s. 155. Önceki paragrafta verilen bilgi Blyth'in kitabının 5. ve 6. bölümlerinden alınmıştır ve T. Edsall, *The New Politics of Inequality*, New York: Norton, 1985'in 2. ve 3. bölümlerinde desteklenmektedir.
7 Court, *Corporateering*, s. 34.

8 W. Tabb, *The Long Default: New York City and the Urban Fiscal Crisis*, New York: Monthly Review Press, 1982; J. Freeman, *Working Class New York: Life and Labour Since World War II*, New York: New Press, 2001.
9 R. Zevin, "New York City Crisis: First Act in a New Age of Reaction", *The Fiscal Crisis of American Cities: Essays on the Political Economy of Urban America with Special Reference to New York* içinde, der. R. Alcalay ve D. Mermelstein, New York: Vintage Books, 1977, s. 11-29.
10 Tabb, *The Long Default*, s. 28. Walter Wriston için bkz. T. Frank, *One Market Under God: Extreme Capitalism, Market Populism and the End of Economic Democracy*, New York: Doubleday, 2000, s. 53-6.
11 Freeman, *Working Class New York*.
12 R. Koolhaas, *Delirious New York*, New York: Monacelli Press, 1994; M. Greenberg, "The Limits of Branding: The World Trade Center, Fiscal Crisis and the Marketing Recovery", *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (2003), s. 386-416.
13 Tabb, *The Long Default*; ardından gelen New York "satış"ı ile ilgili bkz. Greenberg, "The Limits of Branding"; daha genel olarak kentsel girişimcilik için bkz. D. Harvey, "From Managerialism to Enterpreneurialism: The Transformation of Urban Governance in Late Capitalism", *Spaces of Capital içinde*, Edinburgh: Edinburgh UP, 2001, Bölüm 16 [*Sermayenin Mekânları*, çev. Başak Kıcır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar ve Seda Yüksel, İstanbul: Sel, 2012].
14 Tabb, *The Long Default*, s. 15.
15 Edsall, *The New Politics of Inequality*, s. 128.
16 Court, *Corporateering*, s. 29-31'de 1970'lerde konuyla ilgili verilen bütün hükümler listelenmiştir.
17 Edsall, *The New Politics of Inequality* ve ardından Blyth, *Great Transformations*'da anlatılanlar ikna edicidir.
18 Edsall, *The New Politics of Inequality*, s. 235.
19 T. Frank, *What's the Matter with Kansas: How Conservatives Won the Hearts of America*, New York: Metropolitan Books, 2004.
20 D. Kirkpatrick, "Club of the Most Powerful Gathers in Strickest Privacy", *New York Times*, 28 Ağustos 2004, A10.
21 Bkz. J. Stiglitz, *The Roaring Nineties*, New York: Norton, 2003.
22 Yergin ve Stanislaw, *Commanding Heights*, s. 337; Stiglitz, *The Roaring Nineties*, s. 108.
23 Edsall, *The New Politics of Inequality*, s. 217.
24 Burada anlatılanlar yine büyük ölçüde Blyth, *Great Transformations* ve Edsall, *The New Politics of Inequality*'ye dayanıyor.
25 M. Angell, *The Truth About the Drug Companies: How They Deceive Us and What To Do About It*, New York: Random House, 2004.
26 Blyth, *Great Transformations*; ayrıca, özellikle Gilder'in rolü ile ilgili olarak, bkz. Frank, *One Market Under God*.
27 Edsall, *The New Politics of Inequality*, s. 107.
28 S. Hall, *Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, New York: Norton, 1988.
29 Yergin ve Stanislaw, *Commanding Heights*, s. 92.

30 T. Benn, *The Benn Diaries, 1940-1990*, der. R. Winstone, Londra: Arrow, 1996.
31 Yergin ve Stanislaw, *Commanding Heights*, s. 104.
32 R. Brooks, "Maggie's Man: We Were Wrong", *Observer*, 21 Haziran 1992, s. 15; P. Hall, *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*, Oxford: Oxford UP, 1986; Fourcade-Gourinchas ve Babb, "The Rebirth of the Liberal Creed".
33 T. Hayter ve D. Harvey (der.), *The Factory in the City*, Brighton: Mansell, 1995.
34 G. Rees ve J. Lambert, *Cities in Crisis: The Political Economy of Urban Development in Post-War Britain*, Londra: Edward Arnold, 1985; M. Harloe, C. Pickvance ve J. Urry (der.), *Place, Policy and Politics: Do Localities Matter?*, Londra: Unwin Hyman, 1990; M. Boddy ve C. Fudge (der.), *Local Socialism? Labour Councils and Lew Left Alternatives*, Londra: Macmillian, 1984.
35 Thatcher'ın makro-ekonomik politika hedeflerinden bazılarına ulaşamadığı, P. Hall, *Governing the Economy*'de belgelenmektedir.

3
NEOLİBERAL DEVLET

1 Chang, *Globalisation*; B. Jessop, "Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective", *Antipode*, 34/3 (2002), s. 452-72; N. Poulantzas, *State Power Socialism*, çev. P. Camiller, Londra: Verso, 1978; S. Clarke (der.), *The State Debate*, Londra: Macmillian, 1991; S. Haggard ve R. Kaufman (der.), *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State*, Princeton: Princeton UP, 1992; R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, New York: Basic Books, 1977.
2 Stiglitz, *The Roaring Nineties*, enformasyondaki asimetrilerin piyasa davranışlarını ve sonuçlarını nasıl etkilediğini konu alan çalışmalarıyla Nobel Ödülü aldı.
3 Bkz. Harvey, *Postmodernliğin Durumu*; Harvey, *The Limits to Capital*, Oxford: Basil Blackwell, 1982.
4 P. Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton: Princeton UP, 1992; der. M. Woo-Cummings, *The Developmental State*, Ithaca, NY: Cornell UP, 1999.
5 J. Henderson, "Uneven Crises: Institutional Foundation of East Asian Turmoil", *Economy and Society*, 28/3 (1999), s. 327-68.
6 Stiglitz, *The Roaring Nineties*, s. 227; P. Hall, *Governing the Economy*; Fourcade-Gourinchas ve Babb, "The Rebirth of Liberal Creed".
7 I. Vasquez, "The Brady Plan and Market-Based Solutions to Debt Crises", *The Cato Journal, 16/2 (İnternet dergisi).*
8 M. Piore ve C. Sable, *The Second Industrial Divide: Possibilitites for Prosperity*, New York: Basic Books, 1986.
9 Bkz. Harvey, *Postmodernliğin Durumu.*
10 V. Navarro (der.), *The Political Economy of Social Inequalities: Consequences for Health and the Quality of Life*, Amityville, Ny: Baywood, 2002.

11 P. McCarney ve R. Stern, *Governance on the Ground: Innovations and Discontinuities in the Cities of the Developing World*, Princeton: Woodrow Wilson Center Press, 2003; A. Dixit, *Lawlessness and Economics: Alternative Modes of Governance*, Princeton: Princeton UP, 2004.
12 R. Miliand, *The State in Capitalist Society*, New York: Basic Books, 1969.
13 N. Rosenblum ve R. Post (der.), *Civil Society and Government*, Princeton: Princeton UP, 2001; S. Chambers ve W. Kymlicka (der.), *Alternative Conceptions of Civil Society*, Princeton: Princeton UP, 2001.
13 K. Omhae, *The End of the Nation State: The Rise of the Regional Economies*, New York: Touchstone Press, 1996.
15 Court, *Corporateering*.
16 D. Healy, *Let Them Eat Prozac: The Unhealthy Relationship Between the Pharmaceutical Industry and Depression*, New York: New York UP, 2004.
17 W. Bello, N. Bullard ve K. Malhotra (der.), *Global Finance: New Thinking on Regulating Speculative Markets*, Londra: Zed Books, 2000.
18 K. Schwab ve C. Smadja, aktaran D. Harvey, *Spaces of Hope* [Türkçesi: *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, s. 93].
19 H. Wang, *China's New Order: Society, Politics and Economy in Transition*, Cambridge, Mass.:Harvard UP, 2003, s. 44.
20 J. Mann, *The Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet*, New York: Viking Books, 2004; S. Drury, *Leo Strauss and the American Right*, New York: Palgrave Macmilliain, 1999.
21 R. Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, Cambridge, Mass.; Harvard UP, 1996 basımı.
22 Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Bölüm 4.
23 Chang, *Globalisation*, s. 31.
24 M. Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge: Polity, 1999, s. 130.
25 Frank, *What's the Matter with Kansas*.
26 Lee Kuan Yew, *From Third World to First: The Singapore Story, 1965-2000*, New York: Harper Collins, 2000.

4
EŞİTSİZ COĞRAFİ GELİŞMELER

1 Peck, "Geography and Public Policy".
2 Dünya Bankası, *World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone*, New York: Oxford UP, 2004.
3 Gowan, *The Global Gamble*.
4 Dumenil ve Levy, "The Economics of U.S. Imperialism".
5 Stiglitz, *The Roaring Nineties*.
6 R. Brenner, *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy*, Londra: Verso, 2002.

7 S. Corbridge, *Debt and Development*, Oxford: Blacwell, 1993.
8 Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, s. 57.
9 Chua, *World on Fire*.
10 Henderson, "Uneven Crisis"; Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, s. 99, şu görüşe katılır: "sermaye hesabının serbestleştirilmesi, tek başına krizin en önemli nedeniydi".
11 Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, s. 129-30.
12 A.g.y.
13 Vasquez, "The Brady Plan".
14 D. MacLeod, *Downsizing the State: Privatization and the Limits of Neoliberal Reform in Mexico*, University Park: Pennsylvania UP, 2004.
15 C. Lomnitz-Adler, "The Depreciation of Life During Mexico City's Transition into 'The Crisis'", *Wounded Cities* içinde, der. J. Scheneider ve I. Susser, New York: Berg, 2004, s. 47-70.
16 D. Davis, *Urban Leviathan: Mexico City in the Twentieth Century*, Philadelphia: Temple UP, 1994.
17 MacLeod, *Downsizing the State*, s. 90-4.
18 A.g.y., s. 71.
19 J. Nash, *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization*, New York: Routledge, 2001.
20 J. Forero, "As China Gallops, Mexico Sees Factory Jobs Slip Away", *New York Times*, 3 Eylül 2003, A3. "Uzun zamandır düşük maliyetli fabrikaların ve ABD'ye ihracatın kralı olan Meksika [...] yerini hızla Çin'e ve yüz milyonlarca düşük ücretli işçisine kaptırıyor [...] Meksika hükümeti, 2001'den bugüne Meksika'nın 3.700 *maquiladora*'sından 500'ünün kapandığını, bunun 218.000 işe mal olduğunu söylüyor". Son raporlar gösteriyor ki perakendecilerin stoklarını en aza indirmesini sağlayan sürekli bir sevkiyat akışını güvence altına almak için ABD'ye yakınlıktan faydalanabilen sanayiler daha verimli, daha esnek hale geldikçe istihdam da iyileşiyor. Bkz. E. Malkin, "A Boom Along the Border", *New York Times*, 26 Ağustos 2004, W1 ve W7.
21 MacLeod, *Downsizing the State*, s. 99-100; Chua, *World on Fire*, s. 61-3, Carlos Slim'in faaliyetlerini özetler.
22 S. Sharapura, "What Happened in Argentina?", *Chicago Business Online*, 28 Mayıs 2002,
http://www.chibus.com/news/2002/05/28/Worldview.
23 J. Petras ve H. Veltmeyer, *System in Crysis: The Dynamics of Free Market Capitalism*, Londra: Zed Books, 2003, s. 87-110.
24 S. Soederberg, *Contesting Global Governance in the South: Debt, Class, and the New Common Sense in Managing Globalisation*, Londra: Pluto Press, 2005.
25 J. Salerno, "Confiscatory Deflation: The Case of Argentina", Ludwig von Mises Institute, http://www.mises.org?fullstory.aspx?control=890.
26 Petras ve Veltmeyer, *System in Crisis*, s. 86.
27 V. Chibber, *Locked in Place: State-Building and Late Industrialization in India*, Princeton: Princeton UP, 2003.
28 A.g.y., s. 245.

29 R. Wade ve F. Veneroso, "The Asian Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex", *New Left Review*, 228 (1998), s. 3-23.
30 M. Woo-Cummings, *South Korean Anti-Americanism*, Japan Policy Research Institute Working Paper 93 (Temmuz 2003).
31 A.g.y., s.5.
32 Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*.
33 A.g.y., s. 130.
34 Woo-Cummings, *South Korean Anti-Americanism*, s.4.
35 Stiglitz, *Globalization and its Discontents*.
36 Blyth, *Great Transformations*, s. 205.
37 A.g.y., s. 238-42.
38 A.g.y., s. 229-30.
39 A.g.y., s. 231-3.
40 P. Bond, *Elite Transition: From Apartheid to Neoliberalism in South Africa*, Londra: Pluto Press, 2000; *Against Global Apartheid: South Africa Meets the World Bank, the IMF and International Finance*, Londra: Zed Books, 2003.
41 Dünya Bankası, *World Development Report 2005*.
42 Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, bu konuya sık sık geri döner.
43 J. Mittelman, *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance*, Princeton: Princeton UP, 2000, s. 90-106.

5
"ÇİN TARZI" NEOLİBERALİZM

1 N. Lardy, *China's Unfinished Economic Revolution*, Washington, DC: Brookings Institution, 1998; S.-M. Li ve W.-S. Tang, *China's Regions, Polity and Economy*, Hong Kong: Chinese UP, 2000.
2 Burada eserlerine çokça itimat ettiğim Hart-Landsberg ve Burkett kadar güçlü bir şekilde olmamakla birlikte ben de ikinci yoruma ağırlık veriyorum. Bkz. M. Hart-Landsberg ve P. Burkett, *China and Socialism: Market Reforms and Class Struggle*, New York: 2004; *Monthly Review*, 56/3.
3 L. Cao, "Chinese Privatization: Between Plan and Market", *Law and Contemporary Problems*, 63/13 (2000), s. 13-62.
4 Y.Huang, "Is China Playing by the Rules?", Congressional-Executive Commission on China,
http://www.cecc.gov/pages/hearings/092403/huand.php bu konu üzerinde durur.
5 Wang, *China's New Order*, s. 66.
6 D. Hale ve L. Hale, "China Takes Off", *Foreign Affairs*, 82/6 (2003), s. 36-53.
7 J. Kahn ve J. Yardley, "Amid China's Boom, No Helping Hand for Young Qingming", *New York Times*, 1 Ağustos 2004, A1 ve A6.
8 J. Yardley, "In a Tidal Wave, China'a Masses Pour from Farm to City", *New York Times*, 12 Eylül 2004, Week in Review, s. 6.
9 Kahn ve Yardley, "Amid China's Boom".

10 C. Stevenson, *Reforming State-Owned Enterprises: Past Lessons for Current Problems*, Washington, DC: George Washington University, http//:www.gwu.edu/~ylowrey/stevensonc.httml.
11 Hart-Landsberg ve Burkett, *China and Socialism*, s. 35; Li ve Tang, *China's Regions*.
12 Hart-Landsberg ve Burkett, *China and Socialism*, s. 38.
13 Bkz. a.g.y. ve Küresel Politika Forumu, *Newsletter* "China's Privatization", http:www.globalpolicy.org.socecon/ffd/ffi/2003/1112china privatization.
14 Li ve Tang, *China's Regions*, Bölüm 6.
15 A.g.y., s. 82.
16 China Labor Watch, "Mainland China Jobless Situation Grim, Minister Says", http://www.chinalaborwatch.org/en/web/article.php?article_id=50043, 18 Kasım 2004.
17 J. Kahn, "China Gambles on Big Projects for its Stability", *New York Times*, 13 Ocak 2003, A1 ve A8; K. Bradsher, "Chinese Builders Buy Abroad", *New York Times*, 2 Aralık 2003, W1 vbe W7; T. Fishman, "The Chinese Century", *New York Times Magazine*, 4 Temmuz 2004, s. 24-51.
18 H. French, "New Boomtowns Change Path of China's Growth", *New York Times*, 28 Temmuz 2004, A1 ve A8.
19 K. Bradsher, "Big China Trade Brings Port War", *International Herald Tribune*, 27 Ocak 2003, s. 12.
20 S. Sharma, "Stability Amidst Turmoil: China and the Asian Financial Crisis", *Asia Quarterly* (Kış 2000), www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/2000001/0001a006.htm.
21 Hale ve Hale, "China Takes Off", s. 40.
22 H. Liu, "China: Banking on Bank Reform", *Asia Times Online*, atimes.com, 1 Haziran 2002.
23 K. Bradsher, "A Heated Chinese Economy Piles up Debt", *New York Times*, 4 Eylül 2003, A1 ve C4; K. Bradsher, "China Announces New Bailout of Big Banks", *New York Times*, 7 Ocak 2004, C1.
24 Liu, "China: Banking on Bank Reform".
25 C. Buckley, "Let a Thousand Ideas Flower: China Is a New Hotbed of Research", *New York Times*, 13 Eylül 2004, C1 ve C4.
26 J. Warner, "Why the World's Economy is Stuck on a Fast Boat to China", *The Independent*, 24 Ocak 2004, s. 23.
27 C. Buckley, "Rapid Growth of China's Huawei Has its High-Tech Rivals on Guard", *New York Times*, 6 Ekim 2003, C1 ve C3.
28 K. Bradsher, "GM To Speed Up Expansion in China: An Annual Goal of 1.3 Million Cars", *New York Times*, 8 Haziran 2004, W1 ve W7.
29 Z. Zhang, *Whither China? Intellectual Politics in Contemporary China*, Durham, NC: Duke UP, 2001.
30 K. Bradsher, "China's Factories Aim to Fill Garages Around the World", New York Times, 2 Kasım 2003, International Section, 8; "GM To Speed Up Expansion in China"; "Is China the Next Bubble?", *New York Times*, 18 Ocak 2004, 3., 1., 4. kısımlar.
31 K. Bradsher, "Chinese Provinces Form Regional Power Bloc", New York Times, 2 Haziran 2004, W1, W7.

32 H. Yasheng ve T. Khanna, "Can India Overtake China?", *China Now Magazine*, 3 Nisan 2004, www.chinanowmag.com/business/business.htm.
33 P. Dicken, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, 4. basım, New York: Guilford Press, 2003, s. 332.
34 T. Hout ve J. Lebretton, "The Real Contest Between America and China", *The Wall Street Journal on Line*, 16 Eylül 2003; ilginçtir, on dokuzuncu yüzyılda ABD ve Britanya'nın teknoloji uygulamalarındaki fark konusunda Marx da aynı şeyi söylemiştir: bkz. Karl Marx, *Kapital* 1. Cilt, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 2015, s. 378-79.
35 Bkz. Hart-Landsberg ve Burkett, *China and Socialism*, s. 94-5; K. Brooke, "Korea Feeling Pressure as China Grows", *New York Times*, 8 Ocak 2003, W1, W7.
36 J. Belson, "Japanese Capital and Jobs Flowing to China", *New York Times*, 17 Şubat 2004, C1, C4.
37 Bkz. Forero, "As China Gallops".
38 K. Bradsher, "China Reports Economic Growth of 9.1% in 2003", *New York Times*, 20 Şubat 2004, W1, W7.
39 K. Bradsher, "Taiwan Watches its Economy Slip to China", *New York Times*, 13 Aralık 2004, C7.
40 W. Arnold, "BHP Billiton Remains Upbeat Over Bet on China's Growth", *New York Times*, 8 Haziran 2004, W1, W7.
41 M. Landler, "Hungary Eager and Uneasy Over New Status", *New York Times*, 5 Mart 2004, W1, W7; K. Bradsher, "Chinese Automaker Plans Assembly Line in Malaysia", *New York Times*, 19 Ekim 2004, W1, W7.
42 K. Bradsher, "China's Strange Hybrid Economy", *New York Times*, 21 Aralık 2003, C5.
43 Volcker'ın sözlerini aktaran, P. Bond, "US and Global Economic Volatiliy: Theoretical, Empirical and Political Considerations", York Üniversitesi'nin Kasım 2004 İmparatorluk Seminerinde sunulan bildiri.
44 Wang, *China's New Order*; T. Fishman, *China Inc.: How the Rise of the Next Superpower Challenges America and the World*, New York: Scribner, 2005.
45 K. Bradsher, "Now, a Great Leap Forward in Luxury", *New York Times*, 10 Haziran 2004, C1 ve C6.
46 X. Wu ve J. Perloff, *China's Income Distribution Over Time: Reasons for Rising Inequality*, CUDARE Working Papers 977, Berkeley, University of California at Berkeley, 2004.
47 Wang, *China's New Order*.
48 L. Wei, *Regional Development in China*, New York: Routledge/Curzon, 2000.
49 L. Shi, "Current Conditions of China'a Working Class", *China Study Group*, 3 Kasım 2003, http://www.chinastudygroup.org/index.php?action=article&type.
50 China Labor Watch, "Mainland China Jobless Situation Grinım".
51 Shi, "Current Conditions of China's Working Class".
52 D. Barboza, "An Unknown Giant Flexes its Muscles", *New York Times*, 4 Aralık 2004, C1, C3; S. Lohr, "IBM's Sale of PC Unit Is a Bridge Between Companies and

Cultures", *New York Times*, 8 Aralık 2004, A1, C4; S. Lohr, "IBM Sought a China Partnership, Not Just a Sale", *New York Times*, 13 Aralık 2004, C1, C6.

53 Wang, *China's New Order*; J. Yardley, "Farmers Being Moved Aside by China's Real Estate Boom", *New York Times*, 8 Aralık 2004, A1, A16.

54 C. Cartier, "Zone Fever. The Arable Land Debate and Real Estate Speculation: China's Evolving Land Use Regime and its Geographical Contradictions", *Journal of Contemporary China*, 10 (2001), s. 455-69; Z. Zhang, *Strangers in the City: Reconfigurations of Space, Power and Social Networks within China's Floating Population*, Stanford: Stanford UP, 2001.

55 C. Cartier, "Symbolic City/Regions and Gendered Identity Formation in South China", *Provincial China*, 8/1 (2003), s. 60-77; Z. Zhang, "Mediating Time: The 'Rice Bowl of Youth' in Fin-de-Siecle Urban China", *Public Culture*, 12/1 (2000), s. 93-113.

56 S. K. Lee, "Made In China: Labor as a Political Force?", panel bildirisi, 2004 Mansfield konferansı, Montana Üniversitesi, Missoula, 18-20 Nisan 2004.

57 A.g.y.; J. Yardley, "Chinese Appeal to Beijing to Resolve Local Complaints", *New York Times*, 8 Mart 2004, A3.

58 E. Rosenthal, "Workers Plight Brings New Militancy in China", *New York Times*, 10 Mart 2003, A8.

59 E. Cody, "Workers in China Shed Passivity: Spate of Walkouts Shakes Factories", *Washington Post*, 27 Kasım 2004, A01; A. Cheng, "Labour Unrest is Growing in China", *International Herald Tribune Online*, 27 Ekim 2004; Yardley, "Farmers Being Moved Aside".

60 Lee, "Made in China".

61 Aktaran Cody, "Workers in China Shed Passivity"; ayrıca bkz. *China Labor Bulletin*'in muhtelif sayıları.

62 Cody, "Workers in China".

6
NEOLİBERALİZM YARGILANIYOR

1 Marx, *Artı Değer Teorileri* İkinci Kitap, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1998.

2 J. Gray, *False Dawn: The Illusions of Global Capitalism*, Londra: Granta Press, 1998.

3 Bond, "US and Global Economy Volatility".

4 En iyi iki resmi değerlendirme için, bkz. World Commission on the Social Dimension of Globalization, *A Fair Globalization: Creating Opportunities for All*, Geneva International Labour Office, 2004; United Nations Development Program, *Human Development Report, 1999*; *Human Development Report, 2003*.

5 M. Wiesbrot, D. Baker, E. Kraev ve J. Chen, "The Scorecard on Globalization 1980-2000: Its Consequences for Economic and Social Well-being"; V. Navarro

ve C. Muntaner, *Political and Economic Determinants of Population Health and Well-Being*, Amityville, NY: Baywood, 2004, s. 91-114.

6 G. Monbiot, "Punitive – and It Works", *Guardian*, 11 Ocak 2005, İnternet edisyonu.

7 Henwood, *After the New Economy*; Demenil ve Levy, *Capital Resurgent*, tablo 17.1.

8 Küreselleşmeyle ilgili devasa bir literatür var. Benim bu konudaki görüşlerim Harvey, *Umut Mekânları*'nda ayrıntılı şekilde anlatılıyor.

9 A.g.y., Bölüm 4.

10 M. Derthick ve P. Quirk, *The Politics of Deregulation*, Washington, DC: Brookings Institution Press, 1985; W. Megginson ve J. Netter, "From State to Market: A Surey of Empirical Studies of Privatization", *Journal of Economic Literature*, 2001, İnternet dergisi.

11 Dicken, *Global Shift*, Bölüm 13.

12 Finansal türevler vasıtasıyla riskleri yayıp, liderliği üstlenmenin önemini vurgulayanlar: Panitch ve Gindin, "Finance and American Empire"; S. Soederberg, "The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and 'Emerging Markets'", *Socialist Register*, 2002, s. 175-92.

13 Corbridge, *Debt and Development*; S. George, *A Fate Worse Than Debt*, New York: Grove Press, 1988.

14 E. Toussaint, *Your Money of Your Life: The Tyranny of Global Finance*, Londra: Pluto Press, 2003; Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, s. 225; Wade ve Venerosso, "The Asian Crisis", s. 21.

15 J. Farah, "Brute Tyranny in China", WorldNetDaily.com, 15 mart 2004; I. Peterson, "As Land Goes to Revitalization, There Go the Old Neighbors", *New York Times*, 30 Ocak 2005, s. 29, 32.

16 J. Holloway ve E. Pelaez, *Zapatista: Reinventing Revolution*, Londra: Pluto, 1998; J. Stedile, "Brazil's Landless Battalions", der. T. Mertes, *A Movement of Movements*, Londra: Verso, 2004.

17 D. Harvey, "The Art of Rent: Globalization, Monopoy and the Commodification of Culture", *Socialist Register* (2002), s. 93-110.

18 Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s. 120.

19 K. Bales, *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*, Berkeley: University of California Press, 2000; M. Wright, "The Dialectics of Still Life: Murder, Women and the Maquiladoras", *Public Culture*, 11 (1999), s. 453-74.

20 A. Ross, *Low Pay High Profile: The Global Push for Fair Labor*, New York: The New Press, 2004, s. 124.

21 J. Seabrook, *In the Cities of the South: Scenes from a Developing World*, Londra: Verso, 1996, s. 103.

22 J. Sommer, "A Dragon Let Loose on the Land: And Shanghai is at the Epicenter of China's Economic Boom", *Japan Times*, 26 Ekim 1994, s. 3.

23 C. K. Lee, *Gender and the South China Miracle*, Berkeley: University of California Press, 1998; C. Cartier, *Globalizing South China*, Oxford: Basil Blackwell, 2001, özellikle 6. Bölüm.

24 Navarro, *The Political Economy of Social Inequalities*; Navarro ve Muntaner, *Political and Economic Determinants*'da küresel etkiler ayrıntılı şekilde tartışılıyor.
25 J. Kahn, "Violence Taints Religion's Solace for China's Poor", *New York Times*, 25 Kasım 2004, A1, A24.
26 Frank, *What's the Matter with Kansas.*
27 N. Myers, *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability*, New York: Norton, 1993; N. Myers, *The Primary Resource: Tropical Forests and Our Future/Updated for the 1990s*, New York: Norton, 1993; M. Novacek (der.), *The Biodiversity Crisis: Losing What Counts*, New York: American Museum of Natural History, 2001.
28 Climate Change Science Program, "Our Changing Planet: The US Climate Change Science Program for Fiscal Years 2004 and 2005", http://www.usgcrp.gov/usgcrp/Library/ocp2004-5; M. Townsend ve P. Harris, "Now the Pentagon Tells Bush: Climate Change Will Destroy Us", *Observer*, 22 Şubat 2004, İnternet gazetesi.
29 K. Bradsher, "China's Boom Adds to Global Warming", *New York Times*, 22 Ekim 2003, A1, A8; J. Yardley, "Rivers Run Black, and Chinese Die of Cancer", *New York Times*, 12 Eylül 2004, A1, A17; D. Murphy, "Chinese Province: Stinking, Filthy, Rich", *Wall Street Journal*, 27 Ekim 2004, B2H.
30 Petras ve Veltmeyer, *System in Crisis*, 6. Bölüm.
31 American Lands Alliance, "IMF Policies Lead to Global Deforestations", http://americanlands.org/imfreport.htm.
32 D. Rodrik, *The Global Governance of Trade: As If Development Really Mattered*, New York, United Nations Development Program, 2001, s. 9.
33 D. Chandler, *From Kosova to Kabul: Human Rights and International Intervention*, Londra: Pluto Press, 2002, s. 89.
34 A.g.y., s. 230.
35 T.Wallace, "NGO Dilemmas: Trojan Horses for Global Neoliberalism?", *Socialist Register* (2003), s. 202-19. STK'ların rolüyle ilgili genel bir tarama için bkz. M. Edwards ve D. Hulme (der.), *Non-Governmental Organisations: Performance and Accountability*, Londra: Earthscan, 1995.
36 L. Gill, *Teetering on the Rim*, New York: Columbia UP, 2000; J. Cowan, M.-B. Dembour ve R. Wilson (der.), *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*, Cambridge: Cambridge UP, 2001.
37 A. Bartholomew ve J. Breakspear, "Human Rights as Swords of Empire", *Socialist Register*, Londra: Merlin Press, 2003, s. 124-45.
38 A.g.y., s. 126.
39 Chandler, *From Kosovo to Kabul*, s. 27, 218.
40 A.g.y., s. 235.
41 Marx, *Kapital 1*, s. 232.
42 D. Harvey, "The Right to the City", der. R. Scholar, *Divided Cities: Oxford Amnesty Lectures 2003*, Oxford: Oxford UP, 2006.
43 Harvey, *Yeni Emperyalizm*, 2. Bölüm.

7
ÖZGÜRLÜK OLASILIĞI

1 Vicente Navarro'nun Sen'e getirdiği ferasetli eleştiride aktarılmıştır: "Development as Quality of Life: A Critique of Amartya *Sen's Development as Freedom*", *The Political Economy of Social Inequalities* içinde, der. Navarro, s. 13-26.

2 Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s. 342.

3 Zakaria, *The Future of Freedom*; A. Sen, *Development as Freedom*, New York: Knopf, 1999.

4 Marx, *Kapital* 3, s. 720.

5 R. Kaplan, *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War*, New York: Vintage, 2001.

6 J. Walton, "Urban Protest and the Global Political Economy: The IMF Riots", *The Capitalist City* içinde, *der.* M. Smith ve J. Feagin, Oxford: Blackwell, 1987, s. 354-86.

7 D. Jensen, *The Culture of Make Believe*, New York: Context Books, 2002; J. Zergan, *Future Primitive and Other Essays*, Brooklyn, NY: Autonomedia, 1994.

8 Kahn, "Violence Taints Religion's Solace for China's Poor".

9 B. Gills (der.), *Globalization and the Politics of Resistance*, New York: Palgrave, 2001; T. Mertes (der.), *A Movement of Movements*, Londra: Verso, 2004; P. Wignaraja (der.), *New Social Movements in the South: Empowering the People*, Londra: Zed Books, 1993; J. Brecher, T. Costello ve B. Smith, *Globalization from Below: The Power of Solidarity*, Cambridge, Mass.: South End Press, 2000 [Türkçesi: *Aşağıdan Küreselleşme*, çev. Aysel Yıldırım, Berna Kurt, Zeynep Kutluata, Şirin Özgün, Aram Yayınları, 2002].

10 Stiglitz, *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı* ve *The Roaring Nineties*; P. Krugman, *The Great Unravelling: Losing Our Way in the Twentieth Century*, New York: Norton, 2003. G. Soros, *George Soros on Globalization*, New York: Public Affairs, 2002; G. Soros, *The Bubble of American Supremacy: Correcting the Misuse of American Power*, New York: Public Affairs, 2003; J. Sachs, "New Global Consensus on Helping the Poorest of the Poor", *Gobal Policy Forum Newsletter*, 18 Nisan 2000. Örneğin Sachs şöyle diyor: "Dünyanın zengin ülkelerce yönetilmesine ya da bugün IMF'de ve Dünya Bankası'nda olduğu gibi uluslararası oylamalarda paranın ağır basmasına veya IMF gibi dış denetime kapalı, kemikleşmiş bürokrasilerin daimi idaresine ya da zengin ülkelerin umutsuzca yoksul olanlara uyguladığı koşullsallık yönetimine inanmıyorum."

11 Bunlardan sadece ikisini aktarıyorum: United Nations Development Program, *Human Development Report 1999*; World Commission on the Social Dimension of Globalization. *A Fair Globalization.*

12 D. Held, *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*, Cambridge: Polity, 2004; Kozmopolit etiğin uygulanmasıyla ilgili bazı ikilemleri D. Harvey, "Cosmopolitanism and the Banality of Geographical Evils", *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism* içinde, der. J. Comaroff ve J. Comaroff, Durham, NC: Duke UP, 2000, s. 271-310'da ele aldım.

13 Volcker için bkz. Bond, "US and Global Economic Volatility"; M. Muhleisen ve C. Towe (der.), *US Fiscal Policies and Priorities for Long-Run Sustainability*, Occasional Paper 227, Washington, DC: International Monetary Fund, 2004.

14 Duménil ve Lévy, "Neoliberal Dynamics".

15 H. Arendt, *Imperialism*, New York: Harcourt Brace Janovich, 1968 basımı [*Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim, 2011]; Harvey, *Yeni Emperyalizm*, 1. Bölüm.

16 D. King, *The Liberty of Strangers: Making the American Nation*, New York: Oxford UP, 2004.

17 G. Arrighi ve B. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System*, Minneapolis: Minnesota UP, 1999; ayrıca bkz. Harvey, "Sonsöz", *Yeni Emperyalizm*.

18 Aktaran Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 138.

19 S. Amin, "Social Movements at the Periphery", *New Social Movements in the South* içinde, der. Wignaraja, s. 76-100.

20 W. Bello, *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*, Londra: Zed Books, 2002; Bello, Bullard ve Malthora (der.), *Global Finance*; S. George, *Another World is Possible IF ...* , Londra: Verso, 2003; W. Fisher ve T. Ponniah (der.), *Another World is Possible: Popular Alternatives to Globalization at the World Social Forum*, Londra: Zed Books, 2003; P. Bond, *Talk Left Walk Right: South Africa's Frustrated Global Reforms*, Scottsville, Güney Afrika: University of KwaZulu-Natal Press, 2004; Mertes, *A Movement of Movements*; Gill, *Teetering on the Rim*; Brecher, Costello ve Smith, *Aşağıdan Küreselleşme*.

21 Harvey, *Umut Mekânları*, 12.Bölüm.

22 Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy in an Age of Rising Inequality*, sarsıcı bir tablo çiziyor.

23 Örneğin Çin'le ilgili olarak Wang, *China's New Order* sık sık bu argümana geri döner.

KAYNAKÇA

Basından Çıkan Yorumlar ve İnternet Kaynakları

Alvarez, L., "Britain Says U.S. Planned to Seize Oil in '73 Crisis", *New York Times*, 4 Ocak 2004, A6.

American Lands Alliance, "IMF Policies Lead to Global Deforestation", http://americanlands.org/imfreport.htm.

Arnold, W., "BHP Billiton Remains Upbeat Over Bet on China's Growth", *New York Times*, 8 Haziran 2004, W1 ve W7.

Barboza, D., "An Unknown Giant Flexes its Muscles", *New York Times*, 4 Aralık 2004, C1 ve C3.

Belson, J., "Japanese Capital and Jobs Flowing to China", *New York Times*, 17 Şubat 2004, C1 ve C4.

Bradsher, K., "Big China Trade Brings Port War", *International Herald Tribune*, 27 Ocak 2003, 12.

—"China Announces New Bailout of Big Banks", *New York Times*, 7 Ocak 2004, C1.

—"China Reports Economic Growth of 9.1% in 2003", *New York Times*, 20 Şubat 2004, W1 ve W7.

—"China's Boom Adds to Global Warming", *New York Times*, 22 Ekim 2003, A1 ve A8.

—"China's Factories Aim to Fill Garages Around the World", *New York Times*, 2 Kasım 2003, International Section, 8.

—"China's Strange Hybrid Economy", *New York Times*, 21 Aralık 2003, C5.

—"Chinese Automaker Plans Assembly Line in Malaysia", *New York Times*, 19 Ekim 2004, W1 ve W7.

—"Chinese Builders Buy Abroad", *New York Times*, 2 Aralık 2003, W1 ve W7.

—"Chinese Provinces Form Regional Power Bloc, *New York Times*, 2 Haziran 2004, W1 ve W7.

—"GM To Speed Up Expansion in China: An Annual Goal of 1.3 Million Cars", *New York Times*, 8 Haziran 2004, W1 ve W7.

—"A Heated Chinese Economy Piles up Debt", *New York Times*, 4 Eylül 2003, A1 ve C4.

Bradsher, K., "Is China the Next Bubble?" *New York Times*, 18 Ocak 2004, 3, 1 ve 4. kısımlar.

—"Now, a Great Leap Forward in Luxury", *New York Times*, 10 Haziran 2004, C1 ve C6.

—"Taiwan Watches its Economy Slip to China", *New York Times*, 13 Aralık 2004, C7.

Brooke, K., "Korea Feeling Pressure as China Grows", *New York Times*, 8 Ocak 2003, W1 ve W7.

Brooks, R., "Maggie's Man: We Were Wrong", *Observer*, 21 Haziran 1992, 15.

Buckley, C., "Let a Thousand Ideas Flower: China Is a New Hotbed of Research", *New York Times*, 13 Eylül 2004, C1 ve C4.

—"Rapid Growth of China's Huawei Has its High-Tech Rivals on Guard", *New York Times*, 6 Ekim 2003, C1 ve C3.

Bush, G. W., "President Addresses the Nation in Prime Time Press Conference", 13 Nisan 2004, http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/0420040413-20.html.

—"Securing Freedom's Triumph", *New York Times*, 11 Eylül 2002, A33.

Cheng, A., "Labor Unrest is Growing in China", *International Herald Tribune Online*, 27 Ekim 2004.

China Labor Watch, "Mainland China Jobless Situation Grim, Minister Says", http://www.chinalaborwatch.org/en/web/ article.php?article_id=50043 (18 Kasım 2004).

Climate Change Science Program, "Our Changing Planet: The US Climate Change Science Program for Fiscal Years 2004 and 2005", http://www.usgcrp.gov/usgcrp/Library/ocp2004-5.

Cody, E., "Workers in China Shed Passivity: Spate of Walkouts Shakes Factories", *Washington Post*, 27 Kasım 2004, A01.

Crampton, T., "Iraqi Official Urges Caution on Imposing Free Market", *New York Times*, 14 Ekim 2003, C5.

Farah, J., "Brute Tyranny in China" WorldNetDaily.com, posted 15 Mart 2004.

Fishman, T., "The Chinese Century", *New York Times Magazine*, 4 Temmuz 2004, s. 24–51.

Forero, J., "As China Gallops, Mexico Sees Factory Jobs Slip Away", *New York Times*, 3 Eylül 2003, A3.

French, H., "New Boomtowns Change Path of China's Growth", *New York Times*, 28 Temmuz 2004, A1 ve A8.

Global Policy Forum, *Newsletter* "China's Privatization", http:www. globalpolicy.org.socecon/ffd/fdi/2003/1112chinaprivatization.

Hout, T. ve Lebretton, J., "The Real Contest Between America and China", *The Wall Street Journal on Line*, 16 Eylül 2003.

Huang, Y. "Is China Playing by the Rules?", *Congressional-Executive Commission on China*, http://www.cecc.gov/pages/hearings/092403/huang.php.

Kahn, J. ve Yardley, J., "Amid China's Boom, No Helping Hand for Young Qing-ming", *New York Times*, 1 Ağustos 2004, A1 ve A6.

—"China Gambles on Big Projects for its Stability", *New York Times*, 13 Ocak 2003, A1 ve A8.

—"Violence Taints Religion's Solace for China's Poor", *New York Times*, 25 Kasım 2004, A1 ve A24.

Kirkpatrick, D., "Club of the Most Powerful Gathers in Strictest Privacy", *New York Times*, 28 Ağustos 2004, A10.

Klein, N., "Of Course the White House Fears Free Elections in Iraq", *Guardian*, 24 Ocak 2004, s. 18.

Landler, M., "Hungary Eager and Uneasy Over New Status", *New York Times*, 5 Mart 2004, W1 ve W7.

Liu, H., "China: Banking on Bank Reform", *Asia Times Online*, atimes.com, 1 Haziran 2002.
Liu Shi, "Current Conditions of China's Working Class", *China Study Group*, 3 Kasım 2003, http://www.chinastudygroup.org/index.php?action= article&type.
Lohr, S., "IBM Sought a China Partnership, Not Just a Sale'", *New York Times*, 13 Aralık 2004, C1 ve C6.
—"IBM's Sale of PC Unit Is a Bridge Between Companies and Cultures", *New York Times*, 8 Aralık 2004, A1 ve C4.
Malkin, E., "A Boom Along the Border", *New York Times*, 26 Ağustos 2004, W1 ve W7.
Monbiot, G., "Punitive – and It Works", *Guardian*, 11 Ocak 2005, internet baskısı.
Montpelerin internet sitesi, http://www.montpelerin.org/aboutmps.html.
Murphy, D., "Chinese Province: Stinking, Filthy, Rich, *Wall Street Journal*, 27 Ekim 2004, B2H.
National Security Strategy of the United State of America website: www.whitehouse.gov/nsc/nss.
Peterson, I., "As Land Goes To Revitalization, There Go the Old Neighbors", *New York Times*, 30 Ocak 2005, s. 29 ve 32.
Rosenthal, E., "Workers Plight Brings New Militancy in China", *New York Times*, 10 Mart 2003, A8.
Salerno, J., "Confiscatory Deflation: The Case of Argentina", Ludwig von Mise Institute, http://www.mises.org?fullstory.aspx?control=890.
Sharapura, S., "What Happened in Argentina?", *Chicago Business Online*, 28 Mayıs 2002, http://www.chibus.com/news/2002/05/28/Worldview.
Sharma, S., "Stability Amidst Turmoil: China and the Asian Financial Crisis", *Asia Quarterly* (Kış 2000), www.fas.harvard.edu/asiactr/haq/2000001/0001a006.htm.
Shi, L., "Current Conditions of China's Working Class", *China Study Group*, 3 Kasım 2003, http://www.chinastudygroup.org/index.php?action=article&type.
Sommer, J., "A Dragon Let Loose on the Land: And Shanghai is at the Epicenter of China's Economic Boom", *Japan Times*, 26 Ekim 1994, s. 3.
Stevenson, C., *Reforming State-Owned Enterprises: Past Lessons for Current Problems* (Washington, DC: George Washington University), http:www.gwu.edu/~ylowrey/stevensonc.httml.
Townsend, M. ve Harris, P., "Now the Pentagon Tells Bush: Climate Change Will Destroy Us", *Observer*, 22 Şubat 2004, internet baskısı.
Treanor, P., "Neoliberalism: Origins, Theory, Definition", http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/neoliberalism.html.
Warner, J., "Why the World's Economy Is Stuck on a Fast Boat to China", *Independent*, 24 Ocak 2004, s. 23.
Yardley, J., "Chinese Appeal to Beijing to Resolve Local Complaints", *New York Times*, 8 Mart 2004, A3.
—"Farmers Being Moved Aside by China's Real Estate Boom", *New York Times*, 8 Aralık 2004, A1 ve A16.
—"In a Tidal Wave, China's Masses Pour from Farm to City", *New York Times*, 12 Eylül 2004, "Week in Review", s. 6.

—"Rivers Run Black, and Chinese Die of Cancer", *New York Times*, 12 Eylül 2004, A1 ve A17.

Yasheng, H. ve Khanna, T., "Can India Overtake China?", *China Now Magazine*, 3 Nisan 2004, www.chinanowmag.com/business/business.htm.

Kitaplar ve Dergi Makaleleri

Amin, S., "Social Movements at the Periphery", *New Social Movements in the South: Empowering the People* içinde, der. P. Wignaraja, (Londra: Zed Books, 1993), s. 76-100.

Angell, M., *The Truth About the Drug Companies: How They Deceive Us and What To Do About It* (New York: Random House, 2004).

Arendt, H., *Imperialism* (New York: Harcourt Brace Janovich, 1968) [*Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim, 2011]

Armstrong, A., Glynn, A. ve Harrison, J., *Capitalism Since World War II: The Making and Breaking of the Long Boom* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).

Arrighi, G. ve Silver, B., *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis: Minnesota University Press, 1999).

Bales, K., *Disposable People: New Slavery in the Global Economy* (Berkeley: University of California Press, 2000).

Bartholomew, A. ve Breakspear, J., "Human Rights as Swords of Empire", *Socialist Register* (Londra: Merlin Press, 2003), s. 124-45.

Bello, W., *Deglobalization: Ideas for a New World Economy* (Londra: Zed Books, 2002).

—Bullard, N. ve Malhotra, K. (der.), *Global Finance: New Thinking on Regulating Speculative Markets* (Londra: Zed Books, 2000).

Benn, T., *The Benn Diaries, 1940-1990*, der. R. Winstone (Londra: Arrow, 1996).

Blyth, M., *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Boddy, M. ve Fudge, C. (der.), *Local Socialism? Labour Councils and New Left Alternatives* (Londra: Macmillan, 1984).

Bond, P., *Against Global Apartheid: South Africa Meets the World Bank, the IMF and International Finance* (Londra: Zed Books, 2003)

—*Elite Transition: From Apartheid to Neoliberalism in South Africa* (Londra: Pluto Press, 2000).

—*Talk Left Walk Right: South Africa's Frustrated Global Reforms* (Scottsville, South Africa: University of KwaZulu-Natal Press, 2004).

—"US and Global Economic Volatility: Theoretical, Empirical and Political Considerations", Empire Seminar, York University'de sunulan bildiri, Kasım 2004.

Brecher, J., Costello, T. ve Smith, B., *Globalization from Below: The Power of Solidarity* (Cambridge, Mass.: South End Press, 2000) [*Aşağıdan Küreselleşme*, çev. Aysel Yıldırım, Berna Kurt, Zeynep Kutluata ve Şirin Özgün, Aram Yayınları, 2002].

Brenner, R., *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy* (Londra: Verso, 2002).
Cao, L., "Chinese Privatization: Between Plan and Market", *Law and Contemporary Problems*, 63/13 (2000), s. 13–62.
Cartier, C., *Globalizing South China* (Oxford: Basil Blackwell, 2001).
—"Symbolic City/Regions and Gendered Identity Formation in South China", *Provincial China*, 8/1 (2003), s. 60–77.
—"Zone Fever. The Arable Land Debate and Real Estate Speculation: China's Evolving Land Use Regime and its Geographical Contradictions", *Journal of Contemporary China*, 10 (2001), s. 455–69.
Chambers, S. ve Kymlicka, W. (der.), *Alternative Conceptions of Civil Society* (Princeton: Princeton University Press, 2001).
Chandler, D., *From Kosovo to Kabul: Human Rights and International Intervention* (Londra: Pluto Press, 2002).
Chang, H.-J., *Globalisation, Economic Development and the Role of the State* (Londra: Zed Books, 2003).
Chibber, V., *Locked in Place: State-Building and Late Industrialization in India* (Princeton: Princeton University Press, 2003).
Chua, A., *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability* (New York: Doubleday, 2003).
Clarke, S. (der.), *The State Debate* (Londra: Macmillan, 1991).
Corbridge, S., *Debt and Development* (Oxford: Blackwell, 1993).
Court, J., *Corporateering: How Corporate Power Steals your Personal Freedom* (New York: J. P. Tarcher/Putnam, 2003).
Cowan, J., Dembour, M.-B. ve Wilson, R. (der.), *Culture and Rights: Anthropological Perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
Dahl, R. ve Lindblom, C., *Politics, Economy and Welfare: Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes* (New York: Harper, 1953).
Davis, D., *Urban Leviathan: Mexico City in the Twentieth Century* (Philadelphia: Temple University Press, 1994).
Derthick, M. ve Quirk, P., *The Politics of Deregulation* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 1985).
Dicken, P., *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, 4. basım (New York: Guilford Press, 2003).
Dixit, A., *Lawlessness and Economics: Alternative Modes of Governance* (Princeton: Princeton University Press, 2004).
Drury, S., *Leo Strauss and the American Right* (New York: Palgrave Macmillan, 1999).
Duménil, G. ve Lévy, D., *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, çev. D. Jeffers (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004).
—"The Economics of US Imperialism at the Turn of the 21st Century", *Review of International Political Economy*, 11/4 (2004), s. 657–76.
—"Neoliberal Dynamics: Towards A New Phase?", K. van der Pijl, L. Assassi ve D. Wigan (der.), *Global Regulation: Managing Crises after the Imperial Turn* (New York: Palgrave Macmillan, 2004) s. 41–63.

—"Neoliberal Income Trends: Wealth, Class and Ownership in the USA", *New Left Review*, 30 (2004), s. 105–33.

Edsall, T., *The New Politics of Inequality* (New York: Norton, 1985).

Edwards, M. ve Hulme, D. (der.), *Non-Governmental Organisations: Performance and Accountability* (Londra: Earthscan, 1995).

Eley, G., *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Evans, P., *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation* (Princeton: Princeton University Press, 1995).

Fisher, W. ve Ponniah, T. (der.), *Another World is Possible: Popular Alternatives to Globalization at the World Social Forum* (Londra: Zed Books, 2003).

Fishman, T., *China Inc.: How the Rise of the Next Superpower Challenges America and the World* (New York: Scribner, 2005).

Fourcade-Gourinchas, M. ve Babb, S., "The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries", *American Journal of Sociology*, 108 (2002), s. 533–79.

Frank, T., *One Market Under God: Extreme Capitalism, Market Populism and the End of Economic Democracy* (New York: Doubleday, 2000).

—*What's the Matter with Kansas: How Conservatives Won the Hearts of America* (New York: Metropolitan Books, 2004).

Freeman, J., *Working Class New York: Life and Labor Since World War II* (New York: New Press, 2001).

George, S., *Another World is Possible IF . . .* (Londra: Verso, 2003) [*Başka bir Dünya Mümkün, Eğer...* çev. Ali Tonak, Metis, 2005].

—*A Fate Worse Than Debt* (New York: Grove Press, 1988).

—"A Short History of Neoliberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change", W. Bello, N. Bullard ve K. Malhotra (der.), *Global Finance: New Thinking on Regulating Capital Markets* (Londra: Zed Books, 2000) s. 27–35.

Gill, L., *Teetering on the Rim* (New York: Columbia University Press, 2000).

Gills, B. (der.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001).

Gowan, P., *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance* (Londra: Verso, 1999).

Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, çev. Q. Hoare and G. Nowell Smith (Londra: Lawrence & Wishart, 1971) [*Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, Belge, 1975].

Gray, J. *False Dawn: The Illusions of Global Capitalism* (Londra: Granta Press, 1998).

Greenberg, M., "The Limits of Branding: The World Trade Center, Fiscal Crisis and the Marketing of Recovery", *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (2003), s. 386–416.

Haggard, S. ve Kaufman, R. (der.), *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

Hale, D. ve Hale, L., "China Takes Off", *Foreign Affairs*, 82/6 (2003), s. 36–53.

Hall, P., *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France* (Oxford: Oxford University Press, 1986).

Hall, S., *Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left* (New York: Norton, 1988).

Harloe, M., Pickvance, C. ve Urry, J. (der.), *Place, Policy and Politics: Do Localities Matter?* (Londra: Unwin Hyman, 1990).

Hart-Landsberg, M. ve Burkett, P., *China and Socialism: Market Reforms and Class Struggle* (New York, 2004; = *Monthly Review*, 56/3).

Harvey, D., "The Art of Rent: Globalization, Monopoly and the Commodification of Culture", *Socialist Register* (2002), s. 93–110.

—*The Condition of Postmodernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989). [*Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis, 2003].

—"Cosmopolitanism and the Banality of Geographical Evils", J. Comaroff ve J. Comaroff, *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism* (Durham, NC: Duke University Press, 2000) s. 271–310.

—"From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation of Urban Governance in Late Capitalism", id., *Spaces of Capital* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001), bölüm 16 ["İşletmecilikten Girişimciliğe: Geç Kapitalizmde Kent Yönetiminin Dönüşümü", *Sermayenin Mekânları* içinde, çev. Başak Kıcır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel, Sel, 2012].

—*The Limits to Capital* (Oxford: Basil Blackwell, 1982) [*Sermayenin Sınırları*, çev. Utku Balaban, Tan, 2012].

— *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2003) [*Yeni Emperyalizm*, çev: Hür Güldü, Everest, 2003].

—"The Right to the City", R. Scholar (der.), *Divided Cities: Oxford Amnesty Lectures 2003* (Oxford, Oxford University Press, 2006).

—*Spaces of Hope* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000) [*Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, 2008].

Hayter, T. ve Harvey, D. (der.), *The Factory in the City* (Brighton: Mansell, 1995).

Healy, D., *Let Them Eat Prozac: The Unhealthy Relationship Between the Pharmaceutical Industry and Depression* (New York: New York University Press, 2004).

Held, D., *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus* (Cambridge: Polity, 2004).

Henderson, J., "Uneven Crises: Institutional Foundation of East Asian Turmoil", *Economy and Society*, 28/3 (1999), s. 327–68.

Henwood, D., *After the New Economy* (New York: New Press, 2003).

Hofstadter, R., *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996).

Holloway, J. ve Pelaez, E., *Zapatista: Reinventing Revolution* (Londra: Pluto, 1998).

Jensen, D., *The Culture of Make Believe* (New York: Context Books, 2002).

Jessop, B., "Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective", *Antipode*, 34/3 (2002), 452–72.

Juhasz, A., "Ambitions of Empire: The Bush Administration Economic Plan for Iraq (and Beyond)", *Left Turn Magazine*, 12 (Şub./Mar. 2004), s. 27–32.

Kaldor, M., *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (Cambridge: Polity, 1999).

Kaplan, R., *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War* (New York: Vintage, 2001).

King, D., *The Liberty of Strangers: Making the American Nation* (New York: Oxford University Press, 2004).

Koolhaas, R., *Delirious New York* (New York: Monacelli Press, 1994).

Krasner, S. (der.), *International Regimes* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983).

Krugman, P., *The Great Unravelling: Losing Our Way in the Twentieth Century* (New York: Norton, 2003) [*Büyük Çözülme: Yeni Yüzyılda Yolunu Kaybeden Amerika*, çev. Aytül Özer, CSA Yayın Ajansı, 2004].

Lardy, N., *China's Unfinished Economic Revolution* (Washington, DC: Brookings Institution, 1998).

Lee, C. K., *Gender and the South China Miracle* (Berkeley: University of California Press, 1998).

Lee, S. K., "Made In China: Labor as a Political Force?", panel bildirisi, 2004 Mansfield Konferansı, University of Montana, Missoula, 18–2 Nisan 2004.

Li, S.-M. ve Tang, W.-S., *China's Regions, Polity and Economy* (Hong Kong: Chinese University Press, 2000).

Lomnitz-Adler, C., "The Depreciation of Life During Mexico City's Transition into 'The Crisis'", *Wounded Cities içinde, der.* J. Schneider ve I. Susser, (New York: Berg, 2004) s. 47–70.

Lu, M., Fan, J., Liu, S. ve Yan, Y., "Employment Restructuring During China's Economic Transition", *Monthly Labor Review*, 128/8 (2002), s. 25–31.

Luders, R., "The Success and Failure of the State-Owned Enterprise Divestitures in a Developing Country: The Case of Chile", *Journal of World Business* (1993), s. 98–121.

Lyotard, J.-F., *The Postmodern Condition* (Manchester: Manchester University Press, 1984). [*Postmodern Durum*, çev. İsmet Berkan, Bilgesu Yayıncılık, 2013].

McCartney, P. ve Stren, R., *Governance on the Ground: Innovations and Discontinuities in the Cities of the Developing World* (Princeton: Woodrow Wilson Center Press, 2003).

MacLeod, D., *Downsizing the State: Privatization and the Limits of Neoliberal Reform in Mexico* (University Park: Pennsylvania University Press, 2004).

Mann, J., *The Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet* (New York: Viking Books, 2004).

Martin, R., *The Financialization of Daily Life* (Philadelphia: Temple University Press, 2002).

Marx, K., *Capital*, cilt. i ve iii (New York: International Publishers, 1967) [*Kapital* 1. ve 2. Cilt, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 2015].

—*Theories of Surplus Value*, pt. 2 (Londra: Lawrence & Wishart, 1969) [*Artı Değer Teorileri* İkinci Kitap, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1998].

Megginson, W. ve Netter, J., "From State to Market: A Survey of Empirical Studies of Privatization", *Journal of Economic Literature* (2001), internet üzerinde.

Mertes, T. (der.), *A Movement of Movements* (Londra: Verso, 2004).

Miliband, R., *The State in Capitalist Society* (New York: Basic Books, 1969).

Mittelman, J., *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000).

Muhleisen, M. ve Towe, C. (der.), *US Fiscal Policies and Priorities for Long-Run Sustainability*, Occasional Paper 227 (Washington, DC: International Monetary Fund, 2004).

Myers, N., *The Primary Resource: Tropical Forests and Our Future/Updated for the 1990s* (New York: Norton, 1993).

—*Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability* (New York: Norton, 1993).

Nash, J., *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization* (New York: Routledge, 2001).

Navarro, V. (der.), "Development as Quality of Life: A Critique of Amartya Sen's *Development as Freedom*", *The Political Economy of Social Inequalities* içinde, der. V. Navarro, s. 13–26.

—*The Political Economy of Social Inequalities: Consequences for Health and the Quality of Life* (Amityville, NY: Baywood, 2002).

—ve Muntaner, C., *Political and Economic Determinants of Population Health and Well-Being* (Amityville, NY: Baywood, 2004).

Novacek, M. (der.), *The Biodiversity Crisis: Losing What Counts* (New York: American Museum of Natural History, 2001).

Nozick, R., *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1977).

Ohmae, K., *The End of the Nation State: The Rise of the Regional Economies* (New York: Touchstone Press, 1996).

Panitch, L. ve Gindin, S., "Finance and American Empire", *The Empire Reloaded: Socialist Register 2005* (Londra: Merlin Press, 2005) s. 46–81.

Peck, J., "Geography and Public Policy: Constructions of Neoliberalism", *Progress in Human Geography*, 28/3 (2004), s. 392–405. —ve Tickell, A., "Neoliberalizing Space", *Antipode*, 34/3 (2002), s. 380–404.

Petras, J. ve Veltmeyer, H., *System in Crisis: The Dynamics of Free Market Capitalism* (Londra: Zed Books, 2003).

Piketty, T. ve Saez, E., "Income Inequality in the United States, 1913–1998", *Quarterly Journal of Economics*, 118 (2003), s. 1–39.

Piore, M. ve Sable, C., *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity* (New York: Basic Books, 1986).

Polanyi, K., *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 1954) [*Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İletişim, 2014].

Pollin, R., *Contours of Descent* (Londra: Verso, 2003).

Poulantzas, N., *State Power Socialism*, çev. P. Camiller (Londra: Verso, 1978) Eserin orijinal adı: *L'etat, le pouvoir, le socialism* [*Devlet, İktidar, Sosyalizm*, çev. Turhan Ilgaz, Epos, 2006].

Prasad, E. (der.), *China's Growth and Integration into the World Economy: Prospects and Challenges*, Occasional Paper 232 (Washington, DC: International Monetary Fund, 2004).

Rapley, J., *Globalization and Inequality: Neoliberalism's Downward Spiral* (Boulder, Col.: Lynne Reiner, 2004).

Rees, G. ve Lambert, J., *Cities in Crisis: The Political Economy of Urban Development in Post-War Britain* (Londra: Edward Arnold, 1985).

Robinson, W., *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004).

Rodrik, D., *The Global Governance of Trade: As If Development Really Mattered* (New York: United Nations Development Program, 2001).

Rosenblum, N. ve Post, R. (der.), *Civil Society and Government* (Princeton: Princeton University Press, 2001).

Ross, A., *Low Pay High Profile: The Global Push for Fair Labor* (New York: The New Press, 2004).

Roy, A., *Power Politics* (Cambridge, Mass.: South End Press, 2001).

Sachs, J., "New Global Consensus on Helping the Poorest of the Poor", *Global Policy Forum Newsletter*, 18 Apr. 2000.

Seabrook, J., *In the Cities of the South: Scenes from a Developing World* (Londra: Verso, 1996).

Sen, A., *Development as Freedom* (New York: Knopf, 1999) [*Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı, 2004] .

Smith, N., *American Empire, Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: University of California Press, 2003).

—*The Endgame of Globalization* (New York: Routledge, 2005).

Soederberg, S., Contesting Global Governance in the South: Debt, Class, and the New Common Sense in Managing Globalisation (Londra: Pluto Press, 2005).

—"The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and 'Emerging Markets'", Socialist Register (2002), s. 175–92.

Soros, G., The Bubble of American Supremacy: Correcting the Misuse of American Power (New York: Public Affairs, 2003) [Amerikan Üstünlüğü Hayali: Yanlış Kullanılan Amerikan Gücünün Düzeltilmesi, çev. Doğan Selçuk Öztürk, Truva, 2005].

—George Soros on Globalization (New York: Public Affairs, 2002) [Küreselleşme Üzerine, çev. Mert Keçik, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003].

Stedile, J., "Brazil's Landless Battalions", T. Mertes (der.), A Movement of Movements (Londra: Verso, 2004).

Stiglitz, J., Globalization and its Discontents (New York: Norton, 2002) [Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı, çev. Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural, Plan B, 2002].

—*The Roaring Nineties* (New York: Norton, 2003).

Tabb, W., *The Long Default: New York City and the Urban Fiscal Crisis* (New York: Monthly Review Press, 1982).

Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy in an Age of Rising Inequality* (American Political Science Association, 2004).

Toussaint, E., *Your Money or Your Life: The Tyranny of Global Finance* (Londra: Pluto Press, 2003) [*Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF'nin Güç Politikası*, çev. Maral Berberyan, Yazın, 1999].

United Nations Development Program, *Human Development Report, 1996* (New York: Oxford University Press, 1996).

—*Human Development Report, 1999* (New York: Oxford University Press, 1999).

—*Human Development Report, 2003* (New York: Oxford University Press, 2003).

Valdez, J., *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (New York: Cambridge University Press, 1995).

Vasquez, I., "The Brady Plan and Market-Based Solutions to Debt Crises", *The Cato Journal*, 16/2 (internet üzerinde).

Wade, R., *Governing the Market* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

—ve Veneroso, F., "The Asian Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street–Treasury–IMF Complex", *New Left Review*, 228 (1998), s. 3–23.

Wallace, T., "NGO Dilemmas: Trojan Horses for Global Neoliberalism?", *Socialist Register* (2003), s. 202–19.

Walton, J., "Urban Protest and the Global Political Economy: The IMF Riots", *The Capitalist City* içinde, der. M. Smith ve J. Feagin, (Oxford: Blackwell, 1987) s. 354–86.

Wang, H., *China's New Order: Society, Politics and Economy in Transition* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003).

Wei, L., *Regional Development in China* (New York: Routledge/Curzon, 2000).

Weisbrot, M., Baker, D., Kraev, E. ve Chen, J., "The Scorecard on Globalization 1980–2000: Its Consequences for Economic and Social Well-Being", *Political and Economic Determinants of Population Health and Well-Being içinde, der.* V. Navarro ve C. Muntaner, (Amityville, NY: Baywood, 2004) s. 91–114.

Wignaraja, P. (der.), *New Social Movements in the South: Empowering the People* (Londra: Zed Books, 1993).

Williams, R., *Culture and Society, 1780–1850* (Londra: Chatto & Windus, 1958), s. 118.

Woo-Cummings, M. (der.), *The Developmental State* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999).

—*South Korean Anti-Americanism*, Japan Policy Research Institute Working Paper 93 (July 2003).

World Bank, *World Development Report, 2005: A Better Investment Climate for Everyone* (New York: Oxford University Press, 2004).

World Commission on the Social Dimension of Globalization, *A Fair Globalization: Creating Opportunities for All* (Cenevre: International Labour Office, 2004).

Wright, M., "The Dialectics of Still Life: Murder, Women and the Maquiladoras", *Public Culture*, 11 (1999), s. 453–74.

Wu, X. ve Perloff, J., *China's Income Distribution Over Time: Reasons for Rising Inequality*, CUDARE Working Papers 977 (Berkeley: University of California at Berkeley, 2004).

Yergin, D. ve Stanislaw, J., *Commanding Heights: The Battle between Government and the Marketplace that is Remaking the Modern World* (New York: Simon & Schuster, 1998).

Yew, L. K., *From Third World to First: The Singapore Story, 1965–2000* (New York: HarperCollins, 1999).

Zakaria, F., *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (New York: Norton, 1998).

Zergan, J., *Future Primitive and Other Essays* (Brooklyn, NY: Autonomedia, 1994).

Zevin, R., "New York City Crisis: First Act in a New Age of Reaction", *The Fiscal Crisis of American Cities:*

Essays on the Political Economy of Urban America with Special Reference to New York içinde, der. R. Alcalay ve D. Mermelstein, (New York: Vintage Books, 1977), s. 11–29.

Zhang, Z. "Mediating Time: The 'Rice Bowl of Youth' in Fin-de-Siècle Urban China", *Public Culture*, 12/1 (2000), s. 93–113.

—*Strangers in the City: Reconfigurations of Space, Power, and Social Networks within China's Floating Population* (Stanford: Stanford University Press, 2001).

—*Whither China? Intellectual Politics in Contemporary China* (Durham, NC: Duke University Press, 2001).

DİZİN

ABD 9, 13-21, 24-5, 29, 30, 31
  11 Eylül saldırısı 13, 204-5
  neoliberal devlet 73, 74, 77, 81-6, 89-91, 93
  rızanın inşası 47, 49, 51-3, 57, 63-4, 67, 70
  ayrıca bkz. YDY; New York
Abu Dabi 34
Afrika 11, 19, 152, 163, 180, 184, 210
ahlak 19, 28, 88, 90, 91, 93, 94, 159
  "ahlaki çoğunluk" 58-9, 63, 92
  ayrıca bkz. din
Allende, S. 15, 16, 36
Almanya 32, 43, 74, 95-8, 165
anarşi tehlikesi 194
Arap-İsrail savaşı 20
arazi kullanım hakkı 156
Arendt, H. 204
Arjantin 23, 47, 83, 87, 102, 104, 112-4, 126, 149, 162, 163, 172, 176, 195, 199, 202, 204, 216
askeriye
  rızanın inşası 47-8
  askeri-endüstriyel kompleks 162
  Keynesçilik 96
  militaristleşme 204
  ayrıca bkz. savaş
Asya 79, 80, 97, 105, 113, 119, 144, 145, 149, 151, 172, 201, 203, 207
Asya Kaplanları 97, 165
"aşağıya damlama" 72
aşırı kapasite 203
Avrupa Birliği 89, 93, 97, 123
  ayrıca bkz. Çin; rıza; özgürlük; özgürlük olasılığı;neoliberal devlet
Bacon, F. 77
Baker, J. 81, 107
Balkanlar 102
bankalar 14, 20, 35-7, 81, 83, 96
  ayrıca bkz. finans sistemi
Bartholomew, A. 188
baskı grupları 186-7
Batı Almanya *bkz.* Almanya
Berlinguer, E. 20
beyin takımları 30, 48, 52, 61, 89, 122, 124
Biafra 64
Binyıl Zirvesi 196
bireyciliğin ahlaki serbestiyeti 91
bireycilik 31, 58, 65, 70, 79
  neoliberal devlet 75, 77, 88, 90, 91, 93
  ayrıca bkz. özgürlük
Birleşmiş Milletler 18
Blair, A. C. L. 21, 71, 101
Blyth, M. 52, 62, 123
Bond, P. 12
Botsvana 95
Brady Planı 83, 111
Breakspear, J. 188
Bremer, P. 14, 15, 17, 189, 193
Bretton Woods 18, 20, 130, 151
Brezilya 83, 87, 102, 104, 113, 114, 149, 174, 184, 195, 210, 215
Britanya (Birleşik Krallık) 9, 17, 19, 20, 21, 25, 30, 35, 36, 39, 40, 43
  eşitsiz gelişme 96-8, 100, 102, 124, 127
  neoliberal devlet 74, 75, 79, 80, 89, 94
  neoliberalizm yargılanıyor 165, 173
  özgürlük olasılığı 210

rızanın inşası 51, 54, 63-7, 69-71
ayrıca bkz. Londra; Thatcher
Buchanan, J. 62
Budd, A. 67
Bush, G. W. 13, 14, 24, 45, 46, 47, 79, 85, 92, 161, 174, 181, 182, 191-3, 197, 199, 206
Business Roundtable 51

cari açık finansmanı 151
Carrillo, S. 20
Carter, J. E. 30-2
Carvallo, D. 113
Cenevre Sözleşmesi 207
Centre for Policy Studies 65
CEO 6, 24, 26, 39, 40, 41, 51, 98, 197
chaebol'lar 116-7, 119, 120
Chandler, D. 185, 186, 188
Cheney, R. B. 85, 201
CIS (Bağımsız Devletler Topluluğu) 25
Clinton, W. J. 21, 59, 62, 71, 92, 100, 101, 111, 117
Coca Cola 46, 88
Coors, J. 52
Corbridge, S. 103

Çeçenistan 213
Çin 95, 105, 111, 114, 116-7, 124, 129-60
dış ilişkiler 144-51
iç dönüşüm 130-44
KİT'ler ve KKİ'ler 134-9, 142, 145-7, 152, 154
neoliberal devlet 84, 89, 91, 94
neoliberalizm yargılanıyor 161-3, 165, 168-9, 173, 178, 180, 183-4, 190-1
özgürlük olasılığı 195, 197, 199, 202
sınıf iktidarının yeniden inşası 151-60
Tiananmen Meydanı 132, 151, 158
çokuluslular 15, 79, 88, 144

Daewoo 106, 116, 119
Dahl, R. 18
de la Madrid, H. M. 107, 108
de la Rua, F. 113
deflasyon 114, 171, 201, 203-4, 206, 212
değerler 13, 28, 31, 47-9, 52, 58, 61, 70, 91, 93, 94
demokrasi 10, 84-6, 90, 206
aşırı 193
lüks olarak 74
talebi 89
Deng Xiaoping 9, 10, 129
devalüasyon 107, 111, 113
Dicken, P. 7, 99, 110 ,118
din 58, 88, 92, 93, 177, 208
Hıristiyanlık 58-9, 63, 92, 180, 195
İslam 91, 195
ayrıca bkz. ahlak
dirijism 18, 121
doğal kaynakların sömürülmesi 183-4
Dongguan 141, 156
dört modernleşme (Çin) 129
"Dörtlü Çete" 97
döviz kurları 102, 105, 145, 150
Duhalde, E. 113, 114
Duménil, G. 7, 12, 24, 26, 32, 34, 37, 38, 167, 200
Dünya Bankası 11, 18, 37, 63, 81, 100, 101, 131, 185, 191, 210, 215
Dünya Ekonomik Forumu 44
Dünya Sosyal Forumu 210
Dünya Ticaret Merkezi 91
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 11, 74, 100, 101, 107, 108, 125, 126

Edsall, T. 56, 60, 63
"el koyucu" deflasyon 212
emperyalizm *bkz.* yeni sömürgeci(lik)
en zenginler 23, 25, 42, 104, 111-2, 122
Endonezya 39, 42, 84, 93, 97, 102, 104, 105, 116, 126, 127, 147, 149, 162, 172, 176, 178, 184, 208
Endonezya'daki Çinliler 39, 42, 93
enflasyon 9, 20, 22, 31, 54, 74, 108, 113, 122-3, 145

rızanın inşası 60, 66-7
tek başarı olarak kontrol altına alınması 96, 100, 163
enformasyon teknolojileri 11, 42, 166, 168
Enron 85, 171, 201, 40
ERM (Avrupa Döviz Kuru Mekanizması) 102
"esnek birikim" 61
esnek emek 61, 83, 166, 177, 179
eşitlikçilik 86, 129, 152
eşitsiz gelişme, coğrafi açıdan 95-128
Arjantin 102, 104, 112-4
Güney Kore 115-20
İsveç 120-3
Meksika 106-12
ayrıca bkz. eşitsizlikler
etik olarak mübadele 11
etnisite 177, 210

faiz oranları 59, 64, 67, 82, 96, 105, 107, 110, 113, 117, 119, 171, 199
Falkland/Malvinas Adaları 87, 94
Falwell, J. 58
fikri mülkiyet hakları 15, 72, 76, 169
Filipinler 39, 48, 97, 102, 104, 105, 126
finansal sistem ve iktidar
Çin ve devlet bankaları 132, 134-5, 138, 142, 154, 155-6
krizler 53, 66, 77, 93, 102, 124, 131, 148, 162, 171-2, 196, 198, 201
ayrıca bkz.; deflasyon; enflasyon; azalma; finansallaşma; neoliberal devlet; neoliberalizm yargılanıyor; eşitsiz gelişme; şirketler; para birimi; YDY; IMF; Hazine; Dünya Bankası
fiyat kontrolü 20
Ford, G. 54
Fortune 500 52
Fox, V. 106
Frank, T. 181
Fransa 6, 19, 21, 23, 25, 27, 32, 35, 49, 43, 74, 92, 93, 124, 126, 210
Freeman, J. 54
Friedman, M. 16, 28, 30, 52, 62

G7/G8 ülkeleri 41, 74, 102
gelenekler *bkz.* değerler
gelişmekte olan ülkeler 23, 35-6, 73, 82, 100, 171, 174, 179, 188, 202, 210
ayrıca bkz. Afrika; Asya; borç; eşitsizlikler; Latin Amerika; eşitsiz gelişme
gelişmekte olan ülkelerin borçları 171, 202
General Motors 41, 139, 143, 144, 166
George, S. 39, 41, 104, 196
Gilder, G. 62
Gindin, S. 12
girişimcilik 45, 69, 72-3, 145
Giuliani, R. 56, 108
Goldwater, B. 10
gömülü liberalizm 69, 83-4, 92, 107, 123, 172, 177, 187, 169, 198, 211
Gramsci, A. 47, 86
Gray, J. 161
Guangdong 137, 144, 145, 146
gümrük vergileri/tarifeleri 74, 79, 100, 108
Güney Afrika
Güney Amerika
Güney Kore

Hayek, F. von 27, 29, 30, 45, 48, 51, 65
hesap verebilirlik 70, 215
Hindistan
hiperenflasyon 202, 206
Hofstadter, R. 90
Hollanda
Hong Kong 10, 97, 104, 130, 132, 137, 139, 141, 145, 147, 150, 157, 166
Huang, Y. 133
Huawei 144
Hyundai 116, 119

IBM 143, 155
IMF 11, 16, 18, 20, 32, 48, 56, 63, 66, 77, 80, 81, 83, 100, 101-7, 111, 113-4, 119,

120, 125-7, 131, 150, 161, 163, 171, 172, 184, 191, 194, 198, 210, 215
Institute of Economic Affairs (İktisadi İşler Enstitüsü) 30, 65
Irak 14, 15, 16, 17, 43, 47, 162, 169, 188, 189, 191, 193, 198, 203, 206
Isaacs, W. 202
ideolojiler *bkz.* neoliberalizm; değerler
ihracata dayalı büyüme 16, 97, 116, 144, 149
Çin 137
ayrıca bkz. Doğu Asya; YDY; piyasa ekonomisi; Güney Doğu Asya
ikincil (ikinci kuşak) haklar 191
insan hakları *bkz.* haklar
insan haysiyeti 13, 28
ayrıca bkz. özgürlük
İran 36, 93, 148, 216
İran Şahı 36
İskandinavya 20, 78
İspanya 20-2
İsrail 20
İsveç 11, 17, 23, 30, 79, 98, 120-3
İşçi Partisi 21, 63, 66, 69, 210
işsizlik 20, 22, 33, 61, 67, 82, 172, 184, 198
Çin139
eşitsiz gelişme 96-7, 104, 112-4, 119, 123, 127
İtalya 19, 20, 23, 74, 95, 104
ithalat 16, 79, 109, 149
ithal ikâmesi 106

Japonya 10, 18-9, 31, 74, 93-8, 100-2, 115-6, 132, 143, 146-9, 151, 165, 199, 202-3
Jensen, D. 195
Jevons, W. S. 28
Joseph, K. 30, 65, 70

Kaldor, M. 91
Kanada 74, 149
Kaplan, R. 194
kayıt dışı ekonomi 109, 180, 194
kemer sıkma programı 20, 59, 66, 82, 104, 108, 127, 189
kentsel alanlar 104, 183
Keynes, J. M. 28, 196
Keynesçi(lik) 16, 18, 19, 20, 21, 29, 30, 31, 37, 64, 96, 101, 141, 150-1, 161, 196-7
kırsal alanlar 136, 141, 145, 157
kısa vadeli sözleşmeler 168, 175, 177-9, 184
King, R. 91
Kirchner, N. 114
Kissinger, H. 15
kişisel sorumluluk 31, 84, 87, 134-5
klasik iktisat 28
komünizm *bkz.* sosyalizm
Konfüçyüsçü 95,125
Koolhaas, R. 55
köle ticareti 168
Kristol, I. 58
Krugman, P. 195
kullan-at işgücü 178-80
kurbanların suçlanması 194
Kuveyt 34
küresel ısınma 181-3
küreselleşme 9, 12, 43, 78, 89, 165, 168, 172, 210

Laffer, A. 62
Lange, O. 29
Latin Amerika 16, 17, 36, 42, 96, 108, 112, 116, 163, 171, 172, 180, 195, 208
Lee, S. K. 56, 159
Leigh, General G. 16
Lenovo 155
LETS (yerel ekonomik ticaret sistemleri)
Lévy, D. 24, 26, 32, 34, 37, 38, 167, 200
Liaoyang 158
Lindblom, C. 18
Lucas, R. 62
Lyotard, J.-F. 12, 207

Maastricht anlaşması/mutabakatı 97, 101
Malezya 31, 94, 104, 105, 116, 147, 148, 149, 150, 178
Mao Zedong 129, 144
Maocu 147, 159
maquila programı (Meksika) 106, 109, 111, 178
Marksizm 29
Marshall, A. 28
Martin, R. 41
Marx, K. 28, 67, 157, 168, 189, 193, 194, 198
McCarthy'cilik 30, 205
medya 11, 14, 42-3, 46, 48, 51, 55, 65-6, 69, 88, 122, 124, 165, 211, 214
Meksika 6, 23, 25, 37, 42, 61, 62, 81, 83, 92, 102, 106, 108, 111, 112, 124, 127, 147, 160, 168, 171, 172, 176, 178, 195, 199, 209
Mellon, A. 172
Menem, C. 112
Mercosur 87
merkezi planlama 10, 21
ayrıca bkz. Çin; Doğu ve Orta Avrupa; Rusya; sosyalizm/komünizm
metalaş(tır)ma 88, 168-9, 174-81, 187
Mises, L. von 28, 114
monetarizm 30, 31, 32, 65, 60, 62, 64, 67, 81, 95, 97, 101, 202, 203
Mont Pelerin Grubu 27, 29, 30, 44
Montreal Protokolü 181
Morrison, H. 63
Mozambik 124, 162, 127
muhalif hareketler 13, 36, 48, 91, 174, 208
ayrıca bkz. öğrenci hareketleri
muhalif kültür 195
Muntaner, C. 228, 229, 241
Murdoch, R. 42, 43, 46, 175
mülksüzleş(tir)me *bkz.* biriktirme
mülksüzleştirme yoluyla birikim 168-74
devlet eliyle yeniden dağıtım 172-4
finansallaşma *bkz.* finans sistemi
kriz yönetimi 171-2
ayrıca bkz. metalaştırma; koruma hareketleri; neoliberalizm yargılanıyor; "yokolma trajedisi"

NAFTA 87, 101, 109, 111, 147
NATO 64
neoklasik iktisat 28-9
neoliberal devlet 72-94
gerginlik ve çelişkiler 75-78
teorik hedefler 72-4
ile ulus ayrımı 92-3
kısıtlanmış *bkz.* İsveç
müdahale 73, 75-7, 79, 80, 85, 88, 91-92
özgürlük kavramı 72, 74, 77, 87, 88, 90
pratikte 78-89
yeni muhafazakâr yanıt 89-94
ayrıca bkz. Keynes
neoliberal teori 10, 11, 15-77
yükselişi 27-37
devlet 72-4
yönelimin nedenleri 17-27
neoliberalizm yargılanıyor 161-191
başarıları 163-74
çevreye zararları 181-4
ayrıca bkz. mülksüzleştirme yoluyla birikim; metalaşma; haklar
New York 29, 35, 36, 37, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 71, 81, 91, 105, 107, 108, 119, 120, 142, 157, 173, 194
Nikaragua35, 126
Nixon, R. 21, 51, 53, 205
Nozick, R. 52

OECD ülkeleri 25, 117
okur-yazarlık 165, 196
oligarşi, Rus 25, 40
OPEC 20, 34
ayrıca bkz. petrol

Orta Amerika 35, 127, 205
Orta Doğu 36, 79, 102, 144, 148, 180, 182
orta sınıf 33, 52, 66, 68, 69, 70, 74, 106, 107, 146, 197
ortak girişimler/ittifaklar 115, 130, 133, 135, 137, 146, 155
ayrıca bkz. YDY
otoriterlik 36, 45, 77, 78, 87
ile piyasa ekonomisinin bileşimi *bkz.* Çin
ile ABD ittifakı *bkz.* Şili
ayrıca bkz. yeni-muhafazakârlık

ödemeler dengesi 14, 66, 151, 198
öğrenci hareketleri 13, 49, 52, 65, 107, 117, 132
önalıcı eylem 14, 205-7
Irak'a karşı 14
özel mülkiyet 10, 15, 28, 29, 31, 71- 72, 73, 121, 130, 168, 169, 186, 190, 191, 213
özelleştirme 10, 23, 25, 37
Çin'de 131, 138, 152
eşitsiz gelişme 95, 96, 107-12, 122
neoliberal devlet 73, 79
neoliberalizm yargılanıyor 169-70, 172-3, 180, 184, 186, 187
rızanın inşası 68, 69
özgürlük olasılığı 44-6
dört ana özgürlük 192-7
neoliberalizmin alternatifleri 208-16
neoliberalizmin muhtemel sonu 197-207
slogan olarak 47

Pehlevi, M.R. *bkz.* İran Şahı
Panitch, L. 12
para birimi 18, 124
ayrıca bkz. döviz kurları
paranoya 90, 205
Park Chung Hee 115
PATCO 33, 67
Pearl Irmağı Deltası 141, 147
Pekin 93, 130, 141-2, 151, 156, 173, 183
perakendecilik 42, 46
Perkins, J. 36
Petras, J. 144
petrol 14, 16, 34, 36, 69, 107, 122, 148, 149, 182, 204
ayrıca bkz. OPEC
Pinochet, A. 15, 16
piyasa ekonomisi ve serbest ticaret 10, 15-6
ve otoriterlik/otoritarizm *bkz.* Çin
etik olarak mübadele 11
ayrıca bkz. küreselleşme; IMF; neoliberalizm; Dünya Bankası; DTÖ
planlama ve kontrol 74
özgürlüğün inkârı olarak 45
ayrıca bkz. merkezi planlama
Polonya 102, 163
Polanyi, K. 44, 45, 46, 78, 88, 176, 177, 181, 192
Popper, K. 28
pornografi 88, 175
Portekiz 20, 23
Portillo, L. 107
postmodernizm 12, 55, 65, 175, 207
Powell, L. 43, 51, 52
PRI (Partido Revolucionario Institucional) 106, 107, 109, 160
Putin, V. 94

rasyonel beklentiler 62
Reagan, R. 9, 10, 17, 32, 37, 47, 48, 52, 56, 57, 60, 61, 62, 67, 71, 81, 92, 96, 181, 201
Rehn-Meidner Planı 23, 121
rekabet, uluslararası 67, 73-8, 80, 87-8, 90, 93-7, 100, 102, 109, 111, 114, 116, 147-9, 212
resesyon 16, 28, 31, 33, 53, 105, 107, 113, 119, 148, 161

rızanın inşası 47-71
ABD 51-63
Britanya 63-71
Ricardo, D. 28
Rockefeller, J.D. 29
Roderick, J. 40
Rohatyn, F. 54, 59
Roosevelt, F. D. 192, 216
Rua, F. de la 113
Rusya 25, 27, 40, 74, 84, 94, 104, 113, 144,163, 165, 191, 211 ,213

Sachs, J. 195
"sağduyu" 11, 13, 47 49, 52, 61, 76, 77, 125
Salim Group 42
Salinas, C. 108
sanayisizleşme 34, 70, 77, 181
savaş 14, 18, 20, 22, 23, 23, 30, 45, 47, 50, 63, 64, 87, 94, 115, 126, 127, 169, 174, 205
Schwab, K. 89
Sen, A. 13
serbestleşme 30, 32, 33, 36, 80 ,98, 105, 117, 126, 132
Shenzen 142, 144, 156
Simon, W. 54, 57
Singapur 10, 79, 89, 93, 97, 104, 105, 124, 129, 147, 178
Slim, C. 25, 42, 112
Smadja, C. 89
Smith, A. 28, 65,194
Smith, N. 12
sol *bkz.* sosyalizm/komünizm
Soros, G. 39, 41, 104, 196
sosyalizm/komünizm 8, 10, 13, 15, 18, 20, 23, 29, 36, 47, 49, 54, 68, 77, 79, 83, 94, 120, 127, 131, 151, 159, 211
Sovyetler Birliği 10, 13, 18, 29, 40, 95, 126, 163
sömürgesizleşme 36, 64
Stanislaw, J. 59
Stiglitz, J. 37, 59, 82, 106, 113, 119, 127, 161, 171, 195
STK'lar (sivil toplum kuruluşları) 186-8, 215
Strauss, L. 89, 179
Sudan 148, 182
Suharto, T. N. J. 42, 184
Suudi Arabistan 34, 112, 148
Süveyş 64

Şanghay 133, 136, 141, 142, 146, 156 156, Şili 15-7, 23, 36, 47, 48, 53, 54, 62, 71, 73, 82, 102, 125, 125, 127, 129, 149, 169, 183, 184, 191
"şok tedavisi" 25,79, 131, 163

Tabb, W. 56
Tayland 97, 102, 104, 105, 116, 127, 147, 148, 178
Tayvan 10, 95, 97, 98, 102, 104, 105, 129, 139, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 155, 158, 178, 179, 216
tekel 29, 34, 39, 46, 61, 72, 75, 76, 88, 106, 112, 124, 160, 168, 175, 177, 190, 213
teknolojik yenilik 44, 77, 97, 100, 143
Thatcher, M. 10, 17, 30, 31, 39, 47, 48, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 79, 84, 87, 88, 90, 94, 96, 173, 177, 181, 203
Tiananmen Meydanı *bkz.* Çin
toplumsal dayanışma 31, 49, 77, 83, 88, 125
TRIPS anlaşması 14, 69
Tullock, G. 62
tüketicilik 49, 50

ulaşım 14,46,53,100,106,108,114,121,169
Ulusal Politika Konseyi 59
uluslararası anlaşmalar 18, 74, 79, 83, 97, 100, 102, 108, 111, 149, 169, 184-5
ayrıca bkz. IMF; DTÖ

Uruguay 83
Uruguay Görüşmeleri 116
US Steel (şimdiki USX) 40

üniversiteler 11, 48, 51-2, 62, 64, 69, 70, 89, 101, 169, 177
ütopyacılık 27, 45, 77, 78

Veltmeyer, H. 114
vergiler 14, 24, 31, 34, 68, 74, 173
Vietnam 63, 147, 150
Vietnam Savaşı 50, 127, 205
Volcker, P. 9, 10, 31, 32, 33, 37, 60, 107, 162, 171, 198, 199, 202

Wade, R. 172
"Washington Mutabakatı" 21, 101, 131
Wall Street 41, 59, 62, 88, 100, 106, 119, 120, 126, 162, 171, 172, 199, 211
Wal-Mart 42, 46, 146
Walras, L. 28
Walton, J. 42
Wang, H. 89, 132, 151, 152, 156
Wriston, W. 35, 53, 54

yabancı doğrudan yatırım *bkz.* YDY
yapısal uyum 31, 37, 81, 82, 100, 172, 184, 194, 201
"yaratıcı yıkım" 11
YDY (doğrudan yabancı yatırım) 98, 106, 118, 132, 133, 139, 140, 144, 146
ayrıca bkz. finansal sistem
Yeni Zelanda 104, 149
yenilik *bkz.* teknolojilik yenilik
yeni-muhafazakârlık 58, 89-94, 160, 175, 198, 204, 211-6,
ayrıca bkz. ABD
yeni sömürgecilik/emperyalizm 17, 35, 43, 64, 82, 101, 114, 149, 160, 168, 172, 188, 191, 210, 213, 216
ayrıca bkz. ABD
Yergin, D. 59
yurttaşlık hakları 21, 50, 80, 88, 92, 132, 189, 190

Zakaria, F. 193
Zapatista 111, 172, 174, 195, 209, 214
Zevin, Z. 53

Burjuva iktisatçıların ve politikacıların iddialarına karşın, ne ülkeleri refaha kavuşturma, ne de ekonomik krizleri ortadan kaldırma iddiasını gerçekleştirebilen neoliberalizm, hâkim sınıfların iktidarını pekiştirmeye ve emekçileri daha beter bir sefalete sürükleme pahasına zenginleri daha da zengin etmeye yarayan bir programdan ibaret. Gelişmiş ülkelerin yeni bir emperyalizm tarzı olarak diğer ülkelere neoliberalizmi ihraç etmesinin faturasını ise tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de emekçi sınıflar ve yoksullar ödüyor.

David Harvey'in *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*'nde net ve özlü anlatımıyla kökenlerine indiği, yeryüzüne yayılışını irdelediği ve insanlığın büyük çoğunluğunun hayatını nasıl mahvettiğini gösterdiği neoliberalizme karşı elbette çaresiz değiliz. Harvey'in de işaret ettiği gibi, neoliberalizmin saldırısı altındaki tüm sınıfsal kesimler alternatif toplanma kanalları yaratmaya, birbiriyle etkileşime geçmeye ve yeni mücadele alanları açmaya, bu sömürücü düzene her geçen gün daha da güçlü cevaplar vermeye devam ediyor ve edecek.

David Harvey'in Türkçe ikinci baskıya önsözüyle...

2016 THG 0276388 EDD

ISBN: 978-975-570-757-0

18 TL

www.selyayincilik.com
www.twitter.com/selyayincilik
www.facebook.com/SelYayincilik
www.instagram.com/selyayincilik

kitapsan
18 00